Dynów Memorial Book

Sefer Dinov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

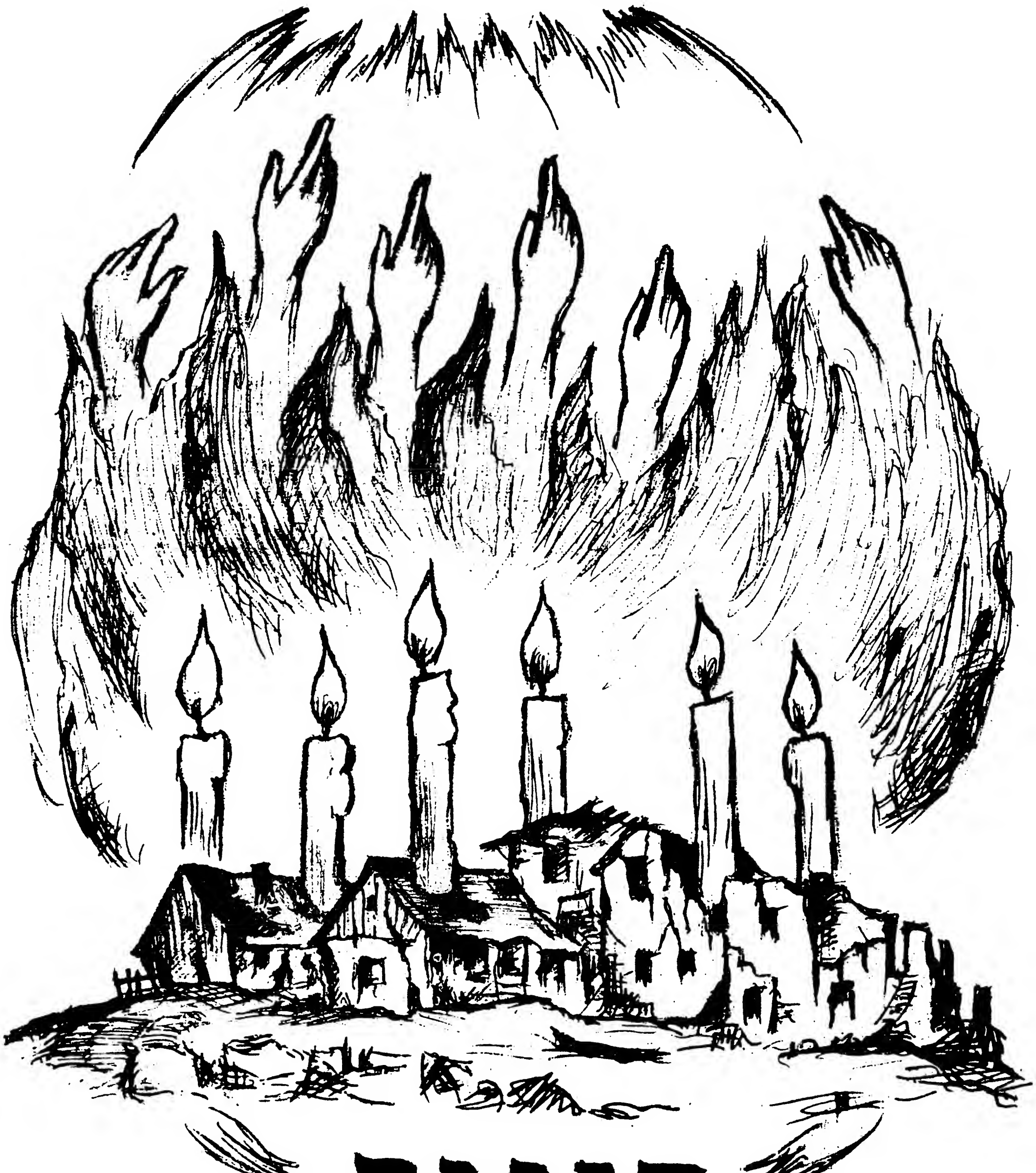
Original publication data

TITLE	Sefer Dinov : sefer zikaron li-ḳedoshe ḳehilat Dinov she-nisfu ba-Shoʻah ha-Natsit / ha-ʼorkhim, Yitsḥaḳ Kaseh, Mosheh Rinat ; ḥavre Vaʻadat ha-sefer, Mordekhai Ḥayot ... [et al. ; hakhanat ha-mapot, tsiyur shoshelet admure Dinov veha-tsiyur ʼal shaʻar dape ha-hantsaḥah, A. Mosinger].
IMPRINT	[Israel] : Irgun yotsʻe Dinov veha-sevivah be-Yiśraʻel, 1979.
DESCRIPT	324 p., [1] folded leaf of plates : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Dynów. Dynów (Poland) --Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Dynów.
ADD'L NAME	Kaseh, Yitsḥaḳ. Rinat, Mosheh.
ADD'L TITLE	Dinov, sefer yizkor = Dynow memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

זכור

דינוב

ספר דינוב

הכנת ציור השער: עובדיה שנק.

הכנת המפות, ציור שושלת אדמו"רי דינוב

הציור על שער דפי ההנצחה — א. מופינגר

ספר דינוב

ספר זכרון לקדושי קהילת דינוב
שניספו בשואה הנאצית

העורכים:

יצחק קסה　　　משה רנת

הוצא לאור על ידי ארגון יוצאי דינוב והסביבה בישראל

התשל״ט לפ״ג — 1979

THE MEMORIAL BOOK OF JEWISH DINOV

כריכת הספר — תרומת מר זאב לנר ורעיתו
לזכר משפחתם שנספתה בשואה

נדפס בישראל

דפוס רנאות תל־אביב, טל. 623078

התוכן

צרור של זכרונות

עמוד

ימים של חורבן ונדודים

דיוקנאות

בפתח הספר

שנים של חיפושי אפשרויות ואמצעים, של מאמצים בגוף וברוח מצד קומץ מבני דינוב להנציח את זכרה של קהילת עירנו הניבו סו"ס את פריין בצורת ספר דינוב, המוגש לכם בזה היום, שרידי בני עירנו היקרים.

קודם כל עלינו לציין בסיפוק רב, כי מילאנו את החובה המצפונית שאין למעלה ממנה, להציל משיני הזמן את קיום הוייתה של קהילת חיינו עלי אדמות במשך למעלה מעשרים דור עד לאבדנה בדורנו אנו. כך גם הצלנוה מליפול ח"ו לתהום הנשיה ללא יד וזכר וללא דמות בדורות הבאים. ממאות ערים ועיירות ברחבי גליציה בעלי קהילות יהודיות שאבדו בשואה — רק כ־70 מהם זכו עד כה להנצחה בספרי זכרון. וברחבי פולין כולה (כולל גליציה) על למעלה מ־2000 ישובים יהודיים, רק כ־400 מהם הונצחו בספר.

ודאי שיש למספרים מעציבים אלה סיבות מסיבות שונות, מהן אובייקטיביות, מהן טרגיות, אך הלב דואב למחשבה כי גזירת שקיעה ושכחה צפויה ח"ו לקהילות יהודיות מפוארות „לתורה ולתעודה", שהיוו מצבר ענק של „הנאמנים לצלם אלוהים בעולם", כהגדרת המשורר. הרהורים וחשבון אלה — הם המעיבים על סיפוקנו ושביעות הרצון שלנו מהישגנו בהוצאה לאור של ספר דינוב.

כאמור, חובה והכרח מצפוני ולאומי הם להציל אודים מאש השריפה, שליחכה את בית ישראל בפולין, שריפה שאפרה וריחותיה התפשטו הרחק מעבר לגבולות פולין, מקום שם ניחתו יהודים. — —

שלוש שנים תמימות עשינו ככל לאל ידינו לאסוף וללקט פירורים ורסיסים מתולדות קהילת עירנו, הוי חייה על ששונם ויגונם, על אדירי התורה והחסידות ועמלי הכפיים שלה, על בחירי עסקניה ופרנסיה, על תנועות ההשכלה והלאומיות המודרנית והנוער הציוני החלוצי וכו'. אך מכל זה הובאו רק טיפין טיפין, כי לא הספיקו לנו הזמן והאמצעים להגיע לכל אותם המקורות והעדויות, מהם ניתן לשאוב הנתונים.

יש לציין בצער כי גם אחוז ניכר מיוצאי קהילת עירנו בארץ ובחו"ל לא נענו לפניותנו החוזרות והנשנות להמציא לנו חומר זכרונות ורשמים מעיירת הולדתנו, כל אחד כפי יכולתו.

מטרתנו — שעם כל הענווה מותר לציינה כמטרה נשגבה — הושגה, אם גם לא בשלמות. ולכך יבואו על הברכה כל אלה מבני עירנו, שהטו שכם למפעל הנצחה זה, התמידו בעזרה לביצועו ושיתפו עצמם בכל המאמצים והדאגות הטורדניות, על אף הגילויים והתנאים המייאשים שצצו מפעם לפעם.

הכרת תודה מיוחדת חייבים אנו לכמה אישים שלא מבני עירנו שסייעו לנו בנדיבות לבם לקדם את דבר הוצאת הספר לאור, ביניהם 2—3 מעובדי „יד ושם", למר א. מוסינגר איש ריישא, לגב' שפרה איגרה מירושלים וכן את איש המערכת, מר משה רנת — איש שדלץ — על עבודתו המסורה והיפה בעריכה.

לבסוף איננו פטורים מלהזכיר לטובה ולתודה את בת עירנו רבקה וייניק (כעת קליין) ואת בעלה הרמן מאקוודור, שלבם וידם הנדיבים שמשו גורם מסייע עיקרי, ביחסם ובתרומתם, לביצוע משימתנו.

ועדת הספר

משה רנת

הספר על קהילת דינוב

עיר זו, השוכנת בקצה המזרחי של מערב־גליציה שבפולין, על חוף הנהר סאַן, כשהערים השכנות הקרובות לה הן רישא — בצפונה וסאַנוק — בדרומה (ערים גדולות ממנה וידועות יותר) — תפארתה לא היתה בגודל המקום ובמספר תושביה ואף לא במספר האוכלוסיה היהודית. גדולתה היתה הרבה מאד מעבר לגדלה ופרסומה. הישוב היהודי של דינוב התברך בצורה בולטת ביותר בשלושת המרכיבים העיקריים, עליהם נשענה יהדות פולין (למעשה ציינו את תוכן חייה של האומה כולה) במשך כל הדורות: תורה, עבודה וגמילות־חסדים.

אחד הציונים האופייניים לגדולתה באנשי תורה וחכמה של יהדות דינוב היה בכך, שהמאור הגדול שלה, ר' צבי אלימלך שפירא, נולד ליהודי כפרי עמל, שטרח קשה לפרנסת בני־ביתו ושמר על אורח־חיים יהודי תמים וחרד. הבן ינק, כפי הנראה, משורשים עמוקים, רוויים בסם־חיים חזק לצמיחה רוחנית כבירה, שהביאתו בבגרותו (שבאה זמן רב לפני המקובל), לדרגה של גאון, חכם וגדול בתורה, עד שהיה מסוגל להאציל מרוחו ומחכמתו על המוני יהודים־חסידים, בני־תורה וצמאי־דעת, הרחק־הרחק מחוץ לגבולות עיירתו. נוצרה על־ידי כך מעין חממה רוחנית, שחיממה לבבות יהודים ואף שימשה מקור ודחיפה לשאיפות נעלות — אלא שבראש ובראשונה שימשה לסעד רוחני בלתי־נדלה ליישוב היהודי שבדינוב עצמה.

במשך דורות שאבו יהודי עיירה זו גאווה יהודית ואנושית מעצם העובדה, שבתוכם צמח, התפתח וכיהן בקודש אדם, שבעיניהם היה רם ונישא מהם.

אנו זוכרים היטב, עד כמה היו יהודי פולין זקוקים, בתהפוכות הזמנים השונות, לאישיות נעלה, שאליה יוכלו להיות קשורים בזיקתם לסמכות א נ ו ש י ת ־ י ה ו ד י ת — לא משפטית, לא רשמית — אלא במי שיוכל על־ידי הטפה, מלות־עדוד ודברי־תורה לשמש להם גם כמורה־הוראה וגם כצרי למכאוביהם, כקרן־תקוה למצבים חסרי־מוצא ולבעיות, שבהם היו שקועים לעתים מעל לצווארם.

הצד הנוסף בקשר החזק שבין העם — יהודים משכילים, פשוטי־העם וכל היתר — אל לומדי תורה, אל אנשים המשרתים בקודש, הרבנים והרביים — היה זה, שטבוע ב א מ ו נ ה ו ב ב ט ח ו ן ששמו היהודים בבורא־עולם. קיומם כיהודים לא נראה אז בשום דרך אחרת, מאשר בזיקה אל היושב במרומים הכל־יכול שהוא, ורק הוא, יכול לסוכך עליהם מול הפגעים והפורענויות שבאים גם מן הטבע, אך

בעיקר מידי משנאים שבבני־אדם. הצדיק — הוא היה בעיניהם השגריר המואמן של ההשגחה העליונה, שדרכו ראו את הקשר כמוסמך, כנאמן ביותר.

יהודי דינוב חיו במשך שנים בהכרה ברורה, שאישיות זו נמצאת בתוכם. אף לאחר הסתלקותו של ה„בני יששכר" ועד עצם היום הזה, עובר בתוכם רטט של חרדת־קודש למשמע הזכרת שמו המבורך.

ייחודה של דינוב כאכסנית מורשתו של ר' צבי אלימלך הטילה על הקהילה היהודית חובת־לבבות חמורה והיא עמדה בה עד כדי היותה ציון ונתיב לדרכם של רבנים מבני ישראל. היא עזרה גם ליצירת השקפה של הליכות־נועם לרבים מבני עמנו, מתוך הרגשה של זיקוק הרוח, חתירה אל האמת ונאמנות יהודית עילאית.

*

לא אראה עצמי כ"מגלה חדשות" אם אגיד, שהעושר הרוחני, שעטף את יהודי קהילת דינוב כמסגרת כללית, ושיווה לחייהם מין חגיגיות שמעבר לדאגות יום־יום, לא בא במקום טרדות־הקיום — הרי לא על התורה בלבד יחיה האדם... דאגות היום־יום לא נחסכו מהם כלל. במציאות העגומה, ששררה במדינת פולין כלפי המיעוט היהודי, שהיה יושב־ערים רובו־ככולו (אם כי פה ושם, וגם בדינוב, היו מעט יהודים, שהיו ישובים בענף החקלאות), לא נותרה בידו ברירה אחרת, מאשר להיאחז לפרנסתם בענפי־הביניים, כגון מלאכות, מסחר, חרושת קלה ומקצועות חופשיים — בקיצור, עבודה ותעסוקה של שירותים, בעיקרן.

אך מי שמנסה להמעיט מערך העבודה הזו, שביצעו היהודים — חוטא מרה לאמת. חיים של עבודה קשה, תעסוקה מבוקר עד ערב, עמל ויגיעת־כפיים, התרוצצות בגשם ובכפור, שרותים מסורים בפקידות וחשבונאות עם יידע רב, הצטיינות ברפואה ובעריכת־דין — כל אלה היו נחלתם של ראשי־המשפחה היהודים בדינוב, ולעתים קרובות לא רק שלהם, אלא גם של "העזר כנגדו" והילדים. רוב היהודים השקיעו בהבטחת פרנסתם את כל רמ"ח אבריהם בידעם, כי "אם אין קמח אין תורה"...

ההישגים, שהגיעו אליהם ביישוב היהודי — ברמת־חיים גבוהה ובאפשרות של שליחת ילדים ללימודים גבוהים בנכר — היו מנת חלקם של מעטים בלבד, אלה שגילו יזמתם וכשרונם בסחר עצים ויערות, בטחנת קמח או בחכירת אדמות ועיבודן ובסחר תבואות, וכן הבודדים, שעסקו במקצועות חופשיים. סוג זה של מפרנסים היווה בעיירה זו כ־10 אחוזים מכלל הישוב היהודי הלא־גדול. כל היתר

קיימו אורח־חיים צנוע, אמנם מכובד, אך ללא עושר וללא יומרות של "חיי גבירים".

לעומת זאת נהגו "רחבות יתר" עת שעברו מחולין לקודש, עת ש"התפשטו" מחיי העיסוקים היום־יומיים והתמסרו, בשעות ובימים של מנוחה, לשם עיון בספר, לשם לימוד, לתפילה ולהודיה, להנאה מהטכסים שהדת העניקה להם, בקיום השבת והמועדים, בימי שמחות משפחתיות ואירועים ציבוריים וקהילתיים. וקודם כל — בתפילות של לילות־שבת ושבת, בחגים ובימים הנוראים, בחנוכה ובפורים — או־אז מי ישווה להם ומי ידמה להם. אז דווקא שאפו "לגדולות", לא הסתפקו רק במה שנראה כ"חובתם", אלא התמסרו לכך בכל נפשם, שקעו בחזיון של עולם אחר, שאין בו גשמיות כלל; עולם שבו מתייחדים עם הכוח העליון, המעניק להם את האושר של עצם התהלכות על פני האדמה, של היכולת להיות חלק בהמשך הדורות, של עובדת שייכותם לעם היהודי בעל התכונות המיוחדות — העם שבכל עת־צרה קם להם הנס, שכל צורריו באים על עונשם, שבכל פורענות נמצא להם הגואל.

צורת ההתפרקות מצרות החיים של הפרט והכלל היהודי מצאה לה את הביטוי בזמר, בניגונים של תוגה, עצב ותחינה מחד, ושל להט וצעקה לישועה מאידך. אם בזמירות של שבת וחג בחוג המשפחה, אם בניגונים ששולבו בתפילות ואם בריקודים ושירים במפגשים אצל הרבי — או־אז ידעו את טעם הליכוד, את קיומה של עדה מחושלת בהרגשה אחת, והיא — נצח ישראל לא ישקר.

*

בשנים שבין שתי מלחמות־העולם התפתחה שכבה חדשה בתוך האוכלוסיה היהודית בדינוב — הייתי קורא לה "שכבת המחדשים", זו שכללה בעיקר את בני הנעורים. הללו החלו בלימודים כלליים, יסודיים ותיכוניים, התעניינו בספרות חילונית יהודית וכללית, התפעלו מחידושים טכנולוגיים בעולם, עליהם נודע להם מפעם לפעם, תהו וחקרו על התקדמות התנועה הציונית, שהלכה והתרחבה. הם הצטרפו לארגונים, מפלגות ותנועות שקמו — לא מעט בהשפעת מה שהתרחש אותו זמן בכל ארצות אירופה.

כשם שבין הדור הקשיש נמצאו לא מעט אנשים, שראו בתנועת החסידות את חזות הכל — כך גם קרה, שבשכבות הצעירות יותר נמצאו כאלה, שהשקיעו את כל להט נעוריהם ומרצם ביצירתן וקיומן של מסגרות ארגוניות, בעיקר ציוניות וחלוציות, ובטיפוחן. אין גם להתעלם מן העובדה, שאף בין הדור הקשיש יותר נמצאו רבים,

שראו בתנועה הציונית וביישוב ארץ־ישראל את הדרך לעתיד העם. מתוך השתלבותם במעגלי התנועה הזאת יצאו לכינוסים ולוועידות, שמעו הרצאות והצטיידו בחומר הסברה ודאגו לפעילות מקומית מאורגנת.

הקבוצות הראשונות של חלוצים מרוסיה, שבחרו לעצמם את דרך ההגשמה העצמית מ י ד, הוליכו את קול הציונות המעשית לכל פינה, שם היה קיים יישוב יהודי. כמובן, שבדינוב נמצאו כאלה, שהצטרפו למחנה זה של חלוצים ואף החלו בצעדים מעשיים בכיוון זה — עזבו את בית־הוריהם והצטרפו לקבוצות הכשרה חלוציות, כהכנה לקראת העליה הקרובה לארץ־ישראל. עובדה זו השפיעה רבות בקרב חוגי הנוער השונים — וכך הפכה שאלת ארץ־ישראל לאחת המרכזיות בחיי היהודים בעיר.

אולם רוב העבודה הציבורית התמקדה גם אז על נושאים ועניינים, שהיו קשורים עם הקיום במקום. תחושת האחריות ההדדית היתה מעוגנת עמוק מאוד בתוך הקהילה היהודית ונמשכה כמעט מאותו יום, בו החלה קהילה זו את חייה בדינוב. מאורעות השנים וההווי שנוצר, העמיקו את המשמעות הסמלית, ובעיקר המעשית, של "כל ישראל ערבים זה לזה". הצרכים המיוחדים והמנטליות הספציפית האיצו בפרנסים, בראשי המפלגות ובחוגי האינטליגנציה, לתת דעתם ופעלם לניהול מוסדות העזרה לחלש, לנצרך ולמי "שנהפך עליו עולמו"... סעד לעניים, עזרה לחולים, מיטה ללינה לנזקק לכך, דאגה לאלמנה וליתום, טיפול בהכנסת כלה עניה לחופה — כל אלה עמדו בראש מאווייהם של העסקנים, שעיקר משענתם היתה אמנם בבתי־הכנסת, אך כללה מוסדות עצמאיים ונמצאו אף בודדים לא מעטים, בעלי אמצעים כספיים ואף כאלה, שיכולתם הכלכלית העצמית היתה מצומצמת ביותר, שעמלו ופעלו בכוחות עצמם בשקט. הסעד שהגישו נעשה בצנעה, בבחינת "מתן בסתר".

אם אנסח בצורה מרוכזת וקצרה את אשר אני מעריך בשטחי פעולה אלה, היפים והנעלים שבחיי יהודי העיר — הייתי אומר, שאנו זוכרים את דינוב היהודית כאי בודד של אחווה, חסד ורחמים בים של שנאה, נקמה ורצח, שהקיף אותה, אך לא יכול היה לעצור ולהפריע לישוב היהודי מלקיים את צביונו הנדיר, שהזין כל אחד מבני עמנו והפכו לנכס ולחלק ממורשת עתירת־ערכים ומוסר.

*

עם התגברות הפעילות המסונפת בקרב הנוער, שכללה גם טיולים מאורגנים, קיום והשתתפות במושבות־קיץ למדריכים ורד', שהתקיימו

ברובם בחיק הטבע, בכפרים ויערות, בשדות ולחופי נהרות — נחשף עוד אלמנט ביפי־נפשו של האדם היהודי, והוא — הכמיהה לנוף ולצומח, החיפוש אחר המרענן והמעודד שבטבע, האהבה לפרח ולעץ, הצורך באויר הצח, משיב הנפש — ודינוב היתה מבורכת בכל אלה במידה גדושה ביותר: גבעות מוריקות, שדות נרחבים וצמחיה עשירה, יערות בשטחים רבים על פני ההרים, שהתנשאו כמעין זר שזור סביב לעיירה הקטנה ששכנה בתוכם, בעוד שהנהר סאן זורם לו לכל אורכה ומשמש בימי הקיץ כוח־משיכה לבוא לתוכו ולהשתכשך במימיו הצלולים המביאים לרגיעה.

נוכל לתאר לעצמנו את התמונה המלבבת, עת נהרו קבוצות־קבוצות של נוער יהודי, מבוגרים ואף קשישים, מכיוון מרכז העיירה אל עבר המרחב שלידה, אל עבר היערות שעל ההרים, אל עבר הנהר שלמטה, אל עבר שדות־הדגן זרועים פרחים ריחניים לרוב. נגיע למחשבה, שאכן היה להם, ליהודי דינוב, מרחב־המחיה הנאות, לא רק להתבשמות מתורה, מלמדנים ורבנים; לא רק בקהילתם המאורגנת והפועלת בסדר; לא רק בעובדת מציאת פרנסתם כיאות — אלא אף ממה שהכינה להם הבריאה לנשימתם, להתפעלותם — הווה אומר, שהטבע השלים למענם את הקישוט הנאות למסגרת חייהם.

*

יהודי היישוב הקטן הזה — שללא ספק יכול היה לשמש דגם של קהילה יהודית בכל אחת מערי פולין — עברו עליו שלוש טרגדיות, אחת קשה מרעותה. הראשונה היתה באשליה על הסובלנות של העם בתוכו ישבו.

אמת — בתקופות שונות של מדינת פולין נמצאו מלכים, שליטים ופריצים, שהזמינו את היהודים לבוא ולהתיישב בארצם, לפתחה ולהרגיש כתושבים רצויים. אמת — שעם קום פולין המחודשת, לאחר מלחמת־העולם הראשונה, שילבו ב״קונסטיטוציה״ (החוקה) סעיפים בדבר שווי־זכויות למיעוטים לאומיים. אך צא וראה — ארבע־חמש שנים לאחר תקומתה כבר החלו חלקים ניכרים של המפלגות הפולניות ה״פטריוטיות״ להתריע ואף לזעוק, שמדינתם נתונה ״לשליטת היהודים״ והחלו לתבוע הצרת צעדי היהודים בחיי יום־יום והגבלת התארגנותם הקהילתית. החלו להזרים לתוך המוני עמם את הארס האנטישמי מהסוג הקטלני ביותר. הם כלל לא חיכו ל״תורה״ שתגיע ממערב להם, מגרמניה ההיטלרית, כי הם התחילו בכך ו״הצטיינו״ בזאת הרבה שנים לפני־כן. מסעי השיטנה יחד חוגים רחבים בעם הפולני נגד היהודים הביאו לא אחת את פשוטי־העם בערים ובכפרים לפרוע פרעות ביהודים, במצאם לכך אמתלאות שונות ומשונות.

ככל שהתרחקנו "מימי הזוהר" של תקומת פולין החדשה (והרי זכורים לנו מעשי ה"פוזננצ'יקים" וה"הלרצ'יקים" בעצם ימי המלחמה נגד הבולשביקים ב־1920), כן התקרבנו, לדאבוננו הרב, לעבר עידן הקטסטרופה האיומה של יהדות פולין. בינתיים החלו נגישות על־ידי הטלת מסים (ימי גרבסקי); סגירת הדרך בפני הדור הצעיר ללמודים גבוהים ("נומרוס קלאוזוס" באוניברסיטאות); חסימת הדרך בפני יהודים למשרות ממשלתיות; האחדת אזורים מרוחקים זה מזה לצורך הבחירות המוניציפליות ולפרלמנט לשם מניעת נציגות יהודית הולמת, ועוד. הלחץ הכבד הזה על המוני העם, שבא בתמיכה "השקטה" של הנהגת המדינה בפולין, יצר את הרקע לבטחונם, שמותר להם לנהוג כלפי היהודים ככל העולה על רוחם ולעשות בהם גם פרעות בכוח פיזי ממש.

הטרגדיה השניה היתה בחוסר הנכונות, הרוחנית והפיזית, להת־ארגן להתנגדות בכוח נגד שימוש בכוח מצד פורעים למיניהם. יהודי פולין בערים ובעיירות לא היו נטולי אפשרויות לעמוד על נפשם. היה נוער יהודי מצויין, בעל נאמנות ללא גבול לעדתם.רבים היו יוצאי צבא ואף מצטיינים בשרות זה, שיכלו להיות מוכנים למשימות של הגנה עצמית. ידועים לנו מקרים בודדים, שבעת התארגנות אינסטינקטיבית של קבוצות יהודים להגנת אחיהם — לא תמיד היתה ידם על התח־תונה. על כל פנים, בכל המקרים הללו שימשה ההתנגדות כ"מקלחת" של מים צוננים על ראש הפורעים והמסיתים. מה שחסר היה הוא — הנהגה מוסמכת שמתוך ראיית הנולד תבין, שרק בדרך של גילוי התנגדות פיזית יוכלו להרתיע את מושכי־החוטים השטניים ואף את המבצעים עצמם מללכת "על בטוח", בחשבם את צעדיהם נגד היהודים. אוכלוסייה יהודית של שלושה וחצי מיליון איש בפולין, בעלת מוסדות עצמאיים לתפארת, בעלת שכבה רחבה של אנשי רוח ומשכילים, בעלת שכבה ניכרת של עתירי ממון ונכסים — לו היו יוצאים מהעור של "כבשה תמה" והיו מגלים גם "צפורניים" — או־אז היו אויבינו מתאפקים קצת. ואין לדעת, אם לא היו משנים כל תוכניותיהם, שנרקמו נגד בני עמנו אף לאחר־מכן, עת השתלט הנאציזם האכזרי על פני אירופה כולה.

בגודל אמונתם לא העלו גם אחינו בדינוב על דעתם, כי יכול לבוא יום ויצור אדם ירצה להתנכל להם, להחריבם ולהשמידם — רק בגלל היותם מיוחדים ונבדלים לטובה משאר בני הסביבה. בחייהם היום־יומיים שקדו, בנוסף לעניינים של חיי משפחותיהם, בעיקר בטיפוח העזרה לזולת, בהחשבת ערכי־רוח ומחשבה, בהישענות על דברי גדולי תורה, שקהילתם כה נתברכה בהם ובזכותם אף נענדה בזרי־תהילה. הם כלל לא העלו במחשבתם את האפשרות של הבטחת חיי

בני קהילתם כלפי חוץ, שלא להיות טרף לחיות האדם. הם גם שמו מבטחם בבורא עולם, שינצור אותם מכל רע.

ואז ניתכה עלינו הטרגדיה השלישית והאיומה מכולן, זו שלא יכלו לחזותה אפילו בשחור שבחלומות — רצח העם היהודי של אירופה כולה על ידי המפלצת הגרמנית־הנאצית ועוזריהם, גדודי שוחרי־טרף מקרב העמים, שבתוכם היו קהילות יהודיות גדולות. והצטיינו בכך יותר מכולם — המרצחים הפולניים. אין לנו כל יסוד לפקפק בכך, שאדמת פולין נבחרה לביצוע המלאכה השטנית של השמדת יהודים לא רק משום שבמדינה זו היה הגדול שבריכוזיהם, אלא גם משום ששם, כפי שתיארתי לעיל, היה "הכל מוכן" לעזרתם של הנאצים. שם יכול היה ה־ס. ס. הגרמני להרגיש "בבית". שם חיכו המוני גויים בכליון עיניים להשמדת שכניהם היהודים, כדי לרשת את רכושם, כספם ומטלטליהם של הקרבנות הזכים מכל חטא.

איכה אזלה בעם זה כל טיפה של תרבות אנושית, של רגשי כבוד, בושה וכלימה! איך נתנו תושבי דינוב הקטנה, שכמעט כל אחד הכיר את כל אחד, את ידם למסע־רצח המתועב הזה, של רצון להשמיד את כל הישוב היהודי במקום, שממנו הפיקו במשך דורות תועלת וברכה, שעל־ידו התפתחו הם עצמם בכל דרכיי חייהם?

איכה המשיך הטבע להעניק משפעו לעדת בני־בליעל? איך לא שטף הנהר הגדול את הכול מסביבו, למען טהר את מקום־שבתם של צדיקים, נדבנים ותמימי־דרך? איך לא רעדה האדמה מתחת לקלגסים והאנשים־הצבועים?

גדול ואכזרי הפשע של עדת גדולי אויבי האדם והיהודי. מחריביהם של יהודי דינוב לעולם לא יינקו, כי פשעם היה רצף אחד של מעל, זדון, רצח וכליה!

✡

זכרון טרגי קושר את יוצאי העיר דינוב, אחד אל משנהו. קבורות ההורים, האחיות והאחים, החברים והידידים, עשו אותם לגוף אחד ללא הפרד; עשו אותנו — השרידים המוצלים של השואה הנוראה — לגוש אחד החי עם העבר וממשיך בייעודו.

לקבר הגדול הזה של יקירינו אין מצבה. לבנו פונה אליהם תמיד בחסד של אמת — זאת חובתנו כלפיהם. בל נשכח גם, שבגולת רוסיה הגדולה והאיומה, גם שם פזורים קברי יקרים לנו — כתוספת קרבן להשפלה, התעללות ורצח מצד זדים אחרים. אלמוניות הקרבנות משוועת בעלבון צורב על השפלת כבוד האדם היהודי.

עם כתיבת ספר זה אנו מנציחים את התמונה הכללית של יישוב יהודי מצומצם, שהתכנס לחיים בעיר יהודית קטנה ויצק דפוסים

משלו, יצר מסגרת של שייכות יהודית ע"י מוסדות של תורה ותפילה, רבנות וקהילה מאורגנת, צדקה ועזרה הדדית — הקים לעצמו גשר, שבבוא היום יוכל לעבור עליו, בעקבות המשיח, אל עולם של גאולה ופדות.

עם ספר הזכרון לקדושי דינוב אנו באים כמו כן, להציב יד ליקירינו ולזכרון־נצח לשמם, שינון בתוכנו לדורות. תהיה זאת גם תשובתנו לכוונות המשמיד האכזר, שרצה למחות זכרם מעל פני האדמה. אנו גם נקיים בכך מצוות כיבוד אב ואֵם, אהבת אחים ונא־מנות לידידים. נשקוד בכך להמשכת השלהבת, שלאורה יוכלו להתחנך בנינו והדורות הבאים של יהודים גאים, עצמאים במולדתם.

הרבה למעלה משנות־דור עברו מאז השואה, בה נכרתה קהילתנו הקדושה, אך זכרה ואימת הימים ההם לעולם לא תפוג ועדיין חיים עד היום הזה בלבם ובנפשם של יוצאי העיר דינוב. עדות לכך ספר זה, המונח לפנינו.

*

לא אוכל לפסוח על ציון הטיפול הרב והעבודה המאומצת שהושקעו בהכנתו ובהוצאתו לאור של ספר זה. שארית הפליטה של קהילת דינוב בארץ — היא קטנה. אין לה כוחות, ששטח פעולתם קשור עם הוצאת ספר. אין לה כתבים מקצועיים ולא סופרים. אך יש לה יו"ר מסור ונאמן, שלא מרפה מהיעד ובעזרת הייעוץ המתאים מתגבר על קשיים עד לביצוע המשימה. יצחק קסה הוא אחד משני העורכים של הספר ועיקר כתיבתו כאן היא הפואימה על העיר דינוב (ביידיש), המעבירה לפנינו את הדמויות, הרחובות והסמטאות, שמציגים את רקע הנושא שלנו בפירוט רב.

הכרה מיוחדת יש לציין לרב נ. אורטנר ולרב מ. ווונדר, שהואילו להשתתף בספר שלפנינו על ידי עבודותיהם בנושאי ר' צבי אלימלך שפירא, והרבנים והדיינים של דינוב. ברכה נתונה למר א. מוסינגר, שטרח ותרם עבודתו על העיר, יהודיה ועיסוקם.

המחבר

יהודי העיר –
חייהם
ופעלם

א. מוסינגר

העיר דינוב ויהודיה בשנות השלושים

א) מבוא

לא הכרתי את דינוב, למרות שלא פעם הייתי שוהה ברדיוס בין 10—25 ק״מ מהעיירה. היום אני מצטער על כך, שכן הרבה סופר עליה וגם קראתי על רבניה, עסקניה וחלוציה. לימים גם היתה לי אפשרות להכיר כמה מתושביה בתקופות ובנסיבות שונות שעליהן אספר להלן:

הדינובאי הראשון שהכרתיו היה מר י. ג., אחד מפעילי החלוץ הצעיר בגליציה בשנות העשרים הראשונות. היה זה בשלהי קיץ שנת 1924, כאשר כתלמיד תיכון בלבוב וכחבר „השומר הצעיר״ בקשתי להכיר את חיי השומרים והחלוצים בנקודת ההכשרה הידועה בשם „בנין״ ברחוב טרסה הקדושה מס׳ 26 א. היה זה מבנה תלת־קומתי במהלך הבניה, שיועד לשמש בנין תיכון מקצועי ע״ש ד״ר קורקיס. הלכתי לשם באחד הערבים וכבר מרחוק הגיעו לאזני צלילי המנגינות החלוציות, אשר בקעו בעוצמה דרך החלונות הבלתי־מזוגגים. בקומה התחתונה מצאנו קבוצת שומרים מהעיר סמבור ושם גם פגשתי את מר י. ג. מדינוב, שהתמקם עם קבוצת חלוצים בקומה עליונה, שאליה טיפסנו בעזרת סולם. הבנין היה במצב בלתי מוגמר וטרם הותקנו בו מדרגות. לעולם לא אשכח את הערב הנאה שביליתי בחברת חלוצים ואת הסיפור המעניין והמבדח של י. ג. על ההוי של ימי הסליחות בדינוב ועל תעלולי „החבורה הלבנה״.

את הדינובאי השני הכרתי בחורף שנת 1931 בזמן שהותי בארמון הברון קלרמן בכפר טארנאבקה, כ־10 ק״מ מדינוב. אגב, בכפר זה פגשתי משפחה יהודית בשם זיבצנר, שהחזיקה בפונדק שליד הדרך הראשית. לארמון הוזמנתי ע״י הגרף סרוצ׳ינסקי, הבעלים של יער בשם האדלה קנצ׳וצקה, שאותו ביקש לחלק לחלקות קטנות ולמוכרן לאכרים המקומיים. לשם זה הוזמן גם סוחר עצים ומתווך, יהודי תושב דינוב, בשם איטשי גרינס. תוך כדי שיחה נוכחתי לדעת שכולם, הן הגרף והן האכרים, נהגו כלפיו יחס של כבוד ודרך־ארץ, שכן ידוע היה כסוחר ממולח, שיודע לנהל משא ומתן בעסקים כגון אלה. הוא היטיב להכיר את המנטליות של האכר המקומי ויחד עם זה נזהר שלא להוליך שולל צד כלשהו.

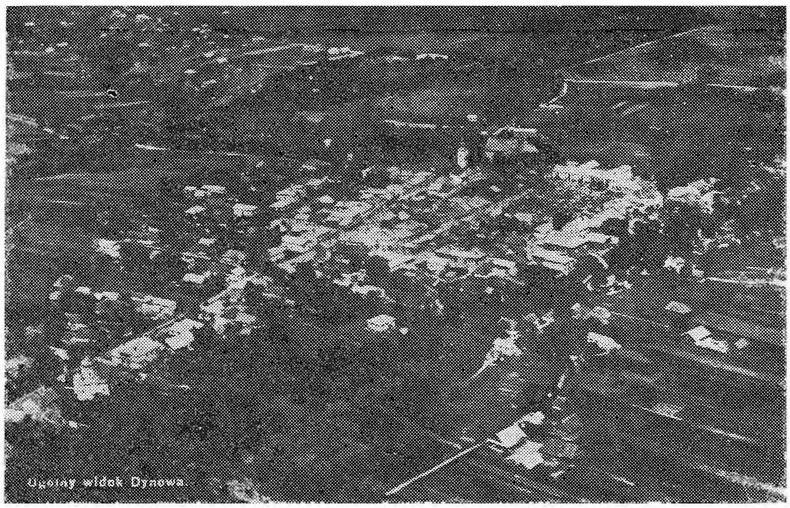
במקרה השלישי נפגשתי עם יהודי דינוב וסביבותיה בנסיבות אחרות לגמרי: היה זה בקיץ שנת 1932, עת שהיתי במחנה להכשרה צבאית של נוער

בית"רי בכפר קונקובצה, שליד פשמישל, בדרך המובילה לעיירה קשיבצ'ה, מרחק כ־25 ק"מ מדינוב. היה זה יום קיץ לוהט, כשכחמשים בחורים יהודיים במדי בית"ר החומים ובחגור צבאי מלא, עם רובים, כידונים, מסכות גז ותרמילים השתתפו בצעדת חובה של 10 ק"מ להשגת אות הספורט הממלכתי (POS). במבואות העיר קשיבצ'ה באו לקראתנו עגלות גדושות סוחרים יהודיים שהיו בדרכם לעיר פשמישל, ומה גדולה היתה תדהמתם של יהודים אלה, כאשר מפי הצועדים בקצב ובסדר צבאיים — נשמעה שירה אדירה ביידיש, בעוד שבראש הפלוגה צעדו שכם אל שכם קצין פולני ובחור יהודי במדי בית"ר. העגלות נעמדו במקום והיהודים החלו לשפשף את עיניהם, שכן לא האמינו למראה עיניהם. ועוד גדולה מזו היתה תדהמתם של יהודי קשיבצ'ה, כאשר לצלילי שיר־לכת בית"רי נכנסו הבחורים העירה והתפרסו בככר המרכזית בסדר צבאי. כל יהודי העיירה התקבצו במקום ובין רגע הועמדו בככר שולחנות וספסלים ועליהם כדי חלב, חמאה, גבינה וככרי לחם. בשביל יהודים אלה נחשבנו כמבשרדי הגאולה. (ואכן, כעבור 16 שנים נתגשם חלום הדורות וקם צבא עברי במולדת העתיקה־חדשה). אולם אותם יהודים, פשוטי העם, תמימי האמונה, טובי וישרי הלב לא זכו לראות בהתגשם חלומם, אפרותיהם פזורים על אדמת ניכר. האם עוד נותרו בחיים ניצולים מאותם היהודים, בני דינוב וסביבותיה, שבהם נפגשנו באותה צעדה בלתי־נשכחת?

תשמשנה השורות הנ"ל והבאות אחריהן כזכר לחייהם בעמק הבכא בתנאי השפלה ודכוי, ויחד עם זה כשיר תהילה לדבקותם באמונה ומורשת ישראל ונכונותם למבאקים וקרבנות למען נצח ישראל ולמען הרעיון הציוני שבהת־גשמותו זכינו לחזות אנחנו — שרידי השואה.

ב) העיר דינוב

שוכנת על גבעה המרוחקת כ־1 וחצי ק"מ מהנהר סאן בגליציה התיכונה, במשולש שבין הערים פשמישל (מרחק 40 ק"מ לצד מזרח), ריישא (מרחק 45 ק"מ לצד מערב) וסאנוק (45 ק"מ לצד דרום). מצדה הצפוני של דינוב שוכנת העיר פשבורסק, המפורסמת בבית החרושת לסוכר ושעמה היא קשורה ע"י רכבת צרת־פסים, המתחילה את הילוכה בעיר דינוב והעוברת תוואי של 35 ק"מ, שבחלקו הגדול הוא תת־הררי. לפי הנתונים במילון הגיאוגרפי הפולני משנת 1881 העיר הוקמה במאה החמש־עשרה ובשנת 1880 מנתה כ־3,700 נפשות, ביניהן כ־1200 יהודים. בשנת 1900 היו בדינוב כ־1400 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 3000 נפשות (יברייסקאיה אנציקלופדיה מפטרסבורג) והיה קיים בית קברות ישן מלפני כ־600 שנה. בתקופת הכיבוש האוסטרי, משנת 1772 עד 1918 עבר דרך דינוב כביש ראשי מהעיר פשמישל (עיר המבצר המפורסם) אל העיר קושיצה (קאשאו) שבסלובקיה. בתקופת פולין המתחדשת, בין השנים 1919—1939, היתה דינוב שייכת לנפת בז'וזוב, לפלך לבוב ולבית־המשפט המחוזי בסאנוק.

דינוב — צילום מן האויר

ג) מעמד הסוחרים ובעלי המלאכה היהודיים

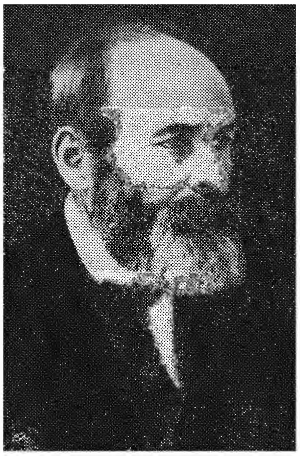
מאחר ודינוב היתה שייכת לנפת בז'וזוב, ששם שוכנו כל המשרדים הממשלתיים, מספר הפקידים בעיירה היה מועט ומרבית האוכלוסיה התפרנסה ממלאכה וממסחר זעירים. מהמוסדות הממשלתיים נשארו בדינוב בית־המשפט העירוני, הדואר, תחנת המשטרה הממשלתית ותחנת הרכבת. על כן מספרם של הפקידים הממשלתיים היה מועט ורק יהודי אחד בשם וולפלינג זאב, שימש כמזכיר בבית המשפט העירוני. אשר למפעלים תעשייתיים, היו קיימים בעיר שלושה מפעלים בבעלות יהודית: בית החרושת לאימומים של באכר, מנסרה של צוקהאפט ובאום, שלושה בתי חרושת למשקאות קלים ובית־חרושת לריבה.

במלאכה — חלקם של היהודים היה ניכר, בפרט בחייטות, בסנדלרות, בפחחות ובזגגות. אולם שכר העבודה היה דל וזאת עקב היעדר שכבות אמידות בין האוכלוסיה הכללית. נוסף על כך הלכו ורבו ההגבלות והגזירות נגד היהודים. סיסמאות החרם תכפו מיום ליום. גבר הלחץ של מכבש המסים על בעל המלאכה היהודי, שלא יכול היה לעמוד בהתחייבויותיו הכספיות ובתשלום האגרות, שהוטלו עליו ללא כל התחשבות במצבו.

אשר למעמד הסוחרים, ובפרט החנוונים, נגד אלה כוונו כל חיצי התעמולה האנטי־יהודית, ע"י הפצת סיסמאות כגון: „אל תקנה אצל יהודים!", „משלנו

לשלנו!"... וכן על ידי כל מיני גזירות שמטרתן היתה אחת ויחידה: דחיקת רגלי היהודים מהמסחר הזעיר וחיסול התווך היהודי. לשם זה הוקמו חנויות פולניות לסחר קמעוני, מחסנים לסחר בתבואות ותוצרת חקלאית, ומעל לכול נקטו בשיטת מסים כבדים ותשלומי אגרות, אותם הטילו על הסוחרים הזעירים, שהגיעו ממש עד לסף העוני. במקרים רבים אף לא היה ביכולתם לפדות את החפצים האישיים ורהיטי הבית הדלים שהופקעו מהם בעד מסים שלא שולמו בזמן. גם הסוחרים הבינוניים סבלו רבות עם היכנס החוקים החדשים לתוקפם, לאחר מותו של המרשל פילסודסקי והפעלת מדיניות ה„אדרבא" של סקלד־קובסקי. כאן אזכיר את חוק המורטוריום של החובות, שפגע קשה בסוחרים היהודיים, בחוק האוסר ליהודים להיכנס לכפרים לקניית תוצרת חקלאית והמחייב את האיכרים לספקה למחסני „ספולם". גם בכפרים מצב היהודים הלך ורע, שם בטלו את הזכיונות של יהודים להחזיק בפונדקים. היו גם מקרי רצח של יהודים בכפרים, כמו במבואות העיירה בלז'ובה, ששם רצחו משפחה שלמה שהחזיקה חנות מכולת ומשקאות. זה היה בשנת 1935.

נזכיר גם את שלילת הזכיונות מאת היהודים, למכירת משקאות חריפים ומוצרי טבק. מחמת חוק המורטוריום נוצר משבר חמור ברחוב היהודי, שכן אי־אפשר היה להשיג הלוואה כלשהי והדבר גרם לשבירת מטה לחמם ולפשיטות רגל בין הסוחרים, במיוחד בין הסוחרים הזעירים. לצורך זה נוסדה קופת גמ"ח, הודות לכמה עסקנים צבוריים וע"י כך הושיטה עזרה לנצרכים, שהקלה על מצוקתם. לא טוב מזה היה גם מצבם של הקצבים היהודיים, עם צאת חוק פריסטור הידוע לשימצה. אותם בני בליעל, אשר כביכול מתוך רגש רחמנות על צער בעלי־חיים הרעישו עולמות לביטול השחיטה היהודית, עזרו כעבור כמה שנים בלבד לפולש הנאצי בפעולות החיסול של מאות יהודי דינוב, בתוכם זקנים, נשים וטף ללא נקיפת מצפון.

זאב וועלפלינג

פקיד יהודי יחיד בבית המשפט הממשלתי בדינוב

להלן חתך של עיסוקי היהודים בעיר:

1) שירותי־דת (רב, דיינים, שוחטים, משגיח, סופר סתם, חזן, שמשים, בלן וקברן)	12 איש
2) מקצועות חופשיים (שופט, עורכי דין, מהנדס ורופאים)	6 "
3) שירותי בריאות (חובש ומיילדת)	2 "
4) מלמדים ומורים (מודה דת ומורה עברי)	12 "
5) פקידים (חשבונאים, לבלרים וכתבניות)	15 "
6) שירותי עזר (עגלונים, מובילי סחורות, סבלים וחלבנים)	20 "
7) בעלי מלאכה (חייטים, סנדלרים, פחחים, זגגים, שענים, ספרים, נגר)	36 "
8) קצבים ואופים	13 "
9) סוחרים (בהמות, סוסים, תבואה, עופות, ביצים ופירות)	30 "
10) חנויות חנויות הלבשה והנעלה	8 "
11) חנויות סידקית	5 "
12) חנויות מזון, ממתקים וקמח	14 "
13) מסעדות, מלונות ובתי מרזח	10 "
14) חנויות לעורות ובדים	20 "
15) חנויות לכלים, ברזל וחומרי בנין	12 "
16) חנות למכשירי רדיו	1 "
17) חוכרים וחקלאים	6 "
18) בעלי בתי חרושת (אימומים, מנסרה, משקאות קלים וריבה)	5 "
ס"ה	227 איש

ד) חקלאים יהודיים

בתקופת האוסטרים היה מספר בעלי האחוזות היהודים בכפרי גליציה בלתי מבוטל, אולם עם תקומתה של פולין והתגברות התעמולה האנטישמית, רבים מבעלי האחוזות נאלצו לעקור מהכפרים, הן בגלל התערערותו של מצב הבטחון והן בגלל רצונם להבטיח חינוך יהודי לדור הצעיר. וכך נוצר מעמד חדש של בעלי קרקעות יהודים, שהתגוררו בערים ואת קרקעותיהם החכירו לאכרי המקום. מצב זה בא לקצו עם תחיקת חוק הקניית זכות בעלות לאכרי הכפרים שעיבדו קרקעות אלה ושלמו למחכירים דמי חכירה. מאותו זמן מספר בעלי הקרקעות היהודים הלך ופחת ונשארו אך מתי־מעט בלבד, שהמשיכו לגור בכפרים ולעבד את אדמותיהם.

ה) עורכי דין

במקצוע חפשי זה הלך המצב והידרדר מיום ליום, במיוחד כשבשנת 1937 נשללה מעורכי הדין הזכות לעריכת חוזים להעברת נכסי דלא־נידי והעבירוה באופן בלעדי לנוטריונים. וכך נשבר מטה לחמם של עורכי דין יהודים, אשר בפניהם היו חסומים באופן הרמטי המשרות של שופטים ופרקליטים. דבר זה הביא להתרוששותם של עורכי־הדין הללו. נוסף לכך הוצאה תקנה המחייבת את עורכי הדין לפרסם על לוחות הפרסום שלהם את שמותיהם הפרטיים, כפי שנרשמו בתעודות הלידה שלהם ודבר זה הקל על תעמולת החרם האנטי־יהודי, שהתנהלה באותן השנים בראש חוצות ומעל דפי העתונות האנטישמית.

בשנת 1938 יצא גם חוק זדוני נוסף (חוק גרבובסקי), אשר חסם את רשימת עורכי־הדין בפני מתמחים יהודים וגם בפני חברים חדשים ללשכות עורכי הדין. בשנות השלושים הראשונות כיהן שופט יהודי בשם דרוקר בבית המשפט העירוני, אולם הודח כעבור זמן קצר כתוצאה מהלשנה זדונית. מן עורכי הדין המקומיים יש להזכיר את ד"ר דוד האפט, שהיה פעיל בתנועה הציונית ובמוסדות צבור מקומיים. כמו כן ייזכר שמו של עורך דין בורשטיין, שהמיר את דתו ביחד עם בני משפחתו, אולם דבר זה לא עמד לו עם היכנס הגרמנים לדינוב וכל המשפחה הוצאה להורג ע"י הנאצים בבית העלמין היהודי החדש, ושם גם נקברו.

ו) רופאים יהודיים

אישיות ידועה ומקובלת בין יהודי המקום היה הרופא פילרסדורף, שהגיע לדינוב מהעיר פשמישל. הוא התמסר במיוחד לפעילות צבורית בעיר והיה בין אלה, שיזמו את הקמת בית העם היהודי. לאחר שעזב את העיירה, השתקע בדינוב רופא שני, גם הוא מפשמישל, בשם יהושע אינטרטר. רופא זה היה פעיל בתנועה הציונית במקום וגם אשתו היתה פעילה בועד בית העם.

עם כניסת הגרמנים לעיר הועברה כל המשפחה דרך הסאן לפשמישל ושם שהו בגיטו ועזרו הרבה לחולים ולנצרכים. אולם באין יכולתם לשאת בסבל ובידעם מה הגורל הצפוי להם, הרעילו את שתי הבנות ואחרי כן שמו קץ לחייהם הם.

בדינוב היה גם רופא שיניים בשם ברוננגרבר וגם הוא נרצח ביום הראשון לכניסת הגרמנים לעיר (יום ב' של ראש השנה).

ז) מורה דת

בדינוב היה קיים רק בית ספר עממי ממשלתי אחד בלבד לנערים ולנערות וכמורה לדת נתקבלה בו העלמה הולה שנקר, בוגרת הגמנסיה היהודית בפשמישל.

ח) בוגרי גימנסיה יהודיים בדינוב

בין אלה היו: הבנות של המהנדס יעקב ווייראוך, פסח פיש, בוגר גמנסיה ממשלתית בדמביץ ושני בניה של משפחת אינטרטר, שלא נתקבלו ללמודי הרפואה והתכוננו לנסוע למטרה זו לאיטליה. גם מניה גולדשמיד היתה שייכת לקבוצה זו של בוגרי תיכון.

בוגרות האוניברסיטאות היו בדינוב: פרידה פלדשטיין, שגמרה משפטים ולאה ברנד, שגמרה רפואה באיטליה וכיום מתגוררת בבראזיל. בת דינוב נוספת בשם בלהה בר גמרה את פקולטת הרפואה בעיר ברטיסלבה.

ט) סיום

זוהי תמונה כללית של חיי יהודי דינוב באותן השנים. חייהם דמו להליכה על חבל דק מעל לתהום של שנאה נצחית לאדם יהודי, מיום הולדתו ועד ליום מותו.

שנאה זאת באה לבטוי ע״י חקיקת חוקים זדוניים בכל תחומי החיים, בעבודה במקצועות, בהשכלה ובחיי חברה. אולם על אף כל אלה השכילו יהודי דינוב, כיהודי שאר העיירות, לעמוד בגבורה עילאית נגד גלי השנאה, וזאת הודות לדבקותם באמונתם וחוש הסולידריות המשותף לכולם. הם הצליחו לארגן את אורח חייהם הפרטיים והצבוריים בצורה, שהיו לשם ולתפארת בעיני שכניהם הלא־יהודים.

אולם באותו יום המר והנמהר, יום ב׳ של ראש השנה שנת ת״ש, הקיץ הקץ על קהילת קודש דינוב, בת מסורת של כ־600 שנה. באותו יום דם יהודי דינוב והסביבות נשפך כמים, ומימי הנהר סאן האדימו מדם קדושים וטהורים, שנרצחו ע״י המרצחים הנאציים ומשתפי פעולה המקומיים.

יקום השם דם קדושי דינוב, היראים והשלמים, ביניהם אדירי תורה וגדולי הרוח והמעש.

קול דמיהם זועקים אלינו מן האדמה ונזכרם ונזכירם לדורות הבאים אחרינו כל עוד רוחנו באפנו.

לבסוף תורשה לי הערה קטנה:

נתבדו ציפיותיה של האינטליגנציה היהודית בגליציה לשווי זכויות תחת ממשלת פולין החדשה. אותן 146 שנות השעבוד לא עקרו מלבות מרבית בני העם הפולני־הקתולי את השנאה לאדם היהודי הטבועה בדמם מדורי דורות. גדולה ומרה היתה אכזבת אותם הבחורים והבחורות היהודיים שספגו לתוכם את רוח היצירות של משוררי פולין מתקופת הרומנטיקה ואת רוח הגבורה של הנוער הפולני הנאבק נגד השעבוד. לא שווי זכויות, אלא שלילתן, לא קירוב לבבות

ברוח המשוררת אליזה אוז׳שקובה, אלא שנאה עיוורת שלא ידעה גבול היתה מנת חלקם.

במקום הסיסמאות: „למען חרותנו ולמען חרותכם״, או הגשמת בשורות הקונסטיטוציה של השלושה במאי — באו גזירות, איסורים והגבלות, כגון „נומרוס קלאוזוס״ והפרדת המושבים באוניברסיטאות, מלווים התנפלויות ברוטליות על סטודנטים וסטודנטיות יהודיים, שהפכו לתופעה כמעט יום־יומית.

יאוש ותיסכול הפכו לחם חוק של הנוער היהודי צמא־ההשכלה וחסר סכויי השתלבות במקצוע החופשי, אותו הצליח לרכוש לאחר קשיים, אם בפולין ואם מחוצה לה. עוד לפני שבאופק הופיע אדולף היטלר, הקדים אותו אדולף אחר בשם נובטשינסקי.

המחבר

עובדיה שנק

עירתנו דינוב

משחר נעורי קנאתי באנשים המחוננים בכשרון לבטא את מחשבותיהם במילים יפות ובהגדרות קולעות. במרוצת השנים למדתי לדעת, שקיימים תופעות ומאורעות שלגביהם שפת אנוש דלה מדי, ורק בעינינו משתקפים רגשותינו. ולכן בעומדנו בפני תופעות או מאורעות כאלה, כמו יופי נדיר של טבע, או חלילה אסון כבד — רק הדומיה יפה להם. כלל זה מנחה אותי בבואי לכתוב על קדושי עירתנו. בדרך זו אני מנסה לתרום חלקי הזעיר בהנצחת קורבנות השואה. אין ספק, שיהיה זה רק צל חיוור והד קלוש מאותו כאב מר, שאנו חשים בליבנו.

השם, הנוף וקצת היסטוריה

בחיפושי אחר מקור השם של עירתנו, מצאתי ששמה המקורי היה דינובו. מלה סלאַבית (השפה הפולנית דאז, עוד לא היתה מגובשת) ופירושה "מחדש". בתי דינוב היו בנויים רובם ככולם מעץ והעיר נשרפה כליל בפעולות המלחמתיות נגד מסדר הטאוטונים בתחילת המאה ה־15. השם ניתן לה ע"י מלך פולין מהדי־נאַסטיה (השושלת) היגלונית, ולדיסלאַב יגללו, שגם תרם לבנייתה מחדש. פסלו התנוסס באמצע ככר השוק, עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

ברצוני להקדיש כמה שורות למיקומה הגיאוגרפי והטופוגרפי של עיירתנו. דינוב שוכנת בין העיר פשמישל לסאנוק ורז'שוב, בחבל הקרוי „מלופולסקה" („פולין הקטנה"). במאה ה־19 חבל ארץ זה היה נשלט ע"י המונרכיה האוסטרית. קראו לו „גליציה". הנוף, בה שוכנת עיירתנו, הוא ציורי עד עצירת נשימה. בכדי

לתאר את יופי נופיה, יש צורך בכשרון של משורר. היא מוקפת הרים וגבעות מיוערים, ביניהם ההר „לובנו" („דער ליבנער באַרג") וה„ההר היהודי". ילדי דינוב היו יוצאים בל"ג בעומר להר הזה, לחגוג את היום ב„חץ וקשת". לפי האגדה התרחשו במקום הזה ניסים שונים ומשונים: אם, למשל, מצא מישהו ב„הר היהודי" כל מיני מציאות, עד שהגיע הביתה הללו נעלמו — כמו „פאטא מורגנה". „הר הז'וראַביץ", שהיה מיוער עצי „בוק" והאגוזים המשולשים, היווה תענוג מיוחד למטיילים בשבתות (לדאבון לבנו, ביער הזה נטבחו ע"י הנאצים 275 יהודים, בהם 185 מהעיירה), ולמרגלותיו משתקפים, כמתוך מראה, מימיו הצלולים כבדולח של הנהר „סאַן". ראוי לציין כאן על האמונה שרווחה בין תושבי דינוב, שהנהר הזה דרש, מדי שנה, את קרבנותיו בטביעה. וקרה, שאחד הטובעים היה בנו של הרבי המפורסם מדינוב, ואז הרבי קילל את הנהר. כתוצאה מן הקללה הצטמצם הנהר סאַן לכדי רוחב של כמה עשרות מטרים בלבד, במקום שקודם לכן הגיע רוחבו מעל לקילומטר.

האקלים של האיזור היה בריא ויפה והצטיין בכל עונות השנה ביופיו המיוחד. האביב — באויר הרענן והמשכר, בריח הניחוח המיוחד של הלילך, הערמונים ועצי הפרי השונים והמלבלבים; צבעי הפרחים השונים, שנבטו מיד עם נמיסת השלג, כמו שלגיות, סגליות ועוד. אי אפשר לתאר במלים יופי זה. גם הפירות שצמחו ביערות — אוכמניות, תות יער ופטריות — מי יתאר את צבעם, ריחם וטעמם?

השדות הירוקים, קרני השמש הזוהרים ושירת הצפורים, ובמיוחד הזמיר, השרו אוירת גן־עדן עלי אדמות. הקיץ הממוזג היה נעים. התבואה הבשלה בשדות — הגיעה לגובה שאדם יכול היה להסתתר בתוכה. הקציר וריח הדגן מילאו את השדות. הרחיצה בנהר „סאַן" משכה את כל תושבי העיירה, אחרי יום עמל.

בסתיו היה טיול בשדות הופך את האדם לבעל הרגשה דתית, כי יופיו היה ממש אלוהי. ריח השחת היה כה חזק, שאנשים פחדו להירדם על שחת טרי, פן לא יתעוררו יותר, בגלל הריח החזק והמשכר. הדרכים והשדות התכסו בעלי שלכת כבשטיח, בשלל צבעים וגוונים, ששום צייר לא יוכל לחקות את ההדר והיופי שבהם.

החורף — עם הדרכים המושלגות — הילדים וכן המבוגרים עסקו בבניית בובות־שלג, קיימו משחקי שלג שונים וגם עסקו בספורט חורפי, כגון במגלשיים, מחליקיים ומזחלות יד לגלישה מהגבעות, או רתומות לסוסים מצויידים בפע־מונים קטנטנים, המשמיעים צלצולים ערבים. כל זה העשיר את מיגוון הבילויים של התושבים.

העיירה עצמה, עם מבנה טיפוסי של עיירות גליציה, עם רחוב ראשי, שאף על פי שהיה לו שם רשמי, הרי שבפי תושביה היהודים נקרא „דרך המלך" („דער קייסער וועג"). בכלל לא השתמשו בשמות הרשמיים של הרחובות, אלא בכינויים שונים, כגון: „אונטערן וואלי", „אונטערן טויער". כאן הכוונה היתה כנראה לשער שהיה קיים פעם, ושימש תחנה לגביית דמי כניסה מאכרים וסוחרים, שבאו בימי

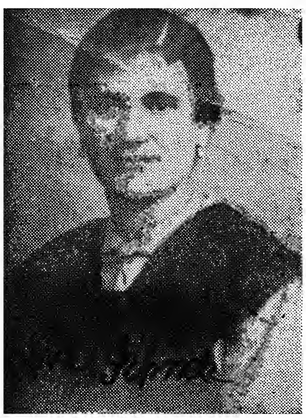

אנדרטת "יגללו" בעיר

„יריד" למטרות מסחר; „פשדמישצ'ה"; „אין רינעק" — מגרש מרובע שמסביבו בתים וחנויות; „אויף די פוצינע"; „ביי די שיל" (ליד בית הכנסת); „ביים אופשר" — שם המעיין, בו היו המים קרים וצלולים והיהודים הלכו אליו בימי ראש השנה ל„תשליך"; „אויף די פרובוסטבי"; „אויף די טאַרגוביצע" (מקום לסחר בהמות). כן קראו לאיזורים אחרים לפי שמותיהם של אנשים שגרו בסביבה. למשל: „אויף גרינאלעס באַרג" (על ההר של גרינלה), „נעבן שיימה לאָזיקער", „נעבן הדסין", „נעבן באָד" (ליד בית המרחץ), ועוד.

דמויות וענפי משפחה

גם לתושבים עצמם לא תמיד קראו בשם משפחתם, אלא בכינויים שונים — וזאת מכל מיני סיבות. לדוגמא: בשם העיר משם הגיע התושב לדינוב, כגון מנדל „דוביצקער", שיע „קיציקר", אהרון „הוטר", „פרוחניקער פון ועסאלע", דער „קאנציגאר", „דיקלער", „לינסקער". אחרים כינו לפי מקצועם — פייבל „סטולער" (הנגר), מוישלה „שניידער", נחמלה „בעקער", שייע „רופא" (אח או „פלדטשר"), לייביש „פריזירער" (ספר). כן היו כינויים לפי שם אחד או אחת מהמשפחה. לא כולם בעיירה ידעו מי היה, למשל, ר' יושה שפאץ הי"ד, יהודי לבבי והגון, ישר ונינוח, ללא פרנסה יתירה. הוא היה ידוע כיושה פרימיטס (של פרימעט — אשתו שעזרה לו בפרנסתו, בעלת יזמה ולב זהב, שכנראה זו היתה הסיבה שקראו לבעלה בצירוף שמה; או לייביש ואיצי „קריינדלס", לאה „מוישלהס" (אשתו של משהלה גימפל הי"ד, חיט במקצועו, שתמיד היה מהלך בזמזמו ניגון חזני. הוא גם הצטיין בחוש ההומור שלו ונהג להתבדח: „למרות שקונה אני סיגריות זולות, „דקות", הרי מעשן אני „שטוחות" שהן יקרות. וזאת איך? אני פשוט מתיישב עליהן והופך אותן ל„שטוחות"). אחיו של מוישלה היה כתב ב„פורווערטס", עתון היידיש בניו־יורק ונהג לכתוב בצורה הומוריסטית. כן ידועים הכינויים של „חיה רוזליס", „חנה'לה דודלס", „ביילה פינציס" ועוד ועוד.

הורי המחבר

משפחות שלמות נקראו לפי שם החיבה שהושמע בפי אמם או סבתם ונקלט כשם כינוי לדורות, לאותה משפחה: הדוד שלי, ר' שמואל חיים (חיות) ז"ל, שסבתי נינעה את עריסתו בעודו תינוק וקראה את שם החיבה „הפצפון שלי" („מיין פיצעלעס"), וכך קראו לו ולמשפחתו בשם פיצוש. אפילו הגויים, שנהגו לבקר במעדניתו, אף הם קראו לו כך. או: „השוכרים", על שם הסבא יששכר גרינבאום; משפחה שאנשיה היו זגגים במקצועם ושמם היה רימר, כונו ה„אוצרות"

(„די אוצרס"), גזור מ„אוצר שלי", שסבתם קראה כך לנכדה לפני דורות רבים; משפחת קצבים עניפה, בשם נגר, שנקראו בפי כל „די כמאַרעס" („העננים") — סיבה לכך היה שמו של הסבא שלהם, חיים אהרון, שאמו קראה לו בפינוק „חיימארלה" שלי, דבר שנשמע כאילו „חמאַרלה", ושפרושו בפולנית ענן קטן. במשפחה זו בלט במיוחד ר' מנדל נגר, שהיה ידוע ברוחב לבו וב„מתן בסתר" לנצרכים.

כדאי אולי לציין, שבדינוב נמשכה הבניה של עץ עד למלחמת העולם הראשונה. וזאת היתה גם סיבה לשריפות התכופות שפרצו בה. ידועה אמרתו המפורסמת של ר' דוד טורנר ז"ל: „בשבת קשה למצוא חולצה ראויה להתקשט בה להליכה לבית הכנסת לתפילה, אך כשצועקים „שריפה" („עס ברענט") — אין קץ לסלים ולארגזים ולחבילות, שנסחבים מהבתים שבסכנה". לר' דוד מייחסים אמרה נוספת: שק דגן דומה לבתולה, שק קמח לגרושה ולחם אפוי — למת... ואם כבר מדובר באמרות, ראוי שאזכיר את אמי דינה'לה שנק ז"ל, אשת חיל שהתאלמנה בגיל צעיר ולא נישאה שוב, אלא הקדישה את כל חייה לגידול שני ילדיה (אני ואחותי מרים). אשה מסורה לילדיה, למנהגי מסורת של עמנו ועל אף אמצעי הקיום המצומצמים (תגמולים כאלמנת נכה־מלחמה), מצאה אפשרות לגמול חסדים לנצרכים וכן לבוא לעזרת חולים ע"י טיפול בהם. אשה שנונה וחכמה, אהודה על כל תושבי דינוב, שאף הסתייעו בעצותיה הנבונות. אחת האמרות המפורסמות שלה: ההורים מלמדים את הילדים לדבר, והילדים מלמדים את ההורים לשתוק...

הבה ונזכיר גם יהודי מעניין ושמו ר' אליקום ויינטרויב, שהיה גאון בחשבון. אם, למשל, שאלת אותו בחודש תמוז, כמה דקות עוד נותרו עד לחג הפסח — היתה תשובתו מדוייקת להפליא, כשל מחשב אלקטרוני משוכלל, וזאת תוך דקות ספורות. כשעזב האיש את דינוב ועבר לגור בקראקוב — התפרנס שם מנתינת שעורים לסטודנטים לכלכלה.

אם כבר נגעתי בעניין כלכלה, אקדיש כמה שורות לכלכלתה של דינוב. פרנסתם של יהודי העיירה התבססה בעיקר על מלאכה, ובמיוחד על ייצור ביגוד והנעלה, ייצור ע"י עבודת־יד ומכונות תפירה מופעלות ברגליים. המס־חר ברובו היה זעיר, חוץ מכמה סוחרים בודדים, שעסקו ביצוא: ביצים, פירות, תבואה, בהמות וכן בסחר יערות ועצים.

ואשר לשטח התעשיה: היה בית חרושת לאמומים בשם „מודל", שהיה שייך ליהודי חם־לב ונדבן ידוע, מר בכר ז"ל הי"ד, ששימש גם אחד מחבר המנהלים של הבנק היהודי בראשותו של ר' אלעזר פרנקל ז"ל הי"ד — תלמיד חכם מובהק ומבוקש כ„בורר" ע"י בני קהילתנו.

בדינוב היו שתי טחנות קמח; תחנת חשמל, שבשנים האחרונות עברה לבעלות פולנים. היא סיפקה זרם חשמלי רק לתאורה, וזה רק בשעות הערב.

המנסרה היתה בבעלות יהודית, את העצים למנסרה סיפקו מהיערות שמסביב לעיירה; משם גם סיפקו עצים להסקה בחורף.

בכפרים מסביב לעיר עסקו התושבים היהודים בחקלאות, ממש כמו שכניהם הפולנים.

בעיירתנו התקיים בכל יום חמישי בשבוע „יריד". השוק התמלא בשעות הבוקר המוקדמות במאות עגלות רתומות לסוסים עם תוצרת חקלאית. התושבים קנו את הפירות והירקות הטריים, והחקלאים קנו לאחר מכן, בכסף שקבלו בעד תוצרתם, בחנויות יהודיות דברי הלבשה, הנעלה, סדקית, חמרי פרזול, צרכי מכולת ועוד. באותו יום בוצעו גם עסקי מסחר בבהמות, בשוק המיוחד לכך. ממסחר זה התפרנסו יהודים רבים בעיירה.

בדינוב כולם הכירו את כולם — כמו במשפחה גדולה אחת. היו משפחות מבוססות, והיו גם נתמכי סעד. לא היו רעבים ללחם, או לבושי בלויים. היתה קיימת קופת גמילות חסדים, ממנה קיבלו הלוואות ללא ריבית. בשבתות היו תמיד סועדים על שולחנות דינובאים אורחים עניים, שנדדו עם משפחותיהם בעגלות סוסים, ורובם ככולם מפולין המרכזית. הכנסת האורחים היתה סמל של היהודים בעיירה. במיוחד הצטיין בכך המלמד שלי, ר' מרדכי אלי, ששקד על תורה ועבודה, כי בה בעת שעסק בהוראה ולימד את הילדים תורה, עסק גם במלאכת יד — תיקון כלי חרס שבורים, ע"י עטיפתם בחוט ברזל בלתי מחליד בצורת רשת. אצלו התאכסנו תמיד כשלושים איש, ללא תשלום, ואף קבלו ארוחות בוקר וערב, שהוכנו מכספי הנדבות, שהוא קיבץ למענם. הוא עצמו לא היה כלל עשיר...

אם כבר הזכרתי מלמדים, אזכיר גם את מלמד הדרדקים שלי, ר' דוד תלמוד, „דער לינסקער מלמד" מלסקו. הייתי בן שלוש כשאמי ז"ל הביאה אותי לראשונה ל„חדר" של ר' דוד. הוא כבר היה אז יהודי זקן. ומאחר והיה קצר־רואי, הרי בשעת לימוד אותיות האלף בית התקרב עם זקנו הארוך עד לסידור, כך שהסתיר בפני את האותיות ולא ראיתי כלום.

ה„חדר" שבעליית הגג

להשלמת התמונה של המלמדים בדינוב (היו כעשרה) — ברצוני להקדיש שורות מספר למורי ורבי ר' משה לוזר פלדשטיין ז"ל הי"ד, שהיה ניגוד מוחלט ליתר המלמדים שבעיירה. בעל קומה בינונית, גופו תמיר, בעל הדרת פנים עם זקן מטופח ועניו עיני תלמיד חכם. לבוש תמיד בקפידה, קולו שקט וערב. ולמרות צורת דבורו הנינוח, השרתה אישיותו שררה, שאצל תלמידיו עוררה מורא ופחד. שלא כיתר המלמדים, שהתחרו ביניהם בציד תלמידים (פרנסתם של המלמדים היתה תמיד בדוחק), היה קשה להתקבל כתלמיד לחדרו של ר' משה לוזר. התנאי לקבלה היה לא רק רמת הלימודים של התלמיד, אלא הופעתו והתנהגותו בבית, ברחוב ובבית התפילה. מחובתו היה לזכור, שמייצג הוא את „החדר" שבעליית הגג, ולהתנהג בהתאם. גם שכר הלימוד היה יותר גבוה כאן מאשר אצל יתר המלמדים.

גיל תלמידיו החל מ־10. אצלו למדנו חוץ מתנ"ך גם גמרא והכתבה

ביידיש, הסדר והמשמעת בחדר היו כמעט כמו בצבא, שעות הלימודים היו מדוייקות ואוי לו לתלמיד שאחר ללא סיבה מוצדקת.

גם בהעדרו של הרבי מהחדר — למשל, כשהוא ירד לדירתו למנוחה קצרה — נשמר השקט ע״י זקן התלמידים. התלמיד שהפר את הסדר נרשם ונענש.

על המשמעת ב„חדר״ יעיד אולי קוריוז משעשע שקרה: לאחד התלמידים, אבא נייס ז״ל הי״ד, גזר הספר בטעות אחת מפיאותיו. אביו קשר לו סביב הפנים מטפחת, כמנהגם של הסובלים מכאב שיניים, ולא הסיר אותה כחוד־שיים, למרות החום הכבד של חודשי הקיץ, עד שהפיאה גדלה אצלו בחזרה.

את התנ״ך ידע הרבי בע״פ (הוא לימד גם קבוצות מבוגרים משניות בקלויז), שם הוא התפלל. בערבי שבת אחרי התפילה היה מחובתם של התל־מידים לבוא לקלויז לברך את הרבי ב„שבת שלום״. את מגילת אסתר ורות ידענו גם אנחנו התלמידים בע״פ. בבוא הסדרה „ויחי״ גרם הפסוק ואני... בלווי הנעימה הסנטימנטלית מפי הרבי חיל ורעדה אצל התלמידים, כי הבצוע היה צריך להיות מושלם, גם הנגון.

בשבתות אחרי הצהריים היינו באים ללמוד בפרקי אבות.

אמי ז״ל סיפרה לי: כשהיתה מביאה לי אוכל ל„חדר״, היתה נעצרת במדרגות, כדי לשמוע ולהתענג על הניגונים שבקעו מהחדר.

ר׳ משה לוזר עסק גם בכתיבת שירים ביידיש ובעברית; כן התעסק עם ניסוח כתבות מליציות על מצבות נפטרים. לילדיו הקנה הרבי השכלה גבוהה. בתו למדה משפטים ופילוסופיה.

אם המושג „חדר״ היה סמל לרעש, אנדרלמוסיה ואי סדר, חדרו של ר׳ משה לוזר יכול היה לשמש דוגמה חינוכית — בניגוד לתיזה הנ״ל.

בעיירה לא נמצא ילד יהודי שלא למד ב„חדר״, או שלא גמר את בית הספר העממי בן שבע כיתות. ילדים, שלהוריהם לא היתה אפשרות לשלם שכר לימוד, למדו ב„תלמוד תורה״ ללא שכר־לימוד. בדינוב היה גם בית־ספר למסחר וכן בית־ספר ללימוד השפה העברית. חיי התרבות של היהודים היו מפותחים מאד. היה לנו בית תרבות, „בית העם״ — בנין גדול בנוי מלבנים אדומות, עם במה להופעות תיאטרון. סביבו היו מגרשי ספורט, כמו לטניס וכדור עף. הפעילות הספורטיבית התקיימה יום יום, ומדי פעם נערכו תחרויות בין קבוצות יהודיות ופולניות, שעוררו התעניינות רבה אצל אוהדי הספורט. בבית העם גם נערכו הרצאות שונות והאולם היה תמיד מלא מאזינים.

ביוזמתו של לייביק באום וחברו עוזר גרינס נוסדה חברת צעירים לביקור חולים. מסירות חבריה הצילו לא מעט נפשות. ואם מדובר במשפחת באום — נוכל להוסיף ולהזכיר, שהזמירות שנשמעו מסוכתם בימי החג, הביאו לתורים ארוכים של שומעים, שניצבו בחוץ, בניהם גם הרבה גויים. קולות השירה נשמעו אז כאילו לא מעולם הזה...

התנועה הציונית על כל זרמיה, החילוניים וגם הדתיים, חינכו נוער, שכמיהתו

לארץ ישראל היתה חזקה מאוד. משורותיה עלו ארצה כבר בשנות העשרים המוקדמות, חלוצים וחלוצות, שעזבו את הוריהם העשירים, ועסקו בארץ בסלילת כבישים ובכל עבודות הכפיים האחרות.

בתי תפילה

בדינוב היו שלושה בתי תפילה: בית המדרש, בית הכנסת הגדול וה„קלויז". ליד כל בית כנסת היו גם חדרי תפילה נפרדים של קצבים ובעלי מלאכה.

בית המדרש היה פתוח יום ולילה ולמדנים ישבו בו ועסקו בלימוד תורה ותפילה. אחד מהלומדים הקבועים היה סבי. ר' ברוך בן דוד חיות (חייס), שנקרא בפי יהודי דינוב בשם חיבה „מודייה". הוא לא פסח על טבילה במקווה יום יום, ואם המקווה היה בתיקון, ואם זה היה בחורף, גם אז לא וויתר על טבילה. הלך לנהר סאן, שהיה קפוא, פתח בעזרת גרזן פתח בקרח וקיים מצוות טבילה. היה זה אדם בעל סובלנות רבה. על מידת אופיו הנוח יעיד הסיפור, אותו שמעתי מפיה של גב' הוך ז"ל: קרה, שבשבת הגישה סבתי את החמין (טשולנט) למשפחתה. הסבא ניסה לנגוס מהבשר, אך ללא הצלחה, ואז הציעה לו הסבהא להשתמש בסכין, אך גם זה היה ללא הועיל. בדקה הסבתא את סיבת הדבר והתברר לה, שלא היה זה כלל בשר, כי אם מטלית לניגוב כלים, שנפלה לתוך החמין. אך גם מקרה זה לא היה בו כדי להרגיז את הסבא. הוא לא ידע כלל מה זה כעס. כנראה, היה שייך לבית הלל... ועוד סיפרה לי הגב' הוך: כאשר סבי היה מבקר אצל אביה, היה הלה קם ממקומו, ככתוב: „מפני הלמיד חכם תקום"...

בית הכנסת (ה„שול"): בנין מפואר ובנוי בצורה עגולה עם מדרגות יורדות. במרכז בית הכנסת ניצבו עמודים מסביב לבמה, עליה קראו את התורה. מעל לעמודים היתה בנויה כיפה מקומרת. התקרה והקירות היו מכוסים בציורי שמן נפלאים.

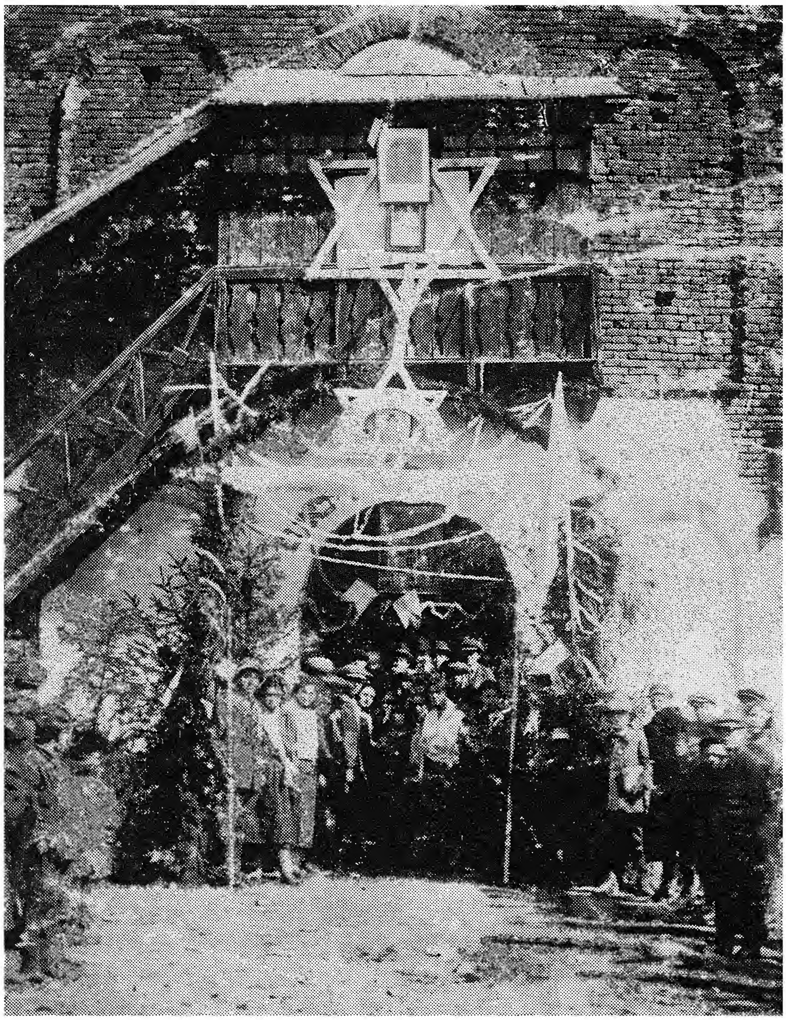
ב„קלויז" התקיימו, בנוסף לתפילות, גם לימודי תורה.

בבתי הכנסת התקיימו, חוץ מהתפילות, גם דרשות ע"י דרשנים שבאו מבחוץ וכן מקרב הדינובאים. כמו כן התקיימו שם מפעם לפעם הצגות „פורים־שפיל" ו„יעקב ויוסף־שפיל". על יד בית הכנסת הגדול העמידו את החופות.

מנהג עתיק יומין היה קיים, שבבית המדרש היו נפגשים הבחורים בני ה־20, החייבים התייצבות לבדיקה דפואית לקראת גיוסם לצבא הפולני. כמה שבועות לפני התאריך, היו הבחורים מבלים לילות שלמים, כמעט ללא שינה, בביצוע מעשים היתוליים, כמו החלפת שלטים — מבית־מרקחת לסנדלריה או העברת מדרגות אבן, שמשקלן כטונה, מקצה העיר למשנהו, וכדומה. כן אספו מזון ושתייה מהתושבים היהודיים וערכו בבית המדרש סעודות ומשחקים.

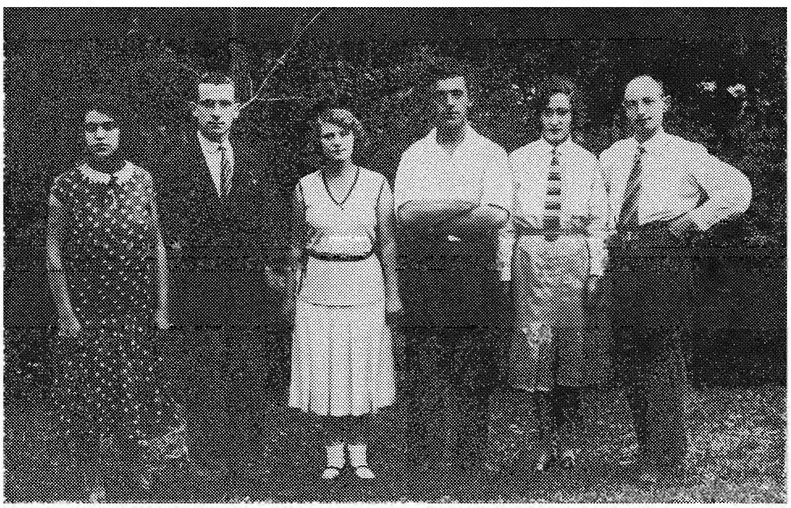
הדור המבוגר היה ברובו דתי מאד. מדינוב יצאה שושלת רבנים מפורסמת.

בהיותי בן 8 או 9, בשמחת תורה, התפללנו בחדר התפילה של הקצבים שליד בית הכנסת הגדול. נקראתי לעלות לתורה והקורא היה ר' מנדלה לובצר ז"ל,

קהל החוגגים ביום פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים
בחזית של בית־התפילה "די שול"

יהודי בעל חזות נעימה, פחח במקצועו, שהיה ידוע כבעל מקצוע מעולה ועסק בעבודות צבור. בעת שאבי לייבוש שנק ז״ל היה בחיים, היה ר׳ מנדלה פעיל יחד אתו ב„יד חרוצים״. ובכן, הפרשה אותה קרא באותו יום היתה פרשת „וידבר״. שאל אותי ר׳ מנדלה מה ההבדל בין „וידבר ה׳״ אל משה ובין „וידבר אלהים״. תשובתי היתה שה׳ הוא מידת הרחמים, והאלהים הוא מידת הדין. ר׳ מנדלה קרן ממש מאושר.

קבוצת נוער חלוצי־ציוני בדינוב ב־1931

מימ:ין : ישראל יערי, אסתר רוזנברג, יצחק קאסע, רחל פרנקל, יעקב חיל ואיטה וייניק

עליה ופעילות ציבורית

נתן להב ז״ל, בנו של מנדלה, שהשנה הלך לעולמו, עלה ארצה כחלוץ עם עוד בני נוער מדינוב. כאן הוא טיפס בסולם הצבורי והגיע בזכות עצמו למשרה רמה במפלגתו כמזכיר טכני. כן פעל במשרד הקליטה בזמן העליה הגדולה של שנות החמישים. ייאמר לזכותו, שלא שכח את מוצאו, וכל דינובאי שפנה אליו היה בטוח, שלא יהיה זה „קול קורא במדבר״ (כפי שאומר הפתגם : „התפוח אינו נושר רחוק מהעץ״...) ויזכה לאוזן קשבת ולעזרה ללא גבול בהשגת עבודה או דירה. יהי זכרו ברוך.

כל פלגי התנועה הציונית בדינוב חינכו לאהבת הארץ, וכמה מחניכיה תפשו עמדות חשובות בתנועה, כגון יעקב חיל ז״ל, שקודם נסע מדינוב ללבוב, ושם פעל במרכז „החלוץ״. אחרי עלותו ארצה היה חבר קיבוץ ולאחר מכן כיהן כמנהל

ארצי במחלקה הטכנית של „המשביר המרכזי״. האיש, אותו הכרתי מקרוב, היה בעל עקרונות סוציאליסטיים.

בדינוב בלטו בתנועה הקומוניסטית הרבה בחורים יהודים, שהיוו את האינטליגנציה במפלגה זו. הם האמינו, שלוחמים למען שוויון זכויות לכל אדם. אחד מהם היה המייסטר שלי, אצלו למדתי תפרות, משה דוד יגר ז״ל, שלפני מלחמת העולם ישב בכלא, בגלל האידיאלים שבהם האמין, ובזמן המלחמה לחם בגבורה כפרטיזן נגד הנאצים ונפל עם נשק בידיו, בהיותו בדרגת קולונל. על שמו נקרא רחוב בלובלין.

עננים שחורים מעל פני יהדות פולין

בני פולין היו מטבעם, מהותם ומעשיהם אנטישמיים.

העם הפולני מצא במיעוט היהודי מוקד נוח לצורך הנפשי לשנוא. בשינאה החייתית ליהודים בלטה במיוחד האינטליגנציה. הנה, למשל, המחנך שלי מבית־הספר, פרופסור ביילבסקי, שהייתי מאד אהוד עליו, שם את ידו מתחת לסנטרי ובציניות שאל: נכון? אסור להרביץ ליהודים? אנחנו, התלמידים היהודים, אהבנו את פולין, את ההיסטוריה שלה ואת גבוריה, וזאת למרות שמהטרילוגיה של גדול סופריה, שנקביץ׳, ניתן ללמוד על טיבם המפוקפק של גבורי פולין, כמו זגלובה ווולודיובסקי, שעיקר גבורתם התבטאה בשתיה לשכרה או מעשי־הרג. אהבת יהודים לפולין נדחתה על ידם...

למרות היחסים הכמעט־לבביים ששררו בין השכנים הפולנים ליהודים, שגרו בית ליד בית, בכל זאת בלטה גם האיבה. למשל: לדודי ר׳ שמואל חיות, היה שכן גוי בשם מאניק קאנדז׳דסקי ולא עבר כמעט יום שלא ביקר אצל דודי. הוא אהב להדגים את „חכמת״ כלבו, בפנותו אליו בשאלה: „איך אתה אוהב יהודים?״ ותגובת הכלב — נביחות פראיות והשתוללות, ששיקפו נאמנה את שנאת בעליו ליהודים. דמותו של יהודי, בעיני רבים מבין הפולנים, שימשה מאז ומתמיד מטרה ללעג ולקלס, כמו „פחדן בצבא״ (למרות אותות הגבורה, שלוחמים יהודים קבלו בעד אומץ לבם בקרבות), רמאי, נוכל, נושך נשך וכדומה. ואילו בעיני הגויים העניים היו היהודים הגורם הישיר לכשלונם בחיים. האמרה הפולנית המפורסמת: „בעת צרה — ליהודי״ — משמעותה הפשוטה היתה, כי „בכל אשמים היהודים״. אף הפירוש הנוסף שמשמעו: אם רע לך, תפנה ליהודי לקבלת הלוואה (שלעיתים קרובות לא הוחזרה), גם היא לא נאמרה מסימפטיה ליהודים... חיי היהודים בעת משבר כלכלי או פוליטי היו תמיד נתונים לסכנת פוגרום או למעשי שוד, אונס וביזה. הגוי מעולם לא זכר את הטוב שקיבל מיהודי. תמיד ראו בו סיבת כל הרעה. תפילתם וכמיהתם החזקה ביותר היתה: „פולין ללא יהודים״.

בשנת 1933 השתלטה המפלצת הנאצית על גרמניה, סיסמאותיה הארסיות נגד היהודים נקלטו בשמחה ובאהדה ע״י האוזן הפולנית האנטישמית. ומסיסמאות למעשים הדרך קצרה — עלילות הדם ופרעות ביהודי פשיטיק. גם הצעתה של גב׳ פריסטור לאסור את השחיטה היהודית הכשרה, מטעמים הומניטריים, כביכול

(שחיטת היהודים ע״י הגרמנים לא רק שלא עוררה רגשות הומניטריים אצל הפולנים, אלא מצאה בהם משתפי פעולה נלהבים), תרמה ליצירת התנאים הנוחים לעליית שנאת היהודים.

בתוך אוירת־שנאה זו צמחה גם ההתארגנות של הפולנים למען חרם כלכלי נגד היהודים. בשנות השלושים הוקמו קואופרטיבים של גויים למסחר. דבר זה נועד להוציאו מידיים יהודיות. כאשר התברר, שחנויות אלו לא משכו את האיכר הפולני, למרות שניסו לספק לו את המצרכים במחיר תחרותי, כי שם לא יכול היה לעמוד על המקח וכן לא לקבל בהקפה — החלו להעמיד משמרות („פיקטים״) בחזית החנויות היהודיות, כשבידיהם אלות, ובכוח מנעו כניסת קונים לתוכן.

באשר ל„יזמה״ הממלכתית — יהודי לא התקבל למשרה ממשלתית; הכניסה למוסדות ההשכלה הגבוהה היתה מוגבלת ליהודים ע״י מכסות; לסטודנטים היהודיים הוקצו באולמות ההרצאה מקומות מיוחדים, בספסלים אחוריים, במעין גיטו. היטב זוכרים אנו את רחוב פרדרה בלבוב, שם קבלו סטודנטים יהודים מכות מחבריהם הפולנים.

אין זה כלל מקרה, שפולין נבחרה כמקום להשמדת יהדות אירופה. הצורר הנאצי ידע היטב את נפש הפולנים, שבעת כיבוש ארצם על ידי הגרמנים, המתיקו את משקאותיהם בסוכר, אותו קיבלו כפרס מידיהם של אנשי הגסטאפו, בעד מסירת מקומות המחבוא של יהודים. אחוז הפולנים, שהצילו חיי יהודים, היה אפסי.

העובדה, שגם רבבות פולנים הושמדו ע״י הגרמנים, לא השכיחה את רגשי התודה לצורר הנאצי על החסד, שעשה עמם ע״י כך, ששיחרר את פולין מיהודיה. כדי „להשלים״ את מה שלא הספיקו הנאצים — ערכו בעיר קילץ, בשנת 1946, רצח המוני של יהודים, שזה עתה חזרו מרוסיה.

דינוב בימי השואה

בשבוע השני לפלישת הצבא הגרמני לפולין, נכבשה עיירתנו. בשבוע זה חל ראש השנה. ברחוב היהודי שרר פחד ואי וודאות לבאות. הסביבה היתה עוינת לנו והתכניות של הנאצים היו ידועות היטב ליהדות פולין. התקוה והאשליות התחלפו ליאוש וחוסר אונים. הפליטים היהודיים מהסביבה אף הם תרמו להגברת המתח (יהודי דינוב קיבלו בזרועות פתוחים את אלפי הפליטים מקרוסנו, סאנוק, בז׳וזוב וסביבתם). המבטים של הפולנים לא ניבאו טובות. האוירה היתה מחוש־מלת. לא ידענו איך לנהוג. לא היה לאן לברוח.

ביום החמישי, הוא יום ראשון לראש השנה, הגיעו לדינוב האֶס־אֶס והגסטאפו ועוד באותו יום הם הקיפו את בית הכנסת הגדול בעת תפילת ערבית. המתפללים החלו לברוח, אך לא כולם הצליחו בכך. אז נורו למוות — החבר שלי לעבודה, יוסלה רוגל, ישראל פלדשטיין, יעקב ריין, שייע וילק, הי״ד. הם נורו ברגליהם ונזרקו בעודם חיים לתוך להבות בי תהכנסת הבוער. למחרת, יום ששי בבוקר, יום שני דראש השנה, אספו הנאצים כ־275 יהודים, ביניהם כ־185 מיהודי דינוב, לתוך השוק ושם התעללו בהם, לשמחת הגויִים, ולאחר מכן הביאום לבית הספר

ומשם ליער ז׳וראביץ׳. במקום זה ירו בהם למוות. אלה שניסו לברוח, כגון חברי דוד רייכמן ז״ל ודודו, הביאום לתוך חצר הכנסיה ושם הרגום ביריה.

לא אנסה לתאר את היגון והשכול ששלטו בעיירתנו. היו משפחות, שמתוכן הוציאו להורג כמה מבניה, כגון הדודה שלי צפורה קניג ז״ל, שבאותו יום אבדה את בעלה, דודי ר׳ חיים, בנה, בן־דודי ליפא, וחתנה ישראל לנדברג, הי״ד. והיא לא היתה מקרה יחיד. נותרו אלמנות ויתומים. הגברים שנותרו בחיים פחדו לצאת לרחוב והסתתרו בעליות גג ובמרתפים. לא היה מקום מקלט בטוח. שמועות רדפו שמועות. מספר יששכר גרינבאום, שלמחרת השחיטה, יום שבת בבוקר, עבר ליד ביתה של צפור׳לה קניג, והיא באה לקראתו עם שמועה, ששוב תופסים יהודים, הכניסה אותו לביתה והסתירה אותו במיטה מתחת לערימת שמיכות. כעבור זמן מה התברר, כי זו היתה בהלת שוא.

ואם מדובר בדודי ר׳ חיים קיניג ז״ל, ראוי לציין את טוב ליבו ואת עומק אמונתו: כשנוכח בעת שהשמעתי „שיר השירים״ זלגו דמעות מעיניו, וזאת משתי סיבות — אחת רגשית־דתית והשניה משום שהייתי יתום מאבי ז״ל.

מרגע כניסת הנאצים לדינוב — חיי היהודים היו הפקר. הגויים ניצלו מאד את המצב הזה. כראש עיר נבחר הפולקס־דויטשע פאדקיביץ, ימח שמו. הוא הוכיח, כפי שאמנם הבטיח קודם לכן, שיידע טוב „איך לשלוש ביהודים״. אירגנו „איסוף תרומות למטרות צדקה״, כביכול, והיה זה אך שוד גלוי וחוקי... הצורר הזה, בשיתוף עם הכומר שמיטאנה, חתמו על המיסמך המצווה על הרג היהודים וגירושם.

אני עצמי הייתי שלוש פעמים קרוב למוות: פעם ראשונה, ביום ההרג, יצאתי מהבית, רגע לפני שאנשי הגסטאפו נכנסו אליו והוציאו ממנו את דודי יהודה שניצלר, הי״ד. בשניה, כשהגרמנים מצאו שק קמח מתחת לערימת בקבוקים ריקים של בירה, במחסנו של ר׳ מנדזי פרנקל. הם ייחסו את מעשה ההסתרה לגיסי לייביש נדל, שהיה בעל מאפיה באותו בית. במקום גיסי, שלא היה בבית, הוצגתי אני כבעל המאפיה ועמדו לירות בי. אולם הודות לאמי, שהוכיחה כי אני צעיר מדי להיות בעל מאפיה, נפטרתי רק במכות רצח. מקרה שלישי קרה, כשקצין הזמין 200 כיכרות לחם עבור הצבא הגרמני. בינתיים בא קצין אחר, לקח את הלחם, ולמרות שהצגנו קבלה, עמדו לירות בי ובאמי. הצלחנו בערמה להתחמק מהם באמרנו, שאנו מתכוונים להתלבש. ברחנו דרך עליות הגג שבשוק וכך ניצלנו בנס.

מיד אחרי יום הכיפורים הוצא צו, שעל היהודים להתייצב עד שעה 10 בבוקר כשבידיהם רבע קילו לחם. היתרו בנו, שמי שלא יתייצב — יוצא להורג. היות שהנהר סאן נקבע כגבול בין רוסיה וגרמניה, בעקבות הסכם מולוטוב־ריבנטרופ, החלטתי להקדים בריחתי ולא לחכות לגירוש. וכך יצאנו קבוצה של 20 איש, בה היו גם מנדזי ולוזר פרנקל. חצינו את הנהר סאן ברגל.

מסיפורים ששמעתי יותר מאוחר מפי קרובי, נודעו לי פרטים מזעזעים על ההגלייה. נראה היה לי, שהתיאורים לקוחים מ„הגיהנום״ של דאנטה. הגרמנים

הובילו את היהודים לכיוון הנהר, בלי לספר להם על מטרתם. כולם היו משוכנעים, שמובילים אותם להוצאה להורג. את חששם הגבירו הגרמנים על ידי יריות באויר. הצעקות שקמו בין המובלים, הגיעו עד לב השמיים ואנשים הטילו עצמם על הקרקע. בכי הילדים והיסטריית הנשים גרמו לפלצות ולמחשבה, כי כלו כל הקיצין ואין מרחם. הקריאה „מנין יבוא עזרי" נשארה ללא מענה אף לאלה, שידעו את הפסוק „ממעמקים קראתיך ה'". מצד אחד — רגשי דכאון והשפלה איומים; מצד אחר — מבטי השמחה של הפולנים, שראו בעיניהם את הגירוש. כאן המקום לציין, שהפולניה נובקובה עמדה אף היא באותו מעמד, אך מעיניה זלגו דמעות...

כשהגיעו טורי האנשים לנהר — הכריחו הגרמנים את הגברים לחצותו ברגל, אך הנשים והילדים עברוהו בעזרת דוברה. וכך למעשה תם קיומו של הישוב היהודי בדינוב.

בדינוב הציל פולני, ששמו סאראבובסקי, אחת משלוש האחיות רייך, בשם תמרה. כשהגרמנים עזבו את העירה והיא אז יצאה לרחוב, שחטו אותה הפולנים ואת גופתה השליכו לתוך באר. מקרה נוסף — ברצ'י קראנץ ז"ל, שהצליח להינצל מידי הגרמנים וחזר לדינוב, נרצח שם בדם קר. אותו גורל השיג אף את בתו של הדיין, ר' אברהמצ'ה שור, פייגלה, שהסתתרה יחד עם בנו של ר' ברוך מץ ז"ל ביערות, וכאשר שניהם באו בחשכת הליל לבקש פת לחם, נרצחו ע"י הפולני טוצ'ק.

דרך הנדודים

הנדודים של יהודי דינוב, כמו של יהודי יתר העירות ששכנו על גדות הנהר סאן, או בקרבת הגבול, החלו. חלק מהמגורשים הוגלה שנית ע"י שלטונות רוסיה אל ערבות סיביר. רבבות חלו שם ומתו מתת־תזונה, עבודה קשה ומחלות. אלה שנשארו בשטחי פולין, בצד הרוסי, עד 1941, נפלו פעם נוספת בידי הגרמנים. רובם הושמו במחנות ההשמדה, ורק בודדים מהם הצליחו להינצל.

*

דורות רבים חיו יהודים בפולין, תרמו להתפתחותה בכל השטחים. אולם הפולנים מעולם לא הודו בזאת. את הסופרים, שכתבו עלינו ברוח אוהדת, ניתן לספור על אצבעות יד אחת. בהיסטוריה הפולנית, הנלמדת בבתי־הספר, כמעט ולא מזכירים אותנו.

הישוב היהודי המפואר נמחק כליל מעל מפת פולין. לכן, כפי שאמרתי לעיל, כמה שאנסה לתאר את כאבינו — לא נצליח. יהיה בזה רק הד קלוש לרגשותינו, אותן אנו חשים.

*

"חברי היקר, איצ'לה, שמקום קבורתו לא נודע"

אחד הימים הראשונים של חודש מאי, בשעות אחרי הצהרים: הרחוב הראשי הומה בני אדם. זה עתה החלו לזרום הנוצרים מכנסייתם, מתפילת „מאַיובקה", לקול נגינתו של פוטוצ'ני, בחצוצרה. הריח הניחוח שבא מעצי הלילך והערמונים, היה ממש משכר. השלווה מסביב והפרחים בידי האנשים, הישרו אווירת חג. ברחוב המקביל, בביתה החד־קומתי ליד ככר השוק, גרה משפחת פיש. בגינתם שלפני הבית ישב הבן הבכור, התיכוניסט פסח ז"ל, ושיחק שחמט עם חבריו. מתוך הבית נישאה מנגינת כינור. המנגן היה הבן הצעיר, חברי היקר איצ'לה ז"ל. קשה לי לתאר, עד כמה יפה־תואר היה העלם הזה. אפשר להגיד, שמבחינת מראהו יכול היה לשמש דוגמן לפסל אפולו. גובהו הממוצע הקנה לו מראה של נער, אך הגוף הספורטיווי, צורת עמידתו מלאת החן, והראש ביפיו הקלאסי — בכל זה דמה לפסל. בכשרונו הבלתי רגיל לצייר, כיסה את קירות ביתו בציורים בעלי ערך אמנותי. כל אלה יחד הפכו אותו למפונק, ולא רק אצל בני משפחתו, אלא אצל כל הסובבים אותו, כאילו היה בן זקונים של כולם. כמקובל בעירתנו, גם לו היה כינוי — „חתלתול".

מתוך אהבה לטבע וליופי החזיק בחצר הבית, חוץ משובך יונים, גם לול עם תרנגולת דוגרת, והאפרוחים עם ציוצם מילאו את חלל הבית. מבין האפרוחים גדל תרנגול, רגיש במיוחד לנגינתו של איצ'לה חברי. לא אפריז אם אומר, שהתרנגול, המטופח להפליא, כאילו רקד למנגינות כינורו. והנה קרה מקרה, שהתרנגול נפצע ב„קרב" ומת. ערך לו איצ'לה קבורה כמעט טכסית.

רצה הגורל, ואיצ'לה עצמו לא זכה לבוא לקבורת ישראל. בשבוע הראשון לכיבוש עיירתנו ע"י הנאצים הוצאו להורג 275 יהודים, ביניהם אביו ואחיו של איצ'לה. אותו עצמו פגשתי אחרי גירוש יהודי דינוב, בבירצ'ה, ומאז לא ראיתיו.

חברי היקר ניספה עם יתר קדושינו ומקום קבורתו לא נודע.

כתר
של תורה
ושל חכמה

הרב נתן אורטנר

הרבי ר׳ צבי אלימלך זצ״ל מדינוב

א.

העיירה דינוב התפרסמה בעולם היהודי, מעבר לגודל שטחה, בזכות הרבי ר׳ צבי אלימלך זצ״ל מדינוב, בעל הספר ״בני יששכר״. הוא כיהן בה כאב״ד ויסד שושלת חסידות, שהסתעפה — ברבות הימים — לענפים רבים, שעברו אף מעבר לגבולות גליציה.

רבנו נולד בשנת תקמ״ג. הוא לא היה בנו של אדמו״ר או רב. אף לא נצר למשפחה מפורסמת בשלשלת יוחסין. אביו, ר׳ פסח, היה יהודי כפרי פשוט, מן העיירה הקטנה יאווארניק, אשר בגליציה. על שמה היה מכונה ר׳ פסח יאווארניקר. אמו היתה בת אחותו של הרבי ר׳ אלימלך זצ״ל מליזענסק, דהיינו נכדת ר׳ אלעזר ליפמן, אבי רבי אלימלך.

המסורת החסידית אינה מספרת על עובדה מסוימת, אשר בזכותה נולד להורים אלה, בן שהאיר שמי תבל בתורתו וקדושתו. אבל הידוע על אודותם, מעיד על צדקותם התמימה ומבהיר לנו, כי הם נמנו על אותם יהודים פשוטים ותמימים, אשר זכו, לעתים, לבנים בעלי נשמה עילאית ומדרגות רוחניות נעלות, בזכות צורת קיומם את מצוות התורה, אשר עמדו בראש מאוייהם ועלו אצלם בחשיבותן אף על פת לחמם הבסיסית.

גדולת רבנו לא באה כהפתעה גמורה. אמנם היא נודעה ברבים רק כאשר גדל והחל להתפרסם כגאון וקדוש. אך היו שידעו מיד עם לידתו, ואף לפני זה, כי נשמה גדולה באה לעולם.

הילד צבי אלימלך היה בן זקונים להוריו. אמו שיכלה אחדים מבניה אשר נפטרו בדמי ימיהם. אחד מבניה, בהיותו קטן, מעד מעץ פרי, עליו טפס, נפל ארצה ומת. האסונות שאירעו לילדיה השונים, היוו את הגורם לנסיעתה של אמו אל דודה, הרבי ר׳ אלימלך מליזענסק, בעת הריונה את בן זקוניה, הוא רבנו. ותשטח את בקשתה לפניו, כי יברכנה בברכת זרע של קיימא.

הרבי ר׳ אלימלך הבטיח לה כי הפעם ייוולד לה בן זכר, שישאר בחיים ויאיר את העולם בתורתו וקדושתו, בהוסיפו שבבוא היום, תקרא לו אלימלך כשמו.

שמחתה זו מהולה היתה בתוגה. מצד אחד שמחה על הזכות הגדולה שנפלה בחלקה ללדת בן דגול. מאידך, דכדכו את נפשה דבריו של דודה, כי תקרא את שם בנה שייוולד לה, על שמו, בחששה כי פירושו של דבר שדודה עומד לשבוק חיים לכל חי, ועל כן מצוה לקרוא את בנה, שיולד לה, על שמו.

ואכן חששו הוריו לתת לילדם הרך את שם דודם הדגול. והוא נקרא בישראל צבי אלימלך ולא אלימלך בלבד. דבר זה נעשה ללא ידיעת הרבי ר׳ אלימלך והסכמתו.

בשמוע זאת הדוד (שהיה נקרא בפי כל ״הרבי ר׳ מלך״), הביע את מורת רוחו, תוך ציון ההפסד שנגרם על ידי כך לעתידו הרוחני של הרך הנולד.

— א הערש (הצבי) אינו מלך.

כך נתגלה כי בהציעו לתת את שמו לרך שייוולד, התכוון ר׳ אלימלך להעניק לו דוגמת כוחו הרוחני, למען יהיה שווה לו לחלוטין בכל מעלותיו.

לפי מסורת אחת, היה זה רבנו עצמו, שאמר לאחר שגדל: ״צבי איננו מלך ומלך אינו צבי״. הוא ראה והבין ברוח קדשו את כוונת דודו הגדול להנחיל לו את כוחו הרוחני, בהציעו לקרותו על שמו. על כן הביע את התמרמרותו על אשר הדבר נמנע ממנו, באמרו כי דבר אחד אין הוא יכול לסלוח לאביו והוא: הוספת השם צבי לשמו.

מוחו היה חריף וגאוני להפליא. שכלו, תפיסתו וזכרונו — היו נדירים ביותר. דברים אלו נתגלו כבר בשנות ילדותו הראשונות, אם כי בשעתו לא עמדו על כך כולם ולא תפסו את מהותו המיוחדת.

בהיותו בן 13 שבועות, הובא על ידי אמו לדודה הרבי ר׳ אלימלך מליזענסק, שהחזיקו בזרועותיו. כאשר גדל רבנו, סיפר כי עדיין זוכר עידן זה, בו היה בזרועות דודו זקנו, בהוסיפו כי בשעתו מנה את מספר השומות (כרופקעס) שהיו לדודו זקנו בפניו, והוא עדיין זוכר את מספרם. זה היה בקורו היחידי אצל דודו הדגול, כי בעת פטירתו (תקמ״ז), היה רק בן 4 שנים.

רבנו, בעברו לפני התיבה בימים הנוראים, אמר את כל פיוטי התפלה בעל פה. פעם הסביר את פשרה של תופעה זו, באמרו כי בילדותו למד בעל פה את כל המחזור, ומעשה שהיה כך היה. כבר בילדותו סבל מאד על עיניו. יבהיותו כבן שש שנים אמרו הרופאים כי מאור עיניו בסכנה, באם לא יימנע מקריאה בעיניו במשך תקופה מסויימת. אך התמדתו בלמוד הביאתו לא לשעות לאזהרות רופאיו. כאשר אביו ראה כי אזהרותיו ובקשותיו הן לשוא, נאלץ להוציאו מביתו, מספר פעמים, כדי למנעו זמנית מעיון בספרים. ברם, אף בהיותו בחוץ חיפש בכל פעם איזה ספר או דף קרוע, ללמוד בו. גם כאשר אביו היה מוציאו לעתים, מביתו בלילה — בחשבו כי בחשיכה בודאי לא יוכל ללמוד — היה תר אחר קרן אור שהפציעה מאחד הבתים ולאורה למד שעות רבות. בראות אביו כי מצב עיניו הולך ומחמיר ואי אפשר להפסיק את התמדתו, הכניסו למספר ימים למחסן עצים להסקה, מתוך הנחה כי שם בודאי לא ימצא כל אפשרות ללמוד ועיניו ינוחו קמעא. אך הילד לא נח ולא שקט עד שמצא מתחת לעצים, מחזור ישן של הימים הנוראים ובדלית ברירה החל ללמדו עד שידעו בעל פה.

הוא גם ידע לקרוא מכתבים בשפה הגרמנית ולכתוב בה. כאשר נשאל היכן למד זאת, השיב: ״מן האותיות הלטיניות הספורות הנמצאות בשולי הדפים אשר בש״ס״.

את עובדת חריפות שכלו לא יכלו להכחיש אף אלה אשר נגדם לחם את קנאת ה׳. מענין לציין בהקשר זה כאן את דבריו של אחד המשכילים הראשונים, שלמה רובין, אשר — לדבריו — הסתופף בצלו של רבנו ואחר כך יצא לתרבות רעה, אך נשאר מעריץ נלהב של רבו, כפי שנראה ממכתבו לעמיתו, בו הוא כותב בין יתר הדברים:

״...ביחוד ישבתי לרגלי הצדיק ר׳ צבי אלימלך מדינוב, מחבר ספרים רבים... הרבי הזה היה חד בשכלו וחריף בהמצאותיו. זכורני איך ישבנו פעם אחת על שולחנו בסעודה השלישית לפ׳ וירא והוא סגר עיניו כמתנמנם רגעים אחדים, ואח״כ אמר בהתלהבות: ראיתי את כל שבעת האושפיזין בסעודת אברהם למלאכים. וכאשר שאלוהו אם יש זכר לזה במקרא, השיב: יש ויש בכתוב ״מהרי שלש סאים סולת לושי ועשי עוגות״, כזה: שלש סאים רומז על שלשת האבות, מהרי בגימטריה אהרן פחות אחד, לושי בגימטריה משה נותר אחד, ברמז על מעלתו של אהרן במדרגה אחת ועשו בגימטריה דוד בן ישי, עוגות מיעוט רבים שנים, היינו שני לחמים שהוא לחם משנה, היינו שני פעמים לחם העולה בגימנריה יוסף.

יתר על כן. מפורסם בפי כל, כי לרבנו היו שני מוחות, דהיינו היה עושה בבת אחת שתי מלאכות, אשר כל אחת מהן דורשת את ריכוז כל המוח למענה; כותב, בבת אחת בשתי ידיו, שני ענינים; לומד וכותב ענין אחר, בעת ובעונה אחת. כמו כן היה כותב חידושי תורה, אף עת קבלו קהל שהיה נותן לו ״פתקאות״ (״קוויטלך״ בהן מפורטות הבקשות מן הרבי), בהן מבקש את ברכתו ושואל בעצתו — כדי לנצל את הזמן במילואו ובצורה מירבית. נשים רבות שהיו באות לקבל ברכתו ועצתו, בראותן זאת לא ידעו כי הוא כותב חידושי תורה, על כן היו אומרות שהוא ״רבי טוב, הכל מה שאומרים לו, הוא רושם״.

פעם כאשר באה לפניו אשה ורבנו שאלה למבוקשה, השיבה לו כי כבר היתה אצלו לפני זמן מה והוא רשם, בשעתו, את משאלתה בספרו. על כן יוציא נא את ספרו ויסתכל שם. אירע פעם שאשה אחת באה לפניו לשאול בעצתו ובראותה שהוא ממשיך לכתוב, אף בעת שהיא שוטחת לפניו את בקשתה, החלה לבכות באמרה:

— מדוע הרבי אפילו לא שומע מה שאני אומרת לו?

השיב לה רבנו:

— לא זו בלבד שאני יכול לומר לך מה שאמרת לי עתה, אלא אפילו מה שאמרת לי בהיותך אצלי לפני עשר שנים ומה שהשבתי לך בשעתו, אני גם יכול לומר לך עתה.

רופאים בעלי שם שטפלו בו, אמרו כי בעשותו שתי מלאכות ביחד, הוא השתמש בשני חושים בבת אחת, דבר המחליש את הגוף. עובדה זו גרמה (בדרך הטבע, כמובן) לפטירתו בגיל צעיר (בן 58).

פעם בהיותו ילד נמנע ממנו להמשיך ללמוד בשעה מאוחרת בלילה. יש אומרים כי הדבר היה בעטיה של הדלות ששררה בבית הוריו והם נאלצו לחסוך בנר

למאור. ויש אומרים כי הוריו מנעוהו מכך לפי הוראות הרופאים, לשם שמירה על עיניו, כמובא לעיל. אך תשוקתו ללימוד דרבנה אותו לתור אחר תחליף. ומכיון שבאותו לילה היתה הלבנה במילואה, יצא החוצה והמשיך ללמוד לאורה כשהוא נשען על עץ, שעמד סמוך לחצר ביתם. באותה שעה עברה לא הרחק משם, עגלה רתומה לסוסים ובה נסע ר׳ לייזר, אחד מתלמידי ה״חוזה״ מלובלין. עקב דממת הליל, הגיע לאזנו הד קולו של ניגון גמרא והוא הורה לעגלון לדהור בכיוון קול זה, כי נפשו בקשה לדעת מהו פשרו של נגון גמרא, באמצעו של לילה קר. בראותו את הילד עומד ליד עץ ולומד בהתמדה רבה, שאלו לפשר הדבר. בשמעו את דבריו הבין ר׳ לייזר כי ילד זה לגדולות נוצר. ויגש לדלת הבית, דפק עליה ונכנס לתוך הבית, באמרו לאביו:

— האם אוכל לקחת עמי את בנך לכמה שנים, כדי ללמוד עמו ואחר כך אחזירנו לך?

״בחפץ לב״ השיב האב, בתוספת בקשה כי ישגיח על בריאות עיניו.

מיד לקח ר׳ לייזר את הילד והביאו לביתו, בו שהה כמה שנים תוך כדי לימוד תורה ויראת שמים.

כך התודע כבר בילדותו לעולם החסידות, בצורה מעמיקה ורחבה.

כאשר גדל הילד והיה לנער נלקח לצבא על ידי השלטונות, מכיון שלפי חוק המדינה בימים ההם, חייבת היתה כל משפחה לתת את אחד מבניה לצבא ומשום מה נפל הגורל דוקא עליו. שירות בצבא המדינה באותם הימים, קשה היה לכל יהודי, מבחינת קיום מצוות. אך בקדושתו הצליח להשתחרר. לאחר שהתייצב לצבא ועבר את הבדיקות הדרושות, נשלח בעגלה, בלוית ראש הכפר ושוטר, למחנה הצבאי המרכזי בעיר סוניק. בדרכם למחנה, הגיעו לנהר סן. בהיותם מעל הגשר, מעד חלק ממנו והעגלה בה נסעו, התהפכה ונוסעיה טבעו, בעוד רבנו עצמו נשאר תלוי על אחד מקרשי העגלה שצף על המים וכך ניצל.

לאחר מכן החליף את שם משפחתו, שהיה לנגזם — לשפירא, כדי שלא יוודע מי הוא ולא יחפשו אחריו מטעם הצבא, אלא יחשבו שטבע בנהר יחד עם שאר נוסעי העגלה.

משהגיע לפרקו, נשא לאשה את חנה מינדיל, בתו של יהודי מכובד בשם ר׳ שמואל מן העיירה ציטש. נראה שזה היה בגיל צעיר ביותר, כי כבר כיהן כדיין בגיל 16. ויש להניח שאז כבר היה אברך. מיד לאחר חתונתו החלו רבים, ובתוכם גדולי עולם, להכיר יותר ויותר את גדולתו וקדושתו, לאור עובדות שונות שהעידו על כך בעליל.

ב.

רבנו הסתופף בצל הרבי ר׳ מנדלי מרימנוב שקרבו מאד, לאחר שעמד על קנקנו. הוא הפך לאחד מגדולי תלמידיו ונמנה על בחירי ה״חבריא קדישא״ שלו. בתקופה זו התודע לשאר התלמידים, אשר חלק מהם היו לאחר מכן גדולי עולם. יחסי ידידות והערכה הדדיים שררו ביניהם כל ימי חלדם עלי אדמות.

גדולתו בתורה וביראת שמים עשתה לה כנפים במהרה. שמעו החל מתפשט אף מחוץ לתחומי מקום מושבו. מקומות שונים איוו להם, כי אברך דגול זה יכהן בהם כרב. וכך עלה על כס הרבנות עוד בהיותו אברך צעיר.

התועדותו לרבי ה״חוזה״ מלובלין אירעה בהיותו רבה של ריביטיטש. ומעשה שהיה כך היה.

סמוך לריביטיטש גר יהודי אחד, שהיה חשוך בנים במשך כעשרים שנה. כאשר הגיעה עליו השמועה כי בלובלין ישנו רבי גדול ומפורסם אשר רבים נושעים על ידי תפילותיו וברכותיו, החליט לנסוע אליו, בחשבו אולי יזכה ממנו לברכה, בזכותה ייפקד בזרע של קיימא. ומכיון שיהודי זה שמע שכתיבת ״פתקה״ כרוכה, לעתים בנתינת שכר טרחה — לבקיאים בכך — שאין ביכלתו לתתו, החליט לגשת לריביטיש הסמוכה, בה ישנו רב ויבקשו לכתוב לו ״פתקה״ תמורת כמה פרוטות. כמובן שרבנו נענה לבקשתו.

בבוא היהודי הזה אל הקודש פנימה ומסר לידי ה״חוזה״ את ה״פתקה״ שלו, הכיר ה״חוזה״ ברוח קדשו כי אדם קדוש כתבה.

וישאל את היהודי: מי כתב את ה״פתקה״ הזאת?

הכפרי הזה אשר חשב לתומו שהרבי ידע לקרוא רק את כתב ידו של הגבאי שלו ועל כן שואלו מדוע לא נתן לו לכתוב אותו, השיב בפשטות:

— ה״רעבעל״ בריביטיטש (רעבעל — מלשון רב — היה כינוי לרב בעיירה קטנה) כתב את ה״פתקה״.

״אתה כבר לא צריך את ברכתי, מיד בעת כתיבת ה״פתקה״, זכית לישועה, לה אתה זקוק״ — אמר ה״חוזה״ ליהודי, שעמד כולו נדהם ונפעם, מבלי שיוכל לכסות את התרגשותו לשמע דברים אלה.

אך החוזה לא הסתפק בזה. הוא רצה כי נשמה גדולה כדוגמת זו של רבנו, שעתה נודע לו על היותה בעלמא הדין והימצאה במדינתו, תסתופף בצלו כדי שתעלה יותר ויותר במדרגותיה.

ויפנה אל היהודי באמרו:

— כשתחזור לביתך, תפרוס בשלומו של הרעבעל שלך ותאמר לו שהנני חפץ לראותו.

הכפרי שב מיד על עקביו ואץ בחפזה לריביטיטש לבית רבנו כדי למסור לו את דברי ה״חוזה״, ושליחות זו הביאתו ללובלין.

בשמוע זאת רבנו, אמר:

זה עידן שנפשי חפצה לבקר איש אלקים קדוש זה בהיכלו ולחזות בנועם פני קדשו. אלא בהיותו תלמיד הרבי ר׳ מנדלי מרימנוב, המקפיד על תלמידיו באם הם נוסעים לצדיק אחר, על כן נמנעתי עד היום מלכת ללובלין. ברם, עתה לאחר שמעי את דברי ה״חוזה״ וגם נפשי משתוקקת מאד לראותו, אשים פעמי לדרך לובלינה.

בבואו ללובלין פנה מיד לבית ה״חוזה״. בהכנסו אל הקודש פנימה היתה שם חבורה מבחירי תלמידיו ובתוכם רבי נפתלי מרופשיץ. בשמוע ה״חוזה״ מי הוא,

הושיבו לצדו בראש השולחן. תוך כדי שיחתם, הגיש לו ה"חוזה" כיבוד ומשקה בגביע כסף. לאחר שתית "לחיים" המשיך רבנו לגעת בגביע הריק כשהוא מקיש, מדי פעם, באצבעותיו על דפנותיו החיצונית. בראות זאת רבי נפתלי מרופשיץ, התפלא מאד על כך, בהרהרו: "כיצד מהין אברך צעיר להתנהג כן, לאחר שהרבי כבדו כל כך, לשבת לידו ולהשמיע קולות על ידי הקשות בגביע". הדבר חרה לו מאד, עד הוא גמר אומר בנפשו, כי לאחר שהאברך יעזוב את החדר, יגש אליו יחד עם כל ה"חבריא קדישא" וינזפו בו על התנהגותו זו.

כאשר רבנו עמד ממקומו על מנת להפרד ולעזוב את החדר, קם גם ה"חוזה" וליוהו עד הפתח, ואז קרא ה"חוזה" לרבי נפתלי ואמר לו:

— רופשיק, (כינוי חיבה של ה"חוזה" לתלמידו רבי נפתלי), הראית שאברך זה בנקישותיו על הגביע הראה כיצד הלויים היו מנגנים בבית המקדש?...

עד מהרה היה לאחד מחשובי תלמידיו ונמנה על ראשי ה"חבריא קדישא" בלובלין. הוא ספג רבות מתורתו וקדושתו של רבו הדגול. בזכות נשמתו הגדולה ראה נצורות בלובלין ודלה מלוא חפניים קדושה וגדולה, תורה וחסידות, ממעינות החכמה ששפעו מן ה"חוזה". מה שקלט ושמע בלובלין, שימש לו כנדבכים רבי ערך, לבנין שיעור קומתו הרוחנית שהלכה וגדלה מיום ליום.

בלובלין היו כמה עשרות תלמידים, שלבשו קפוטות לבנות ואשר עליהם אמרו כי הם בעלי רוח הקודש. רבנו נמנה היה על אלה.

ורבי יחזקאל מקוזמיר אמר על רבנו: "אני הייתי הצעירי תלמידיו של ה"חוזה" וכן רבי צבי אלימלך מדינוב. אבל הוא נדחק קרוב יותר לרבי".

אמנם לא ברור באיזו שנה בא רבנו לראשונה אל ה"חוזה". אך אין ספק כי הסתופף בצלו, לפחות, מספר שנים. ומאחר שבעת פטירת ה"חוזה" היה רבנו רק בן 32 שנה, הרי שהחל להסתופף בצלו ולהיות מתלמידיו החשובים, עוד בטרם מלאו לו 30 שנה.

ה"חוזה" העריכו והעריצו עד למאד. הוא ראה והבחין בעיני רוחו, את מעלותיו העצומות וגדולתו הרבה בכל השטחים. באמרותיו על אודותיו, הדגיש ה"חוזה" את תרומתו ושרותו לדור בו הוא חי והועידו להפיץ את מעינותיו חוצה, לתועלת הרבים וזיכויים.

מרגלא בפומיה של ה"חוזה" היה להדגיש את האור הרוחני אותו הוא מפיץ עלי אדמות, בזכות מעלותיו הנעלות והמושלמות, באמרו על רבנו שהוא "החנוכה לעמפיל" (החנוכיה) של העולם. בציינו את גדולתו בכל מכמני התורה, רגיל היה לומר עליו שהוא: "הר סיני", בהיותו דוגמת הר סיני; שפל בעיניו בעוד כל התורה נמצאת בו.

רבנו היה תלמידם של ארבעת אבות החסידות בדורו; הרבי ר' מנדלי מרימנוב, ה"חוזה" מלובלין, רבי ישראל המגיד מקוזניץ ורבי אברהם יהושע העשיל מאפטא, בעל ה"אוהב ישראל".

בהקשר לנסיבות בואו אל המגיד מקוזניץ, מסופרת העובדה הבאה:

פעם בהיותו בלובלין, שמע שה"חוזה" אומר כי מי שהוא בדורו של המגיד

מקוזניץ ויכול לראות את פני קדשו ואינו עושה כן, לא יזכה לקבל את פני משיח צדקנו ב"ב. בשמעו זאת, לקח מיד את תרמילו ושם פעמיו לקוזניץ, בחששו שמא יבוא משיח והוא עדיין לא ראה את פני המגיד. הוא לא נח בדרכו בשום מקום, אלא כיתת רגליו במסירות נפש, כדי להגיע במהירות האפשרית לקוזניץ. בהגיעו לשם אף לא סר לאכסניה כדי להניח את תרמילו, אלא נכנס ישירות אל הקודש פנימה. המגיד שכב כדרכו במטתו, מרוב חולשתו, כשקהל גדול עומד סביבו. רבנו אשר חשש להמתין עד אשר יוכל לגשת אישית אל המגיד, שמא תוך כדי כך יבוא משיח, העמיד את רגלו האחת על מקלו, אותו השעין לכותל החדר וכשבידו האחת נשען על אחד הנוכחים במקום ובשניה — בכותל, הגביה את גופו כדי לראות את פני המגיד ששכב במטתו. כאשר ראה את פניו, הגביה המגיד את ראשו ואמר: "אברך הסתכל עלי, בראיה בעלמא קני".

אצל ה"אוהב ישראל" היה כבר סמוך לחתונתו, ומני אז המשיך להסתופף בצלו.

על כל פנים נראה כי לא החזיק אותו כאחד מרבותיו המובהקים, כי רבנו החל להתנהג באדמוריות בשילהי תקע"ה, לאחר פטירת רבותיו, בעוד ה"אוהב ישראל" עדיין היה בחיים (נפטר תקפ"ה). אין זאת אלא שלא ראהו כרבו המובהק שאין לו לנהל עדה בחיים חיותו.

בימי חורפו הסתופף גם בצלו של רבי משה סופר מפשוועדסק בעל "אור פני משה". יש אומרים כי בימי עלומיו גם הסתופף בצל רבי יהושע, אב"ד דינוב.

ג.

רבנו נמנה על אלה מבין רועי ישראל, אבירי החסידות, אשר מלבד היותם אדמורים, כיהנו גם כרבנים ועסקו בהוראה מעשית ברבנות יומיומית. עוד בהיותו אברך צעיר ביותר, ועד יומו האחרון, שימש רבנו בכתר הרבנות. אם כי אין בידינו מימצאים מדויקים על השנה בה החל לכהן כרב בישראל, בכל זאת ניתן לקבוע בודאות, לאור פרקים מחייו ועובדות הידועות על אודותיו, כי מרבית שנותיו עברו עליו בכהונה זו.

בשבתו על מדין, לא הסתפק בחריצת פסם דינם של סכסוכי ממון ובמענה לשאלות איסור והיתר שהובאו לפניו. הוא שקד על צרכיהם הרוחניים והגשמיים של אנשי קהלתו, במידת יכלתו ואף למעלה הימנה. למטרה זו גם תיקן תקנות הנוגעות הן לדברים שבין אדם למקום והן לענינים שבין אדם לחבירו. לא נח ולא שקט בפעולותיו לצביונה הרוחני של קהלתו וישור אורחותיהם של יהודיה. עמד בתוקף על ביצוען המעשי של תקנותיו והוראותיו ולא נרתע מאבני נגף וחתחתים שנערמו לרגליו בכל אשר פנה. לא נשא פנים לאיש כאשר הלה ניסה לעמוד לו בדרכו לתיקונה הרוחני של קהלתו. גם לא נרתע כאשר רשויות השלטון שורבבו בעניין ואיימו עליו.

רבנו היה אוהב ישראל ללא מצרים. רחמנותו על יהודי היתה ללא שיעור. לעומת זאת, כלפי המחבלים בכרם ישראל סבא והנוטים מנתיבותיו, נהג בתקיפות

ונוקשות. מהם סלדה נפשו ולא היה מסוגל לסבלם. לעתים, כאשר פגש ברנש כזה, בבית המדרש, היה מגרשו משם בחמת זעם. מאידך גיסא, היתה ענותנותו כה גדולה, עד כי כמעט קשה למצוא דוגמתה אף אצל גדולי ישראל. אך ענוה זו נמוגה וחלפה עם הרוח, עת עמד בתקיפות על דעתו בעניני תורה ויראת שמים. בימינו מכנים זאת בשם "קנאות" המנוגדת לאהבת ישראל. אך אצל רבנו, קנאת ה' זו נבעה דוקא מאהבת ישראל. לא גאוה והתנשאות ולא עקשנות עקרה היו כאן, אלא דאגה עמוקה למצבם של ישראל אשר נבעה מאהבת נפשו את אחיו. תקיפותו כלפי הסרים מדרך התורה יצאה מלב יהודי חם, כי את מצבם החמרי העלוב והירוד, של יהודי זמנו, ראה כעונש על הרפיון בלימוד התורה וקיום מצוותיה. רחמנותו על ישראל היא שהולידה את תקיפותו כלפי הסוררים, ברצותו לקצץ את השרשים המניבים פירות באושים לישראל. את התהום הפעור שבין השימוש במרוצת השנים כיהן כרב בקהלות רבות. גדולתו בתורה, קדושתו וצדקתו נודעה אותו לשליט על מידותיו.

שנים לא מעטות לפני היותו לאדמו"ר, כבר כיהן כרב בישראל. ואף כי שמו כרוך עם העיר דינוב, הוא לא היה כלל רב בעיר זו, כאשר היה לאדמו"ר והחל להנהיג עדה בישראל. ואכן אין רבנו מכונה "האדמו"ר מדינוב". ידוע היה כ"הרבי ר' הרש מלך" או ה"בני יששכר" על שם ספרו הקלסי.

את עבודת הקודש כמורה הוראה בישראל אמנם החל בדינוב ובה אף סיימה. אך, כאמור, אין פירושם של דברים כי בכל השנים הללו ישב בה וכיהן כרבה. במרוצת השנים כיהן כרב בקהלות רבות. גדולתו בתורה, קדושתו וצדקתו נודעה ברבים ולשמו יצא מוניטין. משום כך היו קהלות רבות אשר חפצו כי יכהן בהן כרב.

מספר המקומות בהם היה אב"ד מגיע לעשרה ואלה הם: סטריזוב, ריביטיטש, לנצוט, קולומיי, הולישיץ, בירשט, מעזעלאברוץ, דובעצק, מונקאטש ודינוב.

בתחילה נתמנה לדיין (מו"ץ) בבית דינו של רבי יהושע מדינוב, שהיה אב"ד בעיר זו. עד ראיה מספר כי ראה אצל מאן דהוא, פסק דין עליו חתום רבנו בתור מו"ץ בדינוב, משנת תקנ"ט. דהיינו, לפי ההנחה המקובלת שהוא נולד בשנת תקמ"ג, כבר שימש כמורה הוראה בישראל בהיותו בן שש עשרה שנה. מינויו זה, למרות היותו עדיין כה צעיר לימים, בא כנראה בהמלצתו של רבו, הרבי ר' מנדלי מרימנוב, אשר רבי יהושע נמנה אף הוא על תלמידיו.

ד.

גליציה היהודית, בימים ההם, ידעה עוני ודלות בממדים גדולים. בעטים של ההגבלות הכלכליות והמסים הכבדים שהטיל השלטון על היהודים. מצב זה גם לא פסח על רבניה, ביחוד אלה שכיהנו בעיירות לא גדולות, אשר יהודיהן דלים היו. מסיבה זו היתה עניות משוועת מנת חלקו של רבנו, בחלק מימי חלדו בהם כיהן כרב במקומות שונים, לאחר שחדל מהיות סמוך על שולחן חותנו. נראה כי אף

בתקופה מסוימת בה כבר ניהל עדה בישראל, עדיין סבל ממצוקה חמרית. באחד מספריו מגלה רבנו, מסיח לפי תומו, כי יש ונאלץ היה ללוות כסף בעבור צרכי שבת ויו"ט. לעתים קרובות נאלצת היתה נאות ביתו הרבנית, לשוטט ברחובות במטרה לקבץ ולאסוף נסרי עצים זעירים אשר על ידם ניתן היה להסיק קמעא את דירתם הקטנה, בימי הכפור הקשים השוררים בחורף בליגציה. אף צפרני ידיה נפלו, לאחר שקפאו בקור. רבנו התקשה לרכוש חמרי כתיבה לשם העלאת חידושיו על הכתב, בעטיה של מצוקתו החמרית. מספרים כי לעתים היה מלקט ניירות ברחוב, על מנת לכתוב עליהם את חידושיו.

ואם בהיותו כבר אב"ד במקומות אחרים וגם ניהל עדה בישראל, היתה פרנסתו דחוקה ונאלץ להסתפק בלחם צר, על אחת כמה וכמה היה מצבו הגשמי ירוד, בכהנו עדיין כמו"ץ בדינוב. ומכיון שהיה בעל קול ערב ונעים, התפרנס גם מהיותו חזן בעיר.

לפחות בשנת תק"ע כבר היה רבנו בריביטיטש, אם כי יתכן כי אף מספר שנים לפני כן, מאחר ולא ידוע כמה שנים היה מו"ץ בדינוב ואב"ד בסטריזוב.

אם כי קשה לקבוע עד מתי היה בריביטיטש, הרי ברור שתקופה זו נמשכה בודאי למעלה מעשר שנים. בואו למונקאטש היה בשילהי תקפ"ה. במונקאטש היה כארבע שנים, עד תקפ"ט, משם בא לדינוב, בה נשאר עד סוף ימיו, בשנת תר"א.

בקהלות האחרות, שהוזכרו לעיל, כיהן כאב"ד תקופות קצרות בלבד. זה היה בעת היותו בריביטיטש או בדינוב. דרכו בקודש היה, בשמעו כי רבה של קהלה מסוימת — בגליציה או בהונגריה — נפטר, להציע את מועמדותו כאב"ד שם. ברור שכל קהלה נאותה לקבלו. וכאשר היה נבחר, השאיר מורי הוראה בעירו אשר ימלאו את מקומו ועבר למקום החדש. עם בואו לשם, היה מסדיר את עניני הקהלה לפי שיטתו ורוחו, בגדרו פרצות שונות במישור הדתי והחברתי; מקום מקום וצרכיו. מתקין תקנות ישרות ונאותות המעוגנות בנתיבות התורה, בעבור תושבי הקהלה. וכן מיסד תלמוד תורה לילדי המקום עם תקנות לניהולו, כדוגמת אלה אותן חיבר בהיותו במונקאטש. לאחר ששה חדשים לערך, בהם דאג לסידורים אלה, היה עוזב את המקום וחוזר לעירו. כך היה רבנו לאב"ד בשאר הקהלות: קולמיי, לאנצוט, בירשט, הולישיץ, מעזעלאברוץ. (רק במונקאטש שהה למעלה מארבע שנים וגם אז רק עזבה בעל כרחו). בכל הקהלות בהן היה רב — ולו תקופה קצרה בלבד — שימשו צאצאיו כרבנים, ברבות הימים, בתורת ירושה. בנו רבי אליעזר: ריביטיטש, סטריזוב, לאנצוט. רבי שלמה (בן ר"א): סטריזוב, מונקאטש. רבי צבי (בעל "דרכי תשובה" בן ר"ש): מונקאטש. רבי משה לייב (בן ר"ש): סטריזוב. רבי חיים אלעזר (בעל "מנחת אלעזר" — בן ר"צ): מונקאטש. רבי צבי אלימלך, בן רבי אלעזר, רב בבירדטש. רבי שמחה בן רבי אלעזר: לאנצוט. בנו רבי דוד: דינוב. רבי ישעיה נפתלי הרץ (בן ר"ד): דינוב. רבי מאיר יהודה (בן ר"ד) מבוקובסק, מקודם מעזעלאברוץ. רבי צבי אלימלך (בן ר"ד) היה בסוף ימיו רב בריביטיטש. ולאחריו היה בנו רבי יהושע רב בריביטיטש, ועוד.

רק בואו לדובעצק היה בנסיבות שונות. בהיותו בדינוב — כבקהלות האחרות

— לא נשא רבנו פני איש ולא חסך שבט תוכחתו בכל עת ומקום, בהם ראה פירצה בחומות הדת. הדבר לא נעם לחיכם של אנשי שלש משפחות במקום, אשר לא נמנו על עדת החסידים. ראשיהן פנו לשלטון והלשינו עליו כי הינו מחרחר ריב ומדון במקום, עובדה העלולה — לדבריהם — לפגוע בטובת המדינה. דברי שטנה אלה נשאו פרי ורבנו גורש מן העיר על ידי המשטרה, כשהוא מובל בעגלת אשפה. אז עבר רבנו לדובעצק הסמוכה ונבחר בה לאב"ד דמתא. לאחר שראש המסיתים נפטר, חזר רבנו לדינוב. יוצאי העיר דינוב מספרים כי מרה היתה אחריתן של שלש משפחות אלה, בעטיה של הקפדת רבנו על התנכלותן לו, בכך שלא נשארו מהן שם ושארית.

בשלהי שנת תקפ"ה נאות רבנו לנסוע לאונגריה ולעלות על כס הרבנות בעיר מונקאטש והגליל (המכונה גליל בערעג), לאור בקשתם והצעתם של יהודי המקום, לאחר פטירת רבם הקודם, הגאון ר' צבי אביגדור אשכנזי זצ"ל. ביום א' פ' ראה הגיע למקום כהונתו, בה שהה כארבע שנים (עד תקפ"ט).

בתקופה בה הגיע רבנו למונקאטש, כבר החלו להראות סדקים מסוימים בחומת היהדות המורשתית באונגריה, אשר התרחבותם והתפתחותם הביאו כעבור כארבעים שנה, לפילוגן של הקהלות היהודיות במדינה זו.

זה היה צביונה הרוחני של יהדות אונגריה כאשר רבנו הגיע אליה מגליציה, בה הצלחותיהם של אנשי ההשכלה והרפורמה, בתקופה המקבילה, היו אפסיות, לעומת אלה בגרמניה ואף באונגריה.

רבנו, לוחם התקיף והקנאי הגדול לתורה ולאמונה הצרופה, לא טמן ידו בצלחת, באונגריה כבגליציה. כמכיר את אנשי ההשכלה ומהותם, יודע את שיטו־תיהם ובקי באמצעי המלחמה נגדם, שינס מתניו ואזר חלציו לפעולה לסתימתן של הפרצות שנתהוו באזורו, ברבות הימים, בעטין של ההתפתחויות השליליות במישור הדת והאמונה, שהיו מנת חלקה של יהדות אונגריה, ובתוכה, זו בגליל מונקאטש, בתקופה ההיא.

רבנו אשר בעיני רוחו הפקוחות ראה את הנעשה בקרב יהדות אונגריה, החל לטכס עצה לשפר את המצב הרוחני בגליל, בו כיהן כרב ולמנוע את המשך הדרדרותו. אמנם היו במונקאטש והגליל יהודים יראים ושלמים, לא מעטים. אבל גם היו בה פורקי עול, שקלקלו רבים מבין יהודיה. עובדה זו גרמה להשחתה ולפירצות חמורות בחומת הדת, כולל שטח האישות. אף בין חלק מראשי הקהלה ופרנסיה פשה נגע ממאיר זה.

רבנו, בהיותו במונקאטש, חיבר בעבור אנשי קהלתו תקנות הידועות בשם: "אזהרות מהרצ"א".

עמדתו התקיפה של רבנו בעניני הלכה והשקפה, אשר קוממה נגדו את אלה שכלפיהם הופנו דבריו ותקנותיו, סיבכה אותו מדי פעם עם רשויות השלטון, בעטיה של הסתת מתנגדיו. הישנותם של מקרים מעין אלה, אילצתו בסופו של דבר לעזוב את העיר.

ה.

בשילהי תקע״ה, עם פטירתם של הרבי ר׳ מנדלי (י״ט אייר) וה״חוזה״ מלובלין (ט׳ אב), החלו רבים מתלמידיהם להתנהג באדמוריות ולנהל עדה בישראל. רבנו שיגר מכתבים רבים לידידיו ומוקיריו, בהם בקשם לבוא אליו לימים הנוראים. ואכן התאספו בחצרו אשר בריביטיטש, באותו ראש השנה (תקע״ו), שמונה מאות איש. מספר זה, נחשב, באותם הימים, לצבור גדול מאד בחצר אדמו״ר.

בעת תפלת מנחה בערב ראש השנה, הקיש רבי נפתלי באצבע צרידה ואמר:

— אין מה לעשות יותר. ר׳ צבי אלימלך הוא כבר רבי.

שיטתו של רבנו בהנהגתו את עדתו בישראל, כאדמו״ר לחסידים, היתה כפי שהיא באה לידי ביטוי בספריו, בדבר תפקידו של הצדיק לגבי צאן מרעיתו.

בכל עידן בו באו אליו להסתופף בצלו — בשבתות ובמיוחד במועדי ישראל — אמר בפני הנוכחים דברי תורה המובנים לכל, בנגלה ובנסתר, כשהם גדושים ומלאים דרכי הנהגה בהם חייב היהודי: לימוד קבוע בתורה וקבלה, קיום המצוות לכל פרטיהן ודקדוקיהן ללא סטיה, אמונה בה׳ ובהשגחתו על החיים היומיומיים, התרחקות ממחלוקות ורכישת מדות טובות ונעלות. עובדה זו נראית בעליל מתוכן ספריו, בהם העלה על הכתב את אשר דרש בפני הבאים בצל קורתו, כפי המובא בדברי הקדמתו להם.

רבנו הרעיף יראת שמים על החוסים בצלו בדרכים שונות. לא רק בלמוד תורה והשמעת דברי מוסר או שיחות אישיות אינטימיות. גם בקולו הערב, בעת תפלתו הנלהבת, ניתק את הנוכחים מכבלי החיים החומריים והעלם לדרגה עילאית, אשר ממנה קשה היה לשוב לדיוטה התחתונה, בה היו שרויים לפני כן. היה עובר לפני התיבה, יום יום, בתפלת שחרית. רבנו אף חיבר ניגונים מיוחדים, אותם היה שר גם בעת תפלתו. כמו כן היה קורא בתורה.

רבנו היה רגיל לומר בשבת את תפלת ״נשמת״ בניגון מיוחד, כשהוא עומד ליד החלון. ומכיון שבית מדרשו בדינוב ניצב על מקום גבוה, נשמעה רינתו למרחוק והרועים הערלים היו נאספים למרגלות בית המדרש על מנת להתבשם הימנה. בשבת הראשונה לאחר פטירת רבנו, נשמע לפתע בחלל נגונו זה של רבנו. והתברר כי הרועים שהיו רגילים לשמוע את הניגון וידעוהו, שרו אותו...

צורת תפלתו הפכה אף היא לאחד מאבני היסוד של חסידות דינוב, במרוצת השנים. עוד היום מספרים חסידי שושלות בית דינוב השונות, על ארשת הקדושה המיוחדת שאפפה אותם בהיותם במחיצת רבותיהם, בעת ה״הקפות״ בשמחת תורה. נחשולי שמחה מחד והתרגשות עד לבכי מרטיט מאידך גיסא, כששני הדברים משתלבים זה בזה.

רבנו, בעברו לפני התיבה ביום כפור, היה עומד יחף כששולי אדרתו מגיעים עד הרצפה. בנפלו ״כורעים״, היו המתפללים מתקרבים אליו ומרוב התלהבות ממתיקות תפלתו מנשקים את כפות רגליו בחרדת קודש.

בד בבד היו דלתות ביתו פתוחות לכל, בכל שעות היממה, במטרה להתעסק

בצרכיהם הגשמיים של ישראל, לברכם ולהתפלל למענם. פעמים רבות השתמש בקדושתו ובצדקותו כדי לעזור לבני ישראל בעת מצוקתם בדרכים על טבעיות, בבחינת "רצון יראיו יעשה" ו"צדיק גוזר וה' מקיים".

עיקרה של חסידות דינוב, אותה עיצב רבנו, מושתת על אדני לימוד התורה לכל מכמניה. שקידתו בתורה היתה מנת חלקו מיום עמדו על דעתו. כבר בהיותו ילד התמיד בלימודו, למרות שסבל על עיניו עד שהרופאים חששו מפני אבדן ראיתו. גם בהסתופפו בצל רבותיו הקדושים, שונה היה קמעא משאר ה"חבריא קדישא", בהיות כל מגמתו שקידה מופלגת בתורה ובאמצעותה בלבד להשיג את מעלותיו הרוחניות, אשר עמיתיו רכשו אותן גם בסיוע דרכי עבודה אחרים.

רבי חיים מצאנז ביקר פעם באונגריה אצל אחד מתלמידי ה"חתם סופר". הלה שיבח את רבו בשבחים גדולים, בפני רבי חיים, בהפטירו כי "ממש לא פסק פומיה מגירסיה".

הגיב על כך רבי חיים ואמר:

— על ילוד אשה אי אפשר לומר דיבורים כאלה.

ובהצביעו על שני נכדי רבנו שהיו נוכחים שם, הוסיף:

— רק על הסבא שלהם אפשר לומר כך.

אף "רשות כניסה" אל הקודש פנימה, חדר רבנו, כרוך היה בלמוד תורה. אמנם כאשר באה אליו אשה עם "פתקה" היה מקבלה מיד. אבל בבוא אליו יהודי עם "פתקה", ורבנו ידוע כי הלה מסוגל לשבת וללמוד קמעא, היה דורש ממנו בתחלה ללמוד תורה במשך תקופה מסוימת; 8 ימים או יותר ולעתים אף 30 יום, באמרו לו:

— קודם תלמד אצלי ימים מספר, ורק לאחר מכן אהיה רבי שלך.

היו לו שבעים תלמידים קבועים, גדולים בתורה: נגלה ונסתר, עמם היה לומד בקביעות, כולל שיעור יומיומי בתורת הקבלה.

אבן פינה זו בחסידות דינוב היוותה בה את הבריח התיכון אף בדורות הבאים. עובדה זו באה לידי ביטוי הולם באימרת נכד רבנו, רבי צבי אלימלך, האדמו"ר מבלוזוב, על אודות הספר "צמח דוד" בו קובצו קצת דברי תורה של אביו רבי דוד, בן רבנו וממלא מקומו ברבנות:

— מה שכתוב ב"צמח דוד" יכול היה אבי מורי לומר בארוחת בוקר אחת.

וכך מספרים חסידי נכדו האדמו"ר האחרון מבוקובסק, רבי אלטר ראובן שפירא הי"ד. חסידיו אשר גרו מחוץ למקום מושבו, לא באו אליו לתקופות ארוכות במרוצת השנה. רק בעידן הימים הנוראים שהו רבים במחיצתו משבת "סליחות" ועד לשבת "בראשית". בתקופה זו היה, בכל יום, אחד מן החבורה עושה סיום של מסכת אחת, בתוככי סעודת מצוה בהשתתפות רבם, אשר נתן בהזדמנות זו, סכום כסף מסויים, תמורתו הכינו סעודת ערב לכל הבאים, אצל אחד מאנשי המקום. ובמסיבת רעים זו היו יושבים 6—7 שעות, כשהנוכחים שומעים דברי תורה, יראת שמים וחסידות שהועלו על ידי המסובים.

לימוד התורה לכל מכמניה, לתלמידיו וחסידיו, כמטרה וכייעוד, אשר היווה

את תוכנה של חסידות דינוב, לא היה מקרי. מכל ספרי רבנו ואמרותיו, מבצבצת בעליל השקפתו ודעתו בדבר חיוב לימוד התורה וצורתו. וכדרכו בקודש, דרש מעצמו ומזולתו את הגשמתם של הדברים אותם הוכיח כמחוייבים על פי ציווי התורה.

בגישתו לתורת הקבלה, היה רבנו מן היחידים בקרב גדולי החסידות בתקופתו.

עוד בשחר נעוריו השתוקק לעסוק בתורת הקבלה. אך מכיון שרבותיו אשר ממעינותיהם דלה ומימיהם שתה, נמנעו מלימודה עם תלמידיהם ואף התנגדו לעיסוק מתמיד ומעמיק בה, נבצר ממנו לצלול במעמקי ים הקבלה. אך לאחר פטירת רבותיו הדגולים, כלתה נפשו הצמאה לדבר ה׳, לתורת הקבלה. הוא החל לעסוק בה ואף היה לו שיעור קבוע בקבלה, עם תלמידיו המובהקים. וכפי שאומר רבנו, אחת מסגולותיה של חכמת הקבלה היא ללמדה לזולת: ״זה מסגולת החכמה (הקבלה) ובפרט בדורותינו עקבות משיחא, מאד יתעלה מלמד החכמה לאחרים״.

גדולתו של רבנו בתורת הנסתר, היא חכמת הקבלה, נראית על פני כל ספריו. בתוככי דבריו שנכתבו בצורה ברורה, נמצאים יסודות רבים מתורת הקבלה, המבוססים בעיקר על עשרות כפרי קבלה נדירים, בהם היה בקי להפליא. אף שלשה מספריו חוברו מעיקרא על עניני קבלה בלבד. האחד הוא ״הספות מהרצ״א״ על ספר ״סור מרע״ לרבי צבי הירש מזידיטשוב, שהינו דרך והקדמה ל״עץ החיים״ לרבי חיים ויטל. השני — ״רגל ישרה״, המוקדש כולו למושגים ועניינים שבחכמת הקבלה, על פי א״ב. חיבור זה נכתב על ידו לפני הוספותיו ל״סור מרע״, כי בהן מזכיר את ספרו ״רגל ישרה״. והשלישי ״חידושי מהרצ״א על ה״זוהר״, אותו כתב לאחריהם.

ו.

קדושתו הגדולה של רבנו הפכה לטבעית ולחלק בלתי נפרד מישותו הדגולה. נשמתו הזדככה וגופו נתקדש בדרגה כה נעלה ועילאית, עד כי הרגיש בריחה של קדושה, כשם שכל יצור אחר מרגיש בריח גשמי.

פעם נקלע רבנו כדרכו, לכפר אחד. בהיותו שם רצה להכין עצמו לתפלה, כנפסק בשולחן ערוך ״היה נצרך לנקביו אל יתפלל. לכתחילה לא יתפלל עד שיבדוק עצמו תחלה יפה״ (או״ח סי׳ צ״ב ס״א). וישאל את אחד מאנשי הכפר היכן המקום המיוחד לכך. בבואו לשם ראה כי הוא אינו יכול לבדוק עצמו שם. ויתפלא על כך, בהרהרו: ״בודאי יש דברים בגו, ולא דבר ״ריק הוא״. ויקרא לבעל הבית, בתחומו היה מקום זה, וישאלהו לאיזו תכלית שימש מקום זה בתחילה. ויען לו האיש כי המקום שימש פעם כסוכה.

כאשר רואים אצל רבנו, שהיה בקי בכל חדרי תורה, ענוה אשר קשה למצוא דוגמתה, היא מקבלת את הגדרתה האמיתית ומלוא משמעותה.

רבי יהושע מטומשוב אשר הסתופף בצל רבנו, סיפר:

לקראת הימים הנוראים כאשר קבוצות חסידים באו לרבנו, נהגו רבים לשכור

עגלות מיוחדות שהמתינו עליהם, כשעגלוניהם היהודים שוהים יחד עמם במחיצת רבנו, עד שובם לביתם. פעם בשבת סליחות, כאשר רבנו אמר "תורה", נכנסו העגלונים לחדר הסמוך והחלו לומר "תהלים", כי הללו שהיו אנשים פשוטים ועמי הארץ, ידעו כי בין כה וכה לא יבינו את דברי התורה. מתוך התלהבותם באמירת "תהלים", החלו להגביה את קולם עד שהדבר הפריע לשמוע את ה"תורה" מפי רבנו. אזי צעק מאן דהוא מן הנוכחים אל העגלונים: "שא, שא!".

בשמוע זאת רבנו, הרים קולו ואמר ברוגזה:

— מה זה שא, שא? מי אמר לכם שאמירת "תהלים" שלהם אינה עומדת בדרגה עילאית יותר מאמירת ה"תורה" שלי?

רבנו היה אוהב ישראל, פטרונם וסנגורם בפני יושב מרום. התנהגותו עם אנשי שלומו היתה באהבה ורעות, כאילו היו אחיו ממש. לעתים היה מחבק ומנשק יהודי אשר ידע כי הוא ירא ה'. מכתביו לאנשי שלומו שפעו אהבה עמוקה. בספריו הוא פונה, לעתים קרובות, לקורא ומעיין בחידושיו בתוספת: "ידידי" או "אחי ורעי". וכן לתלמידיו שיסד בעבורם "חברת חברים מקשיבים" קרא "חברים".

מתוך אהבתו כל נפש מישראל אף משתדל היה לנצל את חכמתו וגדולתו בתורה, על מנת למצוא לבת ישראל היתר מבוסס בעניני אישות, כאשר זה יכל למנוע ממנה בושה וסבל. מגודל אהבתו את ישראל היה מסנגר עליהם בפני אבינו שבשמים.

פעם חל ערב סוכות ביום אידם (יום "חג" של הגוים). וישתדל רבנו כי סוכתו תוקם באותו יום על ידי גוים. ויקח כמה גוים ויתן להם כמות גדולה של יין שרף תמורת עבודתם, על מנת שיעשו מלאכה ביום אידם. בליל התקדש החג כשנכנס לסוכה, היה דרכו בקודש של רבנו ליפול ארצה מלוא קומתו ולנשק את רצפת הסוכה ודפנותיה. ויעש כן גם הפעם. אלא שלאחר מכן כשכולו אחוז התלהבות, החל להמליץ טוב על ישראל, באמרו:

— רבש"ע, ראה כיצד הערלים עשו מלאכה ביום אידם, תמורת מעות יין שרף, דבר שלא יעשו עמך בית ישראל בעד כל הון שבעולם. ולאחר כל זאת עמך ישראל נתונים במצב שפל כזה.

סיפר האדמו"ר רבי יששכר דוב ז"ל מבעלזא:

"פעם אחת בליל הסדר הלך הרבי ר' צבי אלימלך זצ"ל מדינוב, לראות כיצד עורכים המוני העם את הסדר ואומרים את ההגדה. כאשר הגיע לחלון ביתו של אדם פשוט, אחד שלא ידע מאומה, שמע כיצד איש זה, בהגיעו לפסקא של ארבעה בנים, אחד חכם וכו' אמר בקול רם את התיבה 'אחד' (חכם) 'אחד' (רשע) וכו' כי הוא ידע שצריכים לומר בקול רם את התיבה 'אחד' בקריאת שמע. ויאמר על זה רבי צבי אלימלך:

„איש זה עשה מהארבעה בנים — קריאת שמע". ובדרך צחות נוכל לומר הענין בזה, כי קודם לזה כתיב הגיע זמן קריאת שמע של "שחרית" וזה ר"ת חכם רשע תם שאינו יודע".

על אף דרישתו להקפיד על כל תג ותג בקיום המצוות, כולל לפנים משורת

הדין, ניסה, לעתים, ללמד זכות על ישראל ולהסביר מנהגם כאשר הוא נראה מנוגד למובא להלכה.

אף כאשר הוכיח את צאן מרעיתו, עשה כן מתוך אהבת ישראל עמוקה ובזהירות לבל יעוררו דבריו קטרוג. מכיון שרק התועלת המעשית היתה נר לרגליו, היה מקצר לעתים, בדברי תוכחתו, כאשר חשש כי דוקא ריבויים ירחיק את שומעיו מתיקון דרכם, על יסוד חדירה לנבכי נפש האדם ותכונותיו.

יחסי ידידות והערצה הדדיים שררו בין רבנו לרבי נפתלי מרופשיץ, שנמנה על זקני תלמידיהם של הרבי ר׳ מנדלי מרימנוב וה״חוזה״ מלובלין. רבי נפתלי היה קשיש ממנו בעשרים ושלש שנה. אך עובדה זו לא מנעה את הערכתו הגדולה לרבנו. דוקא הוא, בזכות גדולתו וקדושתו, היטיב להכיר ולהוקיר את מעלותיו הגדולות והנצורות.

כגדול בתורה ומתרחק כמטחוי קשת ממחלוקות, קיים רבנו קשרים הדוקים עם ארזי הלבנון ואדירי התורה בדורו, עמם יכול היה להיפגש מבחינה גיאוגרפית. את רובם של גדולי החסידות בתקופתו הכיר מעידן הסתופפותו בצל רבותיו, באשר אף הם היו תלמידיהם. ברם, גם עם גדולי ישראל אחרים התרועע ובכל מקום בו הגיע שמעו — העריצוהו. אלא שלרבים וגדולים נודעה גדולתו רק לאחר פטירתו, עת החלו להדפיס ולהפיץ את ספריו הרבים על פני תבל.

הערצה ואהבה גדולה ביותר שררה בינו לבין רבי צבי הירש מזידיטשוב, בעל ״עטרת צבי״ ועוד ספרים. אף הוא היה תלמיד ה״חוזה״ ורבי מנדלי מרימנוב. ידידותם שהחלה מתקופת היותם מסתופפים יחד בצל רבותיהם, נמשכה ביתר שאת לאחר פטירתם. ברבות הימים אף באו בקשרי חיתון. רבי שמואל, בן רבנו, היה לחתנו של רבי נפתלי הירצל, חתן רבי צבי הירש מזידיטשוב.

יחסי ידידות והערצה הדדיים שררו בין רבנו לבין האדמו״ר רבי שלום מבעלזא. קשרים אלה התפתחו מני היותם מסתופפים בצל רבם ה״חוזה״ מלובלין.

רבי חיים מצאנז ורבנו, קשורים היו בעבותות אהבה וידידות. גם היכרות ביניהם החלה עוד בימי ה״חוזה״ מלובלין, אשר גם רבי חיים נמנה על צעירי תלמידיו. ידידות זו הלכה והתחזקה לאחר מכן.

ז.

למעשה הונצחה לעד גדולתו של רבנו, על ידי עצמו. אף מבלי לקרוא ולשמוע על אודות אישיותו המזהירה, שמעטים היו דוגמתה, ניתן לעמוד עליה מתוך ספריו הרבים שהניח אחריו. ספריו מלאים בקיאות וחידושים רבים, בכל מקצועות התורה שבכתב ושבעל פה: תורה ונ״ך, דגלה ונסתר, משניות וגמרא, מדרשים, זוהר וספרי קבלה, על נושאי כליהם ואחרוני מפרשיהם עד דורו ועד בכלל.

בשטח היצירה הספרותית התורנית, היה יחיד בדורו בקרב גדולי התורה והחסידות באותה תקופה. אילו זכינו וכל כתביו היו נשארים בידינו, יכולנו לומר כי היה יחיד במישור זה, בתנועת החסידות לכל תקופותיה, ואולי אף למעלה מזה,

זה אמור הן לגבי היקף ספריו וכמותם והן לגבי צורת כתיבתם. בספריו נמצאים, נוסף לחדושים בכל חדרי תורה, גם דברים רבים על נושאים שונים הנוגעים להת־נהגותו הרוחנית של האדם והשקפתו, המכוונים להמוני העם, כשהם כתובים בשפה עממית, שוטפת וברורה המובנת לכל, היוצרת להם מעמד מיוחד, בספרות החסידית. לצידם נמצאים דברי קבלה רבים, המוסברים לעתים קרובות בצורה בהירה לכל, אלא שפעמים רבות, מקצר בהם רבנו, באמרו שאי אפשר להרחיב את היריעה בשטח זה והוא מתכוין בדברים אלה למבינים בחכמת האמת, היא הקבלה.

עיקרי דבריו, הן בנגלה והן בנסתר, מבוססים על ספרים וסופרים שקדמו לו רבות הוא מתבסס על דברי המהר״ל, החיד״א ותלמידי הבעש״ט מחד, האר״י ותלמידיו וספרי קבלה אחרים מאידך. לעתים קרובות ביותר הוא מציין את אשר שמע מפיהם של רבותיו הקדושים ועל יסוד אמרותיהם, בונה את חידושיו והסבריו.

אלה החיבורים (ספרים וקונטרסים) של רבנו אשר נדפסו במרוצת הימים:

1. ספר ״בני יששכר״ — מאמרים לשבת, ר״ח, חדשי השנה ומועדי ישראל. הופיע עד היום בלמעלה מ־20 מהדורות.
2. ״אגרא דכלה״ — ביאורים לחמשה חומשי תורה, מדרשים, תרגומים ומגלה עמוקות. (למעלה מ־6 מהדורות).
3. ״אגרא דפרקא״ — שיחות וביאורים על ענינים שונים. (למעלה מ־10 מהדורות).
4. ״מעין גנים״—פירוש על ״אור החיים״ לרבי יוסף יעבץ זצ״ל (13 מהדורות).
5. ״דרך פקודיך״ — חידושים ובאורים על תרי״ג מצוות. (כ־20 מהדירות).
6. ״ברכה משולשת״ — חדושים על משניות, מועד נשים, נזיקין וקדשים.
7. ״והיה ברכה״ — על משניות זרעים (מלבד ברכות).
8. ״חידושי מהרצ״א״ — על הלכות חנוכה.
9. ״והיה ברכה״ — חדושים על משניות ברכות.
10. ״מגיד תעלומה״ — חידושים על מסכת ברכות בבלי וירושלמי, הרי״ף, הרא״ש והמרדכי.
11. ״ריח דודאים״ — חידושים על מסכת מגילה.
12. ״רגל ישרה״ — מערכות על עניני קבלה (לפי א״ב).
13. ״הוספות מהרצ״א״ — על הספר ״סור מרע ועשה טוב״ לרבי צבי הירש מזידיטשוב. (10 מהדורות).
14. ״כלי הרואים״ — פירוש על ספר עובדיה.
15. ״דרך עדותיך״ — פירוש על ספר יהושע ומגלת רות.
16. ״דברים נחמדים״ — ובו לקוטים על משניות (בעיקר ״אבות)) נ״ך, גמרא ורמב״ם.
17. ״ליקוטי מהרצ״א״ — ליקוטים על תורה ועוד ומגילת אסתר.
18. ״הגהות מהרצ״א״ — על פירוש רבי אלעזר בעל ״הרוקח״, על ספר יצירה המיוחס לאאע״ה.

20. פירושים והגהות "נחל אמונים" לספר "חכמת הנפש" לרבי אלעזר בעל "הרוקח".
21. "טעמי המצוות" — בעיקר עפ"י תורת הנסתר.
22. קונטרס "תמכין דאורייתא" — תקנות של חברת "תמכין דאורייתא" במונקאטש.
23. "סדר הקרבנות ליום י"ג מדות בעשי"ת".
24. "תפלות הושענות והקפות" — לפי נוסח רבנו.
25. קונטרס "אזהרות מהרצ"א" לקהלת מונקאטש.
26. קונטרס "הנהגות טובות".
27. ספר "חדושי בני יששכר" ובו חידושים על ש"ס.
28. ספר על אסטרונומיה, שאינו נמצא עתה. האדמו"ר שליט"א מקלויזנבורג מעיד כי ראהו בעיניו בחו"ל, לפני השואה.

לא כל מה שנכתב על ידו, נדפס ונמצא בידינו. רשימת החיבורים שנמנו כאן, המה חלק מצער בלבד, מן האוצר העצום שהעלה על הכתב בימי חלדו, שלא היו רבים, לנוכח אוצרות חידושיו והגיגיו בכל מכמני התורה. כי רבנו כתב על הכל ממש: תורה, נ"ך, משניות, ש"ס, ראשונים, רי"ף, רמב"ם, טור, שולחן ערוך, תרי"ג מצוות, תשובות בהלכה, זוהר ועניני קבלה, ועוד. על כן אין כל הגזמה בהנחה כי אילו היינו זוכים וכל מה שכתב בימי חלדו עלי אדמות, היה נשאר בידינו — לא היה דומה לו בתנועת החסידות בהיקף ספריו ואולי אף למעלה מזה.

אך למרות היקף חידושיו נשאר רבנו באמצע מלאכתו הספרותית והוא שבק חיים לכל חי, כשהוא עוסק בכתיבתם של חיבורים שונים. אחד מהם הוא פירושו לספר "חכמת נפש" לר"א מגרמייזא, אותו לא הספיק לסיים, כפי שכותב נכדו שהכינם לדפוס: "...גם אלה שביבי קודש יתנו עידיהן ויצדקו כי כהנה וכהנה קונטרסים אין ספורות למו, אשר לא הספיק עשות השלמתם כי הוכן כסאו בהיכלי מועד סנהדרי עילאה ועלה השמימה ח"י חודש העשירי שנת רוח עצה וגבורה לפ"ק. וגם לביאורו הלז מטעם השגחה העליונה גבול הושם לאמר עד פה תבא ותארכנה פארותיו...".

בתחילה לא חשב רבנו להעלות את חידושיו על הכתב. אמנם דעתו היתה כי יש לחדש חידושים בלימוד התורה וללמדם לזולתו. אבל זאת ניתן לעשות גם בעל פה. ואכן גדולי תורה וחסידות רבים לא העלו את חדושיהם ואמרותיהם על הכתב. אף מצבו החמרי בתקופות מסוימות בחייו, גם בכהנו כבר כרב, קשה היה, ואם למזון נזקק היה להלוואות, בודאי שלא מצויה היתה הפרוטה בכיסו לקנית ניר בכמויות שהיו דרושות לו לכתיבת חידושיו.

אלא שרבנו ראה סימן השמים כי עליו לכתוב את הגיגיו וחידושיו. המסורת החסידית מספרת על שלש עובדות מהן ראה רבנו סימן זה.

א. פעם כאשר ביקש מילדו לתת לו ספר מסויים מארונו, הביא לו הלה ניר כתיבה. ויאמר לו רבנו: — הרי אמרתי לך כי רצוני בספר פלוני המונח שם בארון.
"כן, כן, שמעתי. אני הולך להביא" — השיב.

וילך ויבא קסת דיו. כאשר אמר לו רבנו שנית, כי בקש ספר פלוני, ענה שוב:

— כן, כן, שמעתי. אני הולך להביא.

ויבא עט.

בראות זאת רבנו, הפטיר ואמר:

— אם כן, מן השמים רוצים שאכתוב.

ב. פעם נתן פרוטה לאחד מילדיו על מנת שיקנה לו "בייגעל" (מין מאפה עוגה לאכילה). וילך הילד ויבא לו גליון ניר. לשאלת רבנו: "מדוע הבאת לי זאת?", ענה הנער: "הרי ציוית עלי להביא זאת". (גליון ניר באידיש — זה "בויגען", הדומה בצלילו ל"בייגעל") ויתן לו פרוטה נוספת על מנת שיקנה לו בייגעל לאכילה. ויבא לו שוב גליון ניר. וכאשר נשאל גם הפעם: מדוע הביא ניר, ענה שוב כי זה נאמר לו להביא. לאחר שתופעה זו חזרה גם בפעם השלישית, נענה רבנו ואמר:

— כנראה מן השמים רוצים כי על הניר הזה אכתוב חידושי תורה.

ג. בהיותו אב"ד ריביטיטש, הלכו חובותיו וגדלו, עד כי היו בעל חנויות שסרבו למכור לו בהקפה אפילו מצרכי מזון. לפתע בא לבית רבנו יהודי אחד והביא פדיון נפש קטן יחד עם "פתקא" שהגיש לו. מיד נתן רבנו את הכסף לרבנית וזו שלחה את המשרתת הזקנה שהיתה בביתם, לקנות תמורתו מעט תפוחי אדמה ובצל. כאשר זו נכנסה לחנות ואמרה לחנוני מה מבוקשה, הגיש לה שני גליונות ניר וקסת דיו. וכאשר המשרתת נסתה לומר כי לא זאת בקשה הרבנית, השיב לה: — כן, זאת בקשה. את כבר שכחת מה שאמרת.

היא החלה מתחננת לפניו, באמרה כי הינה בטוחה שלא זאת בקשה ממנו. אך החנוני התרגז עליה, ונזף בה.

בלית ברירה שבה במפח נפש אל הרבנית וכשעיניה אדומות מבכי ספרה לה את הקורות אותה. הצטערה הרבנית מאד ואמרה:

— כבר היו לי מספר פרוטות והנה הן בוזבזו לריק.

ותלך לרבנו ותספר לו את הדברים.

ויאמר לה רבנו:

"אין דבר. זה מן השמים. הלילה נאמר לי בחלום כי עלי להתחיל לכתוב ולהדפיס את חידושי התורה שלי, אך בהקיצי משנתי, הרהרתי בלבי: מנין אקח כסף לקנית ניר ודיו הדרושים לכתיבה? אם כן, הנה שלחו לי מן השמים, ניר ודיו".

לפי הרשימות הביבליוגרפיות הכלליות של הספרים, נדפסו כל ספריו רק לאחר פטירתו.

במלחמה הקשה שהתחוללה בגליציה בין החסידות לבין ההשכלה, באותה תקופה, נטל רבנו חלק רב. פעילותו במאבק נגד המשכילים, השתרעה על פני מישורים שונים. הוא לחם נגדה באומר ובמעש: בדרשותיו החוצבות להבות אש, בספריו השונים ובתוכם ספרו "מעין גנים", המוקדש כולו נגד המשכילים, בתקנות

המיועדות לתיקון הפרצות שנתהוו בהשפעתם, ובגדול קדושתו אשר בכוחה הביא, לעתים, לחשיפת פרצופם האמיתי על ידי הבאתם לשמד גלוי. קולעת הגדרתו של הסטוריון, שאינו מן המחנה הדתי, הכותב על רבנו שהוא היה "שונא בנפש של ההשכלה".

ח.

רבנו נפטר ביום ח"י טבת תר"א, בהיותו בן 58 שנה. כבר תקופה מסויימת לפני החזרת נשמתו הטהורה לבוראה, ידע רבנו את יומו האחרון והתכונן אליו.

בשמחת תורה, האחרון לחייו, פנה אל רבי יהושע מטומשוב באמצע ההקפות ואמר לו: "אברך, תעורר בבקשה רחמים עלי שאשאר בחיים בעולם הזה ואעשה ממך כלי מפואר".

בשבתות האחרונים שלפני פטירתו, הרבה לומר דברי תורה על עניני עולם הבא, ומאמר חז"ל: "שפתותיו דובבות בקבר", באמרו:

— נוא װעלין דיא ליפפען זיין דובבות בקבר. (איך תהיינה שפתיים אלה דובבות בקבר).

כמו כן אמר דברי תורה על הפסוק "תקבר בשיבה טובה" הנאמר אצל אברהם אבינו. (תקבר בשיבה טובה — ר"ת טבת, בו נפטר רבנו. וכן אאע"ה נפטר באותו חודש כמובא בספר קרניים הקדוש).

ימים ספורים לפני פטירת רבנו, נולד בן זכר לבנו, רבי אלעזר, אב"ד סטריזוב באותה תקופה. מיד נשלח מכתב לרבנו בדינוב, ע"י שליח מיוחד, בו נאמר כי הוא מכבדו להיות המוהל והסנדק. ובקשה נוספת: באם אינו יכול לבוא בגלל הקור העז, אזי שיודיע לפחות איזה שם לתת לרך הנולד. מיד שלח רבנו מכתב תשובה בידי אותו שליח, ובו איחולים וברכות, תוך כדי התנצלות שאינו יכול לבוא. ובענין איזה שם לתת, כתב: "עוד חזון למועד".

בנו לא הבין פשר משפט זה, לנוכח יום הברית הקרב ובא. למחרת הגיע אליו שליח מיוחד והודיע לו כי עליו לבוא מיד לאביו החולה. למרות שיצא מיד לדרך, הגיע כבר לאחר יציאת נשמתו של רבנו. לאחר ההלויה מינה רבי אלעזר את ר' לייבלע מריביטיטש, ת"ח מופלג מתלמידי רבנו, לשליח שימול את בנו בסטריזוב. בבוא ר' לייבלע לשם, לא בישר את הבשורה המרה אלא אמר שלרבנו הוטב וכי בנו רבי אלעזר חייב עדיין להשאר ליד אביו. רק כאשר בעת קריאת השם אמר: "ויקרא שמו בישראל צבי אלימלך בן מורנו הרב ר' אלעזר", הבינו כולם את אשר אירע והתברר למה היתה כוונת רבנו במשפט "עוד חזון למועד".

נוסח המצבה שעל "ציון" רבנו בבית החיים בדינוב

נפלה עטרת ראשינו.

תזל מים מבכי עינים, ורפו כל ידים, על הלקח ארון אלקי לשמים. זעקת שבר תעירה. כי כבה מנורה. אשר הואיל רבים להאירה דרך טהורה.

עת ספוד אי עניו אי חסיד, מתלמידיו של א"א, איש אלקים אוהב בלב ונפש.

ראש הרבנים ומלמד דעת מבינים קודש הקדשים חכם חרשים, נבון לחשים, עמוד התורה מנורה הטהורה, הרב הגדול מעוז ומגדול. החסיד הקוה"ט אדונינו מורינו ורבינו רבן של כל בני הגולה מו"ה צבי אלימלך בהרבני מו"ה פסח זצ"ל בעהח"ס בני יששכר ושאר חיבורים. נפטר ח"י טבת ובכו בנפש מרה על דבלע בעפרא האי ש'ר'פ'ר'י'ה' (תר"א).

מצבת הרב דמתא ר' יוסף
אב"ד שלפני האחרון בקהילת דינוב

קטנה השגתנו ודלה שפתנו מכדי שנוכל להעריך אישיות נעלה ומושלמת זו. אך דבר אחד ברור: לא היתה מעלה אחת בה יכול אדם מישראל להתפאר, שלא היתה נחלתו: קדוש וטהור, בעל רוח הקודש, רב ואדמו"ר, גאון ובקי בכל חדרי תורה. גדול בנגלה ובנסתר. נואם בחסד וסופר מהיר. מפרש ומחדש בכל מקצועות התורה. ספרא רבה (גם בצורת הכתיבה — אין אות מחוברת בחברתה, למרות ריבוי כתיבתו, וגם לשונו העשירה), בעל תפלה ערב ומחבר ניגונים. סופר סת"ם ומוהל. ירא שמים מרבים. אוהב ישראל ועניו. לוחם מלחמות ה' ללא חת.

בד בבד מפליא הוא כיצד במשך תקופת חייו הקצרים יחסית (58 שנה), הספיק להגשים את כל אשר פעל בימי חלדו: רבנות פעילה, תשובות לשואלים בעניני הלכה, ניהול עדה, לימוד קבוע עם תלמידים, חיבור ספרים רבים, כתיבת ס"ת ותפילין וכו'.

תלמידי רבנו

לרבנו לא היו תלמידים שהיו לאחר מכן לאדמורים, מלבד שני בניו: רבי אלעזר ורבי דוד. כשם שלשאר גדולי החסידות בדורו כבר לא היו תלמידים שהיו לאדמורים. כי רבותיו (ה"חוזה" מלובלין, המגיד מקוזניץ ורבי מנדלי מרימנוב) היו הדור האחרון בתנועת החסידות אשר עם פטירת האדמורים החלו תלמידיהם לנהל עדה בישראל, כשחסידי רבותיהם מסתופפים בצלם. מן התקופה שלאחריה — היא דור רבנו — עברו תמיד שושלות האדמורים בירושה לבניהם, שהיו ראויים לאיצטלה זו.

אך תלמידים רבים היו לרבנו שלמדו אצלו תורה והיו לגדולים בחכמה וביראה, כשחלק מהם — ובתוכם בניו — שימשו כרבנים בישראל. ברם, רובם הגדול לא נתפשט בישראל שמע גדולתם. כמובא לעיל היו לרבנו — בגליציה — עשרות רבות של תלמידים קבועים, גדולים בתורה ויראה, שהסתופפו במחיצתו תדיר. בהיות רבנו במונקאטש, גם היו לו תלמידים מובהקים שנתפרסמו לאחר מכן כיושבים על מדין, בהמשיכם להיות תלמידיו גם לאחר שובו לדינוב. ביניהם: רבי שמואל צבי, ראב"ד מונקאטש (אביו של בעל "אמרי יוסף" מספינקא), אחיו רבי יצחק אייזיק, בעל "דברי יצחק" (באחרית ימיו ראב"ד במונקאטש). רבי אברהם דומ"צ מונקאטש, בעל ספר "ברכת אברהם" על התורה.

ר' צבי אלדימלך שפירא
אדמו"ר של יבורניק ובלז'וב

לרבנו היו ארבעה בנים ושלש בנות. דבר זה מתברר מן הקונטרס "תמכין דאורייתא", אשר בסופו הוא מזכיר בין חברי האגודה את בניו וחתניו. ארבעת בניו הם: ר' משולם זושא, ר' אלעזר, ר' שמואל, ר' דוד. שמות שלשת חתניו הם: ר' נחמיה, ר' משה ור' יעקב.

הרבה צער גידול בנים היה לרבנו. בנו ר' משולם זושא נפטר עוד בחייו. השאיר אחריו צאצאים. אחד מחתניו טבע בנהר ורבנו בקדושתו דאג להבאתו לקבר ישראל. בתו הצעירה רבקה, אשת ר' יעקב, נפטרה אף היא בדמי ימיה בחיי רבנו, בהשאירה אחריה בן קטן ושמו אברהם יהושע העשיל, אשר גודל בבית רבנו שהחזיקו תמיד על ברכיו, אף כאשר כתב את חידושיו.

רבי אלעזר נתמנה עוד בחיי אביו לאב"ד בריביטישט (לאחר שובו ממונקאטש בשנת תקפ"ט). בשנת תקצ"ח נתמנה לאב"ד סטריזוב (מאוחר יותר היה לאב"ד לנצוט).

עוד בהיות רבי אלעזר צעיר לימים, בבואו פעם לזידיטשוב, קם לפניו רבי צבי הירש, באמרו כי זה זמן רב לא ראה צורה שלמה ומהודרת כמו זו של האברך הזה "שלא פגם עדיין צורתו". בהזדמנות אחרת שאל רבי צבי הירש את רבנו, בהיותו אצלו יחד עם שני בניו רבי אלעזר ורבי דוד:

— מהיכן לקח מחותני שתי נשמות היקרות ומסולאות כאלה, לשני בניו הללו, שהן נשמות ללא גופים.

רבי דויד מדינוב בעל "צמח דויד"

את מקום רבנו ברבנות ובאדמורות ירש בנו הצעיר רבי דוד, שהיה לרב ואב"ד דינוב. עם פטירת רבנו היה רבי שמואל המועמד לרשת את הרבנות בדינוב, מאחר ולרבי אלעזר כבר היתה רבנות ואילו רבי דוד היה צעיר יותר, אך הוא ויתר לטובת אחיו הצעיר רבי דוד באמרו, דרך צחות, כי הוא "בטלן" על כן יש לתת לו את הרבנות ואילו הוא פתח לעצמו בית מזיגה ליין. לאחר פטירת אביהם, החלו גם רבי אלעזר וגם רבי דוד להתנהג באדמוריות ולנהל עדה בישראל. רבים הסתופפו בצלם והם וצאציהם לאחריהם — היוו את שושלת דינוב, במרוצת הימים. בתחלה עברו גם רובם הגדול של חסידי רבנו אל רבי אלעזר, כי הוא המשיך יותר בנוהגי אביו, ואילו רבי דוד שינה קמעא מנוהגים אלה, בדברים הקשורים לנוסח התפלה. תשומת לבו העיקרית הופנתה לבסיסה היסודי של חסידות דינוב, כפי שעיצבה אביו והוא: לימוד התורה, אם כי הוא לא למד בקביעות עם תלמידים כדוגמת אביו, בעוד רבי אלעזר כן נהג כך. כפי שכבר הובא לעיל, אמר בנו, רבי צבי אלימלך מבלחוב כי הכתוב בספר אביו "צמח דוד" היה "מנה" בעת ארוחת בוקר רגילה שלו. ובנו השני רבי מאיר יהודה, אב"ד בוקובסק (בעל "אור למאיר"), אף התנגד מסבה זו להדפסת ספר זה באמרו כי הוא לא מעיד על גדולת אביו.

אבל לאחר תקופה קצרה באו חסידי רבנו אל רבי דוד. לשינוי זה היו שתי

סיבות: האחת — מעשה שאירע ביום השנה לפטירת רבנו, עת התכנסו כולם בדינוב ונשארו שם גם לשבת. ר' אריה רוט היה ש"ץ אצל רבנו. קולו הצלול היה כשאגת ארי ונשמע למרחקים. אצל רבנו נהגו לשיר "הא־ל הפותח" בתפלת שחרית של שבת. גם רבי אלעזר המשיך במסורת זו, כשם שהקפיד על כל שאר נוהגי אביו בעניני תפלה. אך רבי דוד לא התנהג כן ואמר לש"ץ לבל ישיר "הא־ל הפותח". אך הלה כן שר, מאחר וגם רבו, רבי אלעזר, המשיך לנהוג כן. לאחר התפלה הרגיש כי איבד את קולו. בהבינו כי הדבר בא לו כעונש על הפגיעה במרותו של רבי דוד, רץ אליו ותוך כדי בקשת מחילה ממנו התחנן לפניו שיוחזר לו קולו. נענה רבי דוד ומחל לו, בהוסיפו:

— קולך יחזור לך. אבל לא לחלוטין כבראשונה. פגם זעיר ישאר כזכר לעובדה שפגעת בי.

ואכן כך היה. צרידות פעוטה — שלא היתה לפני כן — לא סרה ממנו. מעשה זה השאיר רושם עמוק על חסידי רבנו שראו בכך את קדושתו הגדולה.

הסבה השניה והעיקרית — היתה ההערכה והערצה הגדולה מצד צדיקי הדור אל רבי דוד.

באחד מביקוריו של רבי דוד אצל האדמו"ר רבי שלום מבעלזא, פנה רבי שלום אל אשתו הרבנית ואמר עליו שהוא "א ערליכער יוד" (יהודי ישר, ירא שמים). תמהה הרבנית:

— וכי רק זו היא מעלתו, הרי הוא גם אדמו"ר?

"אדמורים יש הרבה, אבל ערליכע יודין אין הרבה" — השיב רבי שלום.

באחת השבתות בהן היה רבי דוד בבעלזא אצל רבי שלום, רקדו החסידים בהתלהבות גדולה במוצאי שבת בעת "המבדיל". לפתע נעמד רבי דוד על מקומו וכשהוא צוחק, אמר: — חושבים שכל הנוכחים כאן, הם חסידי בעלזא.

ובהצביעו על כמה מהם אמר כי הם אינם חסידי בעלזא. החסידים תמהו על הדברים. ובחשבם כי ברצונו רק להראות כי יש לו רוח הקודש, חשבו לפגוע בו. לאחר הריקוד, קרא רבי שלום לרבנית שלו ואמר לה, בהצביעו על רבי דוד:

— אם משאירים בן כזה, אפשר לשכב במנוחה בקבר.

בשמוע זאת החסידים, הבינו כי אכן גדול וקדוש הוא האיש ודבריו עמוקים עד אין חקר ויניחו לו. ברבות הימים התברר כי אנשים אלה, עליהם הורה רבי דוד באצבעו, הפכו לחסידיו של אדמו"ר אחר.

בבואו לבעלזא היה רבי שלום נותן לו כמקום אכסניא את סוכתו, בה היו מתאכסנים רק אורחים חשובים ביותר. מספרים כי פעם כאשר רבי דוד שהה בבעלזא כשבועיים ואחר כך אץ לשוב לביתו, בעוד רבי שלום מבקשו להשאר עוד קמעא, אמר רבי דוד, בדרך צחות: — אני אהיה ב"סוכה" והרבנית שלי תעשה "הקפות" על חשבון זה. (כי מאחר שלא תהיינה לו הכנסות באם לא יהיה בביתו, תאלץ אשתו לקנות את הדרוש לה ב"הקפה").

רבי חיים מצאנז אמר על רבי דוד: "מראית צורת פניו אפשר לשאוב יראת שמים".

כאשר באו אל רבי חיים חסידים של רבי דוד מדינוב, לא רצה לקבלם, באמרו להם: — כתוב שה׳ אמר למשה ״מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו״ (שמות י״ד, ט״ו). ידוע שמשה היה צדיק הדור וגם עניו ושפל בעיניו, על כן אמר לו ה׳ ״מה תצעק אלי״, מבחינת ה״מה״, היינו הענוה והשפלות שאתה אומר אלי ״מה אני״ — ״תצעק אלי״, רק לפני ה׳ תתנהג בענוה. אבל ״אל בני ישראל דבר ויסעו״ הלאה.

ויצו עליהם שימשיכו לנסוע אל הצדיק רבי דוד מדינוב, באמרו כי הוא צדיק הדור.

קשרי ידידות חזקים היו בין השנים אשר נהגו לבקר איש את רעהו.

מספרים כי פעם כאשר החליט רבי דוד לנסוע לרבי חיים מצאנז, קם מיד ושם פעמיו לדרך. בבואו לפרבר העיר צאנז, ראה את רבי חיים יוצא לקראתו וקהל גדול עמו. כאשר נפגשו, נכנסו השנים לבית אחד, הסמוך לשער העיר. לאחר ששוחחו שם, במשך זמן מסויים, נפרדו השנים איש מאת רעהו, ורבי דוד שב לביתו, מבלי שיכנס כלל לתוך תחום העיר צאנז.

רבי דוד ביקר אצל רבי ישראל מרוזין כאשר כבר היה סגי נהור. באחוז רבי ישראל את ידיו, אמר לו:

— חושבני שהינך בן דינובאי. ברצוני לשוחח עמך, כאשר הקהל ילך.

ואכן אחר כך ישבו השנים והמתיקו סוד במשך שעה ארוכה.

רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב סיפר כי שמע מדודו רבי צבי הירש מזידיטשוב שרבנו אמר לו על בנו רבי דוד, שהוא המשיך לו נשמה מעולם האצילות. וסיים רבי יצחק אייזיק:

— אף שקשה להמשיך משם נשמה, בכל זאת אם רבי צבי אלימלך אמר כך בודאי זה היה כך.

לפי נוסחא אחת אף אמר רבנו יותר מזה:

— לקחתי נשמה מעולם האצילות ונאלצתי לקחת משם גם גוף.

גם צאצאי רבנו ידועים היו כבעלי מוחות חריפים. אצל רבי דוד נתגלה הדבר כבר בנערותו, כאשר רבי דוד נכנס לחופה ביום הכנסו בעול המצוות.

רבנו התנה מלכתחילה כי בנו לא יעזבהו לאחר חתונתו ויעבור למקום חותנו, ברצותו שהוא ימשיך לעמול בתורה ויראת שמים בצלו ובהדרכתו. רק בדבר אחד הסכים לבקשת מחותנו: באחד מן החגים יבוא אליו בנו. בפורים שלח חותנו משלוח מנות ויחד עם זאת צירף את בקשתו כי חתנו ובתו יבואו אליו לחג הפסח, לאור הבטחת מחותנו. כאשר קרבו ימי הפסח ובנו התכונן לנסוע לחתנו, אמר לו אביו:

— לאמיתו של דבר אינני חפץ לתת לך רשות לנסוע, אבל מכיון שכבר נתתי לחותנך הבטחה על כך — אקיימנה.

ויתן לו אביו גביע מהרבי ר׳ שמעון מירוסלב, שהיה עשוי כולו ממטבעות של כסף. בית קיבולו של הגביע היה ליטר ורבע. ויאמר לו כי בגביע זה ישתה בליל הסדר את ארבע הכוסות. בהגיעו לבית חותנו הכניס אותו הלה למחסן היין

שלו כדי להראות לו את סוגי היין השונים אשר ברשותו, כשהוא אומר לו על כל סוג וסוג בן כמה שנים הוא ואיזה מהם מיוחד לשתית הארבע כוסות. לפתע ראה רבי דוד בפנה אחת של אוצר היין, קורי עכביש תלויים על החביות. לשאלתו השיב חותנו כי יין זה הוא ישן נושן ביותר והוא מונח שם עוד מימי זקנו או אפילו מימי אבי זקנו. מן היין הזה — המשיך חותנו — נותנים קמעא לחולה שאין ביכלתו כבר לאכול ועל ידי כך הוא חי יום שלם, או לאדם שלא יכול לישון נותנים לו כפית ממנו ועל ידי זה הוא נרדם מיד. בשמעו זאת, בקש חתנו כי יתן לו מיין זה בעבור ה״ארבע כוסות״ בליל הסדר. נתחלחל חותנו ואמר לו:

— חס ושלום, אפילו כפית אחת מלאה אי אפשר לשתות מזה, קל וחומר ארבע כוסות. אתה תישן מזה שמונה ימים.

״אין דבר. ובאם לא תסכים למלאות את בקשתי זו, אשוב לביתי עוד לפני הפסח״ — השיבו רבי דוד.

וכאשר חותנו ראה לאחר מכן באיזה גביע גדול הוא מתעתד להשתמש בליל ה״סדר״, אחזו פחד ורעדה בצעקו:

— רבש״ע, כיצד אפשר לשתות ארבעה גביעים גדולים כאלה מיין זה?

אך לנוכח איומיו של חתנו לשוב לביתו נאלץ להסכים שהוא ישתה מיין זה בשני לילות ה״סדר״, כי הוא ידע שחתנו אינו אברך פשוט.

בהגיע ליל הסדר אמר רבי דוד לרבנית שלו, שהיא לא תקח לעצמה גביע מיוחד בעבור ה״ארבע כוסות״ אלא תשתה מן הגביע שלו. ויהי בליל הסדר הראשון לאחר הלגימה הראשונה מן היין, נרדמה הרבנית מיד, בעוד שהוא המשיך לערוך את הסדר ושתה רובן של ארבעת הכוסות שלו מן היין הישן הנ״ל. ברם, לא זו בלבד שלא נרדם עם גמר עריכת ה״סדר״, אלא שאף היה ער כל הלילה ולמד מדרש ״שיר השירים״.

למחרת, בבוא חותנו למקוה, עטו עליו האנשים ברצונם לשמוע על התנהגות חתנו בליל ה״סדר״, כי ידעו המה שהוא בנו של רב גדול. וישאלוהו:

— מה ראית אצל הרעבאלע שלך?

ויספר להם כי לא ראה דבר מלבד ענין שתית היין, שהוא פלא גדול, מה עוד כשהמדובר באברך בן י״ג שנה בלבד.

בשמעם זאת לא יכלו להאמין למשמע אזניהם. ובליל ה״סדר״ השני באו לביתו על מנת להציץ דרך החלון ולראות אם אמנם כן הוא הדבר. כשנכנס רבי דוד לחדר וראה אנשים רבים עומדים בחוץ, שאל את חותנו מי הם ומה מעשיהם כאן. כאשר השיב לו שהם באו לראות כיצד הוא עורך את ה״סדר״ — אמר לו רבי דוד:

— מדוע הבאת את האנשים הללו. אתה חושב שאני עושה קונצים? טוב, תביא את היין והגביע שלך בשביל הלילה הזה...

גדולתו וקדושתו ידועה היתה ברבים. מעשה בעיירה קטנה אחת בה דרו רק מנין יהודים, שהיו מתכנסים בשבת אצל הפונדקאי לתפלה בצבור. ויהי שם גוי אחד, אשר רגיל היה להפריע לתפלתם. פעם כאשר הוריד את הטלית מעל הש״ץ, סטר לו הפונדקאי על לחיו וימת במקום. בראותם את מה שאירע, החביאו היהודים

את הגופה במחסן, בחשש כי יהרגום על המעשה. במוצאי שבת מיהרו שנים מהם אל רבי דוד ויספרו לו את כל הפרשה. ויתן להם מטפחת באמרו:

— הניחו את הערל על התנור ולאחר שתעבירו על פניו את המטפחת ג׳ פעמים תאמרו לו שר׳ דוד אמר לו לקום.

ויעשו כן, והגוי התעורר, קם והלך. בבואו לביתו ואשתו שאלה אותו: ״היכן היית זמן כה רב״, לא השיב לה מאומה, אלא התישב על כסא ובקש כוס תה. ״מה, תה אתן לך?״, השיבה אשתו. ותסטור לו על לחיו וימת במקום.

רבי דוד נולד בשנת תקס״ד ונפטר יט אדר תרל״ד (כבן 69). מחידושיו נדפס הספר ״צמח דויד״.

רבי ישעיה נפתלי הרץ שפירא זצ״ל

רבי ישעיה נפתלי הרץ שפירא, בנו בכורו של רבי דוד, מילא את מקום אביו כרב ואב״ד דינוב ונהג באדמוריות, כשאלפים מסתופפים בצלו. מחידושיו נדפסו הספרים ״הנותן אמרי שפר״ על התורה ומועדים. אך חידושיו בכתב היו רבים יותר.

ידוע היה כעובד ה׳ ובלט ביראת שמים שלו. בעוד אביו רבי דוד התפלל בקול דממה, היתה תפלתו בוקעת שחקים ובהתלהבות רבה. כאשר ביקר בצאנז, קרא רבי חיים מצאנז לבניו והורה להם להסתכל על פני רבי ישעיה נפתלי הרץ באמרו: ״מראית פניו אפשר לשאוב יראת שמים. באסיפת רבנים שנערכה בלמברג, קם מפניו האדמו״ר רבי יהושע מבעלזא והושיבו לידו, באמרו עליו כי הוא אחת הנשמות הגדולות.

הוא נפטר בגיל צעיר, עוד בטרם מלאו לו 50 שנה, ב־ד׳ סיון תרמ״ה.

שני בניו האחרים של רבי דוד בדינוב, היו: רבי צבי אלימלך, האדמו״ר מבלזוב. נולד בשנת תר״א ונפטר ה׳ ניסן תרפ״ד. רבי מאיר יהודה האדמו״ר מבוקובסק, בעל ספר ״אור למאיר״ על התורה. נפטר י״ט תשרי תרס״ט.

רבי יוסף שפירא זצ״ל

רבי יוסף שפירא, חתנו של רבי ישעיה נפתלי הרץ, מילא את מקום חותנו ברבנות דינוב. (היה גם נכדו של רבי אלעזר בן רבי צבי אלימלך מדינוב). הוא כיהן כרב בלבד ולא נהג כאדמו״ר, כדוגמת קודמיו. הוא הוציא לאור את ספרי חותנו. נפטר בשנת תרצ״ג.

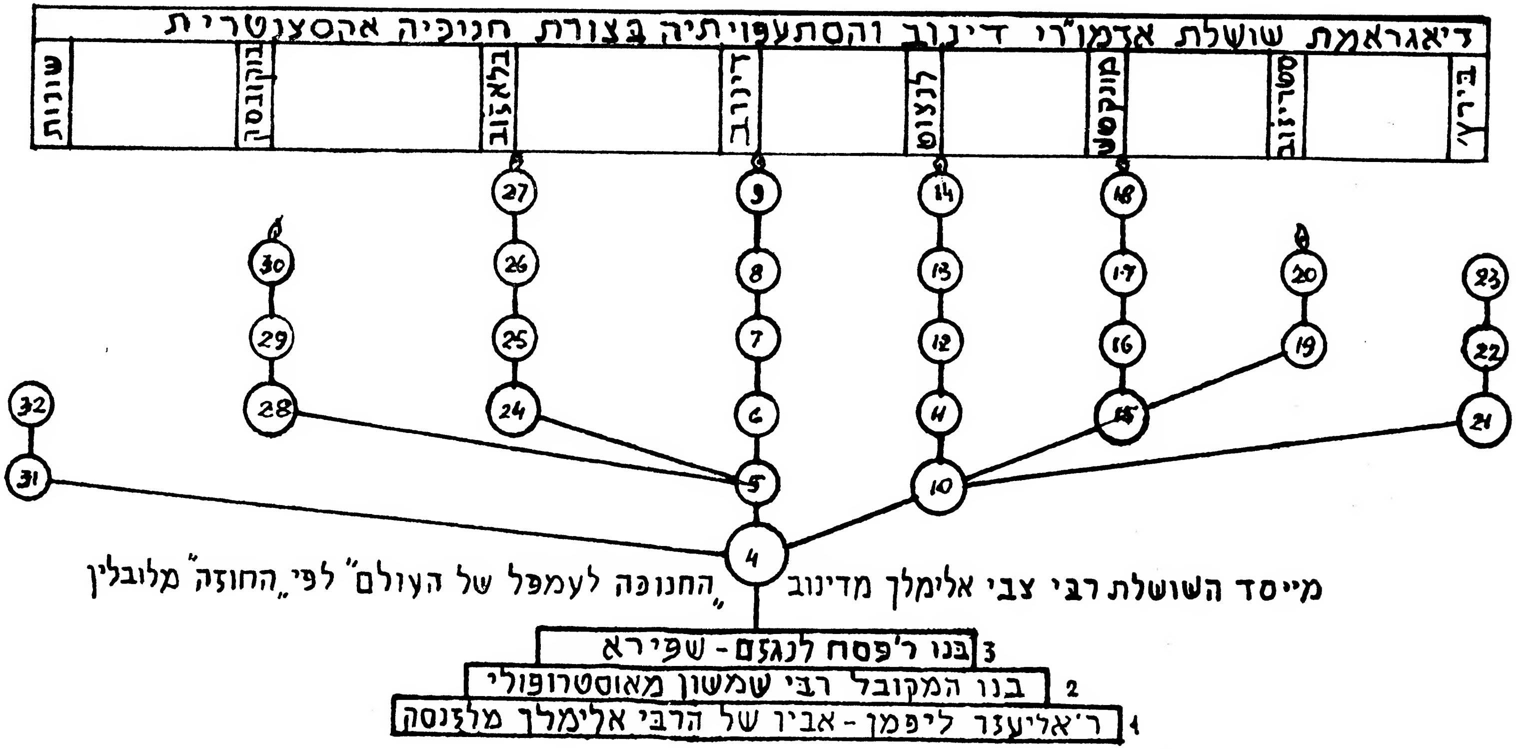
רבי דוד שפירא זצ״ל האדמו״ר מדינוב (השני)

לאחר פטירת רבי יוסף, בחרו אנשי דינוב כרב העיירה, את בנו רבי דוד שפירא, שהיה מכונה האדמו״ר מדינוב, למרות שגר כבר שנים רבות בסוניק, שם שימש כאדמו״ר. אך כבר בעת בחירתו היה חולה ולאחר כמה שבועות נפטר

בסוניק, לשם הועבר כדי שיטפלו בו רופאיו. סכסוך פרץ בין יהודי דינוב לבין יהודי סוניק סביב השאלה היכן לקבור את רבי דוד. ורבי מאיר שפירא זצ״ל מלובלין פסק שארונו יוטמן בסוניק ושם מנוחתו כבוד.

רבי מנחם (מנדל) שפירא זצ״ל

עם פטירתו, נתמנה לאב״ד דינוב, בנו רבי מנחם מנדל שפירא. אף הוא לא נהג באדמוריות. הוא כיהן כרבה האחרון של דינוב עד שעבר עליה כוס התרעלה בשנות השואה. הוא נהרג על קידוש השם בשנת תש״ב, יחד עם אחיו רבי אליעזר (שמילא מקום אביו באדמוריות סוניק) ורבי ישראל. ה׳ ינקום דמם.

דיאגראמת שושלת אדמו"רי דינוב והסתעפויתיה בצורת חנוכיה אהסצנטרית
דינוב
בלאזוב
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
מייסד השושלת רבי צבי אלימלך מדינוב
"החנופה לעמפל של העולם" לפי "החוזה" מלובלין
3 בנו ר' פסח לנגזם - שפירא
2 בנו המקובל רבי שמשון מאוסטרופולי
1 ר' אליעזר ליפמן - אביו של הרבי אלימלך מליזנסק

מפתח פענוח דיאגראמת השושלת

מס'	אבות מייסד השושלת ר' צבי אלימלך מדינוב
1	ר' אלעזר ליפמן אביו של ר' אלימלך מליז'נסק
2	ר' שמשון מאוסטרופולי המקובל, סבו של מייסד השושלת
3	ר' פסח (לנגצם) שפירא מיאבורניק, אביו של מייסד השושלת

שושלת	מס	השם	קרבה	תאריך: לידה	תאריך: פטירה	חיבור
דינוב	4	ר' צבי אלימלך שפירא	המייסד	תקמ"ג	י"ח טבת תר"א	"בני יששכר"
	5	ר' ד/ב שפירא	בר צבי אלימלך	תקס"ד	י"ט אדר תרל"ד	"צמח דוד"
	6	ר' ישעיהו נפתלי הירץ	בר ד/ב		ד' סיון תרמ"ה	"הנותן אמרי שפר"
	7	ר' יוסף שפירא	חתן ר' ישעיהו		תרצ"ג	
	8	ר' ד/ב	בר יוסף			
	9	ר' מנחם מנדל	בר ד/ב		נספה בשואה	
לאנצוט	10	ר' אליעזר שפירא	בר צבי אלימלך		י"ב אלול תרכ"ה	"יודעי בינה"
	11	ר' שמחה	בר אליעזר		י"א תשרי תרע"ג	
	12	ר' אליעזר	בר שמחה	תרכ"ה	י"ט תמוז תרצ"ג	
	13	ר' מנדל	בר אליעזר		נספה בשואה	
	14	ר' יוסף רייך	חתן ר' מנדל		נספה בשואה	
מונקאטש	15	ר' שלמה שפירא	בר אליעזר	תקצ"ב	כ"א סיון תרנ"ג	"שם שלמה"
	16	ר' צבי הירש	בר שלמה	תר"ה	ט"ז תשרי תרע"ד	"דרכי תשובה"
	17	ר' חיים אלעזר	בר צבי הירש	תרל"א	ב' סיון תרצ"ז	"אות חיים ושלום"
	18	ר' ברוך יהושע ירחמיאל	חתן ר' חיים אלעזר	תרע"ה		
סטשיזוב	19	ר' משה לייב שפירא	בר שלמה	תר"י	ב' חשון תרע"ג	
	20	ר' נחמיה	בר משה לייב	תרל"ב	נספה בשואה	
רוזוואדוב	21	ר' צבי אלימלך שפירא	בר אליעזר	תר"א		
	22	ר' מרדכי	בר צבי אלימלך	תר"ל	נספה בשואה	
	23	ר' אליעזר	בר מרדכי	תרמ"ט		
בלאזוב	24	ר' צבי אלימלך שפירא	בר ד/ב	תר"א	ה' ניסן תרפ"ד	"צבי לצדיק"
	25	ר' יהושע	בר צבי אלימלך	תרכ"ב	י"ב אדר א' תרצ"ב	"קרן יהושע"
	26	ר' מאיר	בר יהושע		נספה בשואה	
	27	ר' יוסף	בר מאיר		נספה בשואה	
קולבסוב	28	ר' מאיר יהודה שפירא	בר ד/ב		י"ט תשרי תרס"ט	"אור למאיר"
	29	ר' ד/ב	חתן ר' מאיר	תרל"ח	כ"ט שבט תרפ"ב	
	30	ר' אלתר ראובן	בר ד/ב		נספה בשואה	
שינאווא	31	ר' יעקב	חתן ר' צ"א			
	32	ר' אברהם יהושע השיל	בר יעקב			

הרב מאיר וונדר

רבנים ודיינים בדינוב

רבנים, גדולי תורה ויראה, ישבו על כס ההוראה בקהילת דינוב, שלא היתה מן הגדולות והחשובות בגליציה. ניתן לשחזר שמות של עשרה מהם, שכיהנו בתקופה של כמאה ושמונים השנים האחרונות שלפני החורבן ולאלה יש להוסיף עוד ששה דיינים. יתכן שהיו בתוך תקופה זו עוד אחדים שאינם ידועים לנו, ובמיוחד אין לנו ידיעות על אלו שחיו ופעלו בדינוב בתקופה קדומה יותר. לפני שנת תקס״ז סבלו יהודי דינוב מתיגרת ידם של בני קהילת סטרי, שזלזלו בהם, והגישו קובלנה נגדם לפני ״בית הדין של המנהיגים היהודים בירוסלב״ (פנקס ועד ארבע הארצות, עמ׳ 480). רבני דינוב הוציאו לה מוניטין ברחבי העולם היהודי ובזכותם נתפרסמה כמרכז של תורה וחסידות. די להזכיר את שמותיהם של שני ענקי הרוח שנקשרו בשמה: רבי יעקב צבי יוליש בעל ״מלוא הרועים״, ורבי צבי אלימלך שפירא בעל ״בני יששכר״. לסקירת הקוים המקבילים והניגודים שביניהם, הקדיש הרב נתן אורטנר מאמר מיוחד (שני רבני דינוב, תגים, ג—ד, אלול תשל״ב, 82 — 86).

א. הרב שמואל ב״ר אברהם

ראשון רבני דינוב, הידוע לנו, הוא הרב שמואל, שכיהן בשנות התק״ם לערך. אביו רבי אברהם היה רבה של טישין, וה״נועם אלימלך״ אמר עליו: ״הלואי שאלמד דף גמרא בקדושה ובטהרה כמוהו״. האבא זכה לשלושה בנים צדיקים גדולי עולם, ומלבד ר׳ שמואל נולדו לו גם: הרב חיים יעקב שטרום (או שטרויס), אב״ד דוקלא, שרבי מנחם מנדל מרימנוב היה נוסע אליו להתיעץ עמו, והרב מאיר קנר, אב״ד חירוב. יחוסם הגיע אל גדולי ישראל: הט״ז, ה״תוספות יום טוב״, ובעל ״שארית יוסף״, גיסו של הרמ״א. הדברים מובאים בהקדמה לספר מלל לאברהם של הרב אברהם יצחק ויינברגר אב״ד קליינוורדיין, וראה אור גם בספר לתולדות הקהילות בפולין, עמ׳ 225.

ב. הרב משה יהושע השל

תקופה ממושכת שימש ברבנות דינוב הצדיק רבי יהושע השל, תלמידם של רבי לוי יצחק מברדיטשוב ורבי משה ליב מסאסוב. בדורו העריכו מאד את מדרגותיו. אמרו עליו, שהיה בעל רוח הקודש באמת, ואליהו הנביא נגלה אליו מקובל לומר שבעל ״בני יששכר״ היה תלמידו, אף כי למעשה לא החזיק אותו כרבו. בספרו ״דברים נחמדים״, תשי״ז, עמ׳ לט, הוא מביא ממנו דבר תורה בלשון סתמית: ו״הנה שמעתי אומרים בשם הגאון מהר״ש (רבי שוע) זלה״ה אשר היה אב״ד בקהלתנו שאמר... ואמרו זה בפני כבוד אדמו״ר הרה״ק מלובלין זצ״ל וקלסיה״. מאידך ידוע, כי בצעירותו היה רבי צבי אלימלך דיין בבית דינו של רבי

יהושע בדינוב. מקור נוסף להיותם יחד בתקופה קדומה, מובא בספר "רמתים צופים", אליהו זוטא, פרק כ"ה, אות ל'. נאמר שם שרצ"א לא נעתר להפצרות רבי נפתלי מרופשיץ לרחק את הצדיק רבי שלמה ליב מלענטשנא, מפני שבימי עלומיו ראה את רבי יהושע, אב"ד דינוב, קם מפניו, באומרו שרואה כי אליהו הנביא נכנס עמו! בנושא זה נשתמר סיפור המצוטט בספר "עשר עטרות", מערכת לענטשנא, אות כ': פעם ציוה רבי שלמה ליב לאשתו שתסע לדינוב אל רבי יהושע ותמסור לו קוויטל בו תכתוב, שהיות ובעלה אינו מתנהג בדרך הישר אין להם ממה להתפרנס והעניות שוררת בביתם, והזהיר אותה שלא תגלה את זהותה בהיכנסה. מיד בעת מסירת הפתקא הרגיש רבי יהושע ואמר: היתכן שבעלך אינו מתנהג בדרך הישר, והרי בתורתו ובעבודתו הוא מאיר בכל העולמות! משמשמעה זאת האשה שאלה: מדוע א"כ מתנגד לו כ"כ הרבי מרופשיץ, והסביר לה שמלאכים ושרפים מתקנאים בבעלה, ומחלוקתו של רבי נפתלי היא לטובתו להצילו מידם.

עדויות על רבנותו של רבי יהושע בדינוב מצויות לנו בין השנים תק"ן — תק"ע בערך. אלפסי מביא ב"ספר החסידות", עמ' 172/3, שנפטר ביום כ"ג אייר תקצ"ג, אך יש מפקפקים בכך, ונראה שצריך לומר תקע"ג. באותה שנה נכתב פנקס חברת גומלי חסדים "הלואת חן והכנסת אורחים", המצוי כיום בספריה הלאומית. כמה שנים קודם לכן סבב בעיירות גליציה הישיש ר' אליהו ב"ר שלמה מבורשטין, כדי ליסד חבורות כאלו. רבי יהושע סייע לו במשימה נכבדה זו והעיד במכתב המלצתו: "עיני ראו ולא זר כי יגיעותיו טרחותיו בכאן". הוא חותם בשמו המלא: משה יהושע השל, ויתכן שהיה אז חולה, והוסיפו לו שם משה לרפואתו.

ג. הרב יעקב צבי יולס

נולד בשנת תקל"ח בפשמישל, ומכיון שישב בה רוב שנותיו נקרא ר' יעקלי פרמישלר. אביו ר' נפתלי, שהתיחס לרבן גמליאל הזקן, היה מתפלל בקול נמוך ובלי תנועת אברים, עד שבנו אמר לו: "טאטע, מיט פייער דאווענט מען", כלומר צריך להתפלל בלהבות אש! כך סיפר הצדיק מטיטשין, רבי שלמה ליב ויינשלבוים, כמובא בספר "ברכה שלמה", דף כח ע"ב. בקטנותו נתיתם מאמו ונתגדל על ברכי זקנו הר"ב יהודה ב"ר צבי אב"ד מזיבוז, ורעיתו חיה. היה תלמידם של שלושת רועי החסידות שנפטרו בתקע"ה: המגיד מקוזניץ, החוזה מלובלין ורמ"מ מרימנוב. בספרו "קהילת יעקב" הוא מביא דברים שנשא ונתן עמם בסתרי תורה, עוד בטרם היותו בן 37!

כמו־כן הוא מביא שם את רבו, רבי אברהם יהושע השל מאפטא, וידידו רבי צבי הירש מזידיטשוב. היה נוסע אל רבי נפתלי מרופשיץ, אך לא נענה לבקשתו לומר אצלו תורה. ידידותו האמיצה עם בעל "בני יששכר" החלה כאשר שניהם למדו בצוותא בלובלין. נודע בהתמדתו העצומה ולפרנסתו דאגה בצמצום זוגתו שרה מינדיל שנפטרה אחרי תר"ל. כאשר לא יכלו עוד לעמוד בתנאי דוחק כלכלי, נאלץ לקבל עליו עול רבנות. תחילה נתקבל בדינוב, והיה זה כנראה סביב שנת תק"ף. ממנה עבר לעיירות גלוגוב, הוסקוב ועוד. ביום ט' ניסן תקפ"ה נפטר בהיותו

ברישא והוא אך בן 47 בלבד! על מצבתו שם נחקק: פ״נ הרב הגאון הגדול בוצינא קדישא חסידא ופרישא, מוה״ר צבי יעקב נפתלי ז״ל. נפטר ט׳ ניסן תקפ״ה תנצב״ה. הרבי מרופשיץ יעץ לאנשי טרנוב שיקבלוהו עליהם כרב, אך ראשי הקהל, שהיו מתנגדים, לא הסכימו לכך. כשמסרו זאת לרבי נפתלי, נאנח ואמר: יעצתי עצה טובה להם ולו! פירשו את דבריו, שאילו נתקבל לשם היה מאריך ימים.

הניח בת ובן. הבת הגדולה רבקה לאה נישאה לר׳ אברהם ליבר הכהן טרויגאט מטורנא, שיחד עם בנו ר׳ יעקב צבי מדרוהוביטש הוציא לאור כמה מספרי חמיו. הבן, ר׳ אברהם אליעזר יהודה ליבוש, היה בן כמה חודשים כשנפטר אביו ונתגדל בביתו של ה״בני יששכר״ על ברכיו. ביום מלאת לו י״ג שנה נשא בת גביר מסטרי וגר שם כל ימיו. זמן רב אחרי כן עוד הזכירו את הדרשה הארוכה שנשא אז בפלפול וסברא. לפני מלאת לו 14 שנה הוציא לאור את ספר ״מלא הרועים״ של אביו וצירף לו הערות משלו. כל שנותיו השתדל בהדפסת חיבורי אביו. בשנת תרי״ח השיב לו רבי מאיר צבי ויטמאיר, רבה של סמבור, בשו״ת רמ״ץ, ח״ב, אהע״ז, סי׳ ז׳. חי בדוחק ובעוני כל ימיו, הכירוהו כעניו עד קצה אחרון, לא הכביד על איש, והיה רצוי אחיו. נודע כשקדן ומתמיד, ולרוב לא ישן בביתו, אלא בקלויז ר׳ מאיר שלום, בו למד והתפלל. נחשב ראש חסידי זידיטשוב בעירו, ומחותנו רבי יצחק איזיק מזידיטשוב לא קרא לו מעולם בשמו, רק: ״דער הייליגער מחותן״. התפלל באריכות בכוונות האר״י ז״ל, ומובא בספר ״פרק יצחק״, כי כשהחסידים מאנו להמתין לו, אמר לו המהרי״א שיכול לקצר. אחרי מחלה קצרה נפטר אור ליום ב׳ בהעלותך תרנ״ג ונקבר למחרת. אבא אפפעלגרין מדווח ב״המגיד החדש״, מיום א׳ תמוז תרנ״ג, עמ׳ 2, כי אחרי שטיהרוהו במקוה, הספיד אותו בבית הכנסת הגדול הרב אריה ליב הורביץ, רב העיר, שהלך ללוותו רגלי עד בית העלמין. בימי מחלתו הבטיחוהו יקירי העיר שיקציבו תמיכה שבועית לאלמנתו. בנו, ר׳ יעקיל, נקרא, כנראה, על שם הסבא. בנות ר׳ יהושע ליבוש: אשת רבי סנדר ליפא איכנשטיין מזידיטשוב בזיווגו השני, ופריידה פערל אשת הרב מנחם מנדל גלרנטר.

מתלמידי רבי יעקב צבי ידועים לנו: הרב ישראל דב, דער גלרנטר, רבה של יאשיניצא, מחבר ״רביד הזהב״, ובפשמישל ר׳ עזריאל גוטפריד, בנו של הצדיק ר׳ הירש אסתרס, ור׳ אריה ליב בר״י, שהעתיק להדפסה את החידושים שכתב רבו בגליונות ספריו.

יבולו הספרותי מדהים ברמתו ובאיכותו. למרות שנפטר בגיל צעיר, הספיק לחבר 27 חיבורים בכל מקצועות התורה. ההסכמות הרבות המעטרות אותם הרבו בשבחיו ושמו נתפרסם למרחקים כגאון מופלג בנגלה ובנסתר, וצדיק קדוש שמעטים כמותו. משנתו היתה סדורה, ועשה כללים לתורה, שורשים והקדמות לפי סדר א״ב. מן הענין לשרטט את תוכן חיבוריו לפי סדר הופעתם ולמסור תמצית מדברי המסכימים, בהם יש כדי ללמוד על קלסתרו הרוחני.

״מלא הרועים״ הוא ספרו הראשון שנדפס בזאלקווא תקצ״ח ע״י תלמידיו מפשמישל, וכיון שהתחבב על הלומדים, הוא חזר ונדפס במהדורות רבות עד

ימינו. בחלק הראשון סידור דעות כל התנאים והאמוראים בענינים שחולקים בהם בתלמוד לפי סדר א״ב. החלק השני עוסק במידות שהתורה נדרשת בהן עם קונטרס ״שונה הלכות״ לדרכי קביעת ההלכה בתלמוד. בשתי הקדמות המחבר, מתגלה כוחו בשפה מליצית עשירה. שלושת ההסכמות הן מרבי יעקב אורנשטיין בעל ״ישועות יעקב״ (זכרתי ימים מקדם בהיותי בק״ק יעריסלוב, ידעתי את האיש ואת שיחו בקודש, והוא ידידי מנוער ואהבת עולם אהבתיו), מבנו רבי מרדכי זאב, ומבעל ״בני יששכר״ (והיה שוקד על התורה ועל העבודה ביום ובלילה, ממש לא פסק פומיה מגירסא כרגע... טרח ועמל ביומין זעירין מה שלא טרח תלמיד ותיק במאה שנין... לא יכולתי להשיב פניהם ריקם, ובפרט שהנני כמחויב בדבר לעשות נחת רוח להצדיק בגן עדן. וזכרתי ימים מקדם, בהיותנו עוסקים בחברת חברים מקשיבים לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, והיה הצדיק הנ״ל לכל דרכיו משכיל וה׳ עמו הלכה כמותו). החלק השלישי נדפס בפרעמישלא תרמ״ה ע״י המו״ס ר׳ יעקב משה אמקרויט ובו חידושי סוגיות הש״ס ופלפולים הנוגעים לכללים. ההסכמות הן מרבי צבי הירש אורנשטין (כבר איתמחי גברא קדישא הדין, ע״י חיבוריו היקרים אשר מלאו פני תבל תנובה), רבי יצחק שמלקיס (ומי אנכי להעיד על השמש, כי אורו יקר הולך... עד אשר ישתומם כל רואה במו... ספרו לי תלמידיו נפלאות, מגודל שקידתו, קדושתו וצדקתו), ורבי שלמה שפירא ממונקטש (להעיד על השמש בצהריים, עת יאיר בטהרו ברקיע השמים, אך למותר דבר שפתיים).

״חינוך בית יהודה״ נדפס בוורשא תרכ״ט, ובו כ״ה פרקים על דרך החקירה והקבלה, במעלת נס חנוכה ובענין השגחת הבורא. בראש הספר השני שירי מליצה מהמחבר, ובהקדמה לו כותב שחיבר את הספר בחנוכה, בהיותו בן 22. חתנו נסע לקהילות רבות לגייס סכומים להדפסת ספרי חמיו. במסעיו השיג את הסכמותיהם של הרב דובריש מייזלש, רבי יעקב אריה מרדזימין, רבי חיים מצאנז, רבי שניאור זלמן מלובלין, רבי יהושע ב״ר שלמה ליב מאוסטרובה, הרב ישראל רפפורט מטרנוב, הרב שמעון סופר מקראקא, הרב ישראל יהושע מקוטנא, הרב חיים אלעזר וקס מקאליש, ועוד כמה מגאוני וצדיקי פולין. הספר צולם מחדש בברוקלין תשל״ו ע״י ר׳ רפאל גולדשטיין.

״קהילת יעקב״ הוא ספרו החשוב ביותר בקבלה ויש לו היסטוריה משלו עד שזכה לראות אור. נמסרים בו כללים בחכמת הנסתר בסדר אלפביתי, והיתה לו הערכה מיוחדת. הרבי מאפטא כה חיבב את הספר עד שכתב לו הקדמה בשבחים רבים, אלא שהיא אבדה. הרבי מרופשיץ השתדל מאד, והוציא הון רב להשיג העתקה מהספר. גם צדיקים אחרים עשו כן, ובעל סדר הדורות החדש מעיד, שראה בעצמו אחת העתקות שנפוצו במדינה. מהרי״א מזידיטשוב אמר שאי אפשר לחבר ספר כזה, אם לא מי שיש לו רב במתיבתא דרקיע. רבי חיים מצאנז הפציר מאד בבן המחבר להדפיס את הספר, ומשום כך חתם חוזה בתרכ״ג עם אחד, שהבטיח לו להדפיסו בלבוב תוך ג׳ חדשים. אחרי הדפסת שני גליונות נסע הלה בערי ישראל וקיבץ סכומים גדולים, אלא שהפסיד את הכסף בענין רע ונפטר. רק בדי

עמל עלה בידי בן המחבר לקבל את כתב היד מהיורשים, לפי פסק דין רא"ל הרושובסקי, אב"ד הוביניב. לבסוף הוא נדפס בלעמבערג תר"ל, עם הקדמת הבן, בה מתוארות כל תלאותיו, ודברי תודה לרבי יהושע מאוסטרובה, שקיבל עליו להפיץ מאה עותקים. המסכימים: רבי יוסף שאול נתנזון, מהרי"א מזידיטשוב (ועיינתי שהדברים בנויים עם דברי הזוה"ק ועם הקדמות האר"י), ה"דברי חיים" (ואם שאינני מהמקובלים, התבוננתי לפי דעתי אשר יהיה לתועלת גדול להעוסקים בחכמה הזו), רבי אברהם מטריסק (ואם כי לא נתפרסם שמו בארצנו יען משכן כבודו היה מעבר לגדול, אך כבר הקים עדות ביעקב), רבי שמעון סופר (כל הרואה ישתומם יכיר ויודה כי לית דין בר נש, דמות דיוקנו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד), רבי ישעיה שור מיאסי (אשר הכרתי זיו פניו הקדוש בחיים חיותו), ורבי מנחם מנדל מוויזניצא (כשופרא דיעקב מעין שופרא דאדם קדמאה). הספר צולם מחדש בירושלים תשל"א ע"י ר' משה אליעזר זיגלמן, מהעותק שהיה בידי הרב ישעיה אשר זליג מרגליות עם הערותיו שרשם בגליון, ועוד הוספות. כמו־כן נוסף קונטרס זכר צדיק לברכה לתולדות המחבר, מאת ר' למה אליעזר בריא"ז מרגליות. הוא מוסר בשם חכמי הספרדים בירושלים, שרבי יוסף מבגדד השתמש הרבה בספר, וכן הועד על רבי צבי הירש ובנו, רבי חיים אלעזר שפירא, רבני מונקטש, שהספר לא ירד מעל שולחנם.

"בית ועד לחכמים", קראקא תרמ"ד. מיוסד על תולדות תנאים ואמוראים, סדר יחוסיהם, משפחותיהם ותלמידיהם, בסדר א"ב. המסכימים: רבי חנוך חניך מאלעסק, רבי דוד הלברשט מקשאנוב, רבי אליעזר צבי ספרין מקומרנא, הרב עקיבא קורניצר והרב מנחם אריה צוזמיר מקראקא. העתיק את הכתבים וסידרם לדפוס מחותנו של המו"ל, חתן המחבר הרב יוסף יצחק ב"ר יששכר אב"ד רדחיב וניזנוב, שהתגורר בברוזדוביץ וחיבר ספרים. הוא גם שקבע כך את שם הספר, כי לא ידע שהמחבר קרא לו "כנוס סופרים" בהגהותיו על הש"ס. הדבר תוקן במהדורת הצילום, שיצאה לאור ע"י ר' יעקב שלום גליק בקרית באבוב תשל"ה.

"אמת ליעקב" על התורה, לעמבערג תרמ"ד, עם שתי הסכמות קודמות. בן המחבר מכר את כתב היד לר' עקיבא הכהן ליבר מיאשניצה, שהעתיקו והביאו לדפוס יחד עם הספר "אמרי שפר". שני הספרים צולמו יחדיו בניו יורק, תשכ"ב לערך, ע"י ר' יעקב יצחק צימענט.

"פרשת דרכים זוטא", קראקא תרמ"ה. הספר נתחבר בילדותו של רבי יעקב צבי ובו פלפולי הלכה ודרושי אגדה כדרך ספר פרשת דרכים של רבי יהודה רוזניס. נמסר להדפסה ע"י בן המחבר לחתן אחותו ר' אביגדור הירש מקראקא. המסכימים: רבי דוד מקשאנוב (וזכרתי ימים מקדם בעת שהיה אאמו"ר אבד"ק רודניק, והיה נראה וסמוך אצל הצדיק הנ"ל, והיה תמיד מפליא פלאות ממנו... וכל גאוני דורו היו אומרים עליו קדוש, וכמה נפיש חיליה דהאי גברא קדישא, ידיו רב לו בנגלה ובנסתר, ונתקבלו ספריו הקדושים לכל בית ישראל), ורבי עקיבא קורניצר (אודיע נאמנה שנתברר לי לצדק שהספר... מחידושי תורתו של הגאון המפורסם). צולם מחדש בברוקלין תשל"ו, עם חינוך בית יהודה.

"קהילת יעקב", חידושי אגדות ודרושים עמ"ס ברכות, פשמישל תרס"ט. הספר נמכר ע"י ר' טוביה ב"ר משה שפירא. נכד ה"בני יששכר", למו"ל ר' צבי הירש פעניג מפשמישל. בראשו שטר הקנין עליו חתמו העדים: ר' משה אהרן וונדר, ר' דוד אר', ור' אהרן הלוי מאגער. לשתי הסכמות ישנות, נוכפו שתים חדשות: מהמרש"ם מברזאן, ומהרב משה מייזלש אב"ד פשמישל. לפי הוראת רבי מאיר יהודה מבוקובסק נספחו בסוף בשער נפרד: השמטות מאגרא דכלה, ואזהרות שכתב ה"בני יששכר" בהיותו בהונגריה.

"זכרון יעקב ויהודה", דרשות למועדים מהאב ומבנו, מונקאטש תרפ"ח. הספר היה בין כתבי המחבר שעברו מבנו, רבי יהודה ליבוש, לידי בן בתו רבי יוסף איכנשטיין, האדמו"ר מטרנופול. הוא מסרם בצרוף הסכמה לחתנו, הרב אלעזר שפירא אב"ד קיווישאד. החתן הביא את הספר לדפוס עם הערותיו, לפי העתקת ר' יוסף חיים קורנפלד. דפוס צילום מוגדל הופיע בברוקלין תשל"ד עם הספרים "חידושי בני יששכר" ו"רגל ישרה".

"ישרש יעקב", ברוקלין תש"ך לערך. זהו ח"ב לספר "קהלת יעקב", ובן המחבר כתב בשם מחותנו מהרי"א מזידיטשוב, שהוא כעין הקדמה ושער רחל ולאה לקהלת יעקב ע"ס א"ב. בראש הספר הסכמות ישנות ומכתב תעודה מהמו"ל, רבה של קיווישאד, המוסר בתשי"ז על הקשיים בהדפסת הספר. היא נתמשכה שנים בגלל חוסר מגיה ותקציב, באין קונים רבים לספר קבלה. ורק בסיועם של יחידים נתאפשרה ההופעה.

מלבד זאת נדפסו חידושים והגהות על הש"ס והמשניות, בהוצאת האלמנה והאחים ראם בוילנא. הגהות על הזוהר ראו אור במהדורת פרעמישלא תר"ם. בכתובים נותרו ההגהות על הש"ך, תורת כהנים, חידושי שו"ע ופוסקים ראשונים ואחרונים, חידושי תנ"ך בנגלה ובנסתר, שו"ת, ביאורים על טור אורח חיים, שער רחל ולאה, וכן הספרים: "שמן ששון" על תהלים, "בציר אביעזר" — חידושי אגדות, "נחלת יעקב", חיבור עמ"ס ברכות, "מנחת יעקב", "שרש יעקב", פרפראות לחכמה באסטרונומיה, ו"קול יעקב" על התורה. ומקצתם של הספרים נשתמרו עד ימינו ומטפלים בעריכתם לדפוס.

ד. הרב פנחס אריה ב"ר צבי הירש

רבנותו בדינוב היתה בין השנים תקפ"ה — תקפ"ט, בהן היה ה"בני יששכר" רבה של מונקטש. בספרים רבים נזכר שרבי צבי אלימלך עבר לרבנות מונקטש מדינוב, אך אין הדבר ברור, וכנראה זוהי שיגרת לשון. אדרבה, רגלים לדבר שבעת עברו למונקטש היה רבה של ריבטיטש. עמו נסע למונקטש חתנו, הרבי יעקב, בנו של הרב פנחס אריה. שמו רשום שם: יעקב ברפ"א האב"ד דינאב, בין אלו שהתלכדו בחברת תמכין דאורייתא, ותקנותיה נדפסו בקונטרס "כך דרכה של תורה".

רפ"א היה בנו של הרב צבי הירש אב"ד סוקולוב, בנו של ר' פנחס מקורימא שבהונגריה, חתנו של הרב משה רוקח בעל "מעשה רוקח". כשהאבא נפטר בשנת

תקע״ו, השתדל להדפיס את כתביו בהמרצת גדולי הדור. רק בשנת תרל״ב נדפס בלמברג הספר ״אמרי הצרופה״, רמזי קבלה על סדר הפרשיות. בסופו שיר שחיבר הבן לכבוד הספר.

בחסידות היה רפ״א תלמידו של החוזה מלובלין וידידו של רבי יהודה צבי הירש מראזלא. נודע בגאונותו בתורה, בכח דרשנותו וביראתו המופלגת, וראו אצלו מופתים עין בעין. מרבנות דינוב עבר לטורקא, ושם נפטר ישיש ביום כ״ז תשרי תרי״ג. מצוואתו, שנכתבה לפני־כן, סימן את יום פטירתו. אשתו היתה בת דודו, אחי אביו, הרב ליביש אב״ד גלוגוב, ונולדו להם: 1) הרב יעקב הנזכר, רבה של ברעזוב, ואח״כ בטורקא על מקום אביו. נפטר בשנת תרט״ו בקיצור ימים ונטמן באהל אביו. 2) הרב חיים אב״ד סאנוק. 3) ר׳ אברהם מרדכי שגר בפעלשטין. עד ימינו הזכירו יהודי טורקא בסילודין את שמו של רבם הגדול. כל התינוקות שנולדו בטורקא בשנה שאחרי פטירתו, בשם פנחס אריה נקראו. מכל כתביו הדפיסו נכדיו רק את ספריו, שהם רמזי הקבלה ומוסר על סדר הפרשיות.

״חשב האפד״, על כי יש בו חשבונות וגימטריאות, למברג תרכ״ב, עם הסכמות נלהבות מרבי חיים מצאנז, רבי אברהם מסטרטין והרב מנחם א״ש מאונגוואר. בראש הספר הקדמת מוסר, צוואתו, ונוסח ההזמנה ששלח לו רבי יהודה צבי מראזלא לחתונת בתו עם רבי יחזקאל שרגא, בנו של ה״דברי חיים״. ״כתפת האפד״, על התורה וליקוטים, פרעמישל תרנ״ה. כולל את הנספחים וההסכמות הקודמות, בהוספת שתי חדשות מרבי יחזקאל שרגא משינאווא ומרבי אריה ליב רוזנפלד אב״ד מושציסק. פרטים נוספים עליו כתבתי בספרי ״אהל שמעון״, ע״מ ס״ז — ע, ומאורי גליציה, ת״א, 280 — 289.

ה—ט. רבני בית שפירא

למעלה ממאה שנה לפני השואה מלכה בדינוב דינסטיה אחת שהשתלשלה מרבי צבי אלימלך בעל ״בני יששכר״. כשם שהוא היה רב המקום ואדמו״ר לחסידים שבאו להתברך מפיו ולשאול בעצתו, כך גם הבאים אחריו: רבי דוד בנו, רבי ישעיה נפתלי הירץ בנו, רבי יוסף חתנו, רבי דוד בנו, והרב מנחם מנדל הי״ד בנו. אסתפק בקוים כלליים אודותם, כי כבר האריך עליהם הרב נתן אורטנר במאמרו שבספר זה.

ה. רבי צבי אלימלך

נולד ביבורניק בשנת תקמ״ג לאביו ר׳ פסח. שם משפחתו היה לנגזם, ובגלל עבודת הצבא שחויב בה, החליף את שמו לשפירא. בגיל שש עשרה כבר היה דיין בדינוב בבית דינו של האב״ד רבי יהושע, ושמו היה מפורש בפסק־דין שנחתם שם בשנת תקנ״ט. שכרו הזעום לא הספיק למחיתו וקיבל תוספת כחזן בגלל קולו הערב והנעים. פעם בסעודת ברית מילה אצל אחד העשירים עשה „מי שברך״

לנוכחים, ובתמורה קבל שטרי כסף בתוך מעטפות, כפי שהיה נהוג אז. ראשון המתברכים היה הרב שנתן אף הוא מעטפה, אבל אח״כ בבית הדין גילה לרצ״א ששם בה ניר פשוט, כי אין לו כסף, ורק רצה שאחרים יראו שנותן, ויתנו הם ביד רחבה. מסופר על הרב שחקר פעם מדוע הפסיק אליהו הנביא לבוא אליו, ונתגלה לו, שזה בגלל ששמע פעם בבית הדין בזיונו של רצ״א מפי אחד מבעלי הדין, ולא מיחה, רק אחרי שביקש את סליחתו שב אליהו ונגלה אליו, ועל יסוד זה היה רצ״א אומר בצחות לשונו, שיש לו סמיכה מאליהו הנביא שהוא תלמיד חכם. מכל מקום התירא הרב שהדבר לא יארע שוב, והציע לרצ״א שיעבור למקום אחר, או שהוא עצמו יעקור מכאן. ענה לו רצ״א שהוא יסע לקבל את רבנות סטריז׳וב. משם עבר לריבטיטש, נסע ממנה אל החוזה מלובלין, וישנה תעודה בה הוא חתום משם בתקע״ט. יש אומרים שכיהן כרבה של דינוב לפני כהונתו במונקטש בין תקפ״ה לתקפ״ט, אך אין הדבר מוכח. שימש גם בקהילות לנצוט, קולומיאה, הולשיץ, ברטש, מדזילברץ, ודובצק, אך אין יודעים בדיוק באלו שנים ובאיזה סדר. תחנתו האחרונה היתה דינוב, ובה נפטר ביום י״ח טבת תר״א. אעפ״כ לא נקרא על שמה, הדינובר, ובדרך כלל נקרא בפי העם ר׳ הערש מיילך, או הבני יששכר. בספריו הרבים והחשובים קנה לו תהלת עולמים. לתולדותיו ומשנתו חיבר הרב אורטנר ספר בשני כרכים, תל־אביב תשל״ב.

ו. רבי דוד

בנו השלישי של רצ״א נולד בשנת תקפ״ב ונפטר ביום י״ט אדר תרל״ד. המשיך את מורשת אביו בדינוב, אף כי שינה בכמה ממנהגיו. מאחר שלגדול הבנים, רבי אלעזר, היתה כבר רבנות, היה אמור לשבת ברבנות דינוב הבן השני, רבי שמואל. נכדו, האדמו״ר מצאנז — קלויזנבורג שליט״א מספר, כי הוא ויתר על כך לטובת אחיו הצעיר רבי דוד, באמרו דרך צחות שהוא ״בטלן״, ועל כן פתח לו בית מזיגה ליין. צדיקי הדור העריכו את רבי דוד מאד, וחסידים רבים נהרו אליו. קומץ קטן של תורותיו נדפס בפרמישלא תרל״ט בספרו ״צמח דוד״, ושנית עם לקוטים יקרים במונקטש תרס״ח. מהדורת צילום הופיעה בניו יורק תשי״ג. פרטים נוספים עליו מביא הרב אורטנר בספרו, ח״ב, עמ׳ תרי״ז—תרכ״ה.

ז. רבי ישעיה נפתלי הירץ

בכורו של רבי דוד, מילא את מקום אביו אחריו במשך אחת עשרה שנה. אלפי חסידים דבקו בו. אע״פ שהיה רזה וחלש, עבד את השם באש שלהבת, וכשנפטר בדמי ימיו ביום ד׳ סיון תרמ״ה, אמרו עליו החסידים שמעיו נשרפו בקרבו מרוב התלהבות. אחיו רבי צבי אלימלך מבלוזוב אמר עליו: חבל שלא היתה עליו מחלוקת, כי אז היה מאריך ימים כמוני. גם אחיו רב מאיר יהודה מבוקובסק החשיבו מאד. דברי תורתו בחסידות כונסו לספר ״הנותן אמרי שפר״, שנדפס בפרעמישלא, על התורה בתרמ״ח, ועל המועדים בתר״ן.

ח. רבי יוסף שפירא

היה רבה הבא של דינוב, על מקום חמיו רבי ישעיה נפתלי הירץ. הוא עצמו היה ג"כ נכדו של ה"בני יששכר", ע"י אביו רבי צבי אלימלך אב"ד ואדמו"ר בברטש, בנו השני של רבי אלעזר מלאנצוט, בכורו של רצ"א מדינוב. הנהיג עדתו קרוב לארבעים שנה, עד פטירתו בשנת תרצ"ב. מכתבו משנת תרע"ב בענין מחלוקת הכוללים של דרוהוביטש וויזניץ, נדפס בספר "תשובה כהלכה", עמ' 76. רבי מאיר אריק השיב לו בשו"ת אמרי יושר, ח"ב, סי' נ"א. פרטים נוספים מובאים בספרים אהלי שם, 67, ותפארת שבמלכות 135.

ט. רבי דוד

בנו של רבי יוסף נולד בדינוב בשנת תרל"ח. נשא את קרובתו מרת חיה טובה, בתו של רבי מאיר יהודה מבוקובסק. לפני מלחמת העולם הראשונה העביר את חצרו לסאנוק, וניהל שם אדמורו"ת דינוב בהצלחה רבה. כל כיתות החסידים בעיר חיו עמו בשלום ובאו לשולחנותיו. בשנת תרצ"ב נתגלתה אצלו מחלת סרטן הקיבה, ונסע לוינא להינתח. בשהותו שם נפטר אביו ונתמנה פה אחד כרבה של דינוב על מקומו. רק כמה שבועות מילא תפקיד זה בדינוב, כי מצב בריאותו הורע, והוא הועבר לסאנוק להיות תחת השגחת רופאיו. נפטר מתוך יסורים קשים ביום כ"ו תשרי תרצ"ד. רבי מאיר שפירא ידידו הטוב בא במיוחד ללויתו, וקשר עליו מספד מר. הוא גם שפסק לקברו בסאנוק ולא בדינוב. על מצבתו נחקקו כל השושלות שעליהם התיחס. הניח כתבי יד רבים, וחסידו ר' דוד גרטנברג הכינם לדפוס. ספר גדול במתכונת ה"בני יששכר" לפי חדשי השנה, כבר נדפס ונכרך בבילגוריי בשנת תרצ"ט, ואף היה ארוז ומוכן למשלוח. עם כניסת הנאצים חרב הדפוס ונשמדו כל עותקי הספר. פירוט רב לתולדותיו מצוי בספר הזכרון לקהילת סאנוק. מילא שם את מקומו כאדמו"ר בנו רבי אלעזר. נספה בשואה עם אחיו הצעיר ר' ישראל הי"ד.

י. רבי מנחם מנדל

בנו של רבי דוד היה רבה האחרון של דינוב בעשור האחרון של קיום הקהילה. מאז עלותו לכנס הרבנות בתרצ"ב, ריחף באויר צילו המאיים של האויב הנאצי. בחלקו נפל לראות בעוני עמו ובחורבן קהילתו ומשפחתו. ביום ט"ו בשבט תש"ב נורה ונהרג בחורשה ליד קולומיאה, לפי עדות אליעזר אונגר בספרו "זכור", עמ' 120.

דייני דינוב

יא. הרב שמואל

מסופר בספר "גן הדסים", עמ' כ', כי בצעירותו בא פעם לרופשיץ, ורבי נפתלי אמר לו: רצונך שאברכך? הבה אברך אותך בבנים. הוא כופף ראשו לפני

הרבי, ששם ידיו על ראשו וברכו. משנשא אשה ועברו כמה שנים ולא נפקד, בא להזכיר עצמו לפני הרבי שאמר לו: אם ברכתיך בודאי תיוושע. כעבור זמן שוב בא לרופשיץ והתלונן שעדיין לא נושע. שאלוהו רבי נפתלי אם היה לו סכסוך עם איזה צדיק וענה לו שלא, מלבד פעם אחת כאשר כיבדו את רבי שלמה ליב מלענטשנא להיות מוהל בברית מילה "וכאשר ידעתי שאין דעת הרבי נוחה משיטתו, חטפתי את הסכין מידו ומלתי את התינוק". אמר לו רבי נפתלי: אין לך תקנה אלא לנסוע אליו ולפיסו. הוא עשה כן, ומיד היתה לו ישועה.

יב. הרב יהודה ליבוש גרינבוים

רבי חיים מצאנז השיב לדומ"ץ דינוב זה בדברי חיים, ח"ב, אהע"ז, סי' קס"ג, ביום חמישי ד' מרחשון תרכ"ה, תשובה לשאלתו בענין מי ששמו מהעריסה משה, ובחוליו הוסיפו לו שם אהרון. הוא פוסק שלכתחילה יכתבו בגט את השם משה אהרון, ובדיעבד כשר אם כתבו שם משה בלבד.

יג. הרב צבי יצחק שאטץ

בזמנו הובאה אליו לדין תביעתו של יהודי, שחברו שכר את בית המזיגה (אורנדי) שלו, ונישלו מפרנסתו. הוא הציע את השאלה בפני בעל "שואל ומשיב" מלבוב, שהשיב לו, שמכיון שהשוכר עבר על התקנה שלא להסיג גבול, לא קנה חזקה, והוא חייב להחזיר את המעות. לפסיקה זו הסכים גם רבי מאיר צבי ויטמאיר אב"ד סאמבור. בשו"ת רמ"ץ, ח"ב, חזקות, סי' השיב על כך ביום ר"ח אלול תרכ"ט: להדיין המופלג וכו' מוהכ"ר יצחק נ"י בק' דינאב. שמו המלא מופיע ברשימת החותמים על הספר התמונה שנדפס בתרנ"ב.

יד. הרב ישראל איסר פרוכטהנדלר

מגדולי בעלי ההוראה בזמנו. רבי יוסף שאול נתנזון העריך את כוחו בהלכה והחליף עמו מכתבים. אחד הדיונים שביניהם נדפס בקובץ "מוריה" בתשל"ז. נתקבל כדיין בזבנא, ובשנת תרל"ב עבר למלא תפקיד זה בעיירה גאדוב שליד קראקא. כפי הנראה חזר אח"כ לזבנא, שכן בשנת תרל"ו השיב לו לכאן הרב נפתלי גולדברג, ראב"ד טרנוב, בספרו בית לוי חידושי סוגיות, דף י"ב ע"ב. בשנת תרל"ח עבר לדינוב כדיין ומורה צדק. את ספקותיו בהלכה הציע לפני רבי יצחק שמלקיס אב"ד פשמישל, שהשיב לו בספרו שו"ת בית יצחק, חו"מ, סי' נ"א, ס"כ. הניח בכתב־יד "תפארת ישראל" הנמצא בידי צאצאיו. נכדו נשא אף הוא את השם, הרב ישראל איסר פרוכטהנדלר. היה דיין ברעדים שליד ירוסלב, ושנתיים מילא שם את מקום האב"ד, הרב שמואל שפירא, בעת שנסע לאמריקה. מאוחר יותר עבר לרבנות קהילת "אגודת אחים" בציריך, ושם נפטר בשנת תשט"ז.

טו. הרב נפתלי פיש

דומ״ץ בדינוב. נלקח לביתו של רבי אליעזר שפירא השני אב״ד לאנצוט להיות מלמד לבנו ר׳ חיים, כמובא בספר לאנצוט, עמ׳ 61.

טז. הרב דוד אלימלך כ״ץ שטורמלויפר

קרוב ליובל שנים כיהן בדינוב כדומ״ץ ואח״כ כראב״ד, הרב דוד אלימלך הכהן שטורמלויפר. היה למדן גדול, מרביץ תורה לתלמידים, ואחד מחשובי הפוסקים בגליציה. נפטר אחרי שנת תרצ״ה. רישומו ניכר יפה בספרות השו״ת של תקופתו ובאים בהם לידי ביטוי דברים מחיי הום יום בדינוב. רבי אריה ליב ברודא, אב״ד לבוב, השיב לו מתרנ״ג בתשובותיו מצפה אריה, תנינא, או״ח, כ״ב, יו״ד, כ״א, מ״ז, מ״ח, פ״ד, פ״ה, חו״מ, י״ב — י״ד. רבי מאיר אריק השיב לו בספרו ״מנחת פתים״ יו״ד דפים י״ג, טז ולט. וכן בשו״ת אמרי יושר, ח״א, לו, צ״ז, ק׳, חב׳, נ״א, ס״ו. רבי שמואל ענגיל השיב לו בשנים תרס״ב — תרס״ח בשו״ת מהר״ש, ח״א, צ״ה, ח״ב, ד׳, ט״ז, ח״ג, נ״ב, פ״ד. רבי בנימין אריה וייס אב״ד טשרנוביץ השיב לו באבן יקרה. חליתאה, כ״א, נ״ב, נ״ג. הדיונים היו בדרך כלל בעניני איסור והיתר ובדיני ממונות. התעוררה למשל שאלה על קמח שהוכן למצות מצוה, ומצאו בה צואת עכברים (מצפה אריה, תנינא, או״ח, כ״ג). תדיר נזדקק לפסוק בעניני מליחה, נדה ובכור. סכסוכים רבים בין אדם לחברו באו לפני בית הדין, ותכופות נדונו עניני שותפות, מקח וממכר, שטרות, קנין, שכירות ושכנות. פעם השיב ר״מ אריק לו ולר׳ דניאל מעט, דומ״ץ בלחוב, בענין מי שהלך לערכאות, אם נזקקין לו שוב ב״ד ישראל (אמרי יושר, ח״א, ט״ו). גדולי ישראל שבחו את שכלו הישר, והודו שיפה כתב (כגון שו״ת מהר״ש, ת״ג, נ״ב). פעמים רבות לא זז מעמדתו וחזר וכתב שנית את דעתו. מאלף מה שכתב אליו על כך רבה של לבוב: כבוד ידידי הרב המאה״ג החריף ובקי ולן בתוך עומקה של הלכה, העיון והפלפול לו למערכה, אוצר בלום ספיר ויהלום, אבן בוחן, שוחק וטוחן, סברות להסביר, אמרים להישיר, משנתו זך ונקי וכו׳. את מכתבו קבלתי, ותשואות חן לו על ההעתק מתשובתי אשר שלח לי. ואשר התנצל כ״ח על אשר שלח ידו להקשות על דברי, אתפלא איך עלה על רעיוני שאקפיד ע״ז, ואדרבה יש לי מזה נחת רוח (מצפה אריה, חנינא, יו״ד, מ״ז—מ״ח).

נושאים מהווי דינוב עולים וצצים מתוכן השאלות. פעם חידשו את בית המדרש המקומי וציינו את פרט השנה במלים: עלינו לשבח לאדון הכל. כעבור שנה כשרצו לסייד, נתעוררה השאלה, אם אין בסיוד המלה אדון משום מחיקת השם. רצ״א האריך בצדדי ההיתר, ור״מ אריק הסכים עמו במנחת פתים, יו״ד, דף לט. שאלה חמורה עלתה על הפרק, כשנודע שהרופא מחזיק אצלו נפל אדם בצלוחית, וכיון שהוא גר בשכונת ישראלים, בה כל הבתים מצורפים זה לזה ע״י המשכה, האם צריכים הכהנים להזהר מלגור ולהכנס לשם. הרב ברוידא השיב לו שמן הדין מותר, יראי שמים יחמירו על עצמם, והנושא עדיין טעון בירור (מצפה

אריה, תנינא, יו"ד, כ"ב). בשנת תרס"ח ארע שהשיאו למישהו משוגעת, וגם אחרי שאושפזה בלבוב וחזרה, לא ניתן לדור עמה. פסק רד"א בהסכמת המהרש"ם שהבעל מותר לשאת אשה אחרת, והאשה צריכה לקבל גט (מהר"ש, ח"ג, פד).

גלי ההגירה לאמריקה עוררו את הרב יוסף שפירא והראב"ד לפנות אל ר"מ אריק בשאלה אודות בן דינוב שמת בלי בנים והניח אשה הזקוקה ליבום. מארבעת אחיו גרו שנים בדינוב. הגדול נפטר והניח בנים, והשני קטן ואיטר יד ורגל. שני אחים הגדולים מקטן זה יצאו לאמריקה, אבל אי אפשר לה לנסוע לשם לחלוץ. התשובה היתה שבשעת דחק כזו תוכל לקבל את החליצה כאן (אמרי יושר, ח"ב, נ"א). בתרפ"ב התחננה בת דינוב להתירה מעגינותה, אחרי שבעלה משה פליישר נהרג במלחמה באוגוסט 1914. ר"מ אריק התיר לה להנשא מאחר והיו שני עדים שנהרג. וידוע שלפני כן היה כותב לאשתו מכתבים יום יום. מכל מקום התנה שבענין כה חמור יסכים עמו עוד רב אחד מובהק בהוראה (ח"כ, ס"ו).

שאלת השמיטה בארץ ישראל הכתה גלים גם בחוץ לארץ בקשר לשימוש בתוצרתה. הרב דוד אלימלך קרא תגר על השימוש בשמן זית המיובא מא"י להדלקת נר חנוכה בשנה הראשונה שאחרי השמיטה. ר"מ אריק השיב לו על מה שהאריך בזה "ויפה כתב, ולית דין צריך בושש כלל", ומסיק שאין להדליק רק בשמן זית שידוע בבירור שאינו משנת השביעית (אמרי יושר, ח"א, ס' ק'). לא כך היתה דעתו של הרב בנימין אריה וייס אב"ד טשרנוביץ, והוא מתיר להשתמש בתוצרת שבאה מא"י. הוא מציין במפורש: "ואם כי לא מחשבותי מחשבותיו לענין הלכה זו, בכל זאת לא אשנה דברי כי פלפולו מצא חן בעיני" (אבן יקרה, תליתאה, כ"א — כ"ב).

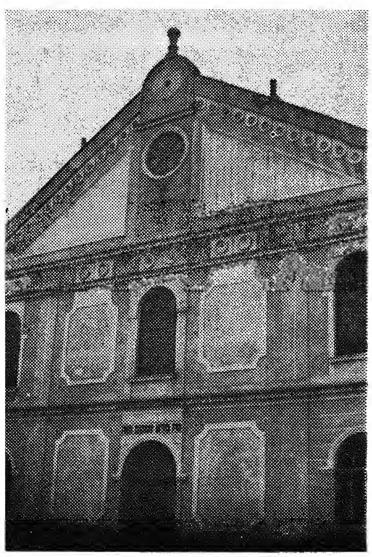
★

בין יהודי דינוב היו לומדי תורה רבים וחובבי ספרים. פעמים רבות מוצאים את שמותיהם כמנויים על ספרים חדשים. לדוגמא נעתיק כאן את שמות מעריצי הרב מטיטשין, שתרמו בשנת תרפ"ז — בה נפטר, להדפסת ספרו "הכנת לב לתפילה".

שמאי ובעריל לינדער, ש. בעזים, א. לאנהער, אברהם האך, שמואל ציקר, ליבוש ויעקב גולדשמיד, יצחק גרינערשאפער, יצחק פינקאס, נחמן שענקער, מנדל נעגער, חיים שמחה ויוסף לאמפיל, אייזיק קארפף, יוסף שפאטץ, ראובן אשר זיסקינד, משה גימפל, אליהו וייצנער, משה רינגעל מנדל ליבטשער, מיכל רוזנברג, אייזיק גרינבוים, אהרן ראזען, משה גרינשפאן נפתלי היילמאן, זאב שפערלינג, ישראל טויב, וואלף לייפער, אפרים לעדערפעלד, משה ציגהאפט, מנדל פיש, יודל שניצלער, רובענפעלד, שמואל ליב שווארץ, דוקטור פילרסדורף, והאשה יוטא פיש. כמעט כולם נספו מות קדושים תנצב"ה.

ונסיים בדמות אגדית של אחד מיהודי דינוב לפני מאתיים שנה. המדובר הוא ב"נגיד המפורסם" ר' זאב העשיר, שהיה מפורסם בכל המדינה בשם "רייכער ר' וואלוויש". כפי הנראה היה שם אביו ר' השיל, מגדולי היחס, וכיון שהיה עשיר

ויחסן, בחר לשלושת בנותיו חתנים ומחותנים גדולי ארץ, אשר להם עפרות זהב. את מצבתו לא ניתן היה למצוא בדינוב, אם מפני שנשברה ונתפוצצה, או בגלל שנפטר בדרך רחוקה, בלכתו לדרכו במסחרו אשר פרץ בארץ, או לבקר את בנותיו וחתניו. כל הדברים האלו כלולים במכתבו של מנדל הלוי סגל לנדא, המייעץ לפנות אל אחיו הישיש בדינוב, שהוא בר אורין וחרוץ בכל מעשיו. יתכן שהוא יוכל למצוא את קברו של "זאב עתירא", חותנו זקנו, בשורה הראשונה שעל ידי החומה בבית העלמין הישן בדינוב, כשם שנמצאה שם מצבת זקנו ר' הרש משנת נשר"ו (תקנ"ו). רבים התפלאו למצוא חרות עליה את שם המשפחה לנדא, בתקופה שעדיין לא בוצעה פקודת הקיסר יאזעף ליהודים לשאת שמות משפחה אשכנזיים, והוכיחו מזה כדברי ה"בני יששכר" שהשם לנדא איננו חול. אלא כינוי אנשי השם מעולים. הנכד הכותב הקים את המצבה במו ידיו מערמות עפרה, חידש את החרות עליה בששר. את כל זאת כתב ר' מנדל אל קרובו הרב שמואל לנדא מסנדובה וישניה, מחבר "בנין שמואל", בתשובה ובהסכמה להשערותיו בחקר קדמוניות, באשר לזהותו של אותו ר' זאב העשיר — זקנם. המכתב עצמו מיום ז' תמוז תרס"ח נשתמר בשלמות, והוא מצוי כיום בתל־אביב בידי גב' רחל גרימט, בתו של הרב שמואל לנדא.

חזית הבנין של בית־התפילה "די שול"

רבי יעקב צבי יאליס זצ"ל בעל "מלא הרועים" אב"ד דינוב

זכתה העיירה דינוב שעל כס רבנותה ישבו, בזה אחר זה, שני גדולי ישראל מובהקים, אשר יצאו להם מוניטין בכל קצוי תבל. האחד — רבי צבי אלימלך בעל ה"בני יששכר", והשני — רבי יעקב צבי יאליס, אב"ד דינוב, בעל ספר "מלא הרועים".

רבי צבי יעקב יאליס ישב ברוב ימיו על התורה בפרעמישלא, כשאשתו הרבנית מפרנסת אותו. רק בסוף ימיו ישב על כס הרבנות במשך תקופות קצרות, בשלש קהלות: גלאגוב, הוסאקוב ודינוב. הוא נפטר בגיל צעיר, בהיותו בן 47 בלבד, בט' ניסן תקפ"ה. נראה שתקופת כהונתו כרבה של דינוב, היתה בסוף ימיו, לפני רבי צבי אלימלך שפירא, על כל פנים הוא ידוע כאב"ד דינוב דוקא.

רבי צבי יעקב היה מתלמידי רבי מנדלי מרימנוב ו"החוזה" מלובלין. היה ידוע כגדול בתורת הנגלה והנסתר כאחד וכפוסק ומחדש עצום. השאיר אחריו ספרים רבים, גדושים ומלאים חידושים בכל מכמני התורה. בנו, בהקדמה לספר "קהלת יעקב", מאת רבי צבי יעקב, כותב על אודות אביו: "ועוד אסף וחיבר ספרים רבים יקרי הערך וחידושים על הש"ס, הלכות ואגדות ועל הש"ע והפוסקים ראשונים ואחרונים דרשות וחקירות, גם על החכמה התכונה וחידושי תנ"ך בנגלה ובנסתר ושו"ת חדר חדר עשה כוונים בזה ויקף על הש"ס בבלי וירושלמי ועל הר"ף והרמב"ם וטורים וש"ע וזוה"ק".

אך כתבי יד רבים שלו אבדו ורק חלק מהם הגיע לדפוס ויצא לאור.

ספריו שראו אור:

על סוגיות הש"ס: א. מלא הרועים. ג' חלקים ובהם כללי הש"ס וחידושים; ב. חדושים והגהות על הש"ס שנדפסו בש"ס וילנא הוצאת האלמנה והאחים ראם. כמו כן נוספים שם הגהות על הרא"ש, פסקי הרא"ש ופירוש המשניות לרמב"ם; ג. חדושים והגהות על משניות, אף הם נדפסו בהוצאת וילנא; ד. קהלת יעקב — חידושי אגדות על מסכת ברכות; ה. בית ועד לחכמים — תולדות תנאים ואמוראים; ו. אמת ליעקב; ז. קהלת יעקב — על עניני הקבלה ומושגיה לפי א"ב; ח. הגהות קהלת יעקב על הזוהר הקדוש. נדפסו בשולי דפי הזוה"ק, יחד עם פירוש מקדש מלך; ט. ישרש יעקב.

עניני אגדה ודרוש: י. פרשת דרכים זוטא; יא. חינוך בית יהודה; יב. זכרון יעקב יהודה.

ספרים הנמצאים עדיין בכתבי יד: פירוש על תהלים. קול יעקב על התורה. כת"י על ספר שמות.

ספרים הנזכרים בחיבוריו ואשר לא זכינו לראותם בדפוס: בציר אביעזר (חידושי אגדות). נחלת יעקב. מנחת יעקב. פרפראות לחכמה.

נפטר ברישא ושם מקום מנוחתו.

על מצבתו חרתו לאמור: פ״נ הרב הגאון הגדול בוצינא קדישא חסידא ופרישא מוה״ר צבי יעקב בהרב נפתלי. נפטר ט׳ ניסן תקפ״ה. ת.נ.צ.ב.ה.

ממשנתו

א. לימוד התורה

עיקר תכלית האדם הוא להגיע לדבקות מתמדת בבורא ולעבדו ללא הפסק ליעד זה מגיע האדם, בעיקר, ע״י התבוננות בגדלות הבורא, המביאה לאהבת ה׳ ויראתו. אם כן עלול האדם לומר: למה לי לעסוק בתורה יומם ולילה. במקום זה ״אדבק את מחשבתי במחשבות שכליות ובגדלות הבורא ב״ה ויספיק לי במקום לימוד התורה״. על כך אומר רבנו: ״וכבר שמענו בעניינו רבים וכן שלמים שגו בזה. אבל באמת קבלנו מרבותינו הקדושים כי גם לבעלי השכל הזך הדבקים בהש״י בשכלם, אם לא יכתתו גופם ויחדדו שכלם במתק אור התורה להסיק קמשוני השכל ע״י חידוד התורה, לא תתקיים הדבקות וסופה בטלה, כי בהמשך הזמן בלא תורה יתמשך השכל ח״ו אחר החומר״. ומכיון שרק ע״י התורה תתמיד הדבקות בה ״ובאם לאו תתבטל ח״ו הדבקות, ע״כ ישים האדם כל מגמתו בתורת הש״י יומם ולילה״.

מאידך לא די בלימוד תורה גרידא. עוד לפני העיון בתורה חייב האדם ״להתבונן ולעורר בדעתו גדלות ה׳ ב״ה המצווה את המצוה ולימוד התורה, ושפל מצבו נגד גדלות הבורא ב״ה ויתעורר עי״ז לאהבת הש״י ויראתו״. ואם יראה כי מחשבות אלה לא יעזרו לו להגיע לאהבת ה׳, ידע כי הגורם הוא עכירות החומר שבו, הנוצר ע״י עיסוקו בתענוגי העולם. ואזי יתבונן בחטאיו וכיצד הוא גרוע אף מן הבהמה, יסגף את גופו כפי כוחו וגם יבטא בכל כוחו את ביתות התורה והתפלה. וע״י כך תתעורר נפשו. כי לא תמיד יכולה התורה ״שהיא בחינת הדעת לבדו״ להביא ״להתלהבות הלב ביראה ואהבה כאשר קבל החומר התעבות״. ורק לאחר כתיתת החומר ״במחשבה ובפועל ממש״, מסוגל האדם לקלוט את מאור התורה ,אשר תאפשר את התמדתה של הדבקות אליה יגיע.

״כל אדם מייעץ במה ששכלו דבוק. על כן העוסק בתורה לשמה, נהנין ממנו עצה ותושיה דכיון ששכלו דבוק תמיד בתורה, הנה מיעץ עפ״י התורה. ומי ששכלו דבוק בתאוות, מייעץ לתאוות. ותראה מליצת הדרשנים: חכם מה הוא — אומר. רשע מה הוא — אומר. רצה לומר: כל אחד אומר לפי מה שהוא ומן דבורו של אדם ניכר מה הוא״.

בעידן בו היתה נבואה בישראל, כאשר אדם היה צריך להתיעץ בדבר דרך עבודת הבורא שלו או בעניניו החומריים היה נגש לנביא. מני יום שפסקה נבואה מישראל ״אז אין לנו מקום להיועץ רק בדברי התורה והנבואה שנכתבה לדורות.

כשמסתכלים בדבריהם אזי יראה האדם בכל עת איך יתנהג, כי כל הנבואות שנכתבו נצרכים לדורות עולם. והנה בהביט אדם אל דברי התורה והנביאה ולא יוכל להתבונן עצה מדבריהם, זה הוא מחמת שפשע מעבודת הבורא ית׳ ונתהווה מסך מבדיל בינו ובין אור התר״ה״. על כן עליו ליטול עצות על מנת לשוב אל ה׳.

גם בזה גדולה מעלת התורה משאר החכמות. השומע ממאן דהוא דבר חכמה, אין צריך לחזור עליה כי הדבר כבר נקלט בזכרונו. בעוד השומע דברי תורה אם יחזור בפיו על מה ששמע מרבו, יראה כי נולד בשכלו דבר נוסף שנולד ממה ששמע מרבו. ״וכן בכל פעם שחוזר על למודו יתוסף בשכלו אור חדש כי ד״ת חיות הנה ומולידות בכל פעם אותות וטעמים חדשים מתוקים מדבש ונופת צופים״. כי ״התורה שכל אלקי אין גבול וערך וסוף לחכמתה״.

״עיקר קנית התורה שתהא חקוקה בזכרון הוא לימוד עם התלמידים; הם שואלים והרב משיב וממילא רווחא שמעתתא והוא שאמרו חז״ל: ומתלמידי יותר מכולם״. ולכן התחיל התנא, במסכת ברכות, מאימתי קורין את שמע וכו׳, בדרך שאלה ותשובה ולא אמר בסתמא: זמן ק״ש של ערבית משעה וכו׳, אלא כשואל ומשיב — ללמדנו כנ״ל.

למוד התורה אפשרי לכולם. ואין כל מקום להשתמטות ממנו, בטענה על קושי הבנה בעטיו של מיעוט כישורים. גם בכך שונה התורה משאר חכמות העולם. בכל חכמה אחרת, אדם שאינו מוכשר לקליטתה מפאת שכלו וכדומה, אינו יכול להבינה ולרכשה. אבל בתורה סגולה שהיא ״מחכימת פתי״, אף זה אשר גופו ושכלו אינם מוכשרים, לכאורה, להבנתה ״ואין לאדם תירוץ בהתבטלו מחכמת התורה באמור חכמה ודעת לא נתנו לו מן השמים״.

אך החיוב לחדש חידושים בתורה אינו אמור לגבי כולם, מאחר וכשרון זה אינו נחלת הכל ״לאו כו״ע גמירי בתורה להוליד רוחניות״.

ברם, אדם אשר מסבות שונות לא זכה ללון באהלה של תורה ולצלול בנבכיה ועל כן אינו יכול לעסוק בה, אין דרגתו נמוכה מן האחרים. ״והנה הגאולה מכל הגלויות שהוא ע״י תורה ותשובה. והנה, תשובה יכול כל אדם לעשות, משא״כ תורה מי שאינו ת״ח אינו יכול לעסוק בתורה. והבטיח הש״י לדוד שיהיה ספרו תהלים ״חשוב כעוסקים בנגעים ואהלות״. פעם אף אמר רבנו כי יתכן שאמירת ״תהלים״ של פלוני, נעלה יותר מן ה״תורה״ שהוא אומר.

רבנו מתריע כלפי החדלים מלימוד תורה עם החלם לעבוד: כאלה הם ״רוב העניים בעלי בתים, מחזיקים בניהם לת״ת ואח״כ אחר הנשואין תיכף ירגילום למו״מ וישליכו תיכף אחר גיוום כל מה שלמדו ואין דורש ואין מבקש, כאלו לא ידעו ספר מימיהם. והנה ייגעו אבותיהם והם לריק מה שלמדו אצל רבותיהם, ושנה ופירש גרוע יותר״.

מאידך, הרי אדם צריך לעסוק גם בעניני העולם לצורך קיומו ופרנסתו. וכיצד יוכל לקיים את ״והגית בו יומם ולילה״ ממש? אלא ״הבן תורה העוסק בתורה ועיקר מגמתו הוא רק כשיגיע הזמן לאכול אז הוא אוכל וכל מגמתו למהר להחיש

מעשהו בכדי שישוב אל תורה וכן בכל עניניו", אזי גם מעשיו החומריים כלימוד תורה ייחשבו "כיון שעושה אותם בהכרח ולפני כל מעשה ומעשה מחומריות, התורה מקדמת לפניו ולאחריו".

ב. תורת הקבלה

לימודה מחייב כל אחד מישראל ואין למעלה הימנו". **עסק החכמה האמיתי** חכמת הקבלה האלקית היא עיקר הצלחת הנפש ואין לאדם להפטר ממנה בשום אופן והיא עיקר תורת ישראל אשר הש"י הגיד דבריו ליעקב ומשפטיו לישראל".

דעתו של רבנו, המבוססת על חכמי הקבלה בדורות שלפניו, היתה כי "כבר הגיע זמן הגאולה וכלו כל הקיצין ואין הדבר כלוי אלא בתשובה עילאה ואי אפשר לבוא להשגת המדריגה הלזו רק על ידי השגת החכמה הקדושה (הקבלה)".

על ידי למוד הקבלה יוכלו ישראל לזכות לגאולה שלא בעתה בלא חבלי משיח, בעוד שעל ידי למוד בנגלה בלבד, יזכו רק לגאולה בעתה. ואילו לשלא בעתה — אחישנה, רק ע"י חבלי משיח.

אבל מן הראוי קודם למלאת כריסו בש"ס ופוסקים, ולאחר מכן לעסוק בחכמת הקבלה. אמנם גם אז יש להמשיך ללמוד בעיון ש"ס ופוסקים ולכוין להלכה לאמיתה של תורה.

ג. האמונה

גולת הכותרת של שיטת רבנו בעניני אמונה ותורה, היא התנגדותו לשלטון מוחלט של השכל בנושאים אלה. אמנם לא הרי ענין זה כהרי ענין זה. יש דברים בהם שולל לחלוטין את חקירת השכל ויש בהם הוא מחייב התבוננות שכלית, אבל מתוך הכרה שאין המסקנות השכליות בלעדיות ומחייבות. ומעבר להשגת השכל יש להיזקק לאמונה בלבד. הצד השוה שבהם הוא שבמישור זה יש לסמוך בכל על האמונה; אם בכתוב בתורה ואם במקובל אצלנו מאבותינו, מדור לדור. שכלו של קרוץ מחומר, דל מכדי הבנה מוחלטת בדברים הנוגעים לבורא העולם, הנהגתו ותורתו.

התנגדותו לשלטון השכל אף היוותה את מוקד מאבקו נגד המשכילים אשר דגלו רק במה שהשכל מחייב, תולל עניני אמונה ותורה.

האמונה היא יסוד היסודות בתורה. אבן הפנה עליה מושתתות כל המצוות. מהותה של האמונה ברורה לחלוטין. מציאותו של בורא העולם. אך כיצד יש להגיע לאמונה זו? באלו דרכים יש לחנך את האדם להכרה באמונה זו? לשאלה זו מקדיש רבנו מקום רב בספריו. בבהירות ובתקיפות, כדרכו בקודש, הוא מציב את דעתו על יסוד ראיות מן הכתובים. ולא זו בלבד, אלא גם מוכיח לאור ההסטוריה היהודית כי סופם של רבים, המגיעים לאמונה שלא בדרך הרצויה והנכונה, להדרדר לפרוק מעליהם עול אמונה ומצוות.

שיטת רבנו היא שהאמונה חייבת להיות מבוססת על הקבלה בידינו מאבותינו על מציאותו של בורא העולם. ואסור לעסוק במחקר שכלי על מנת להשיגה. הוא

יוצא חוצץ נגד המתירים לעסוק בחקירה בשטח האמונה. אף מי שהגיע אל האמונה בדרך הקבלה מאבותינו, אסור לו לעסוק בחקירה ולהשיגה על ידי השכל.

התנגדות רבנו לאמונה המבוססת על ההכרה השכלית, קיימת רק בהקשר לאמונה בעצם מציאותו של ה׳, בורא העולם. וכפי שראינו הוא נוטה לומר שאף בהקשר לאמונת היחוד, אסורה חקירה שכלית ויש להגיע אליה באמצעות האמונה התמימה בדרך הקבלה והמסורת מאבותינו. אבל לא כן בהקשר להכרה בגדולת הבורא. לאחר שהאדם מאמין באלקים יחיד שאין לו גוף, מותר לו להגיע להכרת גדולתו, באמצעות התבוננות שכלית. לא רק שמותר לו, אלא אף חייב לעשות כן רק בעזרתה יגיע לרום פסגתה. זהו הענף היחידי באילן התורה והאמונה אליו ניתן להעפיל — לדעת רבנו — רק בסיוע השכל.

מצות האמונה בה׳ כוללת — נוסף לאמונה בעצם מציאות ה׳ אשר ברא את העולם יש מאין וייחודו — גם את האמונה בהשגחתו הפרטית המתמדת על הבריאה; עצם קיומה וכל המתהווה בה, תלוי בו.

ההשגחה על קיום הבריאה — כיצד?

״כל הנבראים שבכל העולמות אין להם כח הקיום בכל זמן ועידן רק מהשגחתו ושפעו וחיותו שהוא מחיה אותם בלי הפסק. ובהסיר ח״ו השפע מאיזה בריה, תתבטל הבריה הזאת והיה כלא היה״.

ההשגחה על המתהווה בה — כיצד?

״הנהגת הטבע הוא בשם אלקים (בגימ׳ הטבע). וההנהגה אשר למעלה מן הטבע, הנהגה הניסית בשידוד המערכה הוא בשם הוי׳; המהוה כל הויות, ע״כ היכולת בידו לשדדם כרצונו. הונה הנהגה הניסית תוכר לעין כל שהוא מהיכולת הכל יכול, משא״כ ההנהגה הטבעית יוכל אדם לבא לידי טעות לומר כחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה, היינו להיות שעסק בזה המו״מ, ע״כ הרויח כך, וכך בעניני הבריאות והרפואות וכל עניניו. אבל חלילה לאיש הישראלי הנכנס תחת דת התורה לומר כך, כי בשביל זה הוציאנו ה׳ ממצרים באותות ובמופתים וניסים ונפלאות בשידוד המערכה להראות לנו כי ה׳ הוא האלקים להראות כחו וגבורתו אשר גם הטבע הוא בהשגחתו ויכלתו. וא״כ לפי״ז צריך האדם להאמין שכל עניני טבעיו בפרנסתו ובריאותו ומו״מ וכל עניניו הגם שנוהגים בטבע, הוא הכל בהשגחתו והוא הנותן היכולת והכח בטבע להשפיע לו כמפעלו וכגמול ידיו יעשה לו וכפי הנהגתו בדרך התורה, ע״כ לא ישים מבטחו בשום דבר רק בהיוצר כל. הוא אלקינו וכל מגמתו יהי׳ בתורה ומצות וישליך על ה׳ יהבו והוא יעמוד למשען לו ויברך את ה׳ על כל דבר ודבר כי הוא הנותן לו כח לעשות חיל ובכל יום ושעה יתן לו מעין ברכותיו. וזה הוא ג״כ נכלל בפי׳ המצוה הזאת אנכי ה׳ אלקיך...״

לפי האמור שמותר ואף חייבים להגיע להכרה בגדולת ה׳ באמצעות חקירות שכליות, אפשר להגיע לאמונה בהשגחה פרטית, המעידה על גדולת ה׳ ויכלתו. על ידי התבוננות שכלית. וגם כאן רק בעזרת השכל היא נרכשת. ואומר רבנו כי אדם אשר אמונה זו רופפת בידו, עליו לדעת כי הגורם לכך הוא ש״העבירות

מכסים את אור השכל הישראלי. אבל בשובו בתשובה שלימה, יאיר עליו אור השכל הישראלי ויראה עין בעין השגחתו ית"ש בכל עניני הטבע".

אזהרה חשובה נוספת נשמעת מפי רבנו בעניני פרנסה, המכוונת הן לחיים על פי עמלם והן לנצרכים לבריות בזכות עיסוקם בתורה וביראה, והיא: עיסוק במסחר ומלאכה הכרוכים באיסורי תורה, כגון גזל, והנאה מפירותיהם. בהקשר זה מביא את דברי רבו רבי מנדלי מרימנוב, המוכיחים עד כמה רבות ההשלכות השליליות מתופעות אלה.

"אמר כבוד אדמו"ר הרב הקדוש מהרמ"מ על מה שהוא מן התימא שאנחנו רואים כמה פעמים הילדים בקטנותם הולכים לבית רבם ומתמידים בלמוד תורתם ומתפללים בכונה ועונים איש"ר ואמן ומישרים אורחותם ואח"כ כשגדלים מתהפכים ח"ו במדות גרועות ומבטלים התורה והתפלה וכיוצא. מאין יתהווה זה, הרי התורה שלמדו בקטנותם והוא הבל שאין בו חטא היה מהראוי שתעמוד למשען להם ויוסיפו אומץ בנפשותם, כי מצוה גוררת מצוה, ואמר הוא ז"ל שהוא על שאבותיהם האכילו אותם ממון גזל שסיגלו ע"י מו"מ שאינו באמונה ונתפטמו באיסורים ושב להם לבשר מבשרם וע"יז נולדים האוות ומדות גרועות והביא־ראי׳ מזפק העוף על שנהנה מן הגזל לא נתקרב לגבי המזבח כי לא לרצון יהי׳. והגם שהעוף לא נצטוה, הנה השי"ת שונא החמס, עכ"ד".

כאשר אדם חוטא והוא מקבל עונש בגופו או בממונו, נובע מכך צער גם לקרוביו ואוהביו. ואף אם לו מגיע הצער, אולי לאחרים, הוא לא מגיע. על כן בכל מקרה דן הקב"ה את החוטא וכל אלה אשר בעקיפין יסבלו באם ייענש הלה. ורק אם יתברר כי לכל אחד מקרוביו ואוהביו מגיע הצער היחסי שייגרם לו — על פי דין ולאור מעלליו — ייענש החוטא. אבל אם אפילו רק לאחד מהם, לא מגיע הצער שיהיה לו, אני מענישים את החוטא. וזהו מה שאמרו: דאגה בלב איש — ישיחנה לאחרים. כי יתכן שלאחד אשר יצטער בשמעו את יסוריו, לא יהא מגיע הצער שייוצר לו מן השמועה הלזו, על כן בהכרח יסולקו היסורים גם מן החוטא ההוא.

יש וחטאי האדם אינם כה גדולים אשר בעטים ייענש עד שתבוא עליו הרעה לביתו. אבל כאשר נקלע למצב מסוכן או לידי אדם רע, שהינו בעל בחירה ויכול להרע לו — ייתכן ועוונותיו אלה גורמים לו שלא יצילהו הש"י מן הסכנה. "לכן אסרו חז"ל לעבור במקום סכנה תחת קיר נטוי וגדר רעוע כי מתבקר פנקסו אם כדאי הוא להנצל מהמקרה המזדמן. ואפשר שימצא בפנקסו איזה חטא קל שע"י חטא זה אינו ראוי להצלה אבל אין חטא מספיק לעונש כ"כ שתבא עליו הרעה לביתו ח"ו".

"הנה מחוייבים אנחנו לעשות המצוה כאשר צונו ה' אלקינו בכל המצוות, שאין אנחנו מחויבים לחקור למה צונו מצוה כזאת (הגם שמצוה בידינו להמציא טעמים למצוות לפי שכלינו. אבל חלילה לבטל איזה מצוה בעבור שלא נוכל למצוא לה טעם) כי המצוות הם שכל אלקי ומי יבא אחר המלך וכו'". ומה שהשיג ע"פ קבלת התורה האמיתית, אשרי חלקו אם מכוין הטעם. כי זה כל האדם".

היראה בה חייב האדם היא יראת הרוממות ולא יראת העונש. והיא: "להתבונן במחשבתו גודל רוממותו ית"ש. ותפול עליו אימה ופחד ויתבושש בדלותו ויעמוד מרעיד כאשר יתבונן איך הוא בריה מעוטה בדעת עומד לפני תמים דעות המשגיח עליו וכל צעדיו יספור". ליראה זו מגיע בהכרח, כל בעל חכמה ושכל המתבונן בבריאה "כי אראה שמיך וכו' מעשה אצבעותיך וכו' מה אנוש וכו'". אבל "פתי וסכל אינו מתפעל מיראת הרוממות רק מיראת העונש".

כמו לגבי מצוות התורה, אף אלה שהשכל מחייבן, יש לקיימן לא רק משום שהשכל מחייב זאת אלא מאחר שה' צוה עליהן, כן בהקשר למדות האדם. הפילוסופים דברו רבות על עניני המדות אשר בזכותן ישיג האדם אושר וטוב, בהביאם הוכחות לדבריהם על פי השכל. אבל עלינו לאמץ לעצמנו מדות טובות, משום שהתורה צותה עליהן. לא בגלל חקירות שכליות אלא "כך וכך נשמע מן התורה — ואין להימין ולהשמאיל".

כי רק כך הופכות המדות לקנין עולם בנפש האדם. ואם רואים מדות טובות אצל אלה שאינם אמונים עלי התורה, מציאות זו זמנית ומקרית היא. או שהיא מלאה צביעות. וההוכחה: "הלא תראה כמה מהמתפקרים קנו לעצמם כמה וכמה מדות כגון שלא לכעוס ולדבר בנחת וכיוצא. אבל קניית המדות להם אינו ע"פ התורה רק ע"פ המחקר ע"כ אם תעמוד על לבביהם תראה כי שבע תועבות בלבם מוסרים רשעים איש חורש און על רעהו ולבבם מלא מרמה".

ד. גלות וגאולה

אם ביסודות התורה ומצוותיה נזקקים לאמונה בלבד — לדעת רבנו — על אחת כמה וכמה דרושה היתה אמונה בהקשר לביאת משיח צדקנו, מעת חורבן הבית, בכל שנות גלותנו בארבע כנפות הארץ.

אחת השאלות אותן נשאל אדם ביום הדין היא: האם "צפית לישועה"? (שבת לא). רבנו ציפה לישועת ישראל והאמין בה בכל עת ובכל שעה. אף מוכנה היתה לו חנוכיה בתוך עששית מזכוכית, בה ידליק נרות חנוכה באחרית הימים, עידן בו שוב ידליקו נרות חנוכה בחוץ.

גאולת מצרים היתה בחפזון "כי בחפזון יצאת ממצרים", דהיינו השי"ת הוציא את ישראל ללא התעוררות מצדם, כי היו שקועים במ"ט שערי טומאה ולא יכלו להגיע לגאולה בזכות מעשיהם, כי עדיין לא היו להם מצוות. אבל הגאולה העתידה לא תהיה בחפזון, כהבטחת השי"ת "כי לא בחפזון תצאו" (ישעיהו נ"א), אלא תהא ע"י מעשי ישראל, שיעשו רצונו של מקום. וזה עדיף כי בזכות זה, תהא הגאולה קיימת לעד.

אבל אם לא יגיעו ישראל לכך, ייגאלו בלא איתערותא דלתתא. ב"זוהר" פ' נח (ע:): "א"ר חזקיה זמין קוב"ה לאעברא רוח מסאבא מן עלמא כמ"ד ואת רוח הסומאה וכו'". ואומר רבנו כי חידושו של ר' חזקיה הוא דזמין קוב"ה לאעברא וכו' אפי' לא יהי' זכות בדור, הקב"ה בעצמו יעשה, כדכתיב ואת רוח הטומאה

אעביר וכו׳ כביכול אני בעצמי בלא איתערותא דלתתא. וכן בלע המות לנצח וכו׳ מעל כל הארץ. כי ה׳ דבר, ודבר אלקינו יקום לעולם. ובהכרח יתקיים דבורו הטוב״.

״גם בגלות אמונת אומן היא לנו אשר אם ח״ו זכות אין, הנה השי״ת ירחיב לנו מצר ונפטור מן הדין להיות שאין לנו דעה שלמה בגלות כדכתיב ושכורת ולא מיין״.

בעוונותינו הרבים התארכה הגלות ורבו ימיה ונשארו רק שנים מועטות, יחסית, לקיום עולמנו לפי המקובל ששנות העולם הזה הן ששת אלפים. וכאשו יבוא עתה משיח צדקנו וישראל ישובו לארץ ישראל, תהא ההנאה מתקופת אחרית הימים קצרה מאד. וזה לא ייתכן. כי מדה טובה מרובה על מידת פורענות, פי חמש מאות. ואם בעבור עבירת יום אחד, נתעכבה נתינת הארץ בשנה (חטא המרגלים), הרי בעבור מצות יום אחד מגיעה א״י לחמש מאות שנה. ואומר רבני שאל נתמה על כך ״כי אנחנו לא נדע מפלאות תמים דעים. נאמן הוא בעל מלאכתנו שהבטיח לנו בהתארך גלגל היומי. ומי יודע עד כמה יתארך יום אחד לפי החשבון ?״. כלומר, ימות המשיח יהיו ארוכים ותקופה זו, לה נזכה ב״ב, תהא ארוכה עד למאד.

במדרש שיר השירים (פ״ו, ט״ז) מובא על הפסוק ״מי זאת הנשקפה כמו שחר״ וז״ל: א״ל ר׳ חייא רבה לר״ש בר חלפתא: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת (מבצבצת) וכו׳ בתחלה היא באה קמעא קמעא ואח״כ היא מנצנצת (לשון הנץ החמה) ובאה ואח״כ פרה ורבה ואח״כ מרטבת והולכת (מרחבת ומגדלת). ומסביר רבנו את סיבת הופעתה של הגאולה בהדרגה; כדי שיוכלו לקבל רוב טוב וכן כי תענוג תמידי אינו תענוג אבל כאשר הולכים מתענוג לתענוג — ההנאה שלמה. לעומת זאת אצל האומות, ובפרט עשו, גדולתן הפתאומית ומפלתן פתאומית.

ה. ארץ ישראל

״ונתתי אותה לכם מורשה״, כלומר, זכותנו על א״י היא מכח ירושת אבות (מורשה). המעלה בכך היא, שאין לירושה הפסק. מאידך אם זכותנו רק מכוח ירושת אבותינו, יכולים גם ישמעאל ועשו לטעון לחלק בא״י. על כן אמר השי״ת גם ״ונתתי״, שהנני נותן אותה לכם מחדש מתנה. ואעפי״כ היא תהיה לכם גם ״מורשה״, מכוח ירושת אבות כי אקיים בזה שבועתי לאבות.

כאשר ישראל נמצאים בגלות זמן רב וארץ ישראל אינה מוחזרת להם, אל יחשבו חלילה כי אבדה תקותם ולא יזכו לה יותר. כי כך אומרים חז״ל בת״כ: ״והארץ לא תימכר לצמיתות — לחולטנית. כי גרים ותושבים אתם עמדי — דיו לעבד להיות כרבו, כשתהי׳ שלי הרי היא שלכם״. הארץ לא תשאר בידי זרים לצמיתות. ואומר הקב״ה בזמן שאני גר, כי הנני אתכם בגלות, גם אתם גרים והארץ אינה שלכם. אבל כאשר אני אהיה תושב בה, גם אתם תחזרו להיות תושבים בה. ״על כן קבלו נא מאהבה ותצפו לישועה כי דיו לעבד להיות כרבו״.

אם מצות השי״ לאברהם לבוא ולהתישב בארץ ישראל היתה עליו כמשא, היה קובע את דירתו מיד בבואו לקצה א״י. אך ״לא כן חיבת אברהם שהיה משתוקק

מאד לקיים מצות הבורא ביתר שאת. וכיון שראה הש"י חפץ בישיבת הארץ הקדושה הלזו, אזי לא הסתפק לצאת ידי חובתו בהגיע לקצה הגבול ולנוח שם, רק ללכת בה מהקצה אל הקצה להשתעשע במצות הבורא, כדמיון שארז"ל על החסידים ואנשי מעשה שלא זז מידם הלולב כל היום בעת חיובו, הגם שבנטילה בעלמא יוצא י"ח. וכ"ז לגודל אהבת מצות הבורא עליהם".

ו. תשובה

נקודה עיקרית מבליט רבנו, בנוגע לתפיסה מוטעית של ההמון על אודות מהותה של התשובה.

"הנה ידוע שכמה וכמה בני אדם טועים בענין מצות התשובה; יש מי שסובר כי מצות התשובה הוא בריבוי התעניתי וסיגופים ויש מי שסובר בריבוי אמירת תפלות וסליחות וכוצא. הנה כל אלה טועים בזה מאד כי כל אלה המה רק סעיפים וסניפים לתשובה בשעתה, אבל עיקר התשובה היא חרטה גמורה בלב גונח ומתמרמר מעומקא דליבא על כל פרט; חטא ועון ופשע אשר חטא והעוה והכעיס את בוראו והוא מודה ומתוודה לפני בוראו על כל פרט, ועוזב את העוונות אשר בידו ומקבל על עצמו באמת שלא ישוב עוד לכסלו בשום אופן שבעולם".

ז. מנהגי ישראל

הכלל הנקוט בידינו "מנהג ישראל תורה הוא", קורם עור וגידים בדברי רבנו. ברוב בקיאותו בנגלה ונסתר, משולבים בדבריו מקורות למנהגים ונוהגים אשר טעמם אינו ידוע, כשלאורם מתגלה רקעם ונראה כי יסודם נעוץ במכמני תורה השונים. כך נראה בעליל כי כל מנהג ישראל תורה ולאו מילתא זוטרתא הוא.

אין מקורותיהם של המנהגים מרוכזים יחד אלא פה ושם, בספריו השונים, תוך כדי עיסוקו בענין אשר מהווה את מקורו ורקעו של מנהג פלוני, הוא מזכירו ומסבירו. חלק זה במשנתו, הוא אחד הדברים המייחדים ומאפיינים את תורתו. ישנם גם נוהגים אשר רבנו עצמם תקנם ותפלות לזמנים מיוחדים אותן חיבר. קשת המנהגים והנוהגים אשר את מקורם הוא מציין ומסביר, היא רבת גוונים. בין הדברים אף מובא טעם למשחק סביבון בחנוכה והסיבה לנוהג הטבעי לפיו אדם נוגע בזקנו בעת לימוד תורה. מאחר ותורת הנגלה והנסתר מהווה חטיבה אחת במשנת רבנו, גם מוסברים בה חלק מן המנהגים על פי תורת הח"ן.

מנדל שיע יערי

דמויות של משכילים שלנו

בעשור הראשון למאה זו שררה בעירנו יציבות מוחלטת בכל הנוגע לחיים החומריים של יהודיה. העסקים כרגיל: מי בפרקמטיה, מי בהרבצת תורה (מלמדים); אחרים במלאכה ובכל שאר העיסוקים היהודיים בימים ההם, בערי גליציה.

לא כן בענייני רוח. אם בערים הסמוכות שלטה החסידות שליטה ללא עוררין, הרי בדינוב, לעומת זאת, עוד ניכרים היו שרידי ההשכלה. שריד אחד ואחרון של התקופה ההיא הכרתי אישית. היה זה ר׳ הירשלה לנדוי ז״ל. הוא היה משוטט בשבילי התנ״ך והתלמוד, כבתוך שלו... פירש את הנאמר בהם לפי מושגי הזמן החדש, כאילו רק אתמול זה קרה. כל ביקור אצלו היה לי לחוויה, בבחינת גילוי עולם חדש.

באחד מביקורי, וזה היה, עקב תקלה שיסופר עליה להלן, הביקור האחרון — מסר לידי קונטרס בכתב ידו, שבו הוא מחאר את אירועי מגילת אסתר באור „מתקדם״: אחשורוש היה, לפי תפישתו של ר׳ הירשל׳ה, בניגוד למלכים האחרים בדורו, מלך מתקדם ולא טיפש כדעת הקדמונים. בין שאר שאיפותיו היתה זו של שיחרור האשה מכבלי המסורת. את שאיפתו זו שמר בלבו כל הזמן מחשש למהפכה בחצרו. עד „כטוב לבו ביין״, נכנס יין יצא סוד. והנה העיז לבצע את צעדו הראשון. הוא ציווה על ושתי המלכה לבוא לפני המלך לא בעירום, אלא מלובשת יפה ובכתר מלכות. ומאחר שגם ושתי אשה משכילה היתה, הוא קיווה, שברוב חכמתה והופעתה היפה תשכיל לשכנע את השרים בצדקת מאבקו זה.

ושתי, לעומת זאת, בגלל דביקותה באי תלותה של האשה, סירבה למלא אחרי הפקודה. לבסוף נכנע המלך לדעתו של השר ממוכן הריאקציוני, „שכדי ביזיון וקצף, ולא על המלך לבדו עיוותה ושתי המלכה, כי אם על כל השרים והעמים״ (רמז למרד). לפירושו זה הביא ר׳ הירשלה סמוכין מאירועים של חצרות ההאבסבורגים וההוהנצולרן מהספרות הגרמנית, שגם ממנה שאב מלוא חפניים. מובן מאליו, שלא חסרו גם מובאות מאגדות המדרש והתלמוד.

למזלי הביש, אבד לי הקונטרס, ומאותו יום הוקרתי רגלי מביתו ולא העזתי לראות את פניו. פעם השגחתי בו, כשהוא משרך את רגליו בכיוון לביתנו — חמקתי חיש מהר מהשטח. ואכן, הוא ביקר בביתנו על מנת לגלות לאבי ז״ל את ענין האבידה ולבקש ממנו לחפשה ולהחזירה לו.

לזקני העיר זכור היה איש משכיל בשם נפתלי לנדוי, אביו של ר׳ הירשלה שלנו. השכלתו הרבה זיכתה אותו בזכות להיבחר לראש העיר, חרף היותו יהודי ועל אף שיהודי העיר היוו בה מיעוט. מה גם שהפולנים, רובם ככולם, היו בעלי נטיות אנטישמיות. נכדו של ר׳ נפתלי, בן אחיו של ר׳ הירשלה, היה ד״ר ליב לנדוי, הפרקליט הידוע ממשפט עלילת הדם של שטייגר.

עורך דין אחר, מפורסם גם הוא, שעל שמו נקרא רחוב בעיר טרנוב, בזכות שרותיו הרבים לטובת העיר, היה ד"ר אליאש גולדהמר, יליד דינוב, בנו של ר' ברלה גולדהמר. בעיירות הסמוכות אי אפשר היה להעלות על הדעת, שבדור שלנו, על אחת כמה וכמה בדורות שקדמו לנו, יהודי ישלח את בניו ללימודים בגימנסיה, דבר שהיה קשור בחילול שבת.

אלה היו השרידים מתקופת ההשכלה. אחריהם נשאר חלל ריק. ל„השכלה" לא היה, כידוע, המשך וההתעוררות הלאומית טרם חדרה לפינה זו של עולמנו. היו בה בדינוב חסידים של אדמו"רים, אבל רוב רובם של היהודים היו אדישים, אם כי גם מתנגדים לא היו. באין תוכן רוחני אחר, נגרפו אמנם רובם למעגלי החסידות, אבל לכלל התלהבות לא הגיעו.

בתוך החלל החברתי הריק הזה, ישב לו בפינתו בחור אחד, גדול מאנשי החוג שלו בשנים ובחכמה, אדם נחבא אל הכלים, מתמיד טיפוסי, שוקד על למודיו בבית המדרש וגם בבית לא משך ידיו מהם. ברם, אלה לא היו לימודי תורה ממובנים המקובלים. הוא היה שקוע בקריאת הספרות העברית, על כל תקופותיה וגווניה. על עיסוקיו אלה לא היה ידוע לאיש. אך בשל ידיעותיו בדיקדוק העברי, יצא לו שם של אפיקורוס, אם כי היה נזהר בקלות כבחמורות. היה זה נתן ורהפטיג ז"ל. כל דבר פרובלימטי ונעלה מהבנתו, הבאנו אליו והוא פתר אותו בחיוך סלחני, כאילו רוצה לומר: מה כאן הקושי?

ביום בהיר אחד הופיע בעיירה שלנו מוכר ספרים אחד, מאלה שהסתובבו על פני הערים ומציעים את מרכולתם סדורה על השולחנות בבית הכנסת. רובם היו ספרי מוסר ואגדות, פירושי תורה וסיפורים מהאדמו"רים שליטא וזצ"ל. היו גם ביניהם ספרי חולין ביידיש: של פרץ, מנדלי ושלום עליכם. האחרונים נרכשו בשביל נשים ופשוטי העם, שלא ידעו את לשון הקודש. בעיני האחרים לא היה להם כל ערך... סתם מעשיות, שלא כדאי להקדיש להם תשומת לב. נגשתי גם אני לעיין בספריו. כשמוכר הספרים הרגיש, שאין לי בהם כל עניין, לחש על אזני את השאלה, אם יש לי ידיעה כלשהי בשפה הגרמנית וכשהשיבותי בהן, הוציא מאמתחתו את ה„אוטואמנציפציה" של פינסקר. אחרי שעברתי על החוברת פעם ופעמיים ועמדתי על משמעות תוכנה, נגשתי לחברי מנדל פרנקל ז"ל ומסרתיה לידיו. חברי זה הצטיין בחריפות שכלו ובתפישתו המהירה.

כפי שציפיתי מראש, נפגשנו בו ביום שנית, אחרי שהפכנו, חזור והפוך, במשמעותה של החוברת הנ"ל — נפרדנו. בדרכי הביתה פגשתי את נתן ורהפטיג ושאלתיו, אם קרא כבר את הספר הזה ומה היתה התרשמותו. הוא, בחיוך הסלחני המיוחד שלו, השיב: ראשית כל זה לא ספר, זאת היא חוברת ובדבר התרשמותי — הרצל אמר פעם: לו היה קורא את האוטואמנציפאציה לפני שכתב את „מדינת היהודים", לא היה כותב את זה האחרון. ומי לנו גדול מד"ר הרצל? הקשבתי כילד טוב להסברותיו לפתרון הבעיה, שהועלתה בחוברת, לדרכה של הציונות.

ורהפטיג המליץ לחתום על השבועון „המצפה", שיצא לאור בקראקא.

שבועון זה סיפק לחברי מנדל פרנקל ולי ידיעות שוטפות על הנעשה בתנועה הציונית. הואיל וחברי היה מחונן בכושר שיכנוע רב — הוא היה המטיף ברבים את דבר ציון, ואני — המארגן את הנוער.

בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ובאה פלישת הצבא הרוסי, שבעקבותיה התפזרנו לכל עבר. לאחר המלחמה — הנוער שחזר לעיירה הגדיל לעשות מאתנו. עדות לכך, הרבים שעלו כחלוצים ואפשר למצוא אותם בקיבוץ, במושב ובעיר. חבל מאוד על מורי ורבי נתן ורהפטיג ורעיתו מירל ז״ל, שהשקיעו את מרצם בהקניית העברית ובחינוך הנוער להגשמה עצמית — והם לא זכו ליהנות מפרי עמלם.

דואב אני על חברי היקר מנדל פרנקל שידע להלהיב ולא זכה להתלהב מהנוער הנפלא הזה — הבנים שהיכו שורש בארצם.

דב סדן

משורר והוא בן מאה

א

זה כעשרים שנה רואה עתונות־יידיש, ו„פאָרווערטס״ בראשה, לגלגל בשמו ופעלו של יעקב אַדלר, כזקן־סופריה, — כך במלאות לו שמונים שנה, כך במלאות לו תשעים שנה, וכך במלאות לו עתה מאה שנה, כשרוב חוגגי־יובלותיו אלה ברבים, כולם צעירים ממנו מי כדי דור ומי למעלה ממנו, ובהם מ. גינזבורג, חנא גוטספלד, יצחק ליבמאן, א. גלאנץ־ליילס, יעקב גלאטשטיין, כבר נטרדו בינתיים לעולמם, והוא חי וקיים, ועד־זה מקרוב היה, כמעט שנה־שנה, חוגג יום־הולדתו בדבר־שיר, שהיה כעירוב של כובד־ראש וחילופו, ועיקרו תפילה לאריכות־ימים. אמת, תאריך לידתו, כפי שהוא מובא בלכסיקאות, מתנודד אילך ואילך, וההבדל הוא בין שנה לשלוש שנים, אך דיוקו מניח לדבר בו, כפי שמדובר בו עתה, דהיינו על מי שעבר מפתנה של שנת המאה לחייו, או ניצב על ספה.

ב

ואטול רשות לעצמי להקדים את הענין המיוחד שהיה לי בו לענין הכולל שהיה לכלל־קוראיו, ולי בתוכם. קבוצת שיריו, שבאה לידי בימי־נעורי ועניגם כמיהתו לעיירת הולדתו, היא קהילת דינוב, המפורסמת ביחוד בצדיקיה, וראש להם ר׳ צבי אלימלך בעל ״בני יששכר״, גירתה אותי ליענות להפצרתם של חברי „החלוץ״ בה, וראש להם יצחק קאַסה, רחל פרנקל ויעקב שכטר, לבוא ולבקרם. ואמנם, בשוטטי בעיירות מערב־גליציה, אמרתי לסור אליה ולראות, האמנם נאה ויאה היא, כתיאור בנה המשורר הנכסף אליה ממרחקים, והנה במסע־הלילה נרדמתי מרוב עייפות ולא ירדתי בתחנת־המעבר ובהתעוררי בבוקר וראיתי עצמי הרחק־הרחק ממנה.

ואכן, יעקב אדלר הוא יליד דינוב, והוא גדל בה במשפחת עניים מרודים: „ביתנו היה צר וקטן כל־כך, שאם אבי אמר לפלוט אנחה, מוכרח היה לפתוח את האשנב כדי לפולטה החוצה״. והאב, ירא וחסיד, היה הטוב שבבעלי־התפילה שבעיירה — ששים וארבע שנים עבר לפני התיבה בבית־הכנסת ולא נטל פרוטה אחת, שאמר: הלא ממילא אבוא להתפלל, ובכן אני מתפלל בקול שהוא במקצת רם יותר. העוני והרעב, שכבר עקרו קצת בני־המשפחה מעירתם וטלטלום לאמ־ריקה, עוקר גם את בנו של החסיד, בעל התפילה המתנדב, והוא כל עצמו בן שש־עשרה שנה. והדבר טעון הדגשה — בימים ההם היתה ההגירה מגליציה אל מעבר לאוקינוס מצומצמת ביותר, הגרו מי שנסתבכו בפלילים וריצו עוונם בבתי סוהר או נמלטו מפניהם, או מי שענים ורעבונם גדלו לבלתי־נשוא. ראשונים, הם שהדביקו בהם במהגרי־גליציה כינוי של גנות: נעבעך אַ געשטראָפטער,

כלומר: מי שנענש, ובאמת ענינו: אַ געשאפטער, כפי שנהגתה תיבת־געשטרייפ־טער, כלומר מפוספס, כלומר לבוש בגדי־אסיר, והם לא היתה להם סיבה יתירה להתגעגע על המקום שהניחו; אחרונים, שלא כמהגרי רוסיה שנמלטו מפרעות, באו מן השלווה והיתה להם סיבה נוספת להתגעגע על המקום שהניחו. מתוך הגעגועים האלה צמחו שיריו של יעקב אדלר, שפירסמם בשבועונו של דוד פינסקי „דער ארבעטער" והוא, העורך, אף קיבצם וכינסם בשם „זכרונות" (1907) ואף הקדים להם מבוא. הספר הקטן זכה לדברי ביקורת מעודדים ובכלל משבחיו אף ישראל צינברג. דוד פינסקי הוא שחילצו מעבודתו המפרכת בחייטות (תחילה עבד בלא שכר, ואחר כך בשכר של שני דולאר לשבוע בעד עבודה בת עשר שעות ליום), וראובן בריינין, שנעשה עורכו של „קענעדער אדלער", המציא לו עבודת ספרות קבועה (שלושה פיליטונים קטנים לשבוע בשכר תשעה דולאר), עד שכשרונו, כשרון־מישנה, והיא ההומורסקה, נתגלה לו לא. קאהן (כהן) שליטו של „פאָרווערטס", ועשה כתיבתו, ביחוד בתחומו של הומור, קבע בו והתמיד בה (מאז 1911) כמעט עד עתה.

ג

ומעשה הגילוי כך היה — יעקב אדלר, כמותו כאחרים, היה מפרנס את פרקי־ההומור, שהיה משמיע בערבי־קריאה, במיני עקיצה על מנהגו ודרכו של אב. קאהן, ומעשה שנערך ערב־קריאה כזה מטעם מהגרי גליציה הסוציאליסטים, ובא גם עורך „פאָרווערטס", ראה צעיר עומד על הדוכן והוא פולט היתולים וכל האולם אין הצחוק פוסק מפיהם ואף הוא, האורח, בכללם; מסר לו בעתונו מדור־השחוק, שהוא כבר היה מאומן בו (היה מעורכי "דער גזלן" ו„דער קונדס"), ולפני חמשים שנה, במלאות לו לאדלר חמישים שנה, סיפר ברבים על־כך.

באמת הרי אדלר הווה — הליריקן שכמה וכמה שיריו נתפשטו כשירי עם ממש, ונשכח מחברם בחייו, ואתה מוצאם כשירי אלמונים בכמה וכמה קבצי־שלנו, כיורש סגולת משפחתו, משפחת דייטש — אביו חזן מפורסם היה ודודו זימרה. כך, למשל, שאלני זה מקרוב ידידי פרופ' יעקב רותם (מחובבי המלוס שחקן מפואר היה), האם זכור לו השיר, ששרנו אותו בילדותנו „עס האָט מיר מיין מאַמעניו דערציילט אַז אַמאָל" (סיפרה לי אמא שלי כי לפנים), וניסיתי לפזמו ולא יצאתי מכלל שני בתיו הראשונים, ובבקשי אחריו נמצא לי, כי נדפס פעמים הרבה כבן בלי שם, והיה ממיטב הריפרטואר של הזמר המפורסם, מ. קיפניס, והנה הוא ליעקב אדלר ועתה נודע לי, מרשימתה של חנה גורדון־מלוטק, כי הנוסח, כפי ששרנו אותו, שונה ממקורו, שבינתיים עם־המזמרים עשה בו כבתוך שלו, כגון שהמשורר שר על סבתא ואנו שרנו על אמא. ולא עוד, אלא באנתולוגיה של שירת יידיש, שיצאה לפני כמה שנים, בתרגום גרמני, מובא גם תרגום השיר הזה בצירוף הערה, כי השיר הוא לאלמוני ולא נדפס מעולם, ובאמת נדפס במקורו ובשם מחברו בספרו „לידער" שיצא לפני חמשים שנה, והוא חזר עתה ונדפס כדיוק מקורו („פאָרווערטס", 17 דצמבר 1972).

ד

האוניה הפרסונלית של הלירקין יעקב אדלר ושל ההומוריסטן ב. קובנר (כינוי ליטאי זה לאיש גליצאי המציא אב. קאהן) לא היתה ידועה לכל, ואמנם אפשר גם לטעות בה, גם אם מעשי הלירקין שלו טבועים בחותמו של ההומוריסטן שבו — יש בה מעודפה של סנטימנטליות, אך לימים גבר עליה ומיתנה הרבה. מוניטין יצא לכמה דמויות הומוריסטיות שלו, וביחוד לשלישיה — ינטה טלבנדה ובעלה מנדל ובנם פיניה. והיא, מרת ינטה, אף שם־דבר למחזה־היתולים, שכבש את הבימות, ועד ארצנו הגיע, שכן לפני ארבעים וחמש שנה ומעלה, הוצג בתל־אביב, ובתרגום עברי, ופוצץ כדרך שפוצץ, והרצנזיה על כך שפירסמתי עלתה לי כמעט בריסוק אברים, שהשחקנית הביאה את בנה למערכת „דבר" להפרע ממני. והוא, יעקב אדלר עצמו, אוהב לגלגל בחיי עצמו ולספר על כששים עורכיו, כארבעת אלפים שיריו, כחמשה עשר אלף רשימותיו, ועל חברותו, חברות כבוד, באודת מארק טוויין. אכן, ביום מלאות לו מאה שנה, היה ראשון מברכיו העתון „מאיאמי הארולד", ולשון כותרת מאמרו: יום הולדת המאה של מארק טוויין היהודי. ללמדך, כי מידת עניוות נכנסה בו, שהרי קודם נהגו לכנות כן את שלום עליכם. והשכנות היא שגרמה לכך, שכן אדלר, השוכן עתה בבית־זקנים בסנט פיטרסבורג שבפלורידה, ישב, במשך שנים רבות, בעיירה סמוכה גולפורט, שבה בנה בית־כנסת, והתפלל בו שבת־שבת, ואף המשיך מסורת אביו — מה האב עבר ברציפות לפני התיבה, בהסתייעו בניגוניהם של גדולי־החזנים בדורו, ירוחם הקטן וברוך שור וניסן בלזר, אף הבן עבר לסירוגים לפני התיבה, בהסתייעו בגינוניהם של גדולי החזנים בדורו, למן זיינדל קווארטין עד שלום סקונדה ואחרים, שהיו מטובי ידידיו. כסבור היה, כי שיבת כרכים קשה לאריכות־ימים, ונמלט מהם, תחילה כדרך בריחתם של אחרים, ללקווד, אלא שהם ברחו אליה בימי־החמה והוא ברח לכל ימות השנה כולה, וסופו השתקע באותה עיירה, והיה שולח מהתלותיו שנדפסו שבוע שבוע ב„פארווערטס", במדור הקרוי שטיף־קינד, והוא שחוק־מלים, שכך הוא יוצא גם להוראת בן חורג גם להוראת בן מהתל, וכך היה שולח שיריו שנדפסו אף בעתונים ובכתבי עת שונים. פעמים נזדמנו סופרים לביתו וביחוד בימי יובלותיו, וכך, למשל, סיפר על ביקור כזה א. גלאנץ־ליילס — במלאות לו לאדלר תשעים שנה — הזקן גלגל בזכרונותיו על סירקין בימי הטריטוריאליזם שלו שהוא־ גלאנץ, היה מחסידיו, ואף נאמן לו עד אחריתו, ובימי עריכתו את כלי מבטאם „פאלקס־שטימע" היו בכלל משתתפיו יהואש, שלוסברג ואף אדלר. ביחוד תיאר האורח־המברך את שלוות־מדורו ונופו של הישיש, וחכמת התוכי שלו, שאוצר לשונו היו שלוש מאות מלים, בעברית, יידיש ואנגלית, והוא מבדיל בין קודש לחול, וסימנך, ברכתו: גוט שבת.

ה

וכמה וכמה מאמרותיו של הזקן נעשו כשם דבר. מקדמת ילדותו הוחזק ילד־פלא, אמר על כך: „ילד פלא — ככל שהוא מזקין, גדל הילד וקטן הפלא".

במחצית־דרכו בין גבורות לשוח פירסם מכתב ונאמר בו: „מצויים כאלה החושבים, כי כבר מתי. רצוני לומר להם, כי אין הם חושבים כפי שחושבים, חייבים לחשוב. — — רוצה אני, כי כל החושבים, כי כבר נטרדתי לעולם הבא, יידעו, כי הם חושבים בסטרא דשמאלא. אני חי וכותב ואוכל ושותה וקורא ספרים טובים שמונה ותשע שעות ביום. והמשקפיים שאני מרכיבם, הם כבר בני ארבעים ושמונה שנים, והם עלו לי אז 2 דולארים ו־50 סנט. אני קורא ספרים, שחברים משגרים לי, ואני קונה, בדולארים של הדוד סם, ספרים טובים. יתר על כן, אני מקדיש אילו שעות ביום לחללו של עולם, אני יושב מתחת עץ־תפוזים ומתבונן בשמים. לפרקים קרובים אני רואה בני־עבים מתנודדים בחלל־התכלת כיתומים, אך לבושים מלבושי־כסף ורדידי־פנינים, ומבקשים, המסכנים, בית לעצמם בעולם הגדול, וכשאיני יושב ליד ביתי, הריני יושב ליד הנהר מ: חק גוש בתים, ומתפלא על המים הנעלמים בכל שש שעות ושבים כלעומת שהלכו, כאילו המים התבוננו בשעון. — — וכן אני מוסר מקצת מזמני לרעיתי. הרי אנו שותפים לעסק חי: בנים, חתנים, כלות, נכדים, נינים, בני־נינים. — — ועתה אענה לשאלת ותיקי ידידי: איך זוכים לזיקנה נאה כל־כך? ותשובתי עתה כתשובתי מאז: הדבר הראשון, שעליכם לעשות, הוא שלא למות. המתה הורגת את האדם ומחריבתו. אל תמותו! ואם חייכם אינם קרויים לכם חיים בלא מיתה, אל תחפזו; אין השעה בוערת. איש לא יחטפנה מידכם. מה שחביב לזולתכם, יהא־נא נוח לכם עצמכם — — הקיצור, אל תמהרי ואל תרבו לאכול, תישנו שש עד שבע שעות בלילה ואל תעשנו ואל תשתו, וצפצפו על היצר הרע. — — ושמא משחק לי המזל ומלאך־המוות סר מעלי, משום שהוא מתירא, כי אתאר אותו והכל ישחקו עליו, משום שקובנר או אדלר יירדו לחייו, ועל כן הוא ממאן ליפול לתוך פי, זה מלאך־המוות השומם. אך על זאת אתפלא. מה רואה הבורא לחתוך חיים למלאך כזה, הממית בני אדם ללא מה ולמה? — —”. ועל החתום שמו וכינוי ותוספת להם: דער גאליציאנער ליטוואק (= הליטאי הגל·צאי).

ונסיים בנסוי של תרגום שיחה קטנה וקלה שכתב ועינינה זכר־ראשיתו, כפי שסיפרה אמו לכל שכניה — בו הנה הוא, התינוק, בן שמונת הימים, לא היה מרוצה ופ־ץ בבכי — „אך אמי נטלתני / ונענעתני בכרי, / כי עתיד אני / לגדול יהודי ירא שמים / יהודי נאה, יהודי פיקח / יהודי עשיר / ולאורך ימי / ארבה לתת צדקה — ועשרת היהודים נענעו ניענוע של הן, / אך אני בכיתי... / בימים ההם לא דימה איש, / כי אחריתי בעל־שחוק / וחסידים רבים לי / ופרנסתי על כתיבה בלשון יהודים / למען אלפי יהודים נאים / והכל ייהנו / ואהיה נודע במדינה / ויברכוני במאה ועשרים / ויותר מהנה, / ידעתי כי דבר קשה הוא / אף שרציתי לחיות. / לעת עתה אני בן 93 שנה / ולגבי סופר גליציאני / זה יאה ונאה / הריני יוצא להדביק / מודעה: „המבקשים להציץ בי, / רצוני בדולאר מכל אחד ואחד מהם, / כי את הדולארים אני נותן / למושב זקנים”.

אך הוא עצמו לא נכנס למושב זקנים אלא על ספה של שנת המאה.

י. קסה

כמה מאנשי השם של דינוב שפעלם והשפעתם חרגו אל מעבר לגבולה

מפאת קוצר הזמן ונסיבות אובייקטיביות שונות — לא כאן המקום להאריך בהן — נבצר ממני למצות את הנושא של כותרת רשימתי זו. ואולם רואה אני לחובתי לציין, בספר הנצחה זה לקהילת עירנו, אישים מבני דינוב, שפעלו כעין „צירים שלוחים" אל מרכזי היהדות שמחוצה לה בחינת „להפיץ מעינותיה חוצה", לפי ההגדרה החסידית־מליצית. בראש וראשונה השפעתו החינוכית־תורנית העמוקה של רבנו רצ"א בעל ה„בני־יששכר" על רבבות — ואולי מאות אלפים — בקהילות גליציה והונגריה, כגון: ריבטיטש, סטריז'וב, הולושיץ, מונקאטש ועוד (בנוסף לדינוב). אך לא רק רצ"א — שעליו יש בספרנו מסה מצויינת מאת הרב נ. אורטנר — שילב באישיותו רגש ומחשבה, שכל ולב. קדם לו בשנים־שלושה דורות הרב ר' יעקב צבי יאליש (לפני כ־200 שנה), ששימש רבה של דינוב ושחיבוריו ודרשותיו הרבים היו נפוצים ברחבי קהילות גליציה ומעבר להן. והנה מסוף המאה הקודמת יש להזכיר את הסופר־המשורר יעקב אַדלר או ב. קאַוונער (אלה שמות־עט בהם חתם את יצירותיו, אך לנו, לאנשי דינוב, הוא ידוע כאחיו של משה'לי גימפעל החייט), אשר העניק מברכת כשרונו וסגולות אישיותו להמוני העמלים היהודיים בארצות הברית במשך עשרות בשנים (ראה בספרנו זה מאמר עליו בשם „משורר והוא בן מאה", מאת דב סדן).

כמו כן ראוי לדעתי להנציח אשה ילידת דינוב, סופרת אלמונית, שמאמר אחד מפרי עטה בשם „נדבה חדשה" נתפרסם בסוף 1897 (אגב, כמה שבועות בלבד אחרי הקונגרס הציוני הראשון) בחתימת: דבורה שושנה ווייסמאן חיות — דינוב, בעתון העברי „המגיד" בקראקא. לפי העברית המקראית־מליצית ניכרת זיקתה לתנועת ההשכלה ויותר מכך ל„חיבת ציון" שלפני הציונות. מעל דפי „המגיד" — ואולי גם מעל דפי העתונות העברית בכלל של סוף המאה ה־19 — מטיפה אשה דינובאית זו לרעיונותושיטות מקוריים להרחבת היישוב היהודי בארץ ישראל. מטעמים „טכניים" לא ניתן כאן את מאמרה במלואו, אך נביא קטעים מקוצרים ממנו: „— — — אתיצבה מרחוק לדעת מה פעל מאמרי שבא ב„המגיד" בש' תרנ"ה (1895) בשם „מופת הייתי לרבים", אשר קמתי לעורר בו ישנים ולדובב שפתי אלמים בשפת קדשנו", בו הוכחתי לרבים ולרבות, כי רק הדבור וההגיון יחוללו שפה להיות שלטת — — — וכדבורה בכוס שושנה (כי שמי דבורה שושנה) חלמתי חלומות נעימים לעשות לשפתנו סולם מוצב ארצה — — — אשר על כן התעוררתי גם הפעם להשמיע קולי ב„המגיד" ואולי לא יהיה כקול קורא במדבר — — — עלינו להזהר לבל נחליף בטחון בעצלות ואמונה — ברפיון המעשים — — — ואיש

איש ירים תרומה, אחד המרבה ואחד הממעיט, נרבה נדבות לחזק ידי העובדים על אדמת הקודש וליסד שם גם מושבה גליצית — — — ובכן קמתי אני דבורה ואבוא ראשונה בנדבתי... ואהיה נאה מחליטה ונאה מקימת והנני שולחת ל„המגיד" כתר אחד תמורת בני * ותקותי חזקה כי כל נקיי הדעת אשר לבם לירושלים יעשו את עצתי לחוק עולם — — — כן נכון מאד לחדש את מצות „מחצית השקל" ולהשיבה לאיתנה בכל שנה ליישוב א"י ובזאת תפדה ארצנו — — —".

ושוב „נצר" מפורסם ורב תהילה מגזע דינובאי הלא הוא העסקן הצבורי והפרקליט הידוע ד"ר לייב לנדוי (כעו"ד גרוזנברג בשעתו — הפרקליט הנודע במשפט בייליס, כך היה גם ד"ר לייב לנדוי, סניגורו הנמרץ ורב התושיה של היהודי שטייגר במשפט עלילת־הדם נגדו), אשר בקן הדינובאי „עשה כנף" והמריא משם לסוכך ולהגן על נדכאים בכלל ועל אחיו בני עמו בפרט. אך הקן המשפחתי שלו נבנה ע"י אביו ר' הירשלה ואביו זקנו ר' נפתלי לנדוי, שזכה גם להיבחר כראש העיר דינוב (ראה רשימתו של מענדל שיע יערי „אנשי שם משרידי תקופת ההשכלה בדינוב", ממנה הוצאתי את „חוליות" הקשר המשפחתי בנידון).

נתן ורהפטיג

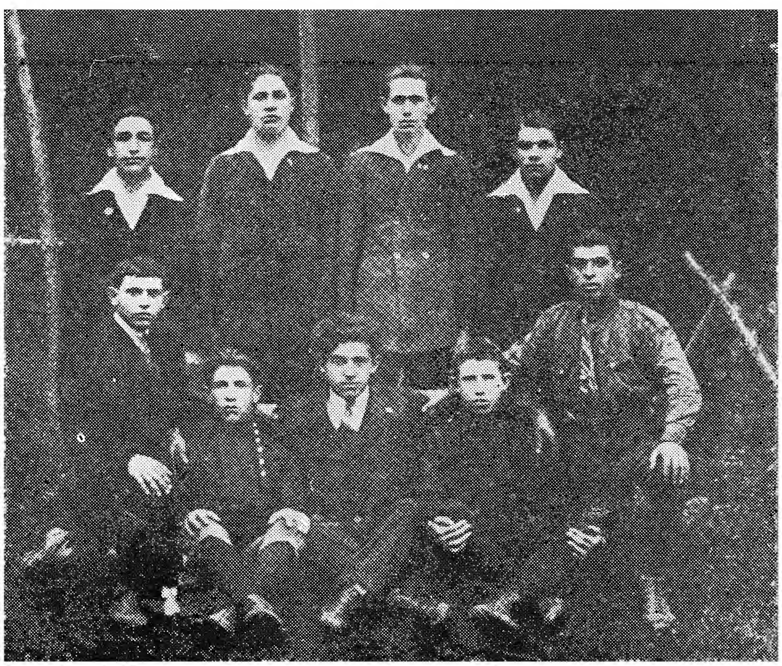
---

*) במאמרה מפרטת מרת דבורה, כי כל יולדת בעמנו, אם בן ואם בת, תחוייב בנדבת "מחצית השקל".

ואחרון אחרון בסדרה זה הלוא הוא נתן („נוסאלע") ורהפטיג ז"ל. עליו עוד אייחד רשימה בנפרד בספרנו, כי הוא היחיד מבין „הצירים השלוחים", שהשפעתו הרוחנית עלי היתה בלתי־אמצעית מתוך התרשמות אישית ממנו בתקופת „מלחמת האבות והבנים" בדינוב. מורה ומחנך דגול זה הופיע ככוכב שביט" בשמי הקנאות והאדיקות הדתית בדינוב עוד ב־1919 ועשה בעירנו שנתיים־שלוש ב„הרבצת" הלשון העברית בתנאי „מחתרת" קשים. היה חלוץ ומופת לבאים אחריו. בצר לו המקום בעירנו המשיך זה „העבד לעברית" בהוראת השפה בבתי ספר עבריים ובחוגי „תרבות" בהרבה מקהילות גליציה, מהם ידועות לי: לנצוט, גומבין, יגלניצה, פשמישל. ואסיים בכמה שורות לקוחות מתוך „ספר לנצוט" על איש דינוב זה: „...המנצח על בית הספר העברי היה המחנך והמורה נתן ורהפטיג, תלמיד חכם ומשכיל, שלא הוציא מלה יידיש מפיו" — — — בין המורים לעברית ב„יבנה" רואה אני לנגד עיני: נתן ורהפטיק — פאר המורים בעירנו, למדן וענו, פדגוג מעולה, שדיבר רק עברית.

כאמור בפתיחת רשימתי זו, נאלץ אני להסתפק ב„אוסף" זה של חלק מדמויות עירנו, שהשפעתם הצבורית־תרבותית חרגה הרחק מעבר לתחומה הגיאוגרפי.

ציונות
וחלוציות

קבוצת נוער חלוצי בדינוב ב־25—1924

עומדים — שני האמצעים מימין: צוקר, זאב לורינר;
יושבים — במרכז: יצחק קסה ולימינו קסלר.

מיכאל זיו (וויזינגר)

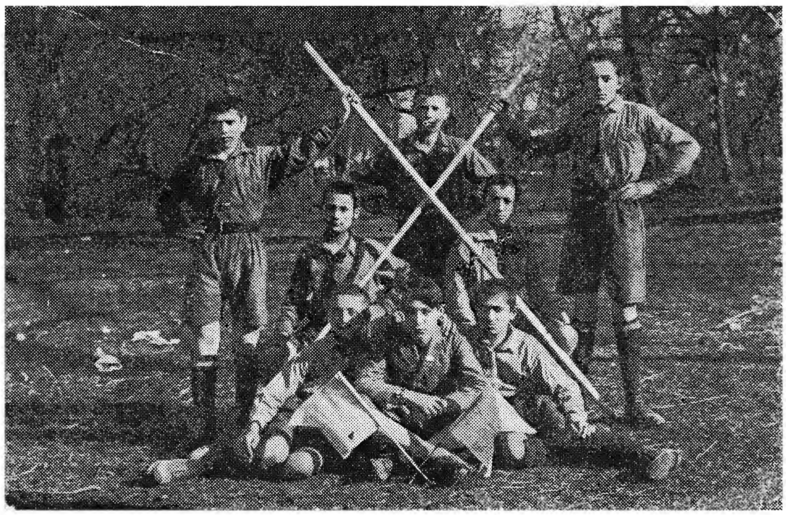
פגישותי עם בני דינוב

אינני נמנה עם בני דינוב, כי אם עם בני „הכרך" שבשכנותה — פשמישל—פרמיסלא. לפנייתו של חברי מאז, י. קסה, אני מעלה מספר זכרונות מפגישותי עם בני דינוב בשנות העשרים הראשונות. הוטל עלי אז, מטעם ההנהגה הראשית של „השומר הצעיר" בלבוב—גליציה, התפקיד לשמש מעין רכז בעבודה החינוכית וההדרכה בקני „השומר הצעיר", שנתקיימו בערים השכנות: ירוסלב, סמבור, מושציסקה, דרוהוביץ וכן לסייע ביסוד קני התנועה בערים, בהן לא נתקיימו עד כה, או היו בראשית צעדיהם. משימה זו הביאה אותי בשנת 1921 או 1922 לדינוב. הייתי אז תלמיד בכתה השביעית בגימנסיה האוקראינית בפשמישל — את זו הפולנית נאלצתי, כרבים מחברי היהודים, לנטוש. אחדים מאתנו עשו זאת ברצון — מעין ביטוי להרגשת שיתוף הגורל עם האוקראינים, שזה עתה דוכאו ע"י הצבא הפולני, לרגל נסיונם להקים, בגליציה המזרחית, מדינה עצמאית שלהם. פשמישל היתה מבחינה זו מעין עיר ספר ומכאן באה המריבה בין שני העמים. הנהר סאן שחצה את העיר (גם לבני דינוב היתה זיקה לנהר זה), אמור היה לשמש גבול בין שתי המדינות. תוך כדי הקרבות — ועם נצחונם של החיילים הפולניים, שהגיעו מצרפת הביתה — הרגישו יהודי פשמישל, וביתר שאת יהודי לבוב, את משמעותה של החירות והעצמאות של פולין שזה עתה קמה לתחיה...

בימי הפגרא מהלימודים יצאתי ברכבת סחור־סחור דרך ירוסלב, פשבורסק ואם זכרוני אינו מטעה אותי — קנצ׳וגה, לדינוב.

חדור הכרת חשיבות המשימה שהוטלה עלי: לשאת את „דבר התנועה" ל„פרובינציה", באתי להדריך ויצאתי לומד ונשכר. חלפו מאז למעלה מיובל שנים ונתיב חיי ועיסוקי הובילו אותי הרחק מהעיר דינוב ובניה. תחומי פעולה שבהם הייתי נתון, לימודי, עבודתי המקצועית בתחום החינוך בגולה ובארץ, התפקידים השונים שהוטלו עלי בתנועה ואחר מכן במפלגה, האנשים הרבים שבאתי במגע אתם תוך כדי עבודה זו — טישטשו באורח טבעי את הרשמים והחוויות של השנים בהן עמדתי בקשר הדוק עם חלק מבני דינוב. דמויותיהם של אחדים מהם החווירו — אך לא נשכחו. נראה שהחוויות החזקות מזה, והרגישות הרבה והפתיחות הנפשית של הנעורים מזה, עשו את שלהם והצילו מהנשיה את הימים והאנשים ההם.

כאמור, באתי ללמד ויצאתי לומד. אמנם, הרגשתי היהודית שלי היתה חזקה ושרשית — נטלתי אותה מבית אבא ומהחדר בו למדתי; הכרתי הציונית היתה חזקה מאוד וצמחה אצל רבים מתוכנו על קרקע המציאות המדינית, החברתית, הרוחנית וגם הכלכלית, בה הייתי נתון כרבים מבני דורי. על אף זאת היינו נתונים למעשה בתהליך חזק ומואץ של התבוללות וכניעה לתרבות הפולנית שגברה

חברי "השומר הצעיר" ביער, בל"ג בעומר

עלינו, ואולי לא אטעה אם אומר שלא התגוננו מפניה. בבית, ובעניני יום־יום, דיברו רבים מאתנו — אך לא כולם — יידיש, אך בתחום החשיבה, בייחוד זו המופשטת, שחרגה מענייני יום־יום, בעיסוקינו בעניינים שעמדו אז בשבילנו ברומו של העולם, נזקקנו ללשון הפולנית. המונחים והמושגים, בהם נעזרנו בגיבוש השקפת עולמנו ובקביעת דרך חיינו, נלקחו מהשפה הפולנית. השיחות שהתנהלו בתנועה, הויכוחים בהם התלבטנו, השירים ששרנו, מכתבי אהבה שכתבנ,ו היו בשפה הפולנית. תדמיתנו הרוחנית, אם גם לא במודע, עוצבה למעשה, מכל מקום במידה רבה מאוד, על ידי התרבות הפולנית, גם אם אמרנו ופעמים אף הרגשנו שזו תרבות זרה. קראנו והתלהבנו מיצירות הספרות הפולנית, התרשמנו והתגעגענו על השירה הלירית הפולנית, והלבנים שאספנו לבנין עולמנו הרוחני מספריהם של הוגי דעות, בני עמים אחרים, רבים מהם גרמנים, אספנו לרוב מתרגומיהם לפולנית. עם כל הסתייגויותינו מהפולנים ויחסם אלינו — ראינו והרגשנו את לחצה הגובר של המכונה הממשלתית הפולנית עלינו ועל מקור מחייתם של הורינו, אך לא נשארנו אדישים למאבקם של הפולנים על חירותם ועצמאותם המדינית. ואמנם החברים האוקראינים טענו על כך נגדנו וראו בנו גורם המחזק את צביונה הרוחני הפולני בארצם. אמת, למדנו בתנועה וקראנו את ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים, דיקלמנו את יצירותיהם במסיבות השונות, „ניתחנו" את מאמריו של אחד העם, חדרנו ככל האפשר ליצירותיו של מנדלי, לא בלי קורטוב של הסתייגות מדמויותיו. נכון, למדנו

וקראנו יצירות אלה לא מעט, כפי שקראנו טקסטים לועזיים אחרים. האידיאולוגיה המקובלת והמחייבת היתה זו של ה„פאלסטינוצנטריזם", כלומר הגשמה אישית שתתבטא בעליה ארצה. אך עם שובם „הביתה" של חלק לא מבוטל של בני העליה השלישית המפוארת ורבת המעש, שפגע קשה בתנועה והביא משבר על רבים מקני התנועה, הצטננו הרוחות ואם גם לא הושמעו ברבים ובגלוי דברי כפירה — אם כי גם אלה לא חסרו — המשכנו ברובנו בלימודינו בבתי הספר התיכוניים ובאוניברסיטאות בפולין ובבירות אירופה המרכזית והעליה ארצה נדחתה למועד מאוחר יותר... ובינתיים התחלנו להסתדר, או נכון יותר, לנסות להסתדר „כאן", ולו רק זמנית בלבד...

בבואי בשנת 1922 לדינוב, טעון כל ה„עושר" האידיאולוגי־תרבותי כנ"ל, באתי במגע עם קבוצת נוער זעירה: ציונים־חלוצים־שומרים. לא אזכור את שמות כולם, אך אזכיר אחדים — יצחק קסה, גרוסמאן, שטיין ואולי שווארץ, בני משפחת צוגהאפט, בראנד, רחל פרנקל, אחיות שנקר ועוד אחרים שהתרכזו סביבם. נתקלתי כאן במציאות שונה. לא היו אלה תלמידי הגימנסיות — לא היתה כזאת בדינוב. הכל דיברו לא רק בענייני דיומא, אלא אף בעניינים שברוח וציבור, ומה שהפליא אותי אז, אף הבנות דיברו יידיש. הזיקה לשפת יידיש היתה טבעית ומובנת מאליה, אם גם פה ושם בלטה קריצת עין לפולנית — סימן לרחבות תרבותית. הבחורים לא ידעו כמעט פולנית, לעומת זאת היו ביניהם שדיברו עברית רהוטה ואף שרשית ורובם קראו עברית; הם שרו שיריהם בעברית וביידיש ולא היה בכך בבחינת פולקלור או ביטוי להזדהות עם „המוני העם", כי הם הרגישו עצמם באופן טבעי כחלק מאלה ובשפה זו ביטאו את עצמם. הספרים שקראו היו עדיין פה ושם משל מאפו, סמולנסקין, פיירברג, קבק, אחד העם, ר' בנימין והיו גם שהושיטו יד לברנר. הם חיכו בכליון עינים לכרך חדש של „התקופה", והעבירו מיד ליד את כרכי ה„מקלט" במידה שהגיעו לדינוב.

התכניות לעלות ארצה היו אצל חלק ניכר מהם — לא אצל כולם — לא בבחינת „חזון לאחרית הימים", כי אם ענין מעשי מאוד, מהיום למחר. המהפכה הציונית על כל משמעותה, צמחה פה כמו אצל רובו של הנוער היהודי בפולין מקרקע המציאות הכלכלית־תרבותית־מדינית, בה היה נתון הנוער היהודי בשנים ההן, ובייחוד בגאליציה וואלין. בשנות העשרים המאוחרות וכן בשנות השלושים הראשונות, לפני עלייתי ארצה, ביקרתי תכופות מטעם מרכז החלוץ וכן מפלגת ה„התאחדות" בסניפי התנועה בעיירות במחוזות אלה וראיתי בכל חומרתו את הניוון שנבע מהבטלה מאונס של רבבות הנוער שלנו ללא כל סיכוי של ממש לתמורה. רובם היו סמוכים על שולחן הוריהם, שאף הם תכופות מאוד היו מחוסרי פרנסה. נוער זה ראה אמנם בציונות ובעליה ארצה פתרון לשאלת היהודים, אך יחד עם זה גם פתרון לבעית קיומם האנושי שלהם הלכה למעשה. זאת ראיתי אצל חברי הצעירים בדינוב עוד בשנות העשרים: כיסופים לגאולה מלווים ריאליזם בריא וראייה מפוכחת של הברירה היחידה העומדת לפניהם. בשבילי

היה בכך חידוש ופעמים אף הרגשתי איזו רתיעה מהפשטות הזאת. אחדים מהם לא החשיבו ביותר את הוויכוחים הפילוסופיים־אידיאולוגיים המופשטים או נכון יותר — ידעו לחדור ללבה של הבעייה שהטרידה אותם — ואילו אני ואחרים כמוני עדיין השלינו עצמנו שאין זה העיקר. הם ידעו, לפעמים במידה מסויימת של אכזריות, לחשוף את הגרעין מקליפת המלים, תכופות חסרות תוכן של ממש. יתכן, שאני רואה כך את המצב עתה, ממרחק של שנים כה רבות ומהנסיון שכולנו נתנסינו בו, אך אז זו הייתה הרגשתי.

וגם זאת הרגשתי, שיהדותם שרשית. אין כוונתי בכך להגיד, שלא היו בני נוער כאלה גם בפשמישל — אך לי לא היה מגע אתם. לא שכחתי עד היום את ליל תשעה באב, עת יצחק קסה לקח אותי אתו לבית המדרש המקומי ותוך כדי כך סיפר לי על ר׳ אלימלך מליזנסק הסמוכה וכן על ר׳ צבי אלימלך מדינוב ועל מלחמתו בהשכלה בגאליציה. סיפורים אלה והמסורת הכרוכה בהם שהיתה עדיין בדינוב גם בחלק מהנוער, לא באו מספרי היסטוריה, כי אם ממה שספגו בילדותם ובנעוריהם בחדר, בבית אבא ובבית המדרש. „הסטיה לציונות" כרוכה היתה במידה מסויימת של מאבק נפשי ואף בעקירה.

ביקרתי בדינוב לאחר מכן פעמים אחדות, בפגרת הקיץ שאחרי בחינת הבגרות, שהיתי בה אף מספר שבועות. במרוצת השנים נפגשתי עם בני דינוב

כנס "החלוץ" בדינוב בשנת 1925, בו השתתף מיכאל וייזינגר (כיום ד"ר מיכאל זיו)

בכנוסים ובפגישות. אחדים מהם עלו ארצה בשנות העשרים, אחדים מאוחר יותר. רבים לא הגיעו... היו מהם שתפשו מקום במרכזי התנועה ופעלו גם מחוץ לדינוב. זכור לי כנס חברי קיבוצי ההכשרה וחברי סניפי החלוץ ותנועות הנוער לגווניהן שנערך ביוזמתי בחול המועד פסח תרפ"ה בדינוב. עם אחדים נפגשתי כבר בארץ. רבים נעלמו מהאופק או, נכון יותר, מהאופק שלי. אחדות מבנות דינוב, אז עדיין ילדות, נמנו עם תלמידי בזמן הקצר בו שימשתי מורה בגימנסיה היהודית „העברית" בפשמישל. רבים־רבים מאוד, כברחבי פולין כולה, נפלו בידי הצורר ונספו בשואה עם מיליונים של אחיותינו, אחינו, אבותינו, ביניהם כמעט כל בני משפחתי ז"ל.

ירושלים, אייר תשל"ט.

הגרעין הראשון של "השומר הצעיר" בדינוב
מימין לשמאל: יוסף גרוסמן, פנחס הבר, יצחק קאסע

כנס חברי ״החלוץ״ של גליל דינוב—סאנוק, שהתקיים בדינוב בשנת 1925

יצחק קסה

צמיחתה ותולדותיה של תנועת „החלוץ" בדינוב

מוקדש לעילוי נשמתו של אבי הבלתי־נשכח, **צבי־הערש** ז"ל, שנפטר בדינוב שנתיים לפני חורבנן של קהלות הקודש באירופה. הוא העמיק שורשים בקרבי בפזמון הפיוטי קודם תפילת שחרית:

„... שימו לב אל הנשמה:
לשם, שבו ואחלמה..."

ובשיעורים שהעניק לי בדקדוק העברי, בטעמי המקרא, במדרש רבה ובדוגמות כתב 'הפנינים' הקליגרפי שלו. המחבר

אש הררי נשף עלינו נערמו —
לא דעכו כל־הניצוצות, לא תמו;
מהרי הנשף עוד נחצוב להבה,
מנקיקי הסלעים — ספירים לרבבה.

(מתוך „למתנדבים בעם" של ח.נ. ביאליק)

בבואי לתת סקירה תמציתית על צמיחתה של תנועת „החלוץ" בדינוב, החלטתי להביא את „הבית" הנ"ל בן ארבעת החרוזים שהתנוססו באותיות גדולות על ארבעת הקירות במועדון „החלוץ" שלנו אצל מניה פליישר ז"ל, „אונטערן טויער". ואמנם הערגה והלהט הנפשי למימוש חזון תחיתנו הלאומית, המבוטאים בחרוזים הללו, שימשו כדחף וכמו שקורין „מוטיבציה" לתנועת הנוער היהודי לגלגוליה השונים בעיירתנו הנידחת. ראשית ההתעוררות — ב„מלחמת אבות ובנים" במחצית השניה של שנת 1919 וב־1920, עת קומץ צעירים, רובם חובשי ספסלי בית המדרש על לימודי קודש ועטורי פיאות, התקוממו — בגילויים שונים ומשונים (הראויים אולי להנצחה במסה מיוחדת) נגד מחנק האדיקות הקיצונית, שסגרה עליהם ללא מוצא. מאבק זה נסתיים בהחרמתם ובגירושם — יותר נכון: בסילוקם הפיסי — של צעירים אלה מבין כתלי בית המדרש, ששימש אז מרכז יחיד — לצד שני בתי התפילה שבקרבתו — לצבוריות הדתית ול„בית היוצר" של הוייתה בכלל. לימים נתפוגגה המתיחות בין „המחנות" היריבים ושומרי גחלת הקודש התעלמו מביקורינו — כבודדים — בבית המדרש לתורה ולתפילה. אז כבר הגינו רעיונות של התארגנות במסגרות לשם קידום התפתחותנו בנושאי ציונות, השכלה וכו' וב־1921 הוקם הגרעין" הראשון של „השומר הצעיר" בעיירה, שמנה בס"ה כחצי תריסר נערים (בנוסף, כדומני, לנערה אחת

או שתיים). שליח „ההנהגה הראשית", מיכאל וייזינגר, איש פשמישל (כיום ד"ר מיכאל זיו) ביקר אותנו מפעם לפעם והדריך את הקבוצה בשיחות בנושאי הציונות, ספרות ומדע כללי. תוך שנה התרחב מאוד — באורח סטיכי כמעט — מעגל הנוער הצמא לדעת ולשינוי דפוסי החיים ה„קפואים" בעיירה מדור דור. התארגנו, כביכול, 2—3 קבוצות שפניהן להכשרה חלוצית ולעליה ארצה. אחדים פרצו את „הכגר" העיירה ונדדו למרחקים למימוש מוקדם ככל האפשר של מטרה זו. מהם אני זוכר את האידיאליסטים למופת יוסל פרידמן (ב־1923 כבר שמעתי שהוא סתת מעולה בירושלים), את דוד שטראוס ז"ל, שעבר הכשרה בוינה ואת פנחס לן — בקראקא. זה האחרון עלה ארצה כבר בינואר 1923. השניים הראשונים הקדימוהו עוד בשנה־שנתיים.

קבוצה מגובשת אחת היתה זו שעמדה בקשרים, בסוף שנת 1921, עם מרכז „החלוץ" בורשה, עד שהשיגה אישורו להתקבל לשנת הכשרה ב„גרוכוב" (ראה רשימה על כך להלן, בספרנו זה).

1922 — 26

עם שובה של קבוצתנו מההכשרה בקיבוץ „גרוכוב" לדינוב ובהשפעה החלה תנופת פעלתנות רבה להחדרת רעיונות ההגשמה החלוצית האישית בקרב הנוער בעיירתנו ובסביבותיה. עצם ההצלחה של ניתוקנו הנועז ממשפחותינו ומהוי העיירה למשך שנת הכשרה פעלה כסם מעורר ומתסיס בחוגי נוער שונים ומאידך — כ„הלם" במגמת התפכחות והשלמה בקרב משפחותינו ובמעגל רחב יותר — בין קרובים ורחוקים של שלומי־אמוני־ישראל. גם הנסיבות והאוירה הכללית ברחוב היהודי בגליציה השתנו אז — בראשת שנות העשרים — בקצב מואץ. ב־23—1922 נראו כבר ניצנים ראשונים של התערערות המצב הכלכלי־משקי בקרב „המעמד הבינוני" היהודי — שהקיף את רובה של יהדות גליציה — עקב „גזירות גרבסקי", שר האוצר של פולין המחודשת, שגררו תסיסת עליה ארצה מצד המוני המנושלים מפרנסותיהם. אך הגיעו גם באותה תקופה ידיעות מדכדכות מארץ ישראל: ב־1921 הפרעות ביהודי יפו, בהן נרצחו עשרות (ביניהם הסופר י. ח. ברנר); ב־1922 הופעת „הספר הלבן" הראשון של משרד החוץ הבריטי על צמצום שטחו של הבית הלאומי היהודי והגבלת מעמדה של ההנהלה הציונית בארץ ישראל וכד'. כל אלה השרו הלכי רוח של דכדוך מצד אחד, אך גם „ריאקציה" של התעוררות ציונית־חלוצית מאידך: פתיחת מועדונים למפגשי נוער דרוך לפעולות לימוד, הכשרה ועליה, כנסים מרכזיים ואיזוריים של נוער זה לליבון בעיות מעשיות ולהתוית דרכים ושיטות פעולה.

ב־1923 קויים גם הרי־ארגון של מרכז „החלוץ" לגליציה בכנס ארצי בלבוב בשימת דגש אידיאולוגי על חלוציות עממית ועליה נוכח סוג מסוים של „ניהיליזם" והיסוסים בנושא זה, שהתפשטו בקרב החוגים האקדמאיים, בעיקר, של הנוער הציוני, נגע שפשה גם בחלק מחברי ההנהגה הראשית של השוה"צ בגליציה. הרוח החיה בארגון מחדש של המרכז על היסודות הנ"ל היה ברלה

כ:ס של חברי "החלוץ" בדינוב על ה"ליבנער באַרג"

שטוק (כיום — פרופ' דב סדן), ששימש גם מזכירו הדגול ורב ההשראה במשך שנים עד עלייתו ארצה. אגב התארגנות המרכז צורפו אליו שניים מתוך הקבוצה הדינובאית שעברה את הכשרת „גרוכוב". בדינוב עצמה פעלו באותה תקופה, 1924—26, כמה קבוצות קטנות של „החלוץ" בתחומי הכשרה בכפרי הסביבה ובלימוד עברית, ספרותה ולשון דיבורה. בקבוצות אלה היתה מעין „תרכובת" מעורבת של יסודות השוה"צ, „הפועל המזרחי" ו„גורדוניה", אך היסוד הדומיננטי היה זה של „החלוץ" במגמת הפרודוקטיביזציה של המוני הנוער היהודי והכ־שרתו להגשמה אישית בחיי עבודה בארץ ישראל. קבוצה אחת — „אחוה" — הגיעה עד ללבוב והסתדרה במקומות הכשרה בתוך הכרך, אחר שהצליחה „להשתכן" שם בבנין ענק בלתי גמור יחד עם עוד חלוצים מהפרובינציה (שלד בנין מפורסם זה היה בבעלות של חברה יהודית, כמדומני). אלה זכו לעליה לאחר שנת הכשרה. הם בנוסף למספר חלוצים מדינוב, שקדמו להם, הסתדרו בארץ במקצועות „עירוניים" בעיקר, כגון: בנין, נגרות, דפוס, נהגות וכד'.

שלב נוסף בהתפתחות

הרי־ארגון של תנועת „החלוץ" בגליציה חל בסוף 1924. נוכח התרחבות הסניפים וה„לחץ" על המרכז הוא קבע מעין שיטה דו־ריכוזית שלפיה יפעלו ברחבי המדינה „גלילות" גיאוגרפיים בעלי „אוטונומיה" לניהול עניני „החלוץ" באיזורים הסמוכים. על הנהלות הגלילות הוטל להדריך ולרכז, בסניפים הכפופים

להם, את הפעילות בנושאי חברה, הסברה, הכשרה וכו' ולדווח עליהן מפעם לפעם למרכז שבלבוב. לפי תוכנית זו נקבע גם סניף „החלוץ" בדינוב כמרכז גליל כזה, אשר הקיף כ־12 סניפים. להנהלת גליל דינוב נבחרו יעקב רוזנפלד (איש סאנוק) ויצחק קסה. אני מצרף כאן מכתב־חוזר מס. ב', שהוצא והופץ בין סניפי ה„גליל" בחודש אייר תרפ"ו. חוזר זה על תוכנו וסגנונו — יחיד שנשתמר מאז בארכיוני — מעיד ומפיץ אור על גילויי פעילות שופעת ברכה של הנוער היהודי במסגרת תנועת „החלוץ" בדינוב ובסביבתה, וזו לשונו:

"הנהלת גליל דינוב. חוזר מס. ב'

י"ב אייר תרפ"ו

אחרי הפגישה הגלילית השניה — היתה לנו זו הפגישה השניה בשורה ובמספר ואולם הראשונה בעלת צביון חלוצי עם כל הרעננות הבריאה והרצינות המלווה כל כנסית נוער נאמנה למטרתה ומבינה לרוחה הגא. חבל, רק חבל שלא השתרעו לפנינו שדות מזרע ומרחב כרים אשר נודבו בידי יד נעלמה לשם קליטת כל הכוחות השואגים: עבודה, עמל ויצירה. הרי לשם זה באתם ובחלופי הדברים הראשונים ניכרת היתה הרסיסה הרבה והצמאון לדברים שבממש לשדה פעולה בשביל עמל כפים. בדרככם לפגישה חשב לו כל אחד שכאן ימצא פתרון וכוחותיו המתנדפים ללא יצירה ימצאו את גאולתם. מבין המון החברים הנאסף בקע הקול הזה, מתוך הקבוצות הרבות מסובות לסעודה, מתוך מעגלי הרקודים שהסתובבו בעוז עם דמדומי הערב על גבעת קרוסנו שטופת קרני שמש אחרונות. לא חשוב מהו הדבר שהוליד בקרבכם את הנטיה הנמרצת הזאת לחיי עבודה, נטיה המרחיקה הרבה צרכים המקובלים בחברה הקיימת כעיקרים ואשר עליהם היא חיה את חייה.. זהו ענין להתבוננות יותר עמוקה בנפש הנוער המתעוררת ומתחילה בוחלת בדפוסי החיים השוטפים, מביטה סביבה וצופה חיים נמקים, חוסר אויר בריא, חברת אנשי ערמה ובצע המשרכת את דרכה בינות עלבונות, חילול החיים והעבודה, טרוף היחסים והורדת הערכין האנושיים למדרגה שפלה, לאמצעים לצבירת הון והשגת שלטון. כל זה עוד לא עומד לנגד עיניכם באותה הבהירות המנקרת עינים והמקריאה את רוח המרד. הציוניות שלנו רואה את כל ביצות ארצנו ואת שממון הריה, מקום שם עלינו להקים את החברה החיה מתוך בנין ויצירה למקום, ששם נעביר את ההתרשמות של מצוקי חיינו בגולה ונהפכה לכוח עבודה אדיר, להתרשמות צלילי המעדר ואת המחרשה.

פגישתנו הראשונה בעליל שגרעין של תנועת צעירים חלוצית מתחיל להתגבש, מבצבץ ועולה, מצמיח פרי הלולים. יש תקוה כי תדעו להלהיב את הזיק, להפיח בו מעוצמת חיינו באשר הננו צעירים ולהפיץ את רעיון חייכם זה האומר: עבודה, חידוש פני עמנו על ידיה, הקמת הריסות חייו בחומר וברוח בהתאמצות שרירינו וגיבוש השאיפה להקמת שממות עולמנו. לכו בכוחכם זה בין שדרות הנוער הישראלי הנדח והנטרד בלי משען באדמה, תוהה על נתיבותיו האורידיות. לכו והכניסו מחדש

ברעננות צעירים עברים את חובת גאולתנו העצמית, את שירת התקוה, את רוח החלוצים אשר לעם העברי הנאנק בפזורו בגויים.

עם היציאה לחקלאות — על סעיף זה דובר ונכתב כבר הרבה. אתם חברים הייתם בפגישה מלאי דאגה משום כך. כיצד זה להכניס אי אלו עשרית חבר וחברה הנוהים ומשתוקקים כבר לאחוז בכל עבודה ולהתחיל בצורת הכשרה ממשית, כיצד להכניסם למסגרת העבודה היום יומית להתרגל ולהתחנך עליה עם יתר החברים בכל גילוייה הקשים. אולם השתא אחרנו במקצת. הסיבות הן מרובות: משבר בשוק העבודה הכללי ונותני עבודה — עינם אינם כלה בצפיה לידיים יהודיות שלא הסכינו מעולם לעבודה מפרכת בתנאים הנוכחים וגם התעקשנו ברצוננו לעמוד ברשות עצמנו לעזור ולדאוג לעצמנו בלי הטל זאת על שכם המרכז. יהיה בזה

משום צו על דרך רכישת אחריות עצמית וחינוך עצמי בשאלותינו ההכשרתיות ואז תהיה גם זיקתנו למרכז, להסתדרות, יותר בטוחה וחיובית. כל זה אמור באם ננצח — כאן הננו להגיד לכם חברים, שהשתדלויותינו בנידון זה מבטיחות אפשרות עבודה בשביל כ־20—30 חבר וחברה ובסרוגין יגיע המספר ל־50—60. דבר העבודה יצא לפועל — בלי נדר — עד סוף חודש אייר.

במכתב מיוחד שנשלח לכל הסתדרות, שרשימת היוצאים לעבודה נמצאת בידינו. נודיע על התנאים ועל ההתכוננות אליה ביתר פרטות.

העבודה התרבותית — היא היא הרוח החיה באפני תנועתנו. בלעדיה היא לא תיתכן ולא תהיה לה התגבשות רעיוננו וכיוונו עולמית, יש נחיצות להכניס את „החלוץ" לעולם שאלותינו. לדאגות הישוב העברי בארץ בכלל ולאלה של צבור העובדים בפרט. אלה מהחברים שנשארים בבית הסתדרותם במשך הקיץ — עליהם לנצל אי אלו אפשרויות של עבודה שחורה קבלנית־צבורית ולנדב את רוב שכרם להגדלת ספרית „החלוץ" במקומם. ספריה כזאת אסור לה להיות נעדרת באיזו הסתדרות שהיא. הכניסו אליה מכל הטוב והיפה ברוח תנועתנו הלאומית לכל הופעותיה. מראשית ימי הציונות והתסיסות בעולם המחשבה היהודית בעשרות השנים האחרונות ועד ההוצאות של חברת העובדים בא"י כעין סולל בונה, המשביר וגם לחתום למצער על עתון אחד של שלושת עתונינו בארץ: „דבר", „הפועל הצעיר" והקונטרס. מקור כסף יכול גם להיות מהצגה דרמטית, שתכינו לכם בשעות פנויות בתוך ההסתדרות פנימה. בכל הענינים פנו אל מרכז ההספקה שלנו בלבוב אשר על יד המרכז.

ולאחרונה —הננו להזכירכם, כי החלטנו בפגישה להקים ספריה נודדת, כבר התחלנו בארגונה. על כל הסתדרות לנדב ספרים אחדים ואי אלו זהובים במשך החודש הזה. החבר רוזנפלד, בעת ביקורו, צריך לקבל מכם את העזרה הנזכרת המכוונת בשבילכם ולטובתכם. בהחלט מוכרחים אנו להקים מוסד תרבותי זה, שיישאר קניין עולם של תנועת „החלוץ" בגלילנו ושל המרכז. לפי תכניתנו תכיל הספריה כמאה ספרים מן המובחרים ומקום מושבה סאנוק. נמצאים כבר 20 — 30 ספר שיביאו לכם תועלת גדולה. במשך הרווחים שבין החג והיציאה לעבודה, ובכלל בימים הפנויים, אל נא תשכחו את חובתכם לגבי התפתחותכם הרוחנית. התחילו בשיחות קלות שבין אדם לחברו, העשירו אותם מידי פרק זמן בידיעות חדשות, התעמקו באותיות זעירות אלו, שליוו אותנו במשך דורות על אדמת נכר, שבהן יצקנו את צקון לחשנו בשמחות חגינו בגולה ומצאנו נוחם מכל צער; כעת אנו עוברים לארץ העבודה העברית ותקלה גדולה תלוונו בדרך החיים בארץ באם לא נסגל בפינו ובכתב את שפתנו המתחדשת על ידי אלפי חברינו שם. בקרוב נוציא חוברת חדשה להעמקת עבודתנו התרבותית.

מצב ההסתדרויות — בערים גורליצה, יסלו, קרוסנו, קורצ'ינו, רימנוב — ישהה החבר רוזנפלד באלה הימים, אם כי המקומות האלה בוקרו לפני זמן על ידי החבר קסה. עם שובו של החבר יעקב מדרכו, ניתן סקירה כללית. כעת אנו מסתפקים במכתבנו אל המרכז, בו הננו נותנים מקום לסקירה על המצב בהסתדרויות.

הועד הגלילי להסתדרויות — עברו חדשים מספר מזמן שהחילונו את פעולתנו בתוך הגליל. לפנינו היתה הכרת ערכה של פעולה זאת, שצריכה באופן הדרגתי לשכלל את ההסתדרויות ולהביאן למדרגה הראויה. לא בלי מאמצים עלה לנו כל צעד, כל נסיון להקדים ולהצעיד את תפיסתכם החלוצית הרופפת עדיין, המעורפלת, הבלתי בטוחה. בנידון זה נעשה הרבה. הרבה זזנו מן המקום שעליו עמדנו לפני חצי שנה. יש יותר אמון בכוחות עצמנו, הבנת עצמנו בתור חלוצים הנושאים עליהם את עולם הכבד של החיים המתחדשים בא״י. הוכנסו במקצת מרעיונות אלה, הרווחות כיום בעולם המחשבה שלנו. נתקרבנו יותר ויותר אל תנועת „החלוץ״ בזה שנתבגרנו במובנים ידועים, הכרנו וראינו כבר את המקורות המולידים, מהם אנו יונקים את חיותנו, אשר הקימו את כל מחנות החלוצים וציוו להם את המעשה ואת המפעל. היו בינינו חילופי דעות בין מקום למקום ובין כולכם להנהלת הגליל — התיעצות חברים הדדית וביקורים שונים. כעת אתם רואים כי לרוב הכל תלוי בידינו אנו, ברצוננו לחתור לחוף אשר עליו תהיה אנית חיינו עוגנת וכי נמסרה לידינו אחריות הדברים והמעשים. מכאן צריכה לנבוע הכרה עצמית והכנסת הראש בעולם של תפקידינו ולשאת אותם בדומיה, בשמחה כבושה ונאמנות צעירים — הלאה, דרך כל המכשולים הפוגעים עד לימי ההגשמה הקטנים והגדולים בא״י.

כמה עשרות מכתבים — קורספונדנציה די גדולה התנהלה בינינו. נתנו הוראות לעבודתכם התרבותית והחינוכית. במשך הזמן נתעשרו ההסתדרויות בספריות, בגליונות עתונינו, בחוברותינו, בגרעיני מחשבתנו.

עכשיו, חברים יקרים — החבר קסה, ואולי כל חבריו לעבודה בגליל, עומדים בפני עליתם ארצה. בשיחות פרטיות ובטיולים שונים, בעת הביקורים והפגישות — שוחחנו הרבה על המצב בגליל, על אופני עליתנו לארץ ומה שצריך להיות אחרי עלייתנו. מלבד הדאגות המכרסמות בלב לעתידה של תנועתנו בגליל שלנו, הרי הכרנו זעיר פה זעיר שם מנצנץ כוכב תקוה. יש חברים הנושאים ברמה את דגלנו וחרדים לגורלה של תנועתנו. אליכם, חברים שעמדו על סוד ההתבוננות בנפתולי חיינו ושנתקשרתם על ידי כך אל התנועה החלוצית הנושאת בקרבה את חלום התחיה העברית — אליכם הננו קוראים לעמוד הכן על משמר עבודתנו ולהתכונן לפגישת חברים נוספת שתהיה בקרוב, לקבל עליכם את אחריות מעשינו להבא.

לאחר שבוע יהיה המשך בדבר העבודה החקלאית״.

בברכת ציון העובדת,

יעקב רוזנפלד　　　　יצחק קסה״

ברצוני עוד לציין, כי בתקופה בה שימש סניף דינוב כמקום־מושב הנהלת ה„גליל״ (מסוף 1924 עד אוגוסט 1926), התקיימה בו כמה כנסים של חלוצי סניפי האיזור בהשתתפות חברי המרכז ואף שליח הועה״פ של ההסתדרות בארץ. מלבד אלה שהזכרתי לעיל, עלו ארצה במשך תקופה זו כ„מנין״ בודדים מסניף דינוב, כמו:

קבוצת נוער חלוצי בדינוב ב־1924
יושב במרכז: יעקב שכטר, ראש הקבוצה

אריה וייניק ויעקב שכטר, גוטמן ופנחס פרנקל (רובם מקבוצת „גרוכוב") ועוד. עם עלית קבוצת „תבור" ארצה — ואני בתוכם — באוגוסט 26, חלה אכן נסיגה משמעותית במערכת הפעילויות של „החלוץ" בדינוב, אך למזלנו היתה זו רק הפוגה זמנית.

התאוששות מחודשת נתגלתה כעבור שנתיים בערך, כאשר הגיע לדינוב יעקב חיל ז"ל. לשם תיאור דמותו ופעלו המבורך להמשך תנועת „החלוץ" בעירנו, אביא בזאת כמה קטעים מתוך חוברת לזכרו, שהוצאה ע"י משפחתו וידידיו של המנוח לפני כ־5 שנים.

— — — ב־1928 מכר האב את אחוזתו בכפר, והמשפחה השתקעה בעיירה דינוב. כאן מצא יעקב שדה נרחב לפעולה בתוך הנוער היהודי. בכל להט נעוריו נרתם לעבודת הקודש להצלת צעירים מניוון וחיי בטלה ע"י ארגונם במסגרת תנועת־נוער — —. בעזרתם ארגן בית־ספר עברי ערב. הקים סניף „עזרה חלוצית".

רכש מתנדבים לעבודה לטובת הקרנות הלאומיות ונתן יד לשיקומה והרחבתה של הספריה — — — יעקב הצליח להלהיב ולקרב את הנוער היהודי, חסר העתיד בגולה, למפעל הציוני בא״י. רבים מהם נרתמו, תחת השפעתו, לפעילות ציונית, שבה ראו התנערות מהקפאון אשר השתרר ברחוב היהודי — — — גם נוער יותר מבוגר מצא את עצמו במסגרת תנועתית תחת השם „סתם־חלוץ״, אותו ארגן יעקב בשלב מאוחר יותר — — — יעקב עצמו יצא להכשרה לפלוגה בעיר לבוב וכעבור כמה חודשים נקרא למרכז „החלוץ״ במקום לעבוד בהדרכה בסניפים ובמרוצת הזמן הופקד בידו תיק העליה.

קטע מתוך רשימתי אני בחוברת על יעקב ז״ל

הוא „נתפס״ לרעיונות הציונות החלוצית מבלי שקדם לכך „סבל הירושה״, שהיה מנת חלקם של דור החלוצים הראשון — — יעקב הגיע למחננו הקטן כבר עם שוך הסערה, בסוף העשור ההוא. — — — היכרותי, ואולי אף פגישתי הראשונה עם יעקב, חלה ב־1931, עת הגעתי מארץ־ישראל לכמה חודשי החלמה־הבראה בבית הורי בדינוב, אך שמעוהגיע אלי ארצה עוד שנתיים קודם לכן. והיה בידיעות המקוטעות והמעטות על פעילותו ב„החלוץ״ ובנוער בכלל משום נחמה וסיפוק רב, שהנה „לא אלמן ישראל״ — — — הריני רואה לפני כחובה לחזור ולהדגיש ולזקוף לזכותו של יעקב את שמירת הגחלת שלנו באותן השנים בתנאי משבר מבית ומחוץ.
ת.נ.צ.ב.ה.

לסיום: אף לאחר עליתו ארצה של יעקב חיל ב־1935, נמשכה הפעילות של חוגי הנוער הציוני־חלוצי בדינוב עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

לאה רף

תנועות „החלוץ" ו„גורדוניה" בדינוב

כבר בתחילת שנות השלושים הרגשנו התפרצות חזקה של גילויי האנטי־שמיות בעיירתנו. אך בד בבד עם גילויים אלה — ואולי בגללם — עלתה כפורחת הפעילות הציונית בכל קהילות יהודי פולין, שהשפעתה היתה ניכרת גם אצלנו.

הנוער היהודי בעיירה היה פעיל, כבר מגיל צעיר, במסגרות של תנועות ציוניות ויהודיות לא־ציוניות.

אחת התנועות, שנוער פעיל התרכז בתוכה, היתה „גורדוניה". פעולת התרבות, שנוהלה בה, כללה: תולדות היהדות והציונות וכן לימוד התנ"ך. כן התקיימו חוגים ללימוד עברית בצוותא. אפשר להדגיש, שבכל חוג ציוני בעיירה — ראשית סימן־חייו היתה: לימוד עברית.

בתקופת הקיץ נערך מחנה לנוער של תנועת „גורדוניה" באחד הכפרים שבסביבה. אף אני וחברתי רחל לופצ'ר השתתפנו במחנה זה ושתינו עסקנו שם בהוראת העברית — אך הרוב של הנוער שם היו מעיירות אחרות של סביבתנו.

מאוחר יותר באותה תקופה נוסד סניף של תנועת „החלוץ" בדינוב. היוזמה לכך באה מאת יעקב חיל. הסניף במקום היווה גם חלק של פלג „השומר־הצעיר" בהחלוץ.

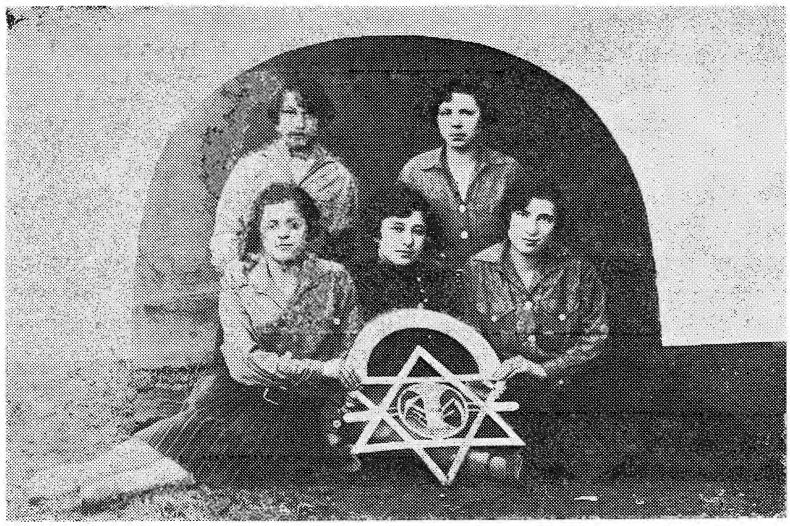
בהדרכתו של חיל התפתחה פעולה עניפה ונמרצת, שנמשכה במשך כשנתיים. לאחר־מכן יצא הח' חיל להכשרה ללבוב, וכך נותרנו ללא מארגן ומדריך. מאוחר יותר, עת עבר יעקב חיל לעבוד במרכז „החלוץ" בלבוב — הזמין את כותבת שורות אלה ואת צביה בירנבוים לבוא „להכשרה" בלבוב. עברנו שם תקופת הכשרה והיינו מוכנות לעליה — אך אישורי־העליה התעכבו בגלל הפסקת מתן האישורים ע"י הממשלה הבריטית.

סבלנו רבות בעיירה מחוסר חבר־מדריכים. השורות החלו להידלדל. חלק מהפעילים עלה לארץ וחלק אחר נשר מפעילות מכל מיני סיבות. למרות זאת — המשכנו לטפח חוגי נוער ולהמשיך בפעילות מצומצמת.

החלו להתארגן קבוצות למסיבות, הצגות ואירועים חברתיים שונים, שבראשם עמדו אלי טבל ואשתו גיטל צוגהאפט. אחת המטרות באירגון האירועים הללו היתה — לאסוף קרן להקמת בית העם בעיר.

אחת ה„תרופות" נגד התפוררות המסגרות הארגוניות היתה הקמת מועדון לפגישו תחברתיות, אותו הקים יצחק ארם. שם נהגו להתכנס לשם האזנה לרדיו בצוותא, לקריאה משותפת בעתונות ובהוצאות פריודיות, וכן לקיום ויכוחים בנושאים של ענייני־דיומא.

אותה עת התבלטו בין הפעילות בלהה בר ואיטה ברנד. שתיהן תרמו

קבוצת חברות "החלוץ" בדינוב ב־1926
עומדות מימין: פערל רבקה קאסע, טובה לאה
ראש קבוצה — מניה פליישר, פריידה גימפל

רבות לקיום הפעילות הארגונית בקרב בני הנוער בעיירה. בלהה בר למדה רפואה בצ׳כיה, אך נאלצה להפסיק את למודיה עקב חוסר אמצעים כספיים לכך וחזרה לדינוב.

כשפרצה המלחמה ב־1939, עבדה בלהה בר בבית חולים מאולתר שהוקם. עם כניסת הגרמנים לעיירה והתחלת פעולות הגיסטפו — היתה בין המטיפות לברוח, בגלל הסכנה המאיימת על היהודים.

היא הצילה בכך אחדים מאלה, שהקדימו לעבור לאיזור הקרוב של הכיבוש הסובייטי.

יצחק כסה

בדרך ההכשרה החלוצית

(מתוך הספר „בשדמות גרוכוב")

לעיירתנו דינוב הקטנה והנידחת בדרומה של גליציה, לא הרחק משלוחותיהם של הרי הקרפטים, הגיעו ניצני ההשכלה והציונות באיחור רב. בהיותה מרוחקת ממרכזים יהודיים שופעים פעילות חברתית ותרבותית, התנהלו חיי קהילתנו על מי מנוחות, קופאים על שמריהם, עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. מרכז החסידות הקיצונית שקם כאן כמאה שנה קודם לכן מסביב לאדמו"ר גדול בתורה וביראה, רבי צבי אלימלך שפירא (המכונה ה"בני יששכר") המשיך להשפיע על יהודי עיירתנו ללא מגע עם הרוחות החדשות המנשבות ממרחקים. המיגבלה הגיאוגרפית תרמה אף היא, מעט או הרבה, למצב זה. רכבת קטנה, על מסילה צרה, הוליכה מתחנת המוצא של עיירתנו את אוצרות סביבתה היערית עד לצומת מסילת הברזל קראקוב — לבוב, שהיתה במרחק כמה עשרות קילומטר. לרכבת זו היו מצרפים לפעמים 2—3 קרונות נוסעים.

בשנים 1919—1920 החלו להבקיע אלינו משבי־הרוח הראשונים מן ההתעוררות הלאומית והתרבותית והתסיסה הארגונית־ציבורית, שבמרכזי היהדות שמחוצה לנו. בודדים מבין הנוער, שעד כה היה אמון על הווי חסידי ולימודי קודש, החלו לקלוט משמעות ההתרחשויות בעולם היהודי ובייחוד עוררו את להט דמיונם הדי הידיעות שהגיעו מארץ־ישראל, על עבודת־אדמה, סלילת כבישים וכו׳ בידי חלוצים. בחשאי התחלנו בגישושים אחר אפשרויות של הכשרה חקלאית בסביבתנו. בינינו קבענו שהכשרה כזו היא הדרך הטובה לקידום תהליך הפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי לקראת תפקידו בארץ. אך עד מהרה טפחה המציאות על פנינו. הוברר לנו כי לא נצליח לממש את תכניתנו בסביבה הקרובה משום ההתנגדות החריפה מצד משפחותינו ולחצן הצפוי עלינו ועל בעלי המשקים החקלאיים באיזורים הסמוכים. בעקבות זאת נפלה בתוכנו ההכרעה להרחיק נדוד. אחר חליפת מכתבים עם מרכז "החלוץ" בוורשה, נתקבלה הסכמתו לצרפנו, באביב 1922, לקיבוץ ההכשרה בגרוכוב.

היציאה

מימוש יציאתנו לגרוכוב היה מבצע נועז וכרוך בקונספיראציה רבה בשל התנאים והאווירה שחיינו בהם. חששנו שמשפחותינו עלולים, מתוך יאוש, להפעיל נגדנו אמצעים משטרתיים כדי להניאנו מדרכנו. אך היום הקובע הגיע ולמחרת הפסח תרפ"ב יצאנו לדרכנו לאורך מאות קילומטרים. התחלנו לנסוע ברכבת האזורית הזוחלת והמשכנו בקו הרכבת הראשי עד הגיענו לוורשה עם דמדומי הבוקר. בתחילת הדרך היינו מדוכדכים וחרדים לגורל משפחותינו "ששיכלו"

Centralny Komitet org. „HECHALUC-PIONIER" w Polsce

Warszawa, Karmelicka 11.

POCZTÓWKA.

W. P.

Izaak Kasir

Dynow na Przeworsku

Malopolska

הסתדרות „ההלוץ" בפולין ורשה, 7/IV. 1922

הועד המרכזי.

לחבר יצחק ... קסיר

No. 4141

חבר נכבד!

[illegible]

[illegible]

של הסתדרות „החלוץ"

בפולין

פניית הח' א. דובקין ליצחק קאסע בדבר אפשרות דחיית יציאתו להכשרה בגלל התנגדות ההורים

פתאום את יקיריהם. חששנו מפני אמצעי מניעה שאולי יופעלו נגדנו. מאוחר יותר, עם ההתקרבות למחוז חפצנו, היינו כבר עליזים ומתרוננים על אף תלאות הגוף והנפש שפקדונו באותם הימים ובשעות הנסיעה כגנבים בלילה. כשעתיים נחנו על צרורותינו בבית־הנתיבות ובשעת בוקר מוקדמת התייצבנו במשרדי מרכז "החלוץ" ברחוב דזיקה 5, שם נפגשנו זו הפעם הראשונה בחיינו עם עשרות חלוצים מאיזורי הספר של פולין המזרחית שסיפרו על חוויותיהם בדרכם לכאן כתחנת מעבר לעלייתם ארצה. אחדים מהם היו, כמונו, מועמדים לצאת להכשרה בגרוכוב. קבוצתנו מנתה בס"ה 6 חברים בני 18 — 21: אריה תמיר (ויניק), יוסף גרוכמן, ישראל שפאץ, יצחק גוטמן, יעקב שכטר ואני. נסיבות מותם של גוטמן ושכטר, אחרי ששהו בארץ שנים מספר, הן סיפור טרגי בפני עצמו. יוצאי דינוב בני דורם של הנקובים בשמותיהם יוכלו לזהותם בתוך התמונה של "קיבוץ גרוכוב" המצורפת כאן.

שעה קלה אחר בואנו נתקבלנו לשיחה עם מזכיר המרכז דאז — הח' אליהו דובקין, שהתעניין בפרטים אישים־ביוגראפיים של חברי קבוצתנו הגליצאית ובמצב תנועת "החלוץ" בגליציה בכלל. כטירון מהפרובינציה הרחוקה של דרום פולין הייתי מלא התפעלות וסיפוק מהטיפול המעשי בעניני סידורנו בגרוכוב. מנועם דיבורו העברי השוטף של דובקין ואפילו מחזותו החיצונית האומרת כבוד. לבסוף צייד אותנו בכעין מסמך העברה לקיבוץ (כמדומני שהיה מופנה לח' שמחה בלאס), בכרטיסי נסיעה ברכבת הפרברים פראגה־גרוכוב ובתדריך כללי בעל־פה. לפני צאתנו עוד התייחד אתי הח' דובקין כמה רגעים וביקש לשמוע מפי על מצב הדברים לאשורו בבית הורי בעקבות מכתב תלונה קשה שקיבל מאבי ז"ל שבו התרה כי עזיבתי את הבית תביא ח"ו לטראגדיה וכו'.

בקיבוץ ההכשרה — קבלת פנים חברית, שיחת היכרות, ארוחת צהרים מאוחרת בחדר האוכל, קביעת מעון מגורנו וסידור עבודה לנו בשביל יום המחרת. זכורים לי מבני המשק, ביניהם מחסן לכלי עבודה ולתוצרת החקלאית וכן 2—3 אסמי תבואה ושחת שבאחד מהם השתכנו. החידוש והמוזרות בכל הסובב אותנו שבו את לבנו. השפעת הבית המסורתי שבו גדלתי עדיין פעלה בתוכי, כך שהשכמתי קום לפני היציאה לעבודת יומי כדי להניח תפילין ולהתפלל שחרית ביחידות לעתים מול לעגם של 2—3 מחברי לקבוצה, אך אני משום מה חשתי ביסוד האחדות וההשלמה בין בתי אבותינו שעזבנום זה עתה לבין מעשה ההכשרה לחיים חדשים בארץ האבות. ברבות הימים נרקמו והתגבשו יחסים טובים ביותר בין מחזור החברים החדשים לבין ותיקי המשק.

במרעה

בהתאם לסידור העבודה, ויתכן שבהתחשבות בנטייתי ובהצעתי, שובצתי לאחר זמן־מה לתפקיד רועה העדר של המשק, ואמנם במילוי תפקידי זה באתי על סיפוקי המלא. קודם כל היתה לי אפשרות לדמיין ולהידמות לדמויות רועים שבמקרא. מעיל צבאי ארוך וישן עטף את גופי כשהוא מוצמד אלי בעזרת חגורת

חברי קיבוץ "גרוכוב" ב־1922

בין העומדים, שני משמאל: יצחק קאסע. בין היושבים, שלישי ורביעי: יוסף גרוסמן וגוטמן. בין היושבים בשורה שניה, שני משמאל: אריה וויניק

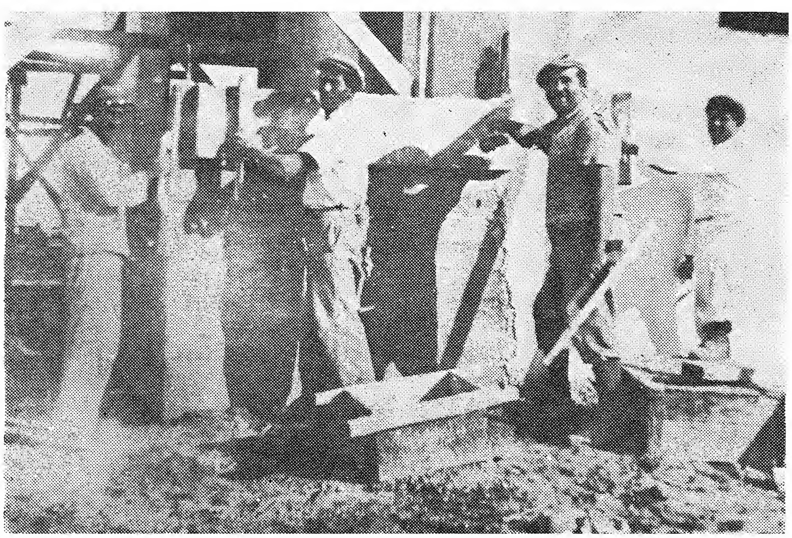
קש שקלעתי לי לצורך זה. רגלי טרם הסכינו ליחפות, קשרתי להן איזה נעליים בלויות, ועם מקל רועים ארוך ביד כיוונתי את צאן מרעיתי מרגע שהוצאתים ממכלאות המשק אל מרחבי שדות הבר ונאות הדשא והשלף שבהם. לימים נודע לי, כי שטחי בור אלה המשתרעים על כמה קילומטרים מרובעים הם קניינה של הקהילה היהודית בווארשה, אשר רכשה אותם כקרקע רזרבית לבית־עלמין בעתיד. ידיעה זו היתה לי מקור חדש לחוויות. פתאום ראיתי כי יש משהו סמלי רב־משמעות במעשי החלוצים על אדמת נכר זו המיועדת לבית־קברות ענק ליהודי הקהילה הגדולה ביותר ביבשת אירופה. הרגשתי שבמפעל ההכשרה שלנו ויעודו יש משום גמול היסטורי ומיסוד התחיה להמוני "שוכני־עפר" שיובאו פעם להיטמן בשדות אלה. כעת, בפרספקטיבה לאחור נראים בבירור איום תעלולי גורלנו האכזר בקיצה של קהילת יהודי וארשה ותכניותיה לגבי אותם מרחבי שדות, שנמסרו לפני למעלה מיובל שנים בחכירה זמנית למרכז "החלוץ" בפולין. אדמות אלה כבר לא הספיקו "לקלוט" את ההמונים שהלכו לעולמם בגלל מוצאם ושייכותם, אך מחזורי החלוצים בהכשרת גרוכוב הם ששימשו על במת שדותיה — בגזירת אותו גורל — כמכשירים ומעצבים את הפתרונות לבטחון קיומם ועצמאותם של צאצאי אותם המוני בית ישראל בארצם.

ותיזכר כאן אפיזודה אחת הקשורה בי אישית. פעם בהיותי במרעה עם העדר במרחק רב ממבני המשק, הגיעה בריצה חברת הקיבוץ כשהיא נרגשת וחדשה

בפיה: לחדר אוכל באה איזו אישה מבוגרת שסרבה להזדהות בשמה, אך לפי כמה משאלותיה ונושאי התענינותה, וכן לפי לבושה והברת האידיש שבפיה, "חושדים" בה שהיא גליצאית והיא ודאי אמא שלי. החברה הציעה לי להחליף אותי בעבודה כדי שאגש לחדר האוכל לראות את האורחת הבלתי קרואה. הייתי בטוח שאמנם אמי היא זאת, שבאה לבקרני וביקשתי מהחברה שתחזור למשק ותפנה את האישה לשדות המרעה בכיוון אלי. לא רציתי שיהיו עדי ראיה למחזה המפגש שלנו, שעלול להיות, לא במעט, דרמטי. אמי, אשת חיל פעלתנית, היתה גם ידועת סבל ותלאות בשל מותם של שלושה מבניה בקטנותם ומובן שחרדה מאוד לשלומי ולגורלי, כבן־יחיד, בן זקוניה. כאשר נסיונות המניעה וההפצרות לא הועילו וניתקתי את עצמי מבית הורי ומאורח חייו, לא יכלה אמי להירגע ולהשלים עם אבדני, וזה מה שהניע אותה לטלטולי הדרך הרבים עד לקיבוץ גרוכוב. בהגיעה למקום חששה להזדהות שמא יערימו עליה החברים בדבר המצאי במשק. לבי פחד ורחב בהתקרב אמי אלי בשדה. רק ממרחק מועט הכירה אותי בשל לבושי וכל חזותי שהיו זרים ומוזרים בעיניה. אז השתטחה מלוא קומתה על הארץ באנחות ובבכי. לאחר שעה ארוכה הצלחתי לעודדה ולהרגיעה. בינתיים הגיע חבר שהחליף אותי בשמירה על העדר. הבאתי את אמי לחדר־האוכל, התרחצתי והחלפתי בגדים, סעדנו ארוחה קלה (אמי רק בשתייה מחשש לכשרות). קבלתי חופש עד ליום המחרת והתפניתי "לבלות" עם אמי הרגועה במקצת. הבאתי אותה העירה להראות לה מעט מפלאי הכרך כדי לבדר ולהסיח את דעתה מהנושא המציק לה. לבסוף הבטחתי לאמי כי אין לע"ע בתכניתי לעלות מכאן ארצה ולקראת ראש־השנה אחזור הביתה למלא גם בו את חובותי. בהביאי את אמי לתחנת הרכבת כדי לצאת חזרה, היא היתה כבר רגועה ומנוחמת ובדבריה אלי בשעת הפרידה הבחנתי אפילו בנימת הבנה וכבוד למעשי החלוצים שראתה וששמעה עליהם מפי.

מפגש של מספר חברי מרכז "החלוץ" לשעבר בלבוב, שהתקיים ברחובות ב־1930
עומדים מימין לשמאל: צפורה ויונה כסה, זיוה.
יושבים מימין לשמאל: איזה שכטמן, יצחק קאסע, נחמן כה;, דב סדן, ישראל כהן

בעב:דת הבנין בארץ. במרכז: יצחק קאסע

צרור של
זכרונות

הרב יעקב שלמה פרידמן

סיפורים מימים רחוקים

בעת שהייתי ילד בן י"ב שנים, היה אבי זקני, ישראל טאג, ראש העיר בדינוב. הוא סיפר לי, שלפי ה"פנקס" של המקום באו היהודים לעיר זו מצרפת. הרב, שבא יחד עמהם, היה ר' שמואל בעל התוספות. ראיה לכך נמצאת בבית הקברות הישן — שם ישנה מצבה, בשורה הראשונה, עליה רשום: "פ.נ. הרב ר' שמואל בעל התוספות". ראיה נוספת: כל התפילות והמנהגים בין היהודים היו לפי נוסח אשכנז וצרפת ולא כנוסח ספרד.

שמה הראשון של העיר נכתב בפנקס "דינויוב" — רק מאוחר יותר שינו אותו לדינאָוו. ה"בני יששכר" כתב את שם העיר דינאָב, משום שלפי פירושו משמעו דין־אב. כך גם כתב בכל ספריו — דינאָב ולא דינוב.

*

סביב העיר היו הרבה כפרים, שבכל אחד מהם השולט היה ה"חראַביאַ" — למשל: בכפרים באכורז' ונאזערוץ — חראַביאַ סקשינסקי; בדומברובקה וב־קפיטשינקא — שליטים־פריצים ששמם כבר נשכח ממני. בכפר זה האחרון גר אביהם זקנם של הצדיקים רבי אלימלך מליז'נסק ואחיו ר' זישע.

*

פרנסתם העיקרית של יושבי דינוב בעת ההיא באה להם מאנשי הכפרים הללו, שהיו מקיימים בכל יום ה' בשבוע את השוק השבועי. 4 פעמים בשנה קיימו בעיר את "השוק הגדול". 3 בעלי־בתים יהודים היו אנשי־אמונם של ה"פריצים" וה"חראַביות" הנ"ל: אבי־זקני ר' ישראל טאג, ר' נחמיה וויינברגר, ר' שמואל גרינס. רק להם מכרו מהכפרים את כל התבואות, את עצי היער ויין השרף. הסוחרים הללו היו על כן הנגידים של דינוב. היות והנהר סאַן עבר דרך דינוב וסאַנוק, הגיע לראַזוואדאָוו וליז'נסק וזרם הלאה עד התחברותו אל ה"ויסלה" — היו הסוחרים מעבירים דרכו את העצים, וכך הגיעה הסחורה עד לאזורים של פולין הרוסית.

*

גם בתוך העיירה עצמה היתה "חצר" (אַ הויף) בבעלות הפריץ טשיטשיצקי — מחסידי אומות העולם. כשעמד לבקר בדינוב הצדיק ר' צבי אלימלך שפירא — שבא מבלוזוב כדי להטיף לדרך בחסידות של אביו, רבי ר' דוד'ל — ובפעם אחרת, עת שביקר בעיר בן־אחיו ר' מאיר'ל שפירא (מרנובסק?) — נסעו החסידים מדינוב לקבל פניהם ולהביאם בכרכרה מפוארת, רתומה לסוסים, שהעמיד לרשותם הפריץ טשיטשיצקי. והיתה זו קבלת־פנים בכבוד מלכים.

*

מעשה בחדר, שבו נתגלה אליהו הנביא לרבי ר׳ יהושע מדינוב. המקום היה בבית מול בית הכנסת הגדול, שם גר בזמנו ראובן־אשר האופה. כן היה גר שם המלמד זיסקינד, שאף אני למדתי אצלו. באותו בית, בעליית הגג, היתה דירתו של ר׳ יהושע, סבו־זקנו של ראובן־אשר. החדר שבעלייה עמד סגור ומסוגר בגלל עובדת התגלותו של אליהו הנביא.

*

מנהג היה אצל ר׳ צבי אלימלך שפירא, בעל ה״בני יששכר״, שכל חסיד שהגיע, אך לא היה יושב ללמוד אצלו ג׳ ימים בשעורים — לא הסכים לקבל ממנו את ה״פתקא״. וכך אמר לו: „איך אתה קורא לי רבי ואיך אני יכול להשפיע לטוב בשבילך, כשאינך נמנה על תלמידי?״...

*

דינוב היתה מפורסמת בין שאר העיירות, בהן היו יושבים צדיקים, כגון צאנז, בעלז, סאדיגורע ועוד. בכל מקום, בו גר רבי — היו בעיר בתי מלון (בתי־הארחה), כדי שלא יאמר אף אחד — ״צר לי המקום״... כמובן, שהמחיר בעד שהות בבתי המלון לא היה זול כלל. אולם הצדיקים בדינוב עשו תקנה: כל בעלי־הבתים חייבים לקיים את מידת הכנסת האורחים ללא תשלום. בעלי הבתים עזבו את מטותיהם וסידרו לעצמם מקומות־לינה ארעיים, כדי לאפשר מקומות־לינה להמוני החסידים, שהגיעו מהחוץ. גם עקרות הבית השתתפו במבצע זה של דאגה לאורחים, ואיפשרו להם להכין תבשיליהם ללא דרישת תשלום.

*

ה״בני יששכר״, כשישב לקרוא את ה״קוויטלעך״ של החסידים, נהג לקרוא את ה״פתקא״ ולכתוב בפנקס שלו חידושי תורה. קרא, כתב ודיבר לחסיד — דיבר, קרא וכתב. הכל היו אומרים, שהוא ״רבי טוב״, היות והכל הוא רושם בפנקס. רוב החומר שהעלה בדפי הפנקס שלו, נדפס מאוחר יותר בספרים הרבים שחיבר הרבי צבי אלימלך.

ויטה חיל מבית בר

שברי זכרונות מעיירת הולדתי — דינוב

נולדתי בדינוב, דור שישי, בעיירה בה עברו ימי ילדותי ונעורי עד עלותי ארצה עם יעקב ב־1935. ביתנו היה מיוחד במינו, כי צורת החיים בו היתה יוצאת דופן אז — וכיום קשה אולי לתאר או להבין זאת. לפי משאלתו של הסבא, ר׳ וולביש שפרלינג ז״ל, שהיה נערץ ואהוב על כולם, נשארו אמי חיה ואחותה צביה, גם אחרי נשואיהם, לגור ולחיות יחד עם הוריהם. היה זה מעין קיבוץ עירוני בזעיר אנפין.

העסק היה משותף. משק הבית התנהל במשותף. הילדים גדלו יחד והתחנכו כמו במשפחה אחת, וההוצאות התחלקו לא בהתאם לגודל המשפחה, כי אם בהתאם לצריכה השוטפת של כל אחת מהמשפחות — בלי תקציבים הנהוגים בקיבוץ.

חמש מאות משפחות יהודיות חיו, עבדו והתפרנסו בדינוב, מי ממלאכה ומי ממסחר. הם היוו מיעוט בתוך הסביבה הנוצרית, אבל שמרו על הצביון הדתי בקנאות. התבלטו בקהילה הזאת כמה עשרות משפחות בעלות אופי אורטודוקסי מובהק, כמו נטורי־קרתא אצלנו בירושלים, בשכונת מאה שערים. הרבה תלאות והשפלות ידעה הקהילה היהודית בדינוב, אך היא החזיקה מעמד עד שירדה השואה על העם היהודיה בארצות אירופה, והחיה הנאצית הכחידה ללא רחם ששה מיליונים מבני עמנו ובתוכם את יהודי עיירתנו: גברים, נשים, זקנים וטף.

מעטים מהם נשארו בחיים רק בנס, אחרי השואה הנוראה הזאת. חלק מהניצולים הגיע ארצה, בה האודים האלה מצאו סוף סוף מקלט, אחרים נדדו בשבילי ארצות הנכר ושם בנו את חייהם מחדש.

בזכרונותי אני מפליגה לעבר הרחוק, המחזיר אותי לימי ילדותי בדינוב. העיירה שכנה על גבעה שסביבה, במרחק מה, התפתל לו הנהר סאן רחב המידות ועמוק המים הזכים. מעברו השני נמצאו לכל אורכו כפרים עם שדות נרחבים מוריקים, משופעים במים, מעובדים בצורה פרימיטיבית, אבל מבורכים ביבולים טובים. חגורת יערות עבותים הקיפה את הסביבה ובתוכם עצים שאת גזעם לא ניתן היה להקיף בידים, ודרך צמרותיהם העבותים לא ניתן היה לראות את השמים. הנוף והריחות מהשדות היו אמנם משכרים בעונת האביב והקיץ, אבל הנוף האנושי בתוך הטבע הנפלא הזה היה עוין לנו — היהודים.

שנת שחרור פולין ב־1918 החלה בפוגרומים על היהודים. בהמוניהם הגיעו לעיירתנו איכרים משולהבים מכפרי הסביבה, מצויידים באלות, אתים ומגרפות, התנפלו על היהודים, פצעו אותם, בזזו חנויותיהם וגרשום מבתיהם.

במנוסתם מידי הפורעים מצאו הרבה משפחות מסתור בקרב האוכלוסיה העירונית הנוצרית, אשר הסתירה אותם במרתפיהם, ברפתות ובעליות הגג שלהם. בשוך הזעם, אחרי ימי אימים, פחד ורעב, חזרו היהודים התשושים לבתיהם ההרוסים והשדודים והתחילו לבנות את חייהם מחדש. הקהילה היהודית הפצועה

התארגנה לאט לאט. הוקם ועד הקהילה בראשותו של ר׳ לוזר פרנקל, איש חכם ופעלתני, ובעזרת הג׳וינט מארצות הברית, ששלח מזון ובגדים, הוקמו ועדי פעולה לעזרה סוציאלית. הועדים האלה הקימו מטבח עממי ״פאָלקס־קיכע״, בו עבדו בתורנות מתנדבות מקרב המשפחות ללא יוצא מן הכלל. הן בישלו וחילקו ארוחות חמות לאוכלוסיה היהודית, וביחוד בשביל הילדים. אזכור תמיד את טעם הקקאו מהחלב המשומר ואת טעם מרק השעועית שאכלתי אז.

בבית הספר העממי מורגשת היתה אוירה אנטישמית, החל מכתה א׳. התלמידים היהודים היו במיעוט, אבל כשרונותיהם והשגיהם בלימודים בלטו, וזה לא היה לרוחם של התלמידים הגויים, ואפילו לא של המורים.

את עונות השנה אפשר היה לזהות לפי סדר ישיבתם של התלמידים בכיתות. היו שלושה טורי ספסלים בכל כתה, והם היו מחולקים כך: הבחורים בטור נפרד ובספסלים האחרונים — התלמידים היהודים, בטור האמצעי ישבו הבנות הנוצריות ובטור השלישי — אנחנו היהודיות.

בקיץ היו טורי הספסלים של הגויים בצד החלונות הגדולים הפתוחים ובחורף השתנה סדר הישיבה. אנחנו על יד החלונות הקפואים, שרוח קרה נשבה מהסדקים, ו״הם״ בצד התנור המוסק, שהפיק חום נעים.

הרצון ללמוד והשאיפה להרחיב דעת ואופקים היה עצום בקרב הנוער היהודי, אבל חסרו האמצעים הכספיים וגם הכלים לכך. בדינוב לא היה בית ספר תיכון ולכן בודדים המשיכו את לימודיהם בערים הגדולות, וזאת בתנאים קשים ובמאמצים רבים. האוכלוסיה האורטודוקסית־פנאטית רצתה לכפות את רצונה על הנוער והוריהם ולא פעם בחרו בטירור ממש.

זכור לי מקרה, שהייתי עדה לו בביתנו, בהיותי עוד ילדה קטנה וגרנו אצל לייב איציק ניימן, לפני שבנינו את ביתנו שנחרב במלחמת העולם הראשונה.

בעיירה נפטר מהתקף לב יהודי, שהיה סוחר טקסטיל, וכאשר התקשה לפרוע את חובותיו לסוחרים, שהיו הספקים שלו, הם הגיבו בדרכים המקובלות אז. ימים אחדים לפני פטירתו של האיש יצאה בתו בחשאי להכשרה, וזאת היתה העילה בידי הציבור האורטודוקסי־קיצוני לנצל את המקרה הטראגי לתעמולתם, בטענם, כי יציאת הבת להכשרה גרמה למות האב.

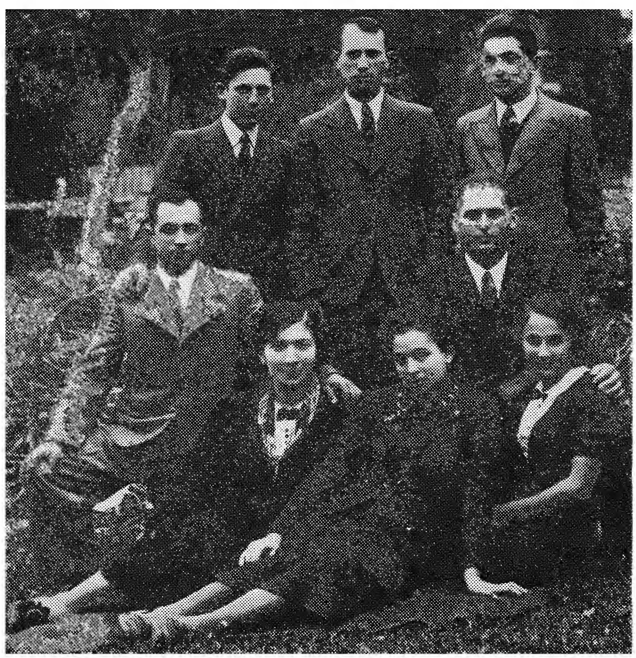
הם לא נתנו להביא את הנפטר לקבר ישראל, בטרם הכריזו החתמה של הורים על ״חרם״ נגד הנוער שדבק ברעיון הציוני, ועל ידי כך רצו לקומם עוד יותר את ההורים נגד ילדיהם.

גם לביתנו הגיעו שני ״טיפוסים״ מהסוג שהזכרתי. אבי עזב לפני כן את הדירה. הוא היה יהודי אדוק מאד, שומר מצוות בקפדנות, למדן מובהק וירא שמיים. לעולם לא התערב בענינים של אחרים ודעתו היתה נחושה נגד ״ההמצאה״ של החרם, כי מתחייבים ממש בדיני נפשות. הוא האמין בזה ולכן גם התנגד להם. אמי ז״ל היתה בעלת השקפות עולם מתקדמות וסרבה לחתום על החרם. השליחים האלה לא הסתפקו בזה ופנו לסבא. ואז אמי התערבה באמרה: אבא, אסור לך

לקחת אחריות על מה שעושים או יעשו נכדיך, ובתור אם לילדי, אני מבקשת ממך לא לחתום. והסבא החכם והאדוק לא חתם.

זאת אחת הדוגמאות באיזה תנאים פילס לו הנוער היהודי בעיירתנו את דרכו לקראת העתיד.

בשורת הציונות הגיעה לדינוב, ולא בנקל נקלטה ברבים, כי היו מכשולים גם בתוך הבית וגם ברחוב. בכל זאת, התנועה החלוצית רקמה עור וגידים — בהתחלה בסתר ואחר כך בגלוי. ראשוני החלוצים ארגנו קורסים, ואלה נהפכו לבית ספר עברי בשעות הערב, אשר היה ממוקם בחדר שכור אצל אשתו של מנדלי לובצר, שנשארה מטופלת בשני ילדים, בזמן שבעלה היה בשבי ברוסיה. מטעם "תרבות" בקרקוב נשלח לדינוב מורה מדופלם בשם גוטסווירט, אשר לימד את השפה העברית, תנ"ך וספרות, בעיקר בשעות אחרי הצהרים או הערב, כי בבוקר הילדים בקרו בבית הספר הפולני־ממלכתי.

קבוצת נוער ציוני פעיל בדינוב
למעלה מימין: דוד צוגהפט, שמואל אדלר (נפטר בחיפה), פ. פלדשטיין
שורה 2: אברהם רוזנבאום, מאיר יארע
יושבות: רחל לובצ'ר, חוה שטלצר, מניה פלקט

חובשי ספסלי בית המדרש החלו להסתנן לתנועה הציונית־חלוצית, אשר גדלה והתפתחה ככל שהעוינות מסביב גברה.

כאשר ראשוני החלוצים עלו ארצה והם: יצחק קסה, יוסף גרוסמן, שכטר, פרידמן, ויינטרויב — התדלדלו השורות אשר היו זקוקות לכוחות חדשים במקום אלה שהגשימו ועלו.

עברו שנים אחדות ואת העבודה הקשה של ליכוד השורות קיבל על עצמו יעקב חיל, שהגיע לדינוב עם משפחתו ב־1928 מהכפר קשיבה, בו אביו, ר' ישראל חיל, היה בעל אחוזה וכאשר הילדים גדלו העתיק את מקום מגוריו לדינוב.

באמונתו הלוהטת ברעיון הציוני־הסוציאליסטי ארגן יעקב מחדש את הנוער היהודי, תחילה בתנועת „השומר־הצעיר" ואחר כך ב־החלוץ". פעל ללא ליאות והפעיל אחרים לעשיה. הוא שאף להכשיר את הנוער למטרה אחת ויחידה — עליה לארץ ישראל. תנועות הנוער נרתמו לעבודה למען הקרנות הלאומיים ע"י איסוף תרומות מדי חודש, וגם לקרן „עזרה חלוצית", שהיתה כפופה למרכז בקרקוב ומטרתה היתה לעזור במימון עליית החלוצים לארץ.

הוקמה ספריה ע"י מתנדבים, שאספו ספרים בין האוכלוסיה היהודית. הספריה היתה פתוחה פעם בשבוע בשעות אחה"צ לקהל הקוראים, שתמורת תשלום לא גבוה השאילה ספרים בשפות: אידיש, עברית, פולנית וגרמנית. ההכנסות שמשו לרכישת ספרים חדשים ושמירה על הספרים שבלו.

קריאת ספרים הפכה להרגל מבורך, למילוי זמנם הפנוי של מבוגרים וצעירים בעיירתנו.

יום יום הגיעו לדינוב עתונים, לסוכנות של יהודי משכיל מאד, ברלה שרייער. העתונים „היינט" ו„דער מאָמענט" הופיעו בשפת האידיש וה„חווילה" וה„נובי דזנניק" בשפה הפולנית. המשותף בכולם היתה המגמה הציונית. רוב הציבור החילוני, וגם הדתיים בעלי השקפות עולם מתקדמות, קראו את העתונים הללו, ולא פעם היו ויכוחים סוערים בעניני הפוליטיקה בפולין ובעולם וגם במפלגות שהיו מורכבות מציבור יהודי בעל השקפות שונות. בשטח הפוליטיקה היה, כנראה, העם היהודי מעודכן וחזק, ופילפוליסטיקה הרי הינה סימן ההיכר שלנו.

אי אפשר שלא להזכיר את שמם של האוטודידקטים המובהקים שהיו בדינוב, והם זלמן שרייער ואברהם דורנבוש. הראשון למד ושלט בשפות זרות על בוריין והן: גרמנית, אנגלית וצרפתית, נוסף לפולנית ואידיש, כמובן, שהיו שפות מדוברות במקום.

אברהם דורנבוש היה מחונן במוח חריף ובכשרון יוצא מגדר הרגיל, בעיקר במדעי המתמטיקה והאסטרונומיה, נוסף לשפות הזרות, שאת ידיעתן רכש רק בכוחות עצמו, בעזרת ספרי לימוד שונים.

אברהם לא מצא מקומו בבית אביו, אחרי פטירת אמו, כאשר היה עדיין נער צעיר. שנים אחדות למד בבית המדרש, וכאשר עבר לעולם שפתחו לפניו ספרי מדע, שהזדמנו לידיו, שקע כולו בעולמו החדש. הוא התגורר בחדרים

שכורים, חי בעוני ובמחסור וסירב בעקשנות לקבל עזרה חמרית מחברים, שבכל ליבם רצו לעזור לו וגם עשו זאת בעקיפין. הוא התקיים בקושי משעורים פרטיים לשפות זרות ובמתימטיקה, וזאת תמורת שכר זעום, שבעצמו קבע. הסתפק במועט, אבל לספרים הוציא את הפרוטות האחרונות. אילו היה חי בתנאים אנושיים, שהיו מאפשרים לו לנצל את הפוטנציאל הגאוני שהיה טמון בו, — היה שמו הולך לפניו, אולי אף בעולם הגדול.

בלי משרד סעד ובלי תקציבים, הקיימים כעת במדינת ישראל, פעלה עזרה הדדית בעיירתנו העניה והמדוכאת. זה לא היה רק מושג — זאת היתה פעולה ממשית, אליה נרתמו מרצון צעירים וקשישים לעזרתם של עניים, חולים ואנשים גלמודים.

ועד קופת "העזרה" בדינוב ב־1934

בשורה שניה, ראשונה משמאל: ויטה חיל. מאחוריה: יצחק ארם

מלבד ועד הקהילה, היו בין האוכלוסיה היהודית אנשים שדאגו למצות לפסח לנצרכים, לעצים להסקה בחורף. כבדו את מצוות „הכנסת כלה" ע"י איסוף כספים בסתר, על מנת לעזור למשפחות עניות מטופלות בילדים, להשיא בת שהגיעה לפרקה או יתומה שפרנסה את המשפחה, שנותרה בלי אב או אם.

בלי צווים מגבוה ארגנו צעירים חילוניים קבוצה, אשר מבין חבריה יצאו בזמן הצורך שני בחורים לשמור בלילות אצל משפחות בהם היו חולים קשים, שהיו זקוקים להשגחה וטפול, ועל ידי ההתנדבות הזאת יכלו בני הבית לישון בלילות.

דמות מופלאה, שפעלה בצנעה ובלב חם, היתה הגב' באום. למרות שהיתה מטופלת בחמישה ילדים וניהלה בעצמה את משק ביתה בדירה שכורה, כלל סדר יומה בישול ארוחות מתקציבה של המשפחה בשביל חולים נצרכים וגלמודים. יום יום היתה מביאה בעצמה את האוכל למיטת חוליים. אני זוכרת שהגב' באום נדבקה במחלת הטיפוס וחייה היו בסכנה. כל העיירה התפללה לשלומה. היא הבריאה מהמחלה, וכאשר התאוששה, חזרה שוב לעיסוקה הקודם שהיווה יעוד בחייה.

„מוסד" בפני עצמו היה המלמד מרדכי־אלי. עיסוקו ופרנסתו מ„חדר", בו הרביץ תורה לילדי ישראל, החל מגיל שלוש. גם אני נמניתי עם חניכיו. בחדר שלו התחילו הילדים ללמוד את האלף־בית ובהמשך גם קריאה בסידור. הדגש הושם על שינון ברכות ותפילות מהסידורים עבי הכרס, שהיו מפוזרים על השולחנות הגדולים.

מקצוע נוסף היה למלמד שלי, והוא תיקון כלי חרס או חרסינה על ידי קליעת רשת מחוט ברזל דק סביב השברים, שהתאים אותם תוך כדי קליעת החוט, וכך יצר שוב כלי שלם הראוי לשימוש. במלאכה הזאת עסק בזמן שלימד את הדרדקים „א־ב", ומי בעיירה לא היה זקוק לאומנותו של מרדכי־אלי? הרי מקובל היה בכל משפחה, ואפילו באמידות שבהן, שאין זורקים דבר הניתן לתיקון.

האיש הנפלא הזה, שחי בדוחק ובעוני עם משפחתו בדירה עלובה, קלט בתוך ביתו כל יום ששי עוברי אורח ומקבצי נדבות, שנזדמנו לשבת לעיירה. חדר אחד הפך ל„בית מלון" לאנשים הנודדים, וזאת שלא על מנת לקבל שכר טרחה או טובת הנאה.

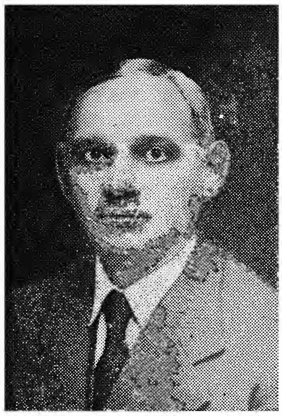
הוא היה טוב לב וטוב מזג. לא כעס, לא רגז ולא התאונן. הבעת פניו היתה תמיד רגועה, וחוש ההומור שלו התבטא בסיפורי בדיחות קולעות וסיפורים מרתקים.

וכאן ברצוני לעבור לעולם עשיה מסוג אחר.

ב־1928 באה לדינוב משפחת בכר, מעיר לבוב, בה שכלו את ילדיהם. היתה זאת משפחה מתבוללת. בזמן השלטון האוסטרי בגליציה היה בכר מנהל תחנת הרכבת בסטניסלבוב, עיר די גדולה. בהיותו יהודי, הוא פוטר ממשרתו, כאשר פולין קבלה בחזרה את עצמאותה. הם חפשו דרך לחזור לצור מחצבתם וקשרו את זה עם יצירת מקור פרנסה.

בדינוב הוא הקים בית חרושת ל„קולקי" — מסמרי עץ ואימומים, אותם שיווק ברחבי פולין לבתי חרושת לנעליים ולסנדלרים. הוא בחר את המקום לבית החרושת בגלל העצים שהיו מתאימים למוצרים שלו וגדלו בסביבה שלנו, שהיתה מוקפת יערות לאורך עשרות קילומטרים.

כאשר התבססו במקום מבחינה כלכלית, חפשו בני הזוג בכר דרך להתקרב ולהשתלב בחיי הקהילה היהודית ועשו זאת בהצלחה.

הזוג בכר

לא עבר זמן רב ושניהם הפכו לדמויות בולטות על ידי פעילותם הברוכה בשטחי החיים התרבותיים, החברתיים והכלכליים של הקהילה.

בכר ארגן והקים בנק, שבמבנהו היה אך ורק יהודי ולמען היהודים — „בנק לודובי" (עממי), שהיה רשום כחוק במרכז הקואופרציה היהודית בעיר לבוב. המניות, שהיו יסוד להקמת המוסד הזה, נרכשו על ידי סוחרים בעלי אמצעים, אליהם פנה בכר אישית, והוא גם נבחר לעמוד בראש ההנהלה הנבחרת כמנהל בפועל, בלי לקבל שכר.

הבנק הזה הפך למכשיר, אשר שירת ועזר לסוחרים ובעלי מלאכה יהודים להתגבר על הקשיים הכספיים. הציבור הזה נעזר בהלוואות בתנאים הוגנים ורכש בתשלומים מניה, ששולמה בזמן קבלת ההלוואה.

כאשר התחלתי לעבוד בבנק, הכרתי מקרוב את אישיותו של בכר. הוא לא היה סוציאליסט בהשקפותיו, אבל חיובי במלוא מובן המלה, בעיקר במעשיו ובהתנהגותו עם הזולת. יחסו לעובדים בבנק היה למופת והתעניין בבעיות האישיות שלהם ותמיד מוכן להקשיב, ליעץ ולעזור.

את הלקוחות מכל שכבות העם, שבאו במגע אתו, הוא קיבל תמיד בסבר פנים יפות, בנימוס ובסבלנות. ברצון ובלי הבלטה עשה את הכל וגם מעבר ליכולתו, על מנת למלא את משאלתם של הפונים אליו בצר להם.

לאורה בכר מצאה שדה פעולה נרחב בהשגת אמצעים להקמת מרכז תרבותי לנוער היהודי בפרט, ולציבור היהודי בכלל. היא אירגנה והפעילה אנשים אחרים לארגן ועד למען הקמת „בית־עם".

נמצאו יהודים מבוססים כלכלית, שהרימו תרומות להקמת הקרן, החתימו משפחות (דקלרנטים) על התחיבות לתרומות חדשיות קבועות, וכאשר ההתחלה

הוכתרה בהצלחה, נמשכה פעילות אינטנסיבית. על מנת להגדיל ולהרחיב את הקרן למען בית־העם, ארגנו מסיבות עם הגרלות והצגות בשיתוף „שחקנים חובבים". כל העבודות הקשורות במבצעים האלה, בוצעו על טהרת ההתנדבות, שבראשה עמדה לאורה בכר. היות ולא היו כמעט הוצאות, פרט לאולם ששכרו מהגורים (סוקול), היו ההכנסות קודש למטרה שהציבו לעצמם הפעילים. המאמצים נשאו פרי. תוך זמן לא רב רכשה האגודה למען בית־העם מגרש רב־ממדים. אחרי שגידרו את השטח, הכינו מגרש טניס רחב־ידיים עם כל האביזרים, הכשירו מגרש לכדור־עף ובנו מבנה יפה מעץ (פאביליון בלע"ז). ה„פאביליון" שימש לישיבות, למפגשים חברתיים, למשחקי חברה, והעיקר — למסיבות לרגל חגים לאומיים שלנו.

במקומות הריקים שנותרו במגרש שתלו דשא, ששימש למסיבות־גן לאוכלוסיה היהודית בערבי חג בקיץ. ההכנסות מדמי הכניסה ומהפעילויות איפשרו סוף סוף להגיע למטרה הנכספת, והיא — הקמת בנין קבוע ומתאים ל„בית־העם".

אני עזבתי את העיירה בטרם התחילו לבנות את בית העם, ועל הקמתו נודע לי בארץ ממכתבים שקבלנו ממשפחת בכר ב־1936, מכתבים השמורים אצלי עד היום. הם הודיעו לי גם שמתכוננים לחסל את העסקים ולבוא ארצה. כמו רבים אחרים, גם הם לא הספיקו להגיע אלינו ונפלו קרבן בידי הקלגסים הנאציים יחד עם קדושי עיירתנו — דינוב.

העליתי על הנייר רק את החיוב שבחיי יהודי עיירת הולדתי, כי את השלילה אינני זוכרת. כולם היו טובים ובתור שכאלה נזכור אותם בכאב עמוק לעולמי עד.

יהי זכר קדושי עיירתנו ברוך!

ינואר 1978

יעקב חיל

יחזקאל אילן (מנק בוים)
קבוצת שילר

דינוב כפי שהכרתיה

דינוב היא עיירה בגליציה המערבית — שם גדלתי וחונכתי. זכרונותי מלווים אותי מגיל 5, כאשר ב־1918 היו פוגרומים בעיירה ואני ברחתי, כשאתי שמיכת צמר־גפן... והשכנים אספו אותי. משחר ילדותי היתה לי ההרגשה, שעלי להגן על עצמי. כצעיר קבלתי חינוך ציוני בתנועת נוער שבעיירה, שהיתה חזקה מאד.

זכורני שבשנת 1925, עת הניחו את אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים, חגגנו את המאורע בהפגנה גדולה בעיר, אשר נחרתה בלבי מאז. היה זה חג בשבילנו. תליתי דגל כחול־לבן על גג הבית. המשטרה רצתה לעצור אותי בגלל זה, ואני הסתתרתי במרתף.

החינוך הציוני בעיירה היה מפותח ופעילות גדולה היתה בחוגי הנוער התוסס והמתמרד. בין יתר הפעולות שביצענו, נזכר אני בכנס גדול של "החלוץ", בהשתתפותו של הח' יצחק כסה.

העיר שלנו היתה אחת היפות בכל האיזור. נזכר אני באביב היפה, כאשר במסגרת תנועת־הנוער יצאנו שיירות־שיירות לטיולים להרים וליערות וכן ל"ליבנה באַרג" (כך היינו מכנים את ההר הזה). כל אחד היה מספר את סודותיו, היינו משחקים ומבלים. אולם יחד עם כל זה תמיד חיינו בידיעה שעתידנו לא כאן.

ימי השבתות והחגים איחדו אותנו. אהבנו להתאסף בבית הכנסת ולשמוע את התפילה בצוותא, שנתנה ביטוי עמוק של אמונה. בכלל היתה בין יהודי העיר הרגשה, שמטרותינו הן משותפות וחייבים אף לפעול במשותף.

עיירת דינוב גידלה מתוכה רבנים מפורסמים. נזכר אני במקרה עת נלויתי לאבי ואחי ז"ל, כאשר ארגנו ביקור של רבנים — את הכבוד שחילקו להם, והעיר היתה כמרקחה.

משפטים אחדים אקדיש לזכר אבי. כל תקופת חייו עזר לזולת, במיוחד לעניים. כל ליל שבת היינו מזמינים אורחים לסעודת השבת אצלנו. אמי היקרה ז"ל טיפלה אף היא במשך שנים במוכי גורל (כמו שכן עיוור, שאף סעדה אותו בביתנו). הילדים היו מביאים אותו הביתה ומחזירים אותו לדירתו. זאת היתה דוגמה מובהקת בשבילנו ולאור המעשים הללו התחנכנו.

בגיל צעיר עזבתי את העיירה ולמדתי מחוץ לבית, אך תמיד אהבתי לחזור לחיק המשפחה.

אך גדלנו בסביבה עויינת ובאווירה של אנטישמיות. אמנם חושלנו להיות יהודים גאים ולשמור על כבודנו. לא נתנו לפגוע בנו. זכורות לי ההתנגשויות בבית־הספר. לדוגמא: פגיעה בפיאותיו של ישראל פרנקל מידי התלמידים

הגויים. אנו לא חששנו להכות בהם, בלי להבדיל בין בנים ובנות, וזאת על מנת להגן על כבודנו. עשינו זאת גם בחדר המורים.

במלחמת העולם השניה פקד אסון גדול את העיר דינוב ומשפחות שלימות נרצחו ונהרגו ולא השאירו אחריהן זכר.

בשנת 1946, בהיותי בפולין בתור חייל הבריגדה היהודית, נפגשתי עם שארית הפליטה ועם מכרים שנשארו בחיים. במיוחד התעניינתי בגורל משפחת צוגהפט. לדאבוני הגדול, לא נשאר ממשפחה זו אף אחד. היתה זאת משפחה גדולה ופעילה בעיר. לא הייתה פעולה ציבורית אחת, שמישהו מן המשפחה הזו לא השתתף בה.

בהקשר זה נזכר אני שבהיותי ילד, היינו מתכנסים במוצאי שבת ל"סעודה השלישית" והיה נעים לבלות בביתם החם והמלא אנשים. כל מי שבא לבקר בדינוב ידע, שאצל משפחת צוגהפט ימצא מקום לאכול ולישון. המשפחה היתה מרובת ילדים, וכולם היו פעילים. האב האהוב שלהם מת בצעירותו והאם גידלה את ילדיה בכוחות עצמה. אחד הבנים — אלימלך — עלה לארץ ב־1926, אבל אחרי זמן מה חזר.

הבית של משפחת צוגהפט היה מרכז לרבים מבני עירנו. משפחה זאת היתה קשורה בקשרי־משפחה עם משפחות גריפס, אדלר ועוד.

הרבה־הרבה יש לכתוב על העיירה דינוב ועל היהודים הטובים שחיו ופעלו בה והיה להם חלק גדול בחנוך הציוני והיהודי שרכשנו.

חבל על אלה שראו את חורבן הקהילה היהודית ולא זכו להיות אתנו.

יהי זכרם כרוך.

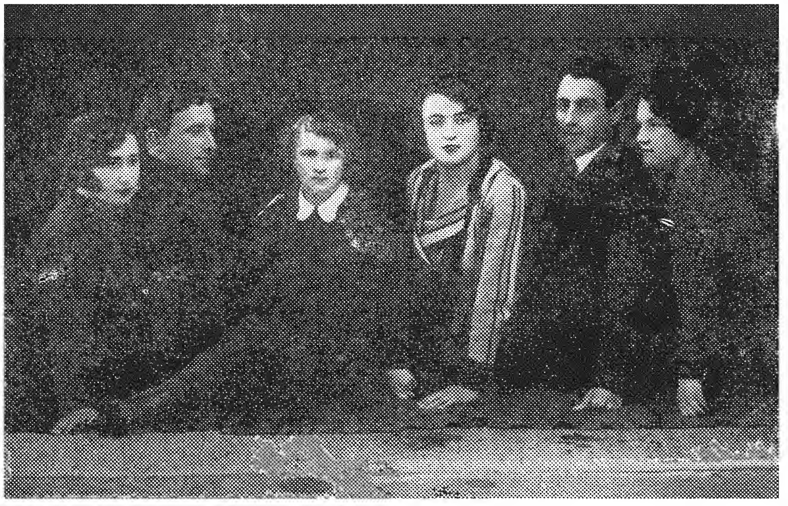
קבוצת חברי נוער ציוני חלוצי בדינוב

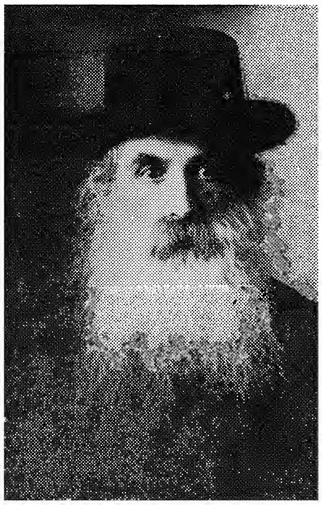
רבקה מאָריץ ופרל־רבקה קאסע

שני חברים בדינוב
דוד רייכמן, אלימלך רוזנבאום
משמאל:
רייכמן, בךאחותו של י. קסה,
נורה יחד עם אביו בידי הגסטפו
בשעות הראשונות לכניסתם העירה

מימין לשמאל: דינה (גרוסמן) תובל, אהרן שפרינגר ז״ל, רחל׳י ווייניק ז״ל,
רחל (פרנקל) קסה, יעקב חיל ז״ל, אסתר (רוזנברג) רוזנצווייג

יהושע סגל
קבוץ יד מרדכי

סבא שלי

מב׳ז כל משפחתי הגדולה עולה ומזדקרת לנגד עיני דמותו של סבא שלי, זאב וולפיש שפרלינג — ר׳ וולפיש קראו לו הבריות. אכן ראוי היה האיש לכינוי רב, כי צדיק היה האיש במעשיו, בהתנהגותו ובכל אורחות חייו. הוא מופיע לפני בקומתו התמירה והזקופה, רואה אני את קלסתר פניו היפים, את זקנו הלבן היורד על פי מידותיו, שהוסיף הדר לפניו, ואת עיניו — העינים אשר ים שלם של נדיבות השתקף בהן.

סבא לא היה יליד דינוב. הוא הגיע לעיירתנו מעיר רבתי לבוב, וכחתן לשמואל רייך נשא את בתו גיטל. שמעתי פעם את קורות השידוך בין האברך וולף שפרלינג והעלמה גיטל רייך.

רב שמואל רייך הוליד שלושה בנים ובת יחידה גיטל. כאשר הבת הגיעה לפרקה — התחיל אביה לחפש שידוך עבורה. והמקרה זימנו לעיר המחוז לבוב. שם נפגש עם המרא דאתרא, ראש הישיבה, הרב שור, ששמו הלך לפניו כלמדן ומגדולי התורה בגליציה. הרב המליץ על אחד התלמידים שלו, "עילוי" הישיבה, וולף שפרלינג. וישא העלם וולף חן בעיניו ונחתמו "התנאים", והחתן הוזמן לדינוב לחג הסוכות. כידוע, נשים אינן חייבות במצווה "לישב בסוכה" ולא נתאפשר לו לחתן הצעיר לסעוד על יד שולחן אחד עם כלתו, ולו אפילו לחטוף מבט עליה. כאשר חזר הביתה ללבוב ושאלוהו: כלה זו שלך, מה היא? מה מראיה? הנאוה היא? המחוננת היא בחמדות הגוף שכתובים בספר שיר השירים? והוא נכלם קמעא וענה: "לא ראיתיה". לימים גילה את הסוד. יתכן שכן ראה ראה אותה. כאשר ישב לבדו באחד החדרים ועיין בספר גמרא — נכנסה בחופזה נערה צעירה, נגשה ל"זילברשאנק" — ארון כלי כסף שמצוי היה בכל בית

יהודי אמיד, הוציאה כלי ונעלמה כחץ מקשת, והחתן הניח שזו הנערה האמורה להיות אשתו לעתיד. ואומנם עלמה נאה היתה גיטל ושניהם נכנסו לברית הנשואין — החתן בן 17 והכלה בת 14. ואכן נכונים היו הדברים של הרב שור. והכינוי "עילוי" שהכתירו, הלם אותו. הוא היה תלמיד חכם גדול, ידען מופלג בתורה על כל ענפיה, בן בית בעולמה של ההלכה, מדרשי חכמים ופוסקים.

מאז שאני זוכר את סבי הוא היה מוקף ספרים. תמיד בכל התהפוכות של העתים מצא זמן וקבע לו עת לתורה.

זכרונותי חוזרים לימי הילדות. אחרי מלחמת עולם הראשונה, משפחתנו כמו רוב תושבי המקום — חזרה לעיירה אחרי הבריחה והנדודים ממוראות המלחמה, שכן החזית הלכה וקרבה לסביבה וכל האיזור הפך לשדה קרב בין צבאות פרנץ יוסף, קיסר אוסטריה, לבין חיילי ניקולאי — הצאר של רוסיה. והיהודים נסו על נפשם. ארזו מקצת מטלטלין ובעגלות רתומות לסוסים, ברחו בימי סתיו, בימי גשם ורוח, לאזורים הפנימיים של המעצמה האוסטרו־הונגרית, למחוזות צ׳כיה, הונגריה, אוסטריה. כשוך הקרבות, כאשר חזרו בשנת 1918 לעיירה, מצאוה בחלקה הגדול — הרוסה. גם ביתנו הגדול נמחק והיה לתל חרבות, וכל משפחתנו הגדולה מצאה קורת גג בבית של לייב איציק נוימן. בדירה בת שני חדרים גרה משפחתנו הפטריארכלית, רבות הנפשות. גם פה בתנאי צפיפות, סבא מצא לו פינה ללימודים. ולאחר שנבנה הבית שלנו החדש, בית רב מידות בפינת השוק, שם ראינו רווחה. הקומה התחתונה תפוסה על ידי החנות למשקאות ובקומה העליונה חדר אחד היה קודש עבור הסבא. שם ישב באוהלה של תורה. רוב זמנו הקדיש שם ללימודים, בעוד הילדים מנהלים את העסקים עם הגויים, בקומה התחתונה.

ארון ספרים של סבא הוא אחד מזכרונות הילדות שלי. ארון ספרים גדול היה עומד באחד החדרים ובתוכו שורות שורות עמדו הספרים: תורה, נביאים, כתובים, ספרי ההלכה ופוסקים ובשורה העליונה הש״ס עם כל המפרשים. שמותיהן של המסכתות היו חקוקות באותיות של זהב נוצצות. סבא נגש מדי פעם, ממשמש בהם ואני לצדו עומד ובוהה על האוצרות הגנוזים בהם. שבוע לפני פסח, סבא היה נוהג להוציא את הספרים ליום שלם לרחוב על המדרכה, לאוורר אותם, לנקותם מחשש פירור חמץ, ובכל שנה אני הייתי עוזר לו בעבודה זו, מתבונן כשסבא מרים ספר, מעלעל בו ומלטף אותו. אני חושב שמימים אלה באה לי החיבה והמשיכה לספרים.

הזכרתי, סבא היה יושב באהלה של תורה, אבל לא היה סגור ומסוגר באוהלה, לא מנותק מעניני הפרנסה ולא פרוש מצרכי הצבור, איש תבונה, פתוח לעניני הקהילה ולבעיות העיירה. הילדים נהלו את העסקים, אבל הוא היה הדמות המרכזית בבית, מוקף כבוד וחיבה ועל פיו יישק דבר. כל הפדיון היומי היה מובא אליו לחדרו למעלה.

הבית היה תמיד פתוח לרווחה למבקרים. רבים מתושבי המקום נהגו להכנס אליו, להשיח אשר עם לבם, ליטול עצה ולבקש עזרה במצוקה. כי אחת מתכונות

הבית הפינתי של משפחת שפרלינג
על הגזוזטרה: בני משפחת שפרלינג—סגל

נפשו היתה אהבת הבריות, מקדים שלום לכל הבא לקראתו, חסיד ממדרשו של "בית הלל". לא חסיד הדבק באופן עיוור בחצרו של אחד הרביים. הוא לא היה קשור לשום חצר מחצרות החסידים, אם כי כל רבי שהיה בא לעיירה, אם זה מבית בלז׳וב או מבית בוקובסק — סבא היה נוהג לבקרו, לא לשם ה"קוויטל", אלא ישבו סגורים, ממתיקים סוד בדברי חסידות ותורה. סבא חי את עניני העיירה, שיתף עצמו, קולו נשמע ברבים. אבל לא חיפש שררה ורחוק מעסקנות השגורה, לקיים את הפסוק של פרקי אבות — "אל תעשה עטרה להתגדל בה...".

למדנותו, יושרו, וחסידותו עמדו לו שהיה מקובל ומוקף כבוד רב על ידי כל תושבי העיירה והוא זכה להיות הש"ץ — שליח הצבור — שעבר לפני התיבה בבית המדרש בראש השנה וביום הכפורים.

בבית המדרש התפלל הצבור המובחר היודע ספר: הרב, הדיין ושאר "בעלי בתים" — מכובדי העיירה. בבית המדרש לא היה קיים המנהג של "חזנים ומשוררים", ולא כל יהודי היודע ניגון וקולו ערב ניתן לו בימים הנוראים לגשת ל"עמוד" ולשמש שליח הציבור לפני אל בורא עולם היושב על כס המשפט ודן כל באי עולם.

ארבעה הם נבחרי הצבור שזכו ושימשו כבעלי תפילה ונתכבדו לעבור לפני התיבה:

רב מרדכי אלי מלמד — איש תם וישר, ירא שמים. הוא ומשפחתו חיו חיי דוחק על פת לחם צר. בנוסף להיותו מלמד הדרדקים, דאג לעניי העיירה, אסף צדקה לנצרכים וביתו היה פתוח ללינת לילה לעוברי אורח עניים שחזרו על פתחים. מרדכי אלי מצטייר בעיני כאחד מל"ו הצדיקים, איש קדוש שהתהלך

בעיירתנו, והוא זכה להיות הפותח בתחילת "השחר" — קטע מ"אדון עולם" עד "ברוך שאמר".

ב. טפר — ה"סופר". עיסוקו — כתיבת ספרי תורה — מחייב אורח חיים מחמיר. ואומנם שומר מצוות היה האיש. נזהר ב"קלה" כב"חמורה", אוד מוצל מדורות החסידים הקדמונים, שכמותם נהג לקום בחשכת הלילה לערוך "תיקון חצות", לבכות את חורבן הבית.

טפר המשיך בקטע השני, תפילת "פסוקי דזמרא".

ג. בתפילה העיקרית של הבוקר, "תפילת השחרית", עבר לפני התיבה רב וולף שפרלינג.

ד. וסיים בתפילת המוסף הרב המרא דאתרא רב יוסף שפירא — נצר לשושלת שפירא, שראשיתה הרב צבי אלימלך שפירא — מיסד ה"חצר" החסידית האדמורית, ה"צדיקים" מדינוב.

שנים רבות עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, סבא היה הש"ץ של "שחרית", וסלסולי קולו הנעים ונעימות תפילתו התחבבו על כל המתפללים, הרעידו נימי הלב, ועוררו חרדת יום הדין.

אני רוצה להעלות ולרשום את החג ראש השנה האחרון (תרפ"ח), שבו סבא עבר לפני התיבה, פתח בתפילה, אבל למרבה הצער לא סיימה. בשנים האחרונות לחייו סבא נעשה צרוד, והרופאים פקדו עליו להנמיך קול בעת שיחה. והנה הגיעו הימים הנוראים, חג ראש השנה תרפ"ח. החג הזה חרוט היטב בזכרוני.

רואה אני את בית המדרש מלא קהל מתפללים, כולם עטופים טליתות, יושבים ועומדים צפופים, מתפללים ברגש והתלהבות, וצירופי קולות, ושברי קולות, מתגלגלים בחללו של אויר.

והנה תפילת "פסוקי דזמרא" בניצוחו של ה"סופר" טפר נסתיימה. בצבור הושַלַך הס וסבא עטוף לבוש לבן, ה"קיטל" — קם, ובעודו ניצב על עומדו פתח ב"הא", ההברה הראשונה של "המלך", מסלסל בה מעלות ומורדות כדרכו בקודש זה שנות דור. אבל למרבה הצער, נעימת קולו ענתה בו שהקול לא קול הש"ץ של שנים עברו ושרטוטי פניו העידו, שהמאמץ מעל כוחו.

סבא נגש ל"עמוד" — ממשיך "יושב", מסלסל בניגון הידוע, ספוג רוך ועצב. והנה הפסקה בלתי צפויה, כאילו התפלל, התחנן חרש... "חזקני נא אך הפעם"... וממשיך "על כסא רם"... ופה קולו נחנק — לא היה בכוחו להגיע לאקוֹרד... "ונשא"... (הפסוק הוא "המלך יושב על כסא רם ונשא").

דומיה נשתררה. הסבא הסתובב לקהל, פרש ידיים ורמז לעבר הצוואר לאמור... קולי בגד בי, איני מסוגל יותר להמשיך.

תדהמה ירדה על הקהל, הדממה הפכה לנהמה חרישית... מי יעמוד לפני הקהל... מי יגש ל"עמוד"... מי ימשיך בביצוע התפילה. כידוע בקטע זה של התפילה אסור להפסיק ולשוחח בשפת חול – יידיש. מען טורנישט אוויסרעדען"...

קצרה ידי לתאר את החזיון — שיח האלמים שהתנהל בין גבאי פרנסי בית המדרש בפעולות השכנוע בידיים ובמילים מקוטעות... רב... תגש אתה... רב... היתכן... נו, למען השם... חילול תפילה... תמשיך,,, נו — נו — נו,,: נו... נו... נו...

ההתדיינות ארכה זמן רב, כי לעבור לפני התיבה בימים הנוראים לאו מילתא דזוטרתא היא — אימתא דצבורא ואימת יום הדין. לבסוף — לייב פופר נהרצה ונגש ל"עמוד". מובן, לא זו התפילה שקהל היה רגיל בה — בלי הכנה ובלי חזרות קשה לעמוד בשליחות זו.

מספר שנים ניסו את כוחם "בעלי תפילה" נוספים עד שרב לחר פרנקל — פרנס וראש הקהילה קבל על עצמו את התפקיד והחזיר את העטרה ליושנה. הוא המשיך עד פרוץ המלחמה, עד סוף התפילות שנתקיימו בעיירתנו.

סבא זכה בשיבה טובה, מוקף כבוד, חיבה והערצה של כל תושבי העיירה הוציא נשמתו בטוהרה. תושבי העיירה בהמוניהם ליווהו בדרכו האחרונה והספידוהו הספד מר בין כותלי בית המדרש. סבא הלך לעולמו בשנת תרפ"ח — 1928.

הבית של משפחת שפרלינג — סגל

יעקב ברקוביץ
קיבוץ עין הנציב

זכרונות שהחלו בגיל 5

לזכרה של משפחה יהודית טהורה

אף־על־פי שמעיירתי דינוב גורשתי בגיל 5 — הרי בכל זאת נחרטו בזכרוני אירועים שונים מאז, שנשארו בלבי עד עצם היום הזה. מעל הכול — הבית והחיים במסגרת משפחתי, שניהלה אורח־חיים מסודר, בעל צביון דתי וקשרי־משפחה למופת.

גם בדרכי הנדודים — היה העבר היפה מקור־נחמה עיקרי. בימים, בהם לא היה לנו במה לסעוד לבנו — פשוטו כמשמעו — היו נזכרים בדברי־המאכל השונים, מעשה ידי אם־המשפחה, לאה. כאילו יכולנו להתחזק על־ידי כך...

למרות שדינוב הלכה ורחקה מאתנו בחלוף העתים — היינו מעלים זכרונות על חיי יהודיה. הגעגועים לחיים אלה העלו במחשבתנו את האמרה המפורסמת: „לבי במזרח ואני בסוף מערב"...

סוכרית הרעל של הגרמנים

אך לא רק זכרונות נעימים. המפגש הראשון שלי עם גרמנים התקיים בשעה ששיחקתי במגרש בין ביתנו ובין „הקולק". מכיוון רחוב „פרוב:סטובה" הגיעו חיילים רכובים על אופניים ואופנועים וירו באוויר. אז לא הבנתי, שעלי לברוח. והנה ניגש אלי חייל אחד ונתן לי סוכריה. הלכתי הביתה ובשמחה הראיתי את מה שנתנו לי הגרמנים. בבית לקחו ממני את ה„מתנה" וזרקוה לתוך אש־התנור. לשאלתי־תמיהתי — הסבירו לי, שזה מכיל רעל. נשאר בי משקע חזק והרגשה, שאכן נעשים כאן דברים רעים...

תורים ארוכים — ומזון אין

זכרון מר נוסף נשאר אצלי מימי המחסור הגדול במצרכים. ליד החנות נוצר תור ארוך ואנשים חזרו בידיים ריקות, כלעומת שבאו...

כיום לא נשאר לנו אלא להעלות זכרונות אלה — קהילת יהודי דינוב נחרבה ואיננה.

עובדיה שנק

כמיהה

עיירתי דינוב, את כמו חלום
חלפת — נותרו רק זכרונות ילדות,
בדמיוני: מחייכת אלי כתינוק,
כציחקוק בעיניה הכחולות של ילדה
בעלת שתי צמות ארוכות,
באחת מהן תקוע ורד
ובשניה — פרפר עשוי סרט;
או בעיניו השחורות של ילד קטן
כילד בעל לחיים וורודות, עגלגלות,
שתי גומות חן, ועיניים שחורות,
גדולות, שמחות וגם עצובות,
עיניים כה יהודיות.
כזיק שובבני בעיני חתלתול
המשחק בכדור
כשביב אור שנשבר בפריזמה
של בדולח
ומאיר בכל צבעי הקשת.
בחלומי את מופיעה:
קרן אור שהציצה מבעד לעננים
ופיזרה מחשבות נוגות.
ציורים מרהיבי עין בשלל צבעי פרחים
על כנפי פרפרים או דגי נוי,
רוח קלילה המרשרשת בין העלים,
ושם עדין ומרענן אחרי יום חם ואביך.
טל בדמדומי השחר של יום קיץ
זיק שובבני בעיני חתול משחק בכדור.
ירח במלואו שומר רז כל הנאהבים,
מנגינת נבל המרנינה את הלב,
שירת ילדים המסמלת תמימות
ומעניקה תמימות וטוהר,
מוסיקה דתית משרה אוירת קדושה
ומעוררת רגשות,
כהמיית גליט מרגיעה בחוף הים.
וכמו גל פתאומי אדיר, ענק
הגורף־סוחף ושוטף הכל שנקלע
בדרכו, —
כן את עיירתי היהודית
נגרפת, נסחפת, נשטפת ונמחקת
על ידי גל אדיר של אלימות,
שהמיט עליך שואה.
נותרו רק זכרונות וגעגועים,
כהד רחוק של צלילי פעמוני ארד,
כמלפני דורות רבים.
האם היית אי פעם מציאות,
או רק חלום שנגוז?

ימים של
חורבן
ונדודים

דורש דמים, הצפית ממרום בעקדת
יהודי דינוב, באותו יום של הרג והרס
נגררים מבתי־תפילה, מוכי־אגרוף וקת
ומובלים לטבח על־ידי חיות־הפרא
בדרכם האחרונה, כולם מגדול ועד קט.
איכה בן־רגע האדימו מימי נהר הסאן ...

יצחק הבר

בימי אימה ומצוקה

אינני יודע, אם כולם עברו את אותן החוויות, או יותר נכון הזוועות, בתקופת הכיבוש הנאצי של העירה שלנו דינוב.

הייתי נער בן 14, כשהנאצים השתלטו על העירה. יום זה זכור לי היטב. שני גרמנים, רכובים על אופנוע עם סירה, היוו את הסיירת הראשונה, שנכנסה לפטרל את השטח. בראותי אותם — לא פחדתי וגם לא חששתי מכלום. טבעי היה, שנער בגיל זה רץ לראות, כיצד נראים חיילים גרמניים...

כעבור שעות אחדות נכנסו כוחות גדולים והעירה נכבשה ע״י הגרמנים. הצבא הפולני היה מפורר. פה ושם ראיתי אנשים מה„הגנה הלאומית״ חוזרים תשושים ועייפים ורצים הביתה. לא יכולנו כלל לתאר לעצמנו, את אשר יתרחש בימים שיבואו.

כפי שנוכחנו לדעת, אפשר היה לשוחח עם החיילים הגרמניים, בימים הרא־שונים לשהותם בעירה. היו ביניהם גם חיילים אוסטריים, ולא העלינו על הדעת, שאותם החיילים יוציאו להורג אנשים חפים מפשע. לא קל לי לתאר, כיצד אספו אנשי הס. ס. את יהודי העירה והובילו אותם לבנין בית־הספר ומשם לקחו אותם, כביכול, „לעבודה״. מה שאתאר כאן — את הלילה הקשה, שעבר עלינו בעת שהגרמנים שרפו את בית הכנסת היפה, שהיה מרוחק מביתי כ־50 מטרים.

השמים היו מוארים מהאש הענקית, ניצוצות של גחלים נפלו ממש על גג ביתנו. כל רגע היה נדמה לנו, שהבית עומד להתלקח. הרגשתנו היתה איומה. הפחד חדר לתוך הנשמה.

שמענו יריות. אבי, יוסף הבר ז״ל, כבר לא היה בבית. הגרמנים לקחו אותו „לעבודה״, כביכול. למזלנו, הצליח לברוח עם עוד כמה יהודים, ליער הסמוך.

אמי ז״ל, אספה חבילה עם דברים, לקחה את הילדים וניסתה לפתוח את הדלת, כדי לצאת. ברגע זה צעק גרמני, שעמד ליד הבית: „תסגרי את הדלת, אם לא — אני הורג אותך״. מחוסר ברירה — הדלת נסגרה ונשארנו בבית. היה זה לילה ארוך ביותר, שנמשך עד אין סוף. אין לי מספיק כוח־תאור ולא מספיק מלים, שאוכל לבטא מה עבר עלינו אז.

גופתו השרופה של קדוש

למחרת בבוקר, למרות העייפות הרבה מאין יכולת להירדם בלילה, יצאתי לרחוב, בו אפשר היה להרגיש את האימה שאחזה בכל. בעודי עומד על־יד בית הכנסת, באה לקראתי אשה. כפי שזכור לי, היתה זאת אשתו של הרב, נתנה לידי סדין לבן ואמרה לי: „הנה בכניסה למדרגות, שם הנשים היו עולות להתפלל, ישנה גופה שרופה. לך, הוצא אותה״.

דרך הפתח קשה היה להכנס, אבל אפשר היה להכנס דרך החלון, שפנה לצד

הקיצוני השמאלי של בית הכנסת. חדרתי פנימה, עטפתי את הגופה השרופה, שממנה נשאר רק חלק בלבד. הזזתי כל מיני חפצים שרופים ובקושי הוצאתי את הגופה החוצה. היתה זאת גופתו של רוגל ז״ל, שאביו היה סנדלר בעירה ובא מקראקוב לדינוב. הקדוש הזה נורה על ידי הגסטאפו ונזרק לאש הבוערת.

בצאתי עם הגופה מבית הכנסת, ראה אותי איש אחד. זכור לי ששמו היה ריין. הוא הביא מריצה ועליה העמסנו את הגופה.

עד נקודה זאת אני זוכר את הקורות בימים הללו. אך המקרה הנ״ל השפיע עלי בצורה נוראה וכאילו נתאבנתי בזכרונותי. כשחזרתי הביתה — הקאתי והפכתי אדם אחר לגמרי. לא עוד נער עליז ושובב, שאף פעם לא פחד מהגויים בבית הספר, לא עוד החיוך התמידי על הפנים. עד היום הזה לא שכחתי את המקרה וכנראה שבשום פנים לא אוכל לשכוח את אשר עוללו הנאצים ליהודים.

באין בית — יצאנו לנדוד

כשגירשו אותנו מהבית, עברנו לכפר ברטקובקה. לננו תחת כיפת השמים. שם פגשנו את אבא והמשכנו לנדוד לברטש, לפשמישל, ללבוב. משם יצאנו לסיביר ולבסוף הגענו לטשקנט. בעיר זו נפטרה אמי, רבקה (לבית גולדמאן) הבר ז״ל, ממחלת הטיפוס, והיא רק בת 42.

שמשתי כמלווה וסעדתי אותה במחלתה, ולאחר פטירתה נשארתי לבדי. חליתי וקבלתי גם חום גבוה. מצבי היה קשה ולא הייתי מסוגל להתקשר אל אבי, שנמצא אז בקולחוז ז׳דנוב, ליד העירה פסקט. אתו שהו שם גם יתר בני משפחתנו.

החלמתי בלי שום עזרה רפואית, מאחר שבבית החולים לא היה מקום. הצלחתי איכשהו למצוא סידור לעצמי, בעזרת איש אחד, שהיה מנהל אחד מבתי היתומים של נערים יוצאי פולין ונתקבלתי למוסד זה. הרוב היו נערים נוצרים ומספר קטן של ילדים יהודיים.

עם נוער לטהראן — ומשם לארץ

מנהל המוסד היה הולך לכנסיה והייתי בטוח, שהוא נוצרי. כך גם היה רשום בתעודות. הודות לו הצליחו חלק מהנערים היהודים לנסוע ב־1942 לטהרן. כשהגעתי אני לטהרן, למחנה מס׳ 2, נפרד ממני אותו מנהל ואמר לי: „ידידי יצחק הבר, דע לך, אני ממשיך את דרכי. אני לא נוצרי. המצב חייב אותי להופיע בשם נוצרי״. נתן לי אולר במתנה ונפרד ממני.

ב־1943 עליתי ארצה עם ילדי טהראן. היינו הניצנים הראשונים של פליטי המלחמה, השבים ארצה. השמש התחילה שוב לזרוח. מי יתן ותזרח לנצח להאיר לעם ישראל.

לייבלה, שמש בית הכנסת

הרבה משפחות יהודיות בעיירתנו דינוב, שהצורר הנאצי שם קץ לחייהם הטהורים, באכזריות כה רבה. אין להן אפילו מי שיעלה זכרן. כזה גם גורלה של משפחת סוֹק. האב, לייבלה, יחד עם בנו מרדכילה, הוצאו להורג ע״י הנאצים הטמאים. האֵם הלכה לעולמה מתוך צער ויגון. נשארו בת עם אחיה הקטן, יענקעלע, שאף הוא הסתלק בעודו צעיר, אך בדרך רווי יסורים וסבל רב.

לייבלה היה שמש העיירה — לא רק שמש, אלא גם האיש שהפיח רוח חיים והתבלט במיוחד, עת היה רץ, כאיילה שלוחה, בין בתי היהודים להכריז על כניסת השבת.

עם פרוץ המלחמה, ב־1939, נדם קולו של לייבלה. לא עוד שמענו את נקישת פטיש העץ ולא עוד הדהד קולו, באשמורת אחרונה של הלילה: „יהודים, קומו לסליחות״!

היכרנו טוב את לייבלה. כל שבת היה מסב אתנו בשתיית כוסית „לחיים״ ופעמים רבות ישבנו יחד בסוכה משותפת. בין סיפוריו הרבים — זוכר אני אחד מהם — כי הנהר סאַן היה חוצה ועושה דרכו ממש בתוך העיר, עד שבא רב מפורסם, לפני מאות בשנים, וגזר על הנהר לסגת אל מחוץ לעיירה. ואכן, הנהר נסוג...

אדם אהוב היה לייבלה — יהי זכרו ברוך.

לאה וקס־רף

בימים של פורענות

לפי מיטב זכרוני „חיינו" תחת השלטון האיום של הגרמנים כמעט 3 שבועות עד ליום גירושנו אל מעבר לסאן בחג הסוכות 1939. בתחילה, עם כניסת הצבא — כ־10 ימים לפני ראש השנה — עוד השתעשענו בתקוות, כי „אין השד נורא כל־כך". הוכרז „עוצר", אח"כ נצטוו היהודים להתייצב בככר השוק, בדקו אותם ושאלו על מציאות נשק אצלם, צילמו אותם ושחררום לבתיהם. רבים מקציני הצבא התאכסנו אפילו בבתי יהודים (בבית משפחת דומב שב„רינק" ועוד) ובודדים מהם אף הזהירו את „מארחיהם" מפני פורע־נויות מצד יחידת הגסטפו, שעומדת להגיע העירה בעקבות הצבא. בהתאם לשיטת הסדיזם, ההתגרות וההשפלה ברגשות היהודים, בחרו, כנראה, גם אצלנו אנשי הגסטפו את יום ראש השנה לבואם העירה. הם פשטו על שלושת בתי התפילה שהיו סמוכים זה לזה, אך בעיקר על ה„שול" שעמד במרכז שבין בית המדרש וה„קלויז". ב„שול" המרווח נמצאו אז כמה מאות פליטים יהודים בין המתפללים. היה זה אחה"צ בשעת מנחה, כאשר הוציאו משם את כל הקהל והובילום לשטח שליד ה„שקולה" (ביה"ס הממשלתי), ריכזו אותם בשורות (ביניהם היה גם אחי, ברל).

משם הסיעו את כל הנאספים אל מחוץ לעיר ואחר חצי שעה הביאו אותם בחזרה לשטח שליד ביה"ס. ודאי שלא יכולנו לשער את התוכניות השטניות של אנשי הגסטפו. היו שאמרו, שלא רצו לפגוע באומללים לאור היום... (תמימות הטבועה בדמנו, ודאי תשמש עוד נושא למחקרים מעמיקים).

למחרת כבר היו בינינו גירסות כי הסעתם של היהודים אתמול בכיוון לז'וראוויעץ—קאליריפקה והחזרתם העירה היתה לא רק לשם משחק שטני סתם, אלא להצביע על היהודים המובלים בפני קבוצת גויים שם, שנדרשו להכין קברים פתוחים עבור היהודים לעת ערב. אל אלה שהוחזרו אחה"צ לשטח ה„שקולה" הוסיפו אנשי הגסטפו עוד כמה עשרות יהודים, שנחטפו מבתיהם.

כדאי לציין, שביילה בר, שעבדה כ„אחות" בבית החולים הזמני באגף בנין בית הספר, ה„שקולה" (לפני המלחמה היתה סטודנטית לרפואה באוני־ברסיטה), ניצלה את מעמדה בעברה בהרבה בתים לספר על המתרחש ולהזהיר את הגברים שיתחבאו. באותה שעה גורלית הצילה ביילה ממות רבים מבני עירנו.

צעירים אחדים „נבחרו" ע"י אנשי הגסטפו לשירותי נקיון, צחצוח נעליים ומגפיים וכו', וכך הצליח חלק מהם, כמו אחיברל , מאיר שנקר ועוד, להימלט. את בעלה של חאנטשע רייכמן־קאסע (אחותו של יצחק קאסע) ואת בנה דויד הרגו על יד ה„שקולה", בנסותם להתחמק משורות הנידונים למות. עם ערב

הובלו כל העצורים שליד ה„שקולה״ אל ה„ז׳וראוויעץ״ ושם הומתו ביריות ליד הקברים. מהם ניצלו באורח מקרי שניים, והם: יעקב הערשל גוטמן ובנו של מנשה המלמד. על כך נודע רק למחרת ביום ב של ראש־השנה. אך ביום א׳ של החג, בו רוכזו היהודים ובערב של אותו יום בו הובלו לטבח, לא שיערו קרובי האומללים, שאכן כך התרחש. בולם בעיירה האמינו, שיקיריהם הובלו לאי־שם לשם ביצוע עבודות כפיה.

אפילו כאשר באותו ערב, מוצאי יום ראשון של רה״ש, הציתו אנשי הגסטפו את ה„שול״ (גורלם של יתר שני בתי התפילה שלידו, לא ידוע לי) ולהבות השריפה האירו את כל שטחה של עיירתנו, — אפילו אז לא העלו על הדעת, שאכן בוצע טבח איום באלה שהובלו לאי־שם... כאמור, רק למחרת נודע על האמת. בשעת שריפת ה„שול״ כבר היו פזורים בסימטאות הסמוכות ספרי תורה וכך ראינום גם למחרת מונחים שם רמוסים וקרועים. לתוך הלהבות של ה„שול״ הבוער השליכו אנשי הגסטפו את רוגל השכן.

מובן, שביום ב׳ של רה״ש ואף ביום הכיפורים לא נערכו עוד תפילות בצבור. זכורה לי תפילה של מספר שכנים בליל „כל־נדרי״ בעלית גג מוסתרת בביתו של למל זילבר. נפוצו שמועות שיחידת הגסטפו עזבה את עירנו יומיים־שלושה אחרי ראש השנה, כדי לבצע את מלאכת ההרס וההרג בעיירות סמוכות. בעשרת הימים עד לחג הסוכות היתה כמעט „רגיעה״. גם הבכיות והיללות על החללים היו כמו חנוקות. ללא הועיל חיפשו דרכים להביא נרצחים לקבר ישראל. אנשי צבא גרמניים ביקרו פה ושם בבתים יהודיים לזכות באיזה שלל, הסתובבו כמו בשטח הפקר. נכנסו גם לדירתנו, בהבחינם שזו דירת שען (היו כבר כל מיני סיבות לפחד להרחיק השילוט הצנוע בחוץ) והורידו מידי את השעון וחיילי ה„סדר״ הגרמני המשיכו הלאה. אני חמקתי לדירת שכנינו — משפחת שכטר. גם שם התגורר שען — בעלה של חייטשע שכטר — כדי להזהירם. מצאתי שם גם את יענטע שעכטר ובעלה איטשע פלעקל — חיוורים ורועדים מפחד.

באותם הימים שבין הטבח ברה״ש ועד לגירושנו בימים הראשונים של חג הסוכות, הספיקו חלק מיהודי דינוב, וביחוד הצעירים, להימלט אל מעבר לסאן. היו אלה ימים של התעללות והשפלות, אך ללא רציחות. הוציאו יהודים מבתיהם לעבודות שונות. מחלון דירתנו ראיתי איך גרמנים מאיצים בר׳ ישעיה שוחט עם מטאטא בידו, לנקות את ה„קייזער־ווענ״. בין הנמלטים היה גם אחי ברל וכן הערש־מיילעך לישנער, שעליו סיפרו ש„נשא חן״ בעיני קצין גסטפו ש„אימץ״ אותו לשרותיו האישיים. לא הצלחנו להיוודע מה עלה בגורלו בסוף.

ביום הגירוש נצטוו יהודי העיירה להתרכז ע״י בית המשפט לשם רישום והקהל מילא את הרחוב עד לפינת בית יאהרע וה„פוסטרונק״ (תחנת המשטרה) ונשמר ע״י אוקראינים בעיקר. לפני צאתנו מהבית הספקתי להסתיר יפה בתוך בגדי בני ביתי מספר שעונים ותכשיטי זהב ש„עזרו״ לנו לא אחת בעת צרה.

לנאספים לא הורשה כבר לחזור לבתיהם. פתאום נשמעו יריות באויר וקמה בהלה איומה, אך הגרמנים מבין אנשי יחידת הגירוש הרגיעו משום־מה באומרם, שבסך־הכל עומדים לגרשנו לצד המזרחי של הסאן. בהגיענו לשפת הנהר הרשו הגרמנים לנשים ולילדים לעבור את המים במעבורת ואילו על הגברים ציוו לעבור את הנהר בבגדים. מפעם לפעם הדהדו יריות וקהל המגורשים השתטח על הארץ. בתוך המהומה אבדו גם כמה ילדים.

מהכפר ברטובקה שמעבר לסאן נדדנו ליאבורניק־רוסקי , שם התרכזו פליטים יהודים רבים, כנראה מתוך אמונה, כי בשם העיירה יש משום סיכוי להצלה מידי השליטים הסובייטיים, שהגיעו לאחר 3—4 ימים.

בלה פטשק לבית רינגל

הפחד והחרדה

ביום כניסת הגרמנים לעיירתנו דינוב, בתחילת ספטמבר 1939, הייתי עדיין ילדה ותלמידת בית הספר „בית־יעקב", אך התדהמה והחרדה שהשתלטו אז על הורי ז"ל ועל כל בני ביתנו, נחרתו עמוק בלבי וזכרם מלווה אותי עד היום בהיותי כבר ב"ה סבתא לנכדות בארץ ישראל.

היה זה יום בהיר של סוף קיץ, כשאנשים עמדו לצאת כל אחד לעיסוקו בלי רצון להיכנע למתח, ששרר כבר באויר מאז ההתנפלות של צבא היטלר על פולין. יום בהיר אך עצוב מאוד, כאשר נשמע רעש האופנועים והמולה ברחוב: הגרמנים הגיעו. פחד עמוק ומדכא אחז את יהודי העיר, ואף הילדים בתוכם. הכול נדם פתאום, נסוגו למקומות מחבוא בחשאי. כעבור כמה ימים הופיעו כבר חיילים גרמנים במדים אחרים ואמרו עליהם, כי אלה הם „גסטפו". הללו פרצו לביתנו והוציאו החוצה כשלושים גברים, כולם פליטים מהסביבה, וביניהם גם את אבי משה ז"ל. שמענו שאת כולם, ביחד עם חטופים נוספים, מהבתים הסמוכים, העמידו ליד בית־הספר, כשידיהם מורמות כל הזמן, עד שהעמיסו אותם על משאיות. מאז לא ראיתי את אבי היקר.

עברנו שבעה מדורי גיהינום, יחד עם אמנו והאחים הקטנים, בנדודים למרחקים ותלאות אין ספור.

זכינו להגיע לארץ־ישראל העצמאית, לארץ שאליה ערגו בתפילותיהם סבי, ר' אריה רינגל ואב סבי, ר' הענעך ז"ל. אלה אף זכו לעלות ארצה ולהיטמן בה על הר הזיתים בירושלים. שניהם קבורים זה על יד זה, כי אף „במותם לא נפרדו".

אסתר מלר (לבית קסר)

להבות בדינוב והעזיבה

הרבה פליטים הגיעו לעיירתנו דינוב, בברחם מאימת הנוגשים הנאציים. משום־מה האמינו, שעיירה זו לא נמצאת על המפה, והגרמנים לא יגיעו אליה...

אך המציאות המרה טפחה על פניהם והיו נאלצים גם פה, בדינוב, לחלק עם היהודים המקומיים את גורלם המר.

הזוועה הקשה ביותר התחוללה ביום השני של ראש־השנה. הנאצים אספו את רוב היהודים, מבית־הכנסת ומהבתים, העמידו אותם בשורות ארוכות, עם הפנים לקירות הבתים ובידיים מורמות, תחת משמר של אנשי גיסטאפו. אותו יום רצחו מאות יהודים.

בלילה שילחו אש בבית־הכנסת והלהבות עלו השמימה. שני יהודים חיים הם השליכו לתוך האש. כל העיר נראתה כבוערת.

ליל־הזוועות הטיל פחד־מוות על כולם. בבוקר באו הגויים וסיפרו, שבמו עיניהם ראו את הגרמנים הורגים יהודים ביערות ז'וראביץ. האמת היא, שלא האמינו להם, כי הרי היהודים, שמדובר בהם, נשלחו ל„עבודה"... גם לי עצמי היה אז קשה להאמין בידיעה על רציחת היהודים. ואז באו אלי ואמרו, שירו באמי. במאמץ בלתי־רגיל, בדרך־לא־דרך, הגעתי הביתה ומצאתי את אמי שלימה. באותו זמן עמדתי על העובדה, שבזזו את חנותנו.

חלק מהיהודים ניצל ממצוד ראשון זה במצאם מסתור בעליות־הגג.

דאב לבי, שמיטב הנוער, בהם כל החברות הקרובות שלי ושל אחותי גניה, ניספו בשואה זו. עד היום לא ידוע לנו, כיצד זה קרה ואיפה.

גם הדרך ל„הצלה" היתה רוויה יסורים ללא־נשוא. את הנשים והילדים הרשו לעבור לצד השני של הנהר „סאַן" על דוברה, ואילו את הגברים הכריחו להכנס לנהר עם בגדיהם ולחצותו. הבגדים נספגו הרבה מים ומחמת כבדם משכו את האנשים מטה־מטה. לכולם היה ברור, כי אלה שיינצלו — רק בדרך־נס זה יקרה להם.

אותה עת גם נפתחו ארובות השמים וגשם ניתך על כולנו. כאילו מבכים אותנו בלכתנו לדרך לא־נודעת.

מרחוק הגיעו אלינו הדי היריות. חצינו את ה„סאן" לעבר הכפר ברטובקה ומשם הגענו, בשארית כוחותינו, אל רוסקי־יבורניק. יהודי אציל, בשם שמואל מץ, נרתם לעזרתנו ושיכן אותנו בגורן. הוא אף דאג לספק לנו מים ותפוחי־אדמה.

שרה ליפשיץ לבית קרישר

השתוללות הנאצים בדינוב

אין ביכולתי לשכוח את מאורעות שלהי שנת 1939, כשהנאצים ימ"ש נכנסו לעיירתנו דינוב. הייתי ילדה קטנה. ביתנו עמד ברובע מהודר ע"י ה„סוקול". מאותם ימים — אימי הפחד מקוננים בי עד עצם היום הזה.

זוכרת אני שאל ביתנו באו המון קרובים, פליטים מהעיירות הסמוכות ודירתנו המתה מאדם. פתאום עברה שמועה בעיר, כי הגרמנים עוברים מבית לבית ואוספים את כל הגברים והבחורים הבוגרים — לעבודה, כביכול.

אמי ז"ל אספה את כל הגברים לחדר פנימי בביתנו ויצאה יחד אתי לחדר הכניסה. לפתע נכנסו קצין וחייל גרמניים ושאלו את אמי: „איפה בעלך"? אמי לא ענתה. ואז הוא אמר: בבית הכנסת? היא ענתה: הן.

מאוחר יותר נודע לנו על החורבן הגדול הראשון שפגע בעיירתנו. את כל הגברים שאספו הגרמנים, כ־280 בערך, הוציאו מחוץ לעיר וירו בכולם. לאחר מכן הציתו את בית הכנסת ושרפוהו.

לפי שמסר לי אבי, ר' יצחק קרישר, קרה, שביום הראשון של ראש השנה, בעת שלפני התיבה עבר ר' מרדכי ארליך, שהתפלל תוך בכי מר, נכנס לפתע קצין גרמני ושאל: „מה נובח הכלב"? אז הסבירו לו, כי היום ראש השנה ומתפללים. אז הוא אמר, שזה ראש השנה האחרון. מיד הופסקה התפילה וכל המתפללים גורשו לביתם.

את תלאות הגירוש, כשבועיים לאחר הטבח, קשה להעלות בכתב — זה נראה כמו חלום־בלהות. אולם בכל זאת, הזכרונות מתרוצצים בראש ומתערבים עם יתר אימי המלחמה.

היה זה יום אחד לפני הצהרים, כשנודע בעיר, כי על כל התושבים להתאסף בככר העיר — ה„רינק" — כדי לקבל הוראות. האנשים בתמימותם האמינו כי אמנם זאת מטרת התכנסותם ולא לקחו אתם דבר. מה רב היה אסוננו כאשר לא איפשרו לנו לחזור לביתנו והובילו אותנו ישר כמו עדר לעבר הנהר סאן, וחיילים גרמניים עם נשק ביד מלווים אותנו ויורים על כל מי שניסה להתחמק. על גדות הנהר העלו את הנשים והילדים על מעבורת. את הנערים היותר גדולים ואת הגברים הכריחו לעבור לצד השני של הנהר — איזור הכיבוש הרוסי.

שרה ליפשיץ לבית קרישר

פליציה פאסאל

פליטים מהאיזור חלקו גורל יהודי דינוב

רשימה זו הוגשה לנו ע״י הגב׳ פליציה פסל, שהיתה תושבת העיירה קרוסנו — מערבה לדינוב — בעת פלישת הגרמנים לאיזור בספטמבר 1939. זו עדות חיה מכשלון ההימלטות של מאות מיהודי הסביבה ש„הסתננו" לדינוב בשל קרבתה לנהר „סאן" שחצה את שני אזורי הכיבוש של הפולשים לגליציה. החיה הנאצית הפראית השיגה את הנמלטים על נפשם. הי״ד.

כבר בימים הראשונים, לאחר כניסת הגרמנים לעיר קרוסנו, שבגליציה, יצא מספר גדול של יהודים מהעיר והצטרפו לקבוצה נוספת מהסביבה, ועברו לדינוב. המטרה היתה: לעבור את הנהר סאַן, כדי להגיע לצד השני, שם שלטו הרוסים. בתוך הקבוצה הזו היה גם בעלי. כשהגיעו לדינוב, נחטפו על ידי הגסטאפו הועלו על מכוניות משא והועברו ליער לא רחוק מהעיר, שם נרצחו ברובים אוטומטיים — האומללים הוכרחו לפני כן לחפור בעצמם את קברם.

את כל זה סיפר לי יהודי אחד, אשר לא נורה למות והצליח — אחרי שהגרמנים גמרו את עבודתם הרצחנית והסתלקו — לצאת מהקבר ולברוח. כמה יהודים, ביניהם גם בעלי, הסתתרו בעליית הגג של אחד הבתים ובנס, למרות שחיפשו אחריהם — ניצלו.

באותו לילה בעלי חזר הביתה ואחרי שראה מה שקרה, ביקש ממני, שיחד עם שני הילדי םנברח וננסה לעבור את הגבול לרוסיה.

אני לא הבנתי ולא האמנתי, שבכוונת הגרמנים להשמיד את כל היהודים, יחד עם הנשים והילדים. באותה עת עוד באו החיילים הגרמניים לבתי־קפה של היהודים ונוסף לכך — אני עוד גרתי אז בביתי החם. עוד היה מה לאכול ואני פחדתי, שברוסיה, בחורף הקר, זה מסוכן להיות יחד עם הילדים כפליטים. לכן דעתי היתה, שעל הגברים לברוח, כי שם בשבילם יותר בטוח, ואילו אנו עוד נישאר כאן. התעקשתי ולא רציתי ללכת.

בעלי יצא השכם בבוקר, שוב עם קבוצה נוספת של יהודים אחרים, ועבר בשלום את הנהר סאַן. אבל בצד הרוסי נתפס על־ידם כחשוד בריגול וכ„בורז'וי" (יתכן שכך נחשב בגלל מעיל־הפרוה שלבש, כשברשותו גם שעון זהב). העבירו אותו ללבוב, לבית־סוהר ברגיטקי. מאז לא ראיתיו יותר.

עדותה של אשה מניצולי השואה, שטרחה להביא לקבר ישראל את קרבנות הרוצחים הנאציים

הלנה טרכטמן מבז'וזוב, ילידת 1909, הופיעה יחד עם בעלה, ד"ר טרכטמן, ב"יד ושם" בשנת 1946, לאחר שהגיעה ארצה, ומסרה פרטים על מבצע העברת גופות נרצחים יהודים לקבר ישראל, שהיא יזמה ונשאה אף בהוצאות הגדולות, שהיו כרוכות בכך. בעת עיון בחומר עדותה נתגלה, שרוב הגוויות שזוהו והועברו לקבר ישראל, היו מאנשי דינוב והעיירות הסמוכות בסביבה.

והנה עדותה־סיפורה:

מקום מגוריה, עד פרוץ מלחמת־העולם השניה, היה בעיר קטוביץ. באוקטובר 1939 הגיעה לבז'וזוב, כדי להיות יחד עם אביה. אך כאן התברר לה, שהוא נסע לדינוב לפקח שם על ביצוע עיסקה ברכישת עורות, מטעם השלטון המחוזי. היא נסעה לדינוב לחפשו — אך עקבותיו נעלמו. בחיפושיה הגיעה הגב' טרכטמן לקרקוב ושם נפגשה עם חברים של הפולני קפישבסקי, מי שהיה מזכירו של הווייבודה (מושל המחוז) גרז'ינסקי בקרקוב, לפני המלחמה. הללו עבדו כבר אז בשרות ה„גסטפו", אך הציעו את עזרתם בחיפושיה אחר אביה. הם שלחו חוזרים לכל לשכות העבודה (ארבייטס־אמט) וביקשו פרטים על גורלו של אביה שאבד.

שום תשובה לא נתקבלה לכל הפניות הללו. בינתיים הגיעו לגב' טרכטמן ידיעות מאיכרים בסביבת דינוב, שזיהו את אביה בעת שהגרמנים הובילו אותו ביחד עם יהודי המקום.

אותה עת היא קיבלה הודעה רשמית מאת הגסטפו בקרקוב, שאין אפשרות לאתר את אביה במחנות העבודה, אך ידוע להם, כי אוברשטורמפירר ה־ס.ס. האזעלבערגער ביצע הוצאות־להורג המוניות בקו הערים ז'שוב, דינוב, פשמישל ודובייצקו. יש להניח, לפי השערתם, שגם אביה של הלנה טרכטמן היה בין המוצאים להורג. בהודעה זו הציעו לה לבוא לגסטפו בקרקוב, כדי לקבל רשיון להוצאת גוויות מקברי האחים, בו נקברו הנרצחים, וייתכן שהיא תגלה ביניהם את אביה.

כשהגיעה הגב' רכטמן לקרקוב הוברר לה, שהיא עומדת להתקבל אצל המושל פראנק, שכן רק הוא בלבד מוסמך להעניק רשיון כזה. אכן, בעד סכום של 10,000 דולר, שמסרה לפראנק, היא קיבלה ממנו מכתב לראשי הגסטפו בסאנוק, בו הם מתבקשים לאפשר למציגה המכתב את פתיחת הקברים והעברת הגוויות לקבר ישראל. באפריל 1940 היא קיבלה באותו ענין מכתב מהגסטפו בסאנוק לראש העיר דינוב עם הוראה להרשות לגב' רכטמן לגייס 100 פועלים יהודיים

למטרה זו. היא שלחה שליחים לכמה יודנראטים בסביבה, להמציא לה פועלים יהודים, שגם יוכלו לזהות נרצחים מבין קרוביהם.

לאחר פניה זו הופיעו פועלים מדוקלה, ז׳שוב, קרוסנו וטאַרנוב. לשם ביצוע תעברת הגוויות הכינה הגב׳ טרכטמן ארגזי־פח וארונות־עץ, 200 סדינים וכן הרבה טליתות. כן הכינה 3 חביות כוהל לחיטוי וכמה משאיות להעברת הגופות לבתי העלמין. הפעולה הזו בוצעה במאי 1940 והיא הוציאה עליה סך של 7,000 דולר.

אז היא הזמינה מסאנוק את הרוקח קזימיר אייזנבך, שלקח דוגמאות מבגדי ההרוגים לצרכי זיהוי וכדי לשמר את הדוגמאות. את הקופסה עם הדוגמאות המסומנות קיבלה לידיה הגב׳ רכטמן ועם סיום המבצע קברה אותה בבית העלמין.

את גוויות הנרצחים מצאו במספר בורות, חלקם בשטח היער ואחרים בשטחי קרקעות הכמורה. יש לציין, שהכומר במקום דרש מהגב׳ רכטמן פיצויים על הנזק שנגרם...

למרות החיפושים הקפדניים, לא מצאה בהתחלה את גוויית אביה. בצר לה פנתה הגב׳ רכטמן לעצתו של האדמו״ר טייטלבוים ביוורניק, ובהיותה כבר על סף היאוש, הגיע שליח מיוחד של הרב עם הבטחה מצדו, שגופת אביה כן תימצא. ואכן, לקראת גמר החיפושים נתגלתה לה גופת אביה.

כך נתבצעה העברת 167 גוויות הקדושים, שנרצחו בדינוב ע״י הנאצים, מיד עם כניסתם לעיר, לקבר ישראל בבית העלמין שבדינוב. נערכה רשימה מדוייקת של המובאים לקבורה, עם ציון סימני הזהות, למען קרובי הקרבנות בכל מקום. עמדו לערוך רשימה שניה, ב־1941, לפי לוחות הזיהוי על כל קבר, אך נאלצו להפסיק את הטיפול בכך בשל התנגדותו של ראש העיר ואיומו, שאם לא תעזוב את בית העלמין — יירו בה.

בדעת הגב׳ רכטמן היה גם לפתוח את הקברים בדובייצקו, שם נמצאו לפי ידיעתה גם גוויות האחים לישנר, מידידי משפחתה, ואף הספיקה כבר לשלם את שכר הטרחה בעד עבודה זו, אך נאלצה להפסיק בענין ולברוח. הפולנים בדינוב שלחו מכתב הלשנה לס.ס. בקרקוב, ש„יהודיה עוסקת בפתיחת קברים ומסכנת את בריאות הציבור״...

רשימת הקרבנות שנרצחו בדינוב ב־15.9.39 והובאו לקבורה בימים 18 — 15 למאי 1940, בבית העלמין היהודי בדינוב

שורה 1, קבר 1: יהושע שווייצר מסאנוק, זוהה ע״י בנו ובתו
קבר 2: יעקב נצנר מדוקלה, זוהה ע״י הלנה טרכטמן מבז׳וזוב
קבר 3: אברהם מרכוס צנגר מפרישטאק, זוהה ע״י בנו
קבר 4: יהושע מנדל פרנקפורט מווישניאווע, זוהה לפי מסמכים עליו
5—8 לא זוהו
קבר 9: מנדל דוד לרנר מדובייצקו, לפי תעודות צבאיות

קבר 10 : אברהם שפירא מריישה, זוהה ע״י בנו

קבר 12 : נתן קפיטו מקרוסנו, זוהה ע״י יעקב יוסטה וסלומון שיע מקרוסנו

קבר 14 : שיע ווילק מדינוב, זוהה ע״י יצחק ריין

קבר 15 : הערש איטשע צייגר מדינוב, זוהה לפי תעודות שבבגדיו

קבר 16 : מאנעס טעפער מדינוב, זוהה ע״י איזק מדינוב

קבר 17 : אברהם איזק מיינהרט מנובי־סאָנדז׳, זוהה לפי מסמך מטעם העיריה שהיה בבגדיו

קבר 22 : יעקב איזק לאנגר מנובי־סאָנדז׳, זוהה לפי תעודה צבאית

קבר 23 : רומאן זוועטקענסטילי, מקריניצי
קבר 24 : אברהם מנדל, מקריניצי
} זוהו לפי תעודות בבגדיהם

קבר 25 : מנדל פאבר ממושינה, זוהה לפי תעודה

קבר 27 : ישראל וגנר מדינוב, זוהה ע״י איזק ריין
נמצא בבגדיו מברק, שלפיו הוא דוחה חתונת בנו

קבר 28 : נוילן חיים מבובוב, זוהה לפי תעודות בבגדיו

קבר 29 : נתן וילנר מבז׳וזוב, זוהה ע״י בנו לייב וגב׳ פראדל מקרוסנו

שורה 11, קבר 2 : היפרלינג אברהם חיים מקרוסנו, זוהה ע״י אחיו לייב

קבר 3 : נפתלי פיש מדינוב, זוהה לפי פנקס צבאי

קבר 4 : אנשל פאסטרנק מקרוסנו, זוהה ע״י אביו

קבר 5 : וולף רייך מדינוב, זוהה ע״י בן משפחתו

קבר 15 : מלך רימר מדינוב, זוהה ע״י איצ׳י ריין

קבר 21 : פנחס טעוועל מדינוב, זוהה ע״י איצ׳י ריין

קבר 24 : מענדעל פיש מדינוב, זוהה ע״י איצ׳י ריין

קבר 27 : ליפא קעניג מדינוב, זוהה לפי מסמכים שבבגדיו

קבר 28 : בן ציון טרכטמן מבז׳וזוב, זוהה ע״י בתו הלנה

שורה 3, קבר 5 הערש ריין מדינוב, זוהה ע״י אחיו איצ׳י ריין

קבר 7 : ישראל למברג מדינוב, זוהה לפי תעודת זהות שנמצאה

קבר 13 : פייבעל שענבאך מדינוב, זוהה ע״י איצ׳י ריין

קבר 14 : משה בוים מדינוב, זוהה לפי מסמכים בבגדיו

קבר 18 : פנחס שעכטער מדינוב, זוהה לפי מסמכים בבגדיו

קבר 20 : לייביש רינמעל הסבל מדינוב, זוהה ע״י איצ׳י ולמל ריין

שורה 4, קבר 4 : אברהם מלך ברממן מגורליץ׳, זוהה לפי מסמכים בבגדיו

קבר 5 : דוד רובין מגורליץ׳, זוהה ע״י אחותו

קבר 11 : ישראל ווסרמן מדינוב, זוהה לפי מסמכים בבגדיו

לייביש גרוסמן מדינוב, זוהה עפ״י מונוגראָם בלבושו

ישע רוזנבוים מדינוב, זוהה לפי מסמכים בבגדיו

איציק יארע מדינוב, זוהה ע״י בני משפחתו

שורה 5, קבר 5: הערש פוריץ מדינוב, זוהה ע"י איצ'י ריין
קבר 7: מאיר ברקוביץ מדינוב,זוהה לפי מסמכים בבגדיו
קבר 9: הערש ברענער מדינוב, זוהה ע"י איצ'י ריין
קבר 11: שמחה טיסר מדובייצקו,
משה מאיר פראַנדל מיאַסלו, זוהה לפי תעודת זהות בבגדיו

שורה 6, קבר 7: ברוננגרבר מדינוב, מרפא השיניים (החרש־אלם למחצה), זוהה לפי מסמכים בבגדיו
אייזיק ריס מדינוב, זוהה לפי מסמכים בבגדיו.

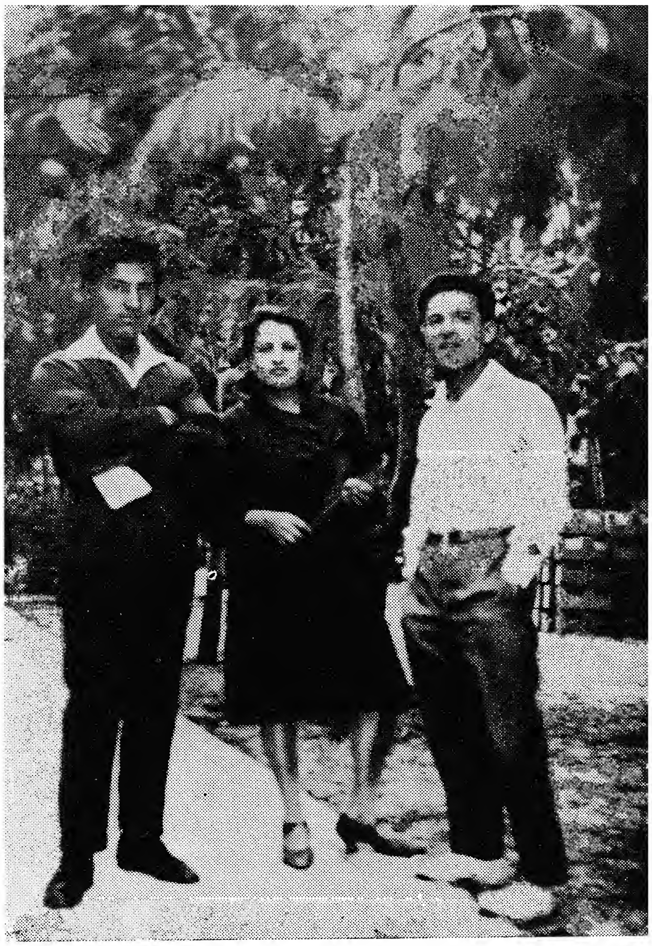
עדויות מימי הזוועה והגירוש

— — — פקדו עלינו להתאסף בככר העיר (ה„רינק"), כדי לקבל "הוראות". תמימים היינו — יצאנו מהבית ולא לקחנו אתנו דבר. לאסוננו, כבר לא איפשרו לנו לחזור לשם. הובילו אותנו לעבר הנהר סאַן והכריחו אותנו לעבור לעברו השני, לצד הרוסים. — — —

שרה ליפשיץ לבית קרישר

— — — כבר בהיכנסם לעיירה, העירו הגרמנים: „כה רבים כאן היהודים"... שעות אחר־כך הגיעה פלוגת חיילים ו„אספה" את היהודים, ביניהם אבי, דוד הילמן ז"ל. העמיסו את כולם על משאית והובילו אותם לחורשה.
עד הבית הגיעו זעקות „שמע ישראל" ונתלוו אליהן הדי היריות. — — —

חנוך הילמן

שני דינובאים ורחובותית אחת ב־1931

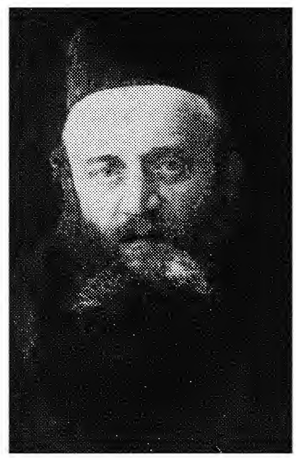
משמאל — יצחק קאסע, ראשון מימין : אריה ווייניק

דיוקנאות

יצחק קסה

ראש הקהילה היהודית
ר' אלעזר פרנקל־תאומים ז"ל

היתה זו אישיות בעלת שיעור קומה ומעמד סמכותי כראשה של קהילת דינוב בתקופה רבת התהפוכות שבין שתי מלחמות העולם ולמען הדיוק למן שנת 1919 ועד ל־1937.

ר' אלעזר פרנקל

רעיית ר' אלעזר, סושע

מתחילת המאה ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה שימש אביו, ר' אלתר פרנקל־תאומים, בכהונת ראש הקהילה, אלא שר' אלתר הפרנס המקובל והמכובד זכה להנהיג את בני קהילתו על „מי מנוחות" בתקופת שלטונו של הקיסר פרנץ־יוזף, ש„דרש טוב" לנתיניו היהודיים וראה בהם גורם ממתן ומשפיע במגמות הגרמניזציה והנאמנות לכתר ההבסבורגי בקרב האוכלוסיה הסלווית. ואמנם, „נטית חסד" מיוחדת זו מצד השלטון המרכזי והאזורי כלפי היהודים הורגשה היטב ברחבי האימפריה האוסטרו־הונגרית ואפילו בעיירתנו הנידחת קמעא.

והנה, עם התפוררות הממלכה הזו, נוכח נחשולי הלאומנות הפולנית והאנ־טישמית החבויה המתעוררת לקראת מזימות נישול של היהודים מענפי מסחר ותעסוקה ואף פגיעות פיסיות בהם, כגון השתוללות חיילי הגנרל הלר הידועים לשמצה ונסיונות של פרעות ביהודים — באותם הימים נבחר והתייצב לשירות

קהילת דינוב ר׳ אלעזר בן אלתר וחנה מינדל — שירות שבהתנדבות, מתוך תחושת שליחות עמוקה לשיקום חיי הקהילה אחרי למעלה מארבע שנות ניתוק בעטיה של המלחמה ועזיבת מרבית תושביה היהודים, לפי עצת המפקדה הצבאית לתושבי האזור בכלל, באוקטובר 1914, כאשר גבר המצור של הצבא הרוסי על עיר המבצר הסמוכה פשמישל.

בביתו של ר׳ אלעזר „השתכן" ועד הקהילה החדש. שקיים ישיבות והת־ייעצויות תכופות בנושאי עזרה לקליטתם מחדש של בני הקהילה החוזרים. הוקם מוסד „גמילות חסדים", שהפך ברבות הימים לקופה עממית. נדרש טיפול אחראי רצוף לחלוקה זהירה וצודקת, ככל שניתן, של כספי הסעד ומצרכי מזון שנתקבלו בעיקר מה„ג׳וינט". היה צורך לטפל בשיפוץ וחידוש חזותם של בתי התפילה והמדרש לאחר ארבע שנות עזובה וכמו כן חידוש ה„ספריות" והוספת ספרי תורה וספרי לימוד ועיון ותפילה וכד׳. היו בעיות של כמה מקרי סעד עם משפחות, שראשיהן שבו משירות בצבא האוסטרי שהתפורר, וכאלה שחזרו מן השבי ברוסיה, בעיות שבאו על פתרונן באמצעות ועד הקהילה. היה גם הכרח ליצור מגעים תקינים עם השלטונות החדשים וכמו כן נסיונות לחדש קשרים עם בעלי עמדה והשפעה בחיי הכלכלה והפוליטיקה שבמשטר החדש וכו׳. באחת: „סדר־יום" גדוש ועמוס לעייפה של בעיות וטרדות היה מנת חלקו של ועד הקהילה החדש, שרבי אלעזר עמד בראשו והיה הרוח החיה בפעולותיו.

כשאני בא להעלות קוי דמות אישיים יחודיים של ר׳ אלעזר, כפי שנטבעו בזכרוני מהתרשמות בלתי אמצעית — על אף העובדה, שמעט מאוד דברים החלפתי עמו — הנני מגיע להערכה, שר׳ אלעזר פרנקל היווה אישיות טרגית. הגורל הלם בו ובאשתו באכזריות רבה, כי הם שכלו את רוב צאצאיהם בעודם באבם. שרשרת השכול והיגון נמשכה לכל אורך חייהם כמעט, והנה חוליותיה: שנים או שלושה מילדיהם הראשונים הלכו לעולמם כבר בתחילת דרכם המשותפת (שמותיהם ונסיבות מותם לא ידועים לי עד היום). אחריהם, בהפרש של כמה שנים בין מקרה פטירה אחד למשנהו, מתו: הבן ישעיה בגיל 23 ממחלה, בעיר קרקוי), הבת רחצ׳יה בגיל 17 (באורח מסתורי כמעט, בעת התגוררם בוינה כפליטים במלחמת העולם ה־1), הבן הנשוי משה בגיל 35, אב לשלושה ילדים. על אבדן משה הבן ופרשת מאמצי הצלתו שעלו בתוהו, ניתן לחבר אפופיאה שלימה, אך אסתפק בכמה נתונים מתומצתים: כאשר המחלה ממנה סבל היתה כבר ב„שלב מתקדם", הוא טולטל מדינוב בלוית אביו ואחותו ורופא „צמוד" למרכזי רפואה פשמישל — קראקא — וינה, אך כאן, כאשר פרופסור נודע הודיע ש„אין מה לעשות", „הכל מאוחר", החליט ר׳ אלעזר להחזיר את בנו החולה הביתה, ואחר זמן קצר של פרפורי גסיסה נפטר ונקבר בדינוב ב־1930, כשכל יהודי העיירה מלוים אותו בדרכו האחרונה.

לעתים התעוררה בי פליאה: מאין שאב איש רב־פעלים זה תעצומות־נפש לעמוד בגבורה מול הלמות־הגורל ולהוסיף לעסוק בצרכי צבור רבים, גם כחבר במועצת העיריה, לקבוע עתים לתורה, לנהל בית מסחר ליינות ומשקאות חריפים

וקלים, לקיים קשרי סחר וכלכלה בממדים די גדולים לפי מושגי שנות העשרים.

גם טחנת הקמח המיכנית הגדולה שבדינוב היתה ברשותו של ר׳ אלעזר. היא נמסרה לו בחכירה ע״י בעליה, הרוזן טשיטשיצקי, בעל האחוזה הנודע בסביבת עיירתנו. אספקת התבואות לטחנה היתה בחלקה מיבול השדות במקום ובחלקה ע״י ייבוא מהונגריה, שנעשה ע״י ר׳ אלעזר. טחנה זו היתה גם מספקת עיקרית של סוגי הקמח השונים למאפיות דינוב ולמספר כפרים בסביבה. בהזדמנות זו כדאי לציין, „למען ההיסטוריה", כי מנהלה הטכני של טחנת קמח זו, פאַן פודקיעוויץ׳ — מוצאו היה ממערב פולין — ידע יפה להסוות בחביבותו את הארס האנטישמי שהיה חבוי בקרבו, עד ליום פלישת הגרמנים לפולין ב־1939. אז־אז הוא נתמנה כ„יועץ ראשי לעניני היהודים" והיה בסוד מזימות הרצח וגירוש שארית יהודי דנוב ע״י הגרמנים.

פעילותו של ר׳ אלעזר פרנקל (שלא אוכל למנותן עד תום) ניזונה ממקור כוח שבגבורת הנפש והאמונה עד כלות בהשגחה העליונה, והיא שהעניקה ל„איש חסד כמפעלו" — כפי שהדברים מוסברים במשנתו החסידית־ההגותית של ר׳ צבי אלימלך בעל „בני יששכר", איש דינוב זצ״ל. הפליאה ופתרונה היתה, אגב אורחא, קיימת גם לגבי רבים מיהודי עיירתי, מוכי גורל אף הם, אך בעלי חיוניות מופלאה ששפעה מתשתית אמונתם התמה.

מכאן „צידוק־הדין" היסודי שאין בלתו, על כל מה שפקד את ר׳ אלעזר בחייו. אך מכאן גם ארשת פניו, שרצינות רבה — הייתי מוסיף: חמורה — היתה שפוכה עליהם. ואולי באמת — „אין השכינה שרויה אלא מתוך עצבות" כאסכולה חסידית מסוימת? לי מזכירה פרשת שכול שפקדה את ביתו של ר׳ אלעזר את סיפור היהודי הגולה ממגורשי ספרד, שאחרי מות שני ילדיו — את הקטן שבהם נשא בזרועותיו — בדרך הנדודים. פנה ברצינות נחרצת כלפי מעלה וטען כי העמדתו בנסיון של אמונה לא תצלח. הוא, כביכול, לא יוכל לו — — —

כש״ץ העובר לפני התיבה בבית המדרש הישן אני זוכר את ר׳ אלעזר בתפילות שחרית (או מוסף) של ראש השנה ויום כיפור. קולו היה צלול ואדיר שנשמע ודאי הרחק מעבר לביהמ״ד. בקטעים מסוימים של התפילה, בעלי תוכן רגשי עמוק, היה קולו עולה ומסתלסל, מרעיד לבבות ומזיל דמעות. האם לא בקעה אז איזו שאגת מחאה ממעמקיו?

מחונני התבוננות קובעים, כי טיפה בודדת משקפת ההתרחשות בים הגדול. פרט אחד מתוך מרקם עולם האמונה של ר׳ אלעזר אני מוצא לנכון להביא כאן: אורחים עוברי־אורח או כאלה ש„נוטים ללון" שנזדמנו לבית־המדרש היה ר׳ אלעזר נוהג להביא עמו אחד מהם הביתה. לפני הסעודה נתבקשה בתו תמיד להגיש לאורח את ספל המים יחד עם קערה „לנטילת ידיים". כל כך למה? שאלה פעם את אביה, והוא השיב: לעולם צריך לקחת בחשבון שמא יבקרנו אליהו הנביא בדמותו של האורח, וכבר היו דברים מעולם...

עם כל מה שעבר, כוס התרעלה טרם היתה גדושה והיא עמדה להתמלא בגודש של אימים וחורבן, שאין להם אח ומשל בהיסטוריה. כרוב יהודי דינוב

משפחת יצחק ריכטר־פרנקל (חתנו של ר׳ אלעזר), אשתו ביילה ובנם היחיד ניסן — נושק ז״ל.

שגורשו ע״י הגרמנים לצד המזרחי של נהר ה„סאן" שלחוף העיירה, נמצא ר׳ אלעזר ואשתו סושה עם בנם מרדכי. לאחר כמה חודשי נדודים באיזור זה של הכיבוש הסובייטי — נשלחו ברכבת הגירוש לירכתי סיביר. בתחנת הרכבת בלבוב, בה עכבו השלטונות את רכבת הגולים למספר שעות, הצטופפו המוני פליטים יהודים בחרדת צפייה לפגוש קרוביהם, אודים מוצלים מאש. כאן התקיימה השיחה וההחלטה הגורלית עם בתם של ר׳ אלעזר וסושה ביילצ׳ה פרנקל־ריכטר עם בעלה וילדם היחיד ניסן, שהיססו להצטרף למכעם אל הבלתי נודע של ראש המשפחה ואשתו ובנם.

נראה, כי בנסיבות הטרגיות ששררו, נפל הפור שהבת ביילצ׳ה ומשפחתה ימשיכו בחיי הפליטים שלהם בלבוב עד יעבור זעם. בהתאם לשיקולו של יעקב אבינו: „אם יבוא עשו אל המחנה האחת והיכהו — והיה המחנה הנשאר לפליטה". סופם של מחנות הפליטים בלבוב, שהיה אז איזור כיבוש סובייטי, היה כליון חרוץ. עם ההסתערות החייתית של הגרמנים מזרחה, ביוני 1941, אבד זכרם לעד. כשנה ומחצה אח״כ ירדו ביגון שאולה גם ר׳ אלעזר וזמן מה אחריו גם סושה אשתו, על אדמת סיביר הקפואה, שרוככה בעזרת מדורה למען אפשר חפירת קברותיהם במקום הנידח.

כמשל הטיפה המשקפת ים, ניתנה כאן תמצית מזערית על חיי הרוח והמעשה של האיש, אמונתם הקנאית ותלאותיהם שלו ושל אשתו החסודה, אֵם הבנים והבנות עד לשברם הסופי. מאליו נדחק למחשבתי פסוקו של הפייטן האלמוני: „צדקתם תצהיר כאור שבעת הימים". תנצב״ה.

ישראל ונתן פרנקל

ר׳ מנחם נפתלי צבי (מנדזי) פרנקל — מנהיג הציונות הדתית בעיר

(כסלו תרנ״ד — תמוז תש״ג, 1893 — 1942)

בעת שמלחמת העולם הראשונה הסתיימה ופולין קמה לעצמאות, היו הח ים היהודיים הרוסים, הן בגלל פעולות המלחמה ועוד יותר בגלל הפרעות נגד האוכ־ לוסיה היהודית, שהיו החלק הקשה ביותר בשנות־הסבל הללו.

מנדזי פרנקל

משפחת מנדזי פרנקל

מנדזי פרנקל היה האיש, שנרתם לפעולה ציבורית ענפה בדינוב היהודית. זה עתה שב מדרך נדודים, בה נמצא בעקבות הפרעות של הקוזאַקים, סמוך לפרוץ מלחמת העולם ב־1914. בדרך נדודיו הגיע כפליט לפראג ושם היה מבאי־ביתם של מנהיגי התנועה הציונית: הרב הראשי ברוד, הרב וויטלס וכן הסופר מאַכס ברוד. בהשפעתם הפך לציוני נלהב ופעיל. ואכן, עסקנות יהודית מסורה ושאיפה עזה להגשמת הציונות — אלה שני היסודות העיקריים, שהינחו אותו מכאן ואילך.

וכך התקשר עם מוסדות יהודיים, כגון הג׳וינט ובהשתדלותו הגיעה העזרה החמרית לעיירתנו: קמח, שמן, סוכר וכד׳. בלי אותה עזרה אין לתאר את קיומם הפשוט של היהודים בעיירה באותם ימים.

בת בבת עם פעולה זו הוא התמסר בכל מרצו לענייני התנועה הציונית. הודות להופעותיו ובהשפעתו הגיע חלק ניכר מהנוער היהודי לתנועה הציונית ואין ספק, שהודות לפעולתו נמצא חלק גדול מהנוער שבעיירתנו דאז, כיום בארץ.

אותה עת אף הזניח פרנקל את עסקיו הפרטיים. בזכות כשרונו בכתיבה, היה בין מייסדי העתון הציוני הדתי "בת־קול", אשר הופיע בגליציה. הוא חתם את רשימותיו "מנצפ"ך" — ראשי תיבות של מנחם נפתלי צבי פרנקל. (חלק ממכתביו נשארו לפליטה אצל בנו ישראל והודפסו בזמנו במסגרת "מכתבים לבנים" בעתון "דבר" וכן ב"אגרת הגודרים בצפון").

חלק ממשפחת מנדזי פרנקל
ליד ביתם, בחברת קרובים

ר' מנחם צבי פרנקל התברך בכשרון ריטורי ונחשב בתנועה הציונית כנואם מלהיב ומושך המונים. משום כך נעזרו בו רבות בתעמולת הבחירות ל"סיים" (הפרלמנט) הפולני למען הרשימות הציוניות. לא פעם העמידו אותו כנואם נגד אישים מפורסמים מתנועת "אגודת ישראל", כגון הרב אהרן לווין ז"ל מריישה והרב מאיר שפירא ז"ל, שהיה חברו וידידו של פרנקל, אך מתנגד חריף במישור הרעיוני.

בדרכו הציבורית היה חבר בועד הקהילה היהודית וכן היה חבר במועצת העיריה. תמיד בא לעזרת נזקקים, במסגרת מוסדות אלה. נמנה עם מייסדי הבנק היהודי, אשר תחילה עמד בראשו החרשתן בכר ואחרי־כן ר' אלעזר פרנקל.

אין ביכולתנו להעריך בצורה ממצה את פעלו הרב של מנדזי פרנקל, שהעניק ממסירותו ועושרו הרוחני לכל בני־ביתו ולחוג הרחב של ידידיו. תשמש רשימה זו רק ציון למשמרת בנינו ונכדינו הבאים אחרינו.

ר׳ מנחם נפתלי צבי פרנקל נולד בשנת 1893 לשמחה נתן ואיטה. אמו היתה בתם של ר׳ נחמיה ומירה׳לה וויינברגר ז״ל, ממשפחה ידועה ומוכרת. שניהם היו צאצאי ר׳ צבי אלימלך, המכונה ״בני־יששכר״.

כבר בצעירותו נודע מנדזי פרנקל כעילוי ומתמיד וכינויו היה ״דער רויטער עילוי״ (״העילוי האדום״). לרגל חוסר במלמדים מתאימים בעיירה, יצא בגיל צעיר מבית הוריו למקום תורה ודעת ולמד אצל מלמדים ורבנים גדולים בסביבתנו. כך נקלע בגיל 12 ללמוד אצל הרב הגאון מנבליץ ובגיל 14 הגיע לבית הרב הגאון אברהם יששכר דב אביגדור ז״ל מטיראווא־וולוסקה. במרוצת הזמן נשא לאשה את בת הרב, שרה לאה הי״ד.

בעת שהותו בטיראווא, בעודו נער צעיר, ״נתפס״ ללימודים כלליים, בהם עברית מודרנית (דרך מכתבי שבח וולקובסקי), פולנית וגרמנית. כן התעניין כבר אז בתנועה הציונית הדתית.

כאמור, נשא בשנת 1910 לאשה את בת הרב מטיראווא. שם התחבר עם שני גיסיו, אשר התפרסמו כרבנים ומנהיגים בדורם: הרב ד״ר יעקב אביגדור (דרוהוביץ׳—מכסיקו) והרב דוד אביגדור (אנדריכוב), שהיה מראשי התנועה הציונית הדתית. בהשפעת מנדזי פרנקל ״נתפסו״ אף הם לרעיונות ההשכלה.

תמיד ידענו על שאיפתו של ר׳ מנחם פרנקל לעלות לציון, אך נבצר ממנו להגשים חלום זה בגלל מחלתה של אשתו, אותה אהב אהבת־נפש. אשה צדקנית וטובת־לב היתה, מסורה ללא־גבול לבעלה ולילדיה. עסקה הרבה בעזרה לנזקקים ואפילו בתקופת השואה, בימי סבל, בהיותה בעיר דוברומיל, חילקה מפיתה לנזקקים.

מנדזי פרנקל היה מטופל בששה ילדים. דאג לחינוכם והקנה להם תורה ודעת. כן עשה הכל למען עלייתם לארץ ישראל, בתקוה להצטרף אליהם בבוא הזמן. לצערנו, הוא לא זכה לכך.

דמותו הנאורה מלווה אותנו תמיד. ת. נ. צ. ב. ה.

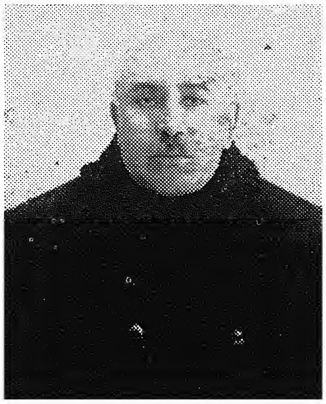
א. מוסינגר

המהנדס יעקב ווייראוך הי"ד

(אורות מאופל)

מקצוע המודד המושבע היה אולי המקצוע היחידי מתוך המקצועות החופשיים שטרם נפגע ע"י התקנות והגזירות האנטי־יהודיות, אשר הלכו ורבו לאחר הסתלקותו של גדול מצביאי פולין — המרשל יוזף פילסודסקי.

ייצוגם של יהודים במקצוע זה היה מעל ומעבר ליחסם המספרי של היהודים לכלל האוכלוסיה בשני חלקי גליציה, איזור כיבוש הממלכה האוסטרו־הונגרית לשעבר. מקצוע המודד המושבע היה מקצוע מכניס ומכובד ביותר באותן השנים, שנות בצוע הריפורמה האגררית ע"י ממשלמת פולין הקמה להחיה בשנת 1918. מעמדו של המודד היה מוכר ומעוגן בחוק והיקף הפעולות היה נרחב ומגוון. תכניותיו, אישוריו וחוות הדעת שלו היו נחשבים כמסמכים רשמיים ובעלי תוקף חוקי והיוו יסוד לפסיקה בבתי המשפט, לשנויים בטאבו ובמפות הקטסטרליות. לשם זה הוענקה למודדים המושבעים הזכות להשתמש בחותמת מתכת עגולה עם סמל המדינה, כדוגמת החותמות של מוסדות הממשלה והנוטריונים.

יעקב ווייראוך הי"ד

מתוך נסיוני במקצוע זה במשך כ־9 שנים לא הבחנתי באפליות כלשהן מצד השלטונות ובתי המשפט לגבי המודדים היהודיים. אני זוכר אף מקרים של העדפת מודדים יהודיים, הודות למוניטין שיצאו להם כבעלי מקצוע יעילים ומעל לכול כאנשים ללא רבב, בעלי טוהר מדות ונקיון כפיים וכאנשים שלא התמכרו לשתיית משקאות אלכוהוליים ושהודות לבקיאותם היסודית במטמתיקה וזריזותם בבצוע פעולות מטמתיות בתנאי שדה, רחשו את האמון הדרוש מצד לקוחותיהם,

בין אם היו אלה אכרי הכפרים ובין שהיו אלה בעלי האחוזות או שופטי בתי המשפט.

למעמד זה היה שייך גם מידוענו, המהנדס יעקב ווייראוך. בתקופת התמחותי בעיר רישא שמעתי עליו רבות וטובות מפיהם של שני ידידיו ועמיתיו במקצוע. היו אלה המהנדס הממשלתי היהודי, מנהל הקטסטר בעיר רישא, אדולף מנהיים הי״ד והמהנדס ארנולד שפירא. מוצאם של שלושתם היה מסביבות טרנופול שבגליציה המזרחית ושלושתם שרתו בחיל ההנדסה של הצבא האוסטרי בזמן מלחמת העולם הראשונה.

רק פעם אחת ויחידה ראיתיו במבט חטוף. את עמיתי זה למקצוע, מר ווייראוך הי״ד, בזמן שהותי במשרד הקטסטר בפשבורסק, בחורף שנת 1932. עמד אז לפני גבר בגיל כארבעים, בעל גוף מוצק וחסון, רחב כתפיים וקומה מעל בינונית. פנים סלביים, לבוש מעיל חורפי קצר ונעול מגפיים גבוהים כדרך בעלי האחוזות המקומיים.

ידעתי שהיה מצליח במקצועו והיה ידוע ומקובל על כל המוסדות, בעלי האחוזות ואיכרי הסביבה, בגלל יושר לבו ואמינותו המוחלטת. ליהודי דינוב היה ידוע בטוב לבו ובהתמסרותו לפעילות צבורית מתוך הרגשת חובה להושטת עזרה לכל הפונה אליו. בתקופה מסויימת נבחר למועצה המקומית והיה חבר פעיל בקופת „גמילות חסדים שלפיתוחה ושגשוגה פעל כמיטב יכולתו, על אף היותו טרוד מעל לראש בעבודתו המקצועית.

יהודי העיר התייחסו אליו ואל בני ביתו ביחס של כבוד ואהדה והיו גאים על כך שדאג לחינוך לאומי ומסורתי לשלוש בנותיו. בימים נוראים היה מתפלל בבית הכנסת הגדול ובהיותו בן בכור היה מופיע בימי ערב פסח בבית המדרש לשמיעת „הסיום" המסורתי.

חיי משפחת ווייראוך התנהלו על מי מנוחות, הפרנסה היתה בשפע ובכבוד.

למרות התנאים הקשים והעבודה המפרכת שהיו מנת חלקם של המודדים, היה מר ווייראוך שמח בחלקו, בהיותו בעל חוסן גופני מעולה וכן בגלל אהבתו את המקצוע והעבודה בחיק הטבע. מטבעו היה אדם מסביר פנים ואהב ליהנות מהחיים. אולם כל האושר הזה נסתיים עם פלישת הגרמנים לעיירתו דינוב בספטמבר שנת 1939.

בשבועות הראשונים הוא הועסק ע״י השלטונות הגרמניים באיסוף ומיון החומר הארכיוני של מדור הקטסטר, שכן הוא שלט שליטה מלאה בשפה הגרמנית ועל כן הניחו לו ולמשפחתו במשך זמן מסויים עד הגיע הגיסטאפו.

באחד מימי אוקטובר הקרים של אותה שנה הוא גורש ביחד עם אשתו ובתו הצעירה אל מעבר לנהר סאן, לצד הכיבוש הרוסי. אלמלא נאספו ע״י אחד האכרים, היו כולם טובעים במימי הסאן הגואה. אכר זה העלה אותם על סירה והעבירם לצד השני.

וכך, בעירום ובחוסר כל, המשפחה מגיעה לעיר פשמישל, אולם כאן נזדעזעו מן הידיעה על מותו הטראגי של אחיו, המהנדס הנריק באזאר, העסקן הציוני

הידוע בעיר. לאחר תלאות מרובות הם הגיעו לעיר גז'ימלוב, עיר מולדתה של גב' וויירַאוך, אולם כאן, לאחר כניסת הגרמנים לעיר בשנת 1941, מוצא המהנדס וויירַאוך את מותו בחודש יולי, באחת מפעולות החיסול הראשונות. גם גורלן של הגב' וויירַאוך ובתה הצעירה לא היה שונה. הן הומתו באחת האקציות בעיר סקאלאט.

המהנדס יעקב וויירַאוך היה בן 52 שנה ביום הירצחו. חייו נקטעו בצורה אכזרית כל כך, בלי שזכה ליהנות מפרי עמלו הרב.

יקום השם דמו ודמי אשתו ובתו הטהורים. יהי זכרם ברוך.

רחל אדיב

אדם טוב וחכם

(לזכרו של נתן להב ז"ל)

נתן להב, מראשי תנועת העבודה בחיפה, נולד בשנת 1912 בעיר דינוב (גליציה) בפולין. עלה ארצה בשנת 1934. בשנת 1938 החל לעבוד כמסגר בביח"ר „שמן" וזמן מה אח"כ נבחר במזכיר ועד העובדים. הניח את היסודות להסדר התנאים הסוציאליים של פועלי המפעל.

עצוב מאד להספיד ידיד יקר כנתן להב, זכרונו לברכה. הוא ודאי היה קם ואומר: „רגע, מספרים על יהודי בעיירה..." וחיוך רחב היה משתפך על פני הנאספים סביב. אפילו תוך ויכוחים סוערים על ענייני חולין חיבבנו את המעשיות של נתן, שהיו מפגות מתחם ורוגזות. ציפינו להן.

בשעה שלא היה קיים לספר, ידענו כי נתעגמה נפשו. היתה במעשיות של להב למדנות עמוקה, מהולה בשנינות שובבה ומוסר השכל.

נתן להב — דמות ייחודית בקרבנו, בלתי נשכחת, בשלל צבעיה השונים. דמות אדם וחבר שחי מחוץ למוסכמות.

„עין יעקב" ו„ספר הזהר"; אחד מספרים אלה תמיד למראשותיו. ומאידך, כלי הדייג מסודרים לעילא. היתה לו סבלנות של בעל מלאכה שידע להתקין דברים במו ידיו.

זה היה שוב להב אחר.

הדייג גרם לו שמחה והנאה לאין סוף.

התייחדות עם המחשבה היהודית המקורית ופרשנות חכמה של חז"ל היו לנתן מקור לא אכזב של ידע וחוכמת ישראל; גרמו לו לסערה נפשית עמוקה והתחדשות מתמדת. זה לא היה תחביב, אלא צורך אינטלקטואלי עמוק של התרחקות מקטנות היום־יום האפור. זו היתה פינתו שלו.

הוא היה איש עובד. וזה היה מובן מאליו — גם הדרך, גם המאבק וגם המטרה: חברה ללא צביעות ורמאות, ומאמץ פיסי ורוחני גם יחד, ללא רדיפת בצע ושלטון. זה היה העיקר לגביו.

והקשרים בין בני אדם, ואהבת הבריות והעזרה ההדדית (פשוטו כמשמעו) — בזה ראה חזות הכל. היה מיודד עם תושבי העיר התחתי (זוכרים את ואדי סאליב?) והם נקשרו אליו. זכור לי בימי בחירות, תוך קלחת אנושת, עצבנות, היה נכנס ומביא עמו רוח טובה והרגעה.

אדם טוב וחכם היה נתן שלנו. נתגעגע אליו, למעשיות השנונות. כי היה בעל שורשים עמוקים עד מאד. נזכור את נתן להב כפי שהיה: איש טוב וחכם וחביב עד מאד.

(מתוך החוברתשהוצאה לזכרו ע"י מ.פ. חיפה)

יחזקאל אילן־בוים

יוסף פרופר ז״ל

את יוסף פרופר ז״ל הכרתי מתקופת הילדות בעיירה שלנו דינוב. בימי חופשת היה מגיע לסבתא וסבא פרופר בכפר דומברובקה, שם היינו מבלים את זמננו יחד עם בני פרופר, בשיט ובמשחקים.

לפי זכרוני, היה יוסי ילד נחמד, יפה תואר ונעים הליכות. אהבנו אותו מאוד. כאשר התבגרנו, נפרדו הדרכים שלנו ובשנות 1935־36 נפגשנו בארץ. בשיחה אתו סיפר לי, שהתחנך בתנועת „הנוער הציוני", יצא להכשרה, הגיע לארץ והצטרף לקיבוץ בבאר־יעקב. שם חי הרבה שנים עד לגיוסו, במלחמת העולם השניה. היה בין ראשוני המתנדבים לצבא הבריטי, שרת בארץ ואחרי תקופת־מה עבר לשרת ביחידת הנהגים במדבר אפריקה. לקח חלק פעיל בקרבות נגד צבא האויב שבפיקודו של מרשל רומל והצליח לצאת בשלום.

כאשר כוחות בעלות־הברית פלשו לאירופה, העבירו גם את היחידה של יוסף פרופר מאפריקה לאירופה. בדרך לאיטליה הטביעו הגרמנים את האניה.

באסון הזה ניספו 161 חיילים שלנו, ביניהם היה גם יוסי ז״ל. הדבר קרה ב־5 למאי 1944.

יוסף פרופר ז״ל היה אחד הבנים הטובים של עם ישראל. איש הגשמה עצמית ומילא תפקידים לאומיים. לא זכה לראות בנצחון בנות הברית על הגרמנים ולא זכה להקמת מדינת ישראל.

יהי זכרו ברוך.

מצבה לזכרו של יוסף פרופר ז״ל בהר הרצל, בחלקה הצבאית.
ניספה על אניית־מלחמה בריטית, שטובעה ע״י הגרמנים, בשרתו במלחמת־העולם השניה

לוציה גרינשפן־רטמן

ר׳ משה גרינשפן ז״ל

חייו היו קודש לעשיית מעשים טובים. בין הדברים שנשארו בזכרוני — השתתפותו בניהול „קופת גמילת חסד״. בימי ראשון, כשהחנות היתה סגורה, היו מתכנסים בביתנו האדונים לובצ׳ר ועו״ד האופט ויחד עם אבי היו עוסקים במתן הלוואות לנזקקים. כפי שזכור לי, ישבו השלושה ליד שולחן עגול ואנשים היו באים — מי לקבל ומי להחזיר ההלוואה שכבר קיבל. לאחר „קבלת הקהל״ היו השלושה דנים בבקשות החדשות. כמובן, שעשו זאת בהתנדבות ובכל כובד הראש, על מנת להיות זהירים ולא לפגוע חו״ח במי שהוא.

אני זוכרת גם, שכל רגע פנוי של ר׳ משה, וזאת מלבד העתים הקבועות לכך, היה קודש ללימוד תורה. הוא היה בקיא בכתבי הרמב״ם ותמיד היתה לו עצה לכל מחלה ומיחוש. טוב לב היה ולא מסוגל להרע לאיש.

פעם קרה משהו, שאיפיין את טוב לבו והתחשבותו בזולת, גם אם היה זה נוגע בילד שובב. ומעשה שהיה, כך היה: ברשותנו היה גן ירק גדול וכן עצי פרי רבים. בין אלה היה עץ שזיף אחד מיוחד במינו, אשר הניב שזיפים, שהיו שנה אחת צהובים ושנה שניה סגולים. ילדי הסביבה חמדו את הפירות המצויינים בטעמם והיו באים לקטפם — דבר זה הרגיז אותי מאוד. נהגתי לארוב לילדים ולחבריהם. פעם הפתעתי אחד הילדים האלה בקלקלתו ותפסתיו במכנסיו, אשר נקרעו, עת שהילד השתחרר ממני בכוח. פיסת בד נשארה בידי. רצתי לאבי בהרגשת נצחון — אם כי לא שלם, כי הילד בכל זאת ברח — אבל עם עדות ממשית על „מעשה הגבורה״ שלי, בצורת פיסת הבד.

ציפיתי לדברי שבח והלל מפי אבא — אך מה גדולה היתה אכזבתי, כאשר במקום דברי שבח, שמעתי דברי תוכחה מפי אבי: „נו, ובגללך הילד יקבל מכות כשיחזור הביתה ומכנסיו קרועים, וכל זאת בגלל כמה שזיפים״.

מאותו יום לא ארבתי יותר ליד עצי הפרי...

ר׳ משה בן יחיאל גרינשפן, מוצאו היה מישליסק. הוא בא לדינוב לאחר שנשא לאשה את פסיה מבית רינגל.

הייתי הצעירה בבנות ולא התגוררתי בדינוב, אבל הייתי באה לבלות בעיר את חופשות הקיץ במחיצת משפחתי. בחופשות הללו ספגתי מרוחו וממעשיו הטובים של אבי, שזכרם לא מש עד עצם היום הזה.

את שנות המלחמה עשה ר׳ משה גרינשפן ברוסיה וקרוב לשש שנים חי שם רק על מים ולחם צר, כדי לשמור על כשרות. בבואו ארצה בשנת 1949 היה מאושר על שזכה לקיים מצות יישוב הארץ, אם כי בהתחלה חי בתנאים גרועים למדי. לאחר מלחמת ששת הימים הביע משאלה לבקר במקומות הקדושים.

אחותי רחל ז"ל לקחה אותו לכותל המערבי, לקבר רחל ולמערת המכפלה. לא היה קץ לאושרו על שזכה להתפלל במקומות הקדושים.

עד יומו האחרון עשה ימים כלילות בלימוד תורה וכן שמר על נתינת צדקה כפי יכולתו. בספריו הרבים אשר השאיר, מצאנו קבלות על תרומות שתרם וכן היו שם מצורפות הערות שונות שכתב בכתב ידו הנהדר, כמו למשל: „לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו".

בעודו בחיים הביע משאלה להקבר בהר הזיתים, בבוא יומו. ואכן, כשנקרא להשיב נפשו לבוראו, מלאנו את בקשתו והוא הובא לקבורה בהר הזיתים בירושלים.

תהי נפשו צרורה בצרור החיים.

לזכרו של ר׳ משה לנר ז״ל

ר׳ משה לנר ז״ל נחשב בדינוב לסוחר מצליח ביותר והיה ידוע כאמיד ורב־פעלים, אך מעטים ידעו — אם בכלל — מה מסתתר מאחורי „סיפור ההצלחה״. שני גורמים, שהם אחד, פעלו בזה: חתירתו המתמדת, רבת המרץ, למעמד שיאפשר לו לתרום ולעזור לכל נצרך ונוסף לכך — אמונתו ברבי מבלז, בברכתו ובהדרכתו. בחצר הרבי וליד שולחנו ראו בר׳ משה דמות בולטת בקרב קהל חסידיו. אפילו בני ביתו היו לא פעם משתאים למצבור המרץ מצד אחד ולזיקה העמוקה לרבי מאידך, ועושים כמיטב יכלתם, כדי להקל עליו בפעלתנותו.

משפחת ר׳ משה לנר

ר׳ משה לנר קיים הלכה למעשה מצוות גמילות־חסדים וחילק הלוואות לרבים מבני עירנו שנזקקו לכך באורח דחוף. כמה מקרים של „גמילות חסד״ נודעו לבני ביתו באיחור, כי את שמות מקבליה הוא שמר בסוד כדי „שלא לבייש״. זכור לנו, שר׳ משה היה „מארגן״ פעם או פעמיים בשנה את הנסיעה אל הרבי בעגלה רתומה לסוס, שהוא שכר מגוי מכר ואסף מספר חסידים של הבלזאי, שיצטרפו אף הם למסע זה, שהיה ברובו על חשבונו. הוא האמין, כאמור, בברכת המזל של רבו ופעל במרץ שהמזל יאיר לו כמובטח.

על גבעה בקצה הצפוני של העיירה שהיתה קרויה „ההר היהודי״, היה לנו מחסן עם סוגי עצים שונים, שניהל אותו אחינו שמואל ז״ל, וכן מחסן תבואות בתוך העיירה ליד בית המלאכה של פייבל הנגר, בתוך שטח „הפסז״ שם.

קשריו המסחריים של ר' משה לנר היו בעיקר עם „הפריצים" של כפרי הסביבה, כגון: אוזירץ, חודורופקה, קשימענע. זכור לנו גם מנהגו של ר' משה לספק למספר נצרכים, מעוטי יכולת במיוחד, עצי הסקה לקראת החורף ותפוחי אדמה לפני חג הפסח, מלבד „מעות־חיטים", שתרם ביד נדיבה באמצעות ועד הקהילה.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 — גרה כבר המשפחה בבית הישן והמרווח של חאנטשע גולדהמר־וולפלינג, שר' משה לנר קנה כמה שנים קודם לכן במרכז „הפוטשינע", שכולה היתה „תפוסה" בידי בעלי חנויות יהודים ומאחוריהן — הדירות וחלקות חצר. שכנינו מצד מזרח היו: החייטים חיים ושמחה „פלאכטע" (אנו זוכרים רק לפי הכינוי שהודבק להם), יהושע טעוועל, טורנר ומשה לייב לישנר. מצד מערב: משפחת שפרינגר עם שני הבנים פנחס וישעיה, משפחת שפאץ העגפה עם הבנות סערקא, בויטשה, שרהצ'י ודינה והבן ישראל, ובבית הפינתי — נחמן־בער וויניק. רק שניים־שלושה מבין אלה שהזכרתי נפטרו, יתרם — נספו בשואה, הי"ד.

כמה ימים לפני כניסת הגרמנים יצאו כל בני המשפחה את דינוב והתחבאו בכפר הסמוך לבירצ'ה, כחודשיים. מכאן המשיכו בעגלה לפשמישל והלאה, מזרחה — ללבוב. כאן מצאו מקלט אצל קרובת משפחה, חיינטשע פרנקל. יחד עם המוני פליטים יהודיים קיווינו שבמשטר הסובייטי ינוח לנו עד יעבור זעם. אך עם הפלישה המהירה של הגרמנים ללבוב, הגיעה אתם שואה איומה לרבבות הפליטים, שלא הספיקו ממש להתרחק מזרחה. הכול בא כחתף. אלה שהספיקו לצאת את לבוב נתפשו ע"י הנאצים בדרכים. נראה שבתוכניתם היה להקיף ולהשתלט על סביבות העיר עוד לפני כיבושה. אלפים מהבורחים נהרגו מהפצצות אויר, חלקם חזרו איכשהו ללבוב וכאן, מהר מאוד ללא הקדמות, ערכו הגרמנים בעזרתם הפעילה של האוקראינים, הוצאות להורג המוניות וממש בודדים ניצלו מהתופת של לבוב. שם נספו גם ר' משה לנר ובנו שמואל עם אשתו וילדתם. אשתו ביילה היתה בתו של ה„מרא דאתרא" של דמביץ, שאף הוא נספה בשואה.

אני ואחותי הצלחנו להתחבא באחד הכפרים. אך מקרה היה, שצורפנו כעבור זמן לעובדי כפיה מטעם השלטון הגרמני באיזור וכך ניצלנו.

עם שחרור איזורי המערב — הסתננו לקראקוב ומשם עלינו, אני ואחותי נחמה, לארץ ישראל ב־1950.

זאב לנר ונחמה לנר־הירשברג

ויטה־ורדה באום־בירמן ז"ל

נולדה בדינוב ב־1920 ונפטרה ב־1968 בתל־אביב.

ויטה התחנכה בדינוב, גמרה בית־ספר והיתה חברה בתנועת הנוער גורדוניה בעיר. ב־1938, כשהיא בת 28 שנה, עלתה ארצה והגיעה לקבוצת שילר, אל אחיה. אחרי תקופה של שהות בקבוצה עברה למשק הפועלות בתל־אביב להמשיך למודיה.

לאחר תום הלימודים עבדה בתור מדריכה במקום ובשנת 1946 הקימה משפחה ועברה לגור לחולון.

כל חייה היו קודש לעזרה לזולת. אחרי המלחמה הגיעו אליה אמא ואח־יותיה והיא טיפלה בהם ועשתה כל שביכולתה על מנת להקל את קליטתם בארץ.

היתה אשה נפלאה לבעלה, אם טובה לילדיה ובת טובה לאמא שהתגוררה אצלה. הגורל התאכזר אליה ונלקחה מאתנו בעודה צעירה, כאשר יכלה להנות מחיי משפחתה ולקצור את הפירות שזרעה.

יהי זכרה ברוך.

קרוב

ישראל שטראוס

דוד שטראוס ז״ל

דוד בן ר׳ יהודה צבי שטראוס נולד בשנת 1897 בדינוב שבגליציה בממלכה האוסטרו־הונגרית, והלך לעולמו בתל־אביב, בר׳ אלול תשל״ו (1.9.1976). אביו, יהודה צבי, נין ונצר לחסידי בעלז, שהיה ידוע כלמדן מופלג בתורה וכדיין בדינוב, גידלו לתורה ולמעשים טובים. דוד, שהתייתם מאמו טובה ז״ל, בהיותו כבן ארבע שנים, היה תלמיד מוכשר וחרוץ. אביו ואחיו ואחיותיו הבוגרים ציפו ממנו לגדולות ולנצורות, ולהליכה בדרכי אבותיו חסידי בעלז. אך כבר בגיל צעיר התבלט בנטיותיו המרדניות. הוא נדבק לציונות והחל ללמוד בסתר לימודי חול, לרבות פולנית וגרמנית. בראשית מלחמת העולם הראשונה — והוא נער כבן 17 שנה — נדד על פני צ׳כיה ואוסטריה, עבד במפעלי סוכר ושוקולד ואח״כ גוייס בוינה לצבא האוסטרי. עם תום המלחמה הצטרף לתנועת „החלוץ" והכשיר עצמו בחווה חקלאית לעליה ארצה. התרחקותו מהדת, ופעילותו הציונית, גרמו לקרע עמוק בינו לבין משפחתו, לניכור ולניתוק הקשר עימה.

בודד ומבודד — וללא ברכת פרידה מאביו — עלה כחלוץ לארץ ישראל בשנת 1920. 26 שנה נמשך כאב הפירוד והקרע עם המשפחה. היה צורך בשנות דור ובמלחמת העולם השניה ובמוראותיה, כדי לאחד מחדש את פזורי המשפחה ולגשר על הניגודים.

מיד עם בואו ארצה השתלב דוד בכל סוגי העבודות החלוציות שהיו קיי־מות באותה עת, פרט לחקלאות ועבודת אדמה. בעשור השנים לשהותו בארץ ישראל זכה לקחת חלק במירב פעולות פיתוח הארץ והפיכתה משממה לארץ

נושבת. הוא השתתף בייבוש ביצות עמק זבולון (שם חלה במלריה שממנה סבל שנים רבות), מספר שנים עבד בסלילת כבישים בעמק הירדן (כביש צמח), בעמק יזרעאל (כביש ג'דה), בשפלת החוף (כביש יבנה) ובשומרון (כביש ג'נין). כן עבד כחוצב במחצבות היהודיות הראשונות בחיפה והשתתף בפעולות הבניה והסלילה של תל־אביב (כולל סלילת חלק מרחוב אלנבי). רוב שנות השלושים עבד בבנין, בראשונה כפועל בנין, ובמרוצת הזמן כאומן וכמנהל עבודה. בשנים 1920 — 1940 שלח ידו בכל עבודות כיבוש הארץ ופיתוחה. אין כמעט מקום בארץ בו לא עבד בבניה או בסלילת כבישים, או בחציבת אבנים או בייבוש ביצות.

מורשת החסידות הקיצונית — ממנה בא דוד — שינתה בארץ ישראל את מסלולה ואת אפיקיה. בהתלהבות, בדבקות ובקנאות דבק בארץ ברעיונות חדשים: רעיונות קדושת העבודה ומבצעיה.

לא עברו ימים רבים ואף דוד נסתפח לזרמים הקיצוניים בתנועת הפועלים. הוא השתתף בועידת היסוד של ההסתדרות הכללית בשנת 1920, ואח"כ נעשה פעיל בארגוני פועלים, וזמן מה אף היה חבר במועצות פועלי ירושלים. אותו זמן היה אחד ממניחי היסודות והמשתתפים בהקמת מפלגה קומוניסטית בארץ ישראל, ובשנת 1924 אף היה מועמד לאסיפת הנבחרים (שלא הוקמה).

פעילותו הפוליטית והמקצועית בתנועת הפועלים היתה לצנינים הן בעיני המשטרה המנדטורית והן בעיני המנהיגות הרשמית של ההסתדרות, והוא הוצא ממנה כ"חתרן". אף השלטון הבריטי לא טמן ידו והצר את צעדיו. קציני משטרה בכירים ניסו להגלותו מהארץ, וכשלא הצליחו — עצרו אותו וכלאו אותו בכלא עכו במעצר מינהלי, ללא הגשת כתב אישום. דוד פתח בשביתת רעב, שהיכתה גלים בארץ, וכתום 11 ימי שביתת רעב שוחרר ממעצרו.

למרות הנידוי, החרמות, הרדיפות ותקופות חוסר עבודה, לא הירפה דוד מפעילותו הקומוניסטית העניפה. הוא הגיע לשיא פעילותו לקראת סוף שנות העשרים — עד להתפוצצות שלא אחרה לבוא. בשנת 1929 — בהיות דוד הממונה על סניף המפלגה הקומוניסטית בחיפה — פרצו פרעות בארץ. ערבים תקפו ורצחו יהודים ביפו, בירושלים ובכמה מקומות נוספים, יהודי חברון ומוצא נשחטו וממספר ישובים ברחו התושבים. המפלגה הקומוניסטית כינתה פרעות אלה בשם "מרד באימפריאליזם" האנגלי, ואילו דוד — לוחם הצדק הנרדף — שיכנע את חברי ועד סניף חיפה שהמדובר בפרעות ביהודים ולא בפעולה אנטי אימפריאליסטית. בתגובה לכך הוצא דוד מהמפלגה הקומוניסטית. משהתאכזב מצידקת דרכה של המפלגה, נפרדו דרכיו מהתנועה הקומוניסטית.

דוד, שהיה סוציאליסט בכל רמ"ח אבריו, לא נואש מאמונתו בצידקת האדם העובד ובדרכו, ולימים אף נסתפח למפ"ם, אך להט האמונה והקנאות שליווהו עד להוצאתו מהמפלגה הקומוניסטית נותרו רק בליבו, ואילו הוא עצמו חדל להיות פעיל בארגון כלשהו.

בשנת 1927 נשא דוד לאשה את רבקה־רגינה לבית קפלן (*). בשנת 1930 נולד בנו יחידו ישראל שטראוס (**).

התמורות המשפחתיות, הכלכליות והפוליטיות שחלו בחייו של דוד שינו את מסלול חייו, ובשנת 1933 עקר לתל־אביב. את כל מרצו השקיע כעת בהתקדמות במלאכת בנין בתים, בה עסק עד למלחמת העולם השניה, עת שנפסקה בארץ עבודת בניית בתים. ב־1940 השתלב ב"מס חירום", ולאחר מכן ב"מגבית ההתגייסות", ועם קום המדינה ב"אגף המכס והבלו", שם עבד עד לפרישתו לפנסיה בשנת 1963. אך לא איש כדוד ילך בטל. הפעילות היתה טבועה בדמו, ולאחר חיפושי פעילות שונים החל, בשנת 1964, לעבוד במחלקת המודעות של "דבר". שם עבד עד סמוך ליום מותו.

בשנים שלאחר מלחמת העולם השניה נפתח דף חדש בחייו של דוד. לאחר עשרות שנות ניתוק ממשפחתו נוצר מחדש הקשר. אחיו ואחיותיו ויל־דיהם, שנותרו בגליציה, הוגלו ע"י הרוסים בתקופת המלחמה לסיביר ולאוז־בקיסטן. כמה מהם נפטרו מרעב וממחלות, והנותרים התגלגלו בדרכי אירופה ובמחנות הפליטים, ולבסוף עקרו מי לישראל ומי לארצות הברית, אוסטרליה, ניו זילנד וברזיל. ראשון הבאים לישראל היה צבי שטראוס, בן אחיו של דוד, שהגיע לארץ כמעפיל, הוגלה לקפריסין ועלה לארץ במלחמת העצמאות, ומצא את דוד כשהוא משרת בהגנת תל־אביב מפני התקפות מהאויר בעמדת מקלע "ברן", בגבול הכפר הערבי הנטוש שיך מוניס (עמדה זו השתתפה במטחי היריות על המטוסים המצריים שתקפו במאי 1948 את "שדה דב" שמצפון לתל־אביב). יותר מאוחר הגיעו בני משפחה נוספים. דוד מוצא עצמו כמבוגר וכמבוסס במשפחתו, ומסייע לקליטתם ולהתאקלמותם בארץ. הוא משתלב בפעילות של יוצאי דינוב, ומצטרף לועד יוצאי דינוב כגזבר הועד.

בצד פעילות משפחתית וחברתית ענפה לא חדל דוד מיתר עיסוקיו. צמא דעת הוא וכל רגע פנוי מוקדש ללימוד או לקריאה כל שהיא בתחומי ההגות, נושאי חברה ומדיניות.

במשך שנים פנו אליו אנשים שונים, שיעלה על הכתב את זכרונותיו מתולדות תקופת העליה השלישית, שהיה מראשוניה. הוא תכנן לכתוב את זכרונותיו על שנות הבראשית של העליה השלישית והתנועות הפוליטיות

(*) רבקה־רגינה נולדה בניישבה שבפולין הקונגרסאית בשנת 1905 לאביה ישראל יהודה הכהן קפלן, יליד קרטוזביריזה (פולסיה). הוא היה משורר וסופר עברי ועסקן ציוני רב פעלים. עלתה ארצה כחלוצה ב־1926. עבדה בעבודות בנין ובעבודות אחרות. שירתה בתקופת מלחמת העולם השניה בחיל האויר הבריטי.

(**) ישראל שטראוס הינו רואה חשבון ידוע, וכיהן 4 שנים כנשיא לשכת רואי חשבון בישראל. הוא משרת בדרגת רב סרן בחילות המילואים של צה"ל. נשוי ואב לשני בנים.

שהקימה (לאחר פרישתו מהעבודה). אולם פרישה זו היתה קצרה ביותר מפרישתו מהעבודה ועד ליום מותו לא חלף יותר מחודש ימים.

בשנת 1974 חלה דוד במחלה ממארת. הוא עבר תקופת סבל קשה, אך עקשנותו, מסירותו ועוצמתו ליווהו גם בערוב ימיו. וכך, כשגילו מתקרב ל־80 שנה והוא חולה במחלה קשה ומתישה וסובל מכאבים, המשיך בעבדתו ב״דבר״, שהיתה קשורה גם במאמץ גופני.

הוא פרש מהעבודה ב־31.7.76, והלך לעולמו כעבור 32 יום, ביום ר׳ באלול תשל״ו (1.9.76).

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

י. קסה

נפש לר׳ חיים יוסף טייטלבוים זצ״ל

מגזע צדיקים וקנאי אש־דת מהונגריה. הגיע לעירנו דינוב בעודו אברך — ״אב״ בחכמה ו״רך״ בשנים (כפירוש רש״י על יוסף המשנה־למלך מצרים).

ייתכן שבואו לדינוב היתה בהשפעתו ובעקבות רבנו הנודע, רבי צבי אלימלך שפירא, שאף הוא חזר לדינוב אחרי כמה שנות אדמו״ר במונקאטש שבתחום הממלכה האוסטרו־הונגרית. כאן נשא לאשה את מעכטשע, אחת משלוש בנותיו של ר׳ נחמיה וויינברגר ז״ל (שתים האחרות הן: איטה׳לע — אימו של מענדזי פרנקל הי״ד וחנה מינדל — אמו של ר׳ אלעזר פרנקל־תאומים ז״ל) הנודע לתהילה בעסקנותו הצבורית והיותו הרוח החיה בחיי הקהילה היהודית אצלנו בזמנו.

ר׳ חיים יוסף התלמיד חכם המופלג הקים בעירנו בית ומשפחה לתפארת וחבל מאוד שלא התעורר מישהו משרדידי משפחתו המעטים בארץ ובחו״ל לייחד כתיבת זכרונות כלשהם על בית ר׳ חיים יוסף טייטלבוים, האהוב ומכובד על הבריות, כפי שאני זוכרו משנות נעורי בדינוב. בנו בכורו של ר׳ חיים יוסף היה הערש־מלך (ודאי מתוך איזו התייחסות ״שושלתית״ לר׳ צבי־אלימלך בעל ה״בני־יששכר״) — פאר הבחורים בעיירה, מהודר בלבושו החסידי, בר־אוריין ובעל קול ערב ועמוק.

מאנשי שארית הפליטה של עירנו קבלתי עוד הפרטים הבאים: הערש־מלך טייטלבוים שימש בשנות השלושים כחזן באחד מבתי הכנסת בלונדון הבירה (מתי וכיצד הביאוהו לשם, לא אדע) וכשנזדמן לביקור משפחתי בדינוב, הוזמן ברוב כבוד ״לעבור לפני התיבה״ בבית המדרש. הופעתו שם כבעל תפילה היתה חווייה מרנינה לכל בני הקהילה. ה״קלויז״ וה״שול״ התרוקנו

אז ממתפלליהם הקבועים וכולם הצטופפו־מלאו את בית־המדרש לשמוע „אל הרינה ואל התפילה" מפי הערש מלך המחונן.

נראה, שסמוך לפרוץ מלחמת העולם ה־2 „נתקע" בדינוב וכך חילק את גורלו עם יתר בני משפחתו ועמו שגורשו — לאחר הטבח בעיר מידי הנאצים — אל מעבר לסאן ומשם ברכבת גולים לירכתי סיביר. שם שבק חיים ר' חיים יוסף בנסיבות קשות ביותר, אחרי מחלה ממארת וממושכת ומחוסר תנאים כלשהם לטיפול בו ולהקלה על יסוריו. גם הערש־מלך בנו, זה ה„כלי המפואר, השיב שם את נשמתו למקורה.

הבת הצעירה של ר' חיים יוסף ומיכלה, חנה, „ניצלה" מתנאי־סיביר והגיעה יחד עם אמה ואחותה רחל לארה"ב בסוף שנות הארבעים. אך תנאי החיים המשופרים באמריקה כבר לא הצליחו להעלות ארוכה לבריאותה המעורערת של חנה'טשע ולשיתוק החלקי שהביאה עמה מסיביר. היא נפטרה בעודה באיבה. לאחר כמה שנים נפטרו שם גם אחותה רחל ואמה מיכלה, ש„נגזר" עליה להאריך ימים ביגונה ולעבור את שלבי השכול של משפחתה עד תום.

נסתם הגולל על משפחה אחת של דינוב היהודית, אחת מני רבות.

תנצב"ה.

נתן פרנקל

לזכרה של קהילת דינוב

הספד שנישא ע״י המחבר בירושלים, תשרי תשכ״ה, בעת גילוי „לוח זכרון״ לקדושי השואה של העיירה דינוב, במרתף השואה שעל הר ציון.

קטונתי מכדי להספיד את קהלתנו הקדושה. אבל כאחד השרידים, שבגופי ובשרי עברתי את כל שבעת מדורי הגיהנום של התופת הנאצית, מצאתי חובה לעצמי להנציח את זכר קהלתנו הקדושה בעיר ירושלים ובמקום הזה, שהוא מקודש לנו מכל הדורות, ובפרט מרתף השואה הזה, אשר מכיל בתוכו את זכר כל הקהילות הקדושות ומזכיר לנו את אסונם הטרגי של אבותינו, אמותינו, אחינו ואחיותינו היקרים — שנהרגו, נשרפו, נטבחו, נחנקו, נטבעו, נורו, נרצחו, נקברו חיים, מתוך אנחות דווי, על ידי הצורר ימח שמו וזכרו, מזרע העמלק, ללא עוון בכפם, כי אם בגלל היותם בני יעקב, שקדשו שם שמים ותורת הד׳ בפיהם.

אדם כי ימות באוהל, באה ה„חברה קדישא״ ומתעסקת בבר מינן, ששבק חיים לכל חי. היא עושה את כל הדרוש בתור חסד של אמת, והחי יתן אל לבו. כעבור ימי האבל דואגים הקרובים להקים מצבה על קברו, לזכרו של המנוח. על המצבה חרוט הנוסח המקובל „פה נטמן פלוני בן פלמוני״ וכו׳.

הלב מתנחם באמונה, שיבוא היום „ובלע המות לנצח״ ומחה ד׳ אלוקים דמעה מעל כל פנים.

אולם קהילה שלימה כי תמות ותושמד כליל עד היסוד, ולא באוהל, ולא כמות כל אדם, כי אם בגיטאות ובמחנות הסגר כמו בלז׳יץ, אשווינצ׳ים, מאידאנק, יאַנוב ומאות מקומות כאלה, ובכל מיני מיתות משונות, איומות ואכזריות, שהשטן הנאצי הארור המציא אותן — מי איפוא יבוא להתעסק ולגמול „חסד של אמת״ לאלפי נפשות קדושי קהלתנו, כאשר עצמותיהם פזורות במקומות שונים?

על כן — המצבה הנצחית הזאת, שאנו מקימים היום, באיחור רב, היא היא שתנציח את זכרם ורוחם הקדוש. לדור שלנו תשמש המצבה הזאת למקום התייחדות עם יקירינו ולדורות הבאים כמצבה נצחית, שלא ימוש זכרם של הקדושים לנצח. בזאת גם נקיים את הצוו של „זכור את אשר עשה לך עמלק״.

מי יתנה את עומק הכאב, מי ינוד לגודל האסון, החורבן והשבר! אי סופד? אי מקונן? אי מנחם ואי גומל חסד? אי סופר ואי מורה, שיוציאו את המסקנות? מהו הדין ואיכה עלינו לנהוג?

דינוב! עיר הצדיקים והקדושים, העיר של גדול האדמו״רים והצדיקים, מקים שושלת „בני יששכר״, העיר שבה מצאו עידוד ונחם רבבות מיהודי

פולין וגליציה, שבאו לחסות בצילם של הצדיקים ואחרי מותם באו להשתטח על קבריהם ולתנות את לבם. ומי מאתנו אינו זוכר את האוהל הקדוש, שבו היו טמונים הרבי, רבי הרש אלימלך, רבי דוד׳ל, רבי ישעיהו הרץ — וקדמו להם רבי יהושעלי הקדוש והגאון רבי יואליש, שחיבר חיבור על הש״ס.

דינוב! כמו שנתברכת ויצאו ממך אדמו״רים גדולים, כך, מאידך, קמו ממך (בעיירה הזאת, שהיתה נתונה כולה בתורה ובמצוות) חלק מכובד מחובשי בית המדרש והצטרפו לתנועה הציונית מבראשית היווסדה. הם נהפכו לציונים ומטיפים, מסורים בלבם ובנפשם למען הרעיון הציוני, והודות להם — לחלק ניכר מאוד של הנוער היה בזמנו האומץ לקום, לעזוב את העיירה ולעלות ארצה. הללו חייבים את חייהם למעיזים הראשונים.

מחובתי הקדושה להזכיר כאן אחדים מהראשונים, כגון: ר׳ לייביש שוועבר, המשכיל, שעליו שמעתי מפי אבי הי״ד, ששקל שקל עוד בשנת 1903; עו״ד לייב לנדאו, הסניגור המפורסם של משפט שטייגר; דוסשקה שכטר, משהלי יארה, ישראל יארה, המשכיל שלפני המלחמה היה ממנהיגי הציונות בעיירה; פנחס שפרנגר, פנחס ברנשטין, דוד לאוב, מרדכי צוגהפט, ליאון טבל, מנדלי לובצר ומייסד „יד חרוצים״ בדינוב — ויינראוך.

אם שבעתיים תשתפך עלי נפשי בתארי את קדושי עירנו, הלוא שבעים ושבעה תאבל רוחי ולבי שותת דם ודמע בזכרי את זכרו הקדוש של אבי, מורי ורבי הי״ד, ר׳ מנדזי פרנקל. הוא בא לציונות עוד בצעירותו, בעת חובשו את ספסל בית המדרש אצל חותנו הרב מטערנוא־וולובסקי.

יהי זכר כולם ברוך.

דינוב! מה אעידך? מה אדמך, קהלתנו הכבודה? מה אשוך ואנחמך עיר בישראל? איכה אבד ניצחך?

נאד הדמעות, נאד נוזלים ודברי דמע — יעמוד לזכרם ויתן בטוי לרגשי הכאב שבמעמקי הלבבות.

בחרנו ביום זה להקמת המצבה למען קדושינו ואהובינו, כי ביום זה, בצום גדליה, לפני עשרים וחמש שנה בדיוק, בשנת ת״ש—1939, הובילו הרוצחים הנאצים ופלוגות הס. ס. כ־300 מאחינו (וביניהם נמצאו פליטים מהעיירות הסמוכות, שבצר להם היו רגילים לבוא לעירנו ולמצוא מחסה ועידוד, בכוונה להינצל מן היד הזדונית), הובלו לליבנער באַרג ולז׳ורבייץ, הכריחו אותם באכזריות רבה לכרות במו ידיהם קבר אחד גדול, והרגו את כולם. בנס ניצלו מן הטבח האכזרי הזה ר׳ יעקב הירש גוטמן והצעיר לייבוש רוט. הם היו עדים חיים לזוועה הזאת. לדאבוננו הרב מצאו את מותם בזמן מאוחר יותר.

חז״ל אומרים במסכת ר״ה „צום השביעי זה ג׳ בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם, ללמדך, ששקולה מיתתם של צדיקים כשריפת בית אלקינו״.

לוח הזכרון במרתף השואה בירושלים

המפרשים מסבירים: אפשר שבנין סתם יתמוטט ויחרב מרוב ימים. אולם לא כך היה חורבן בית המקדש, כי הבית הזה קם לנצחים. אלא שאויבים זדונים הציתו בו ונשרף. אותו גורל מר התאכזר באבותינו, אמותינו, אחינו ואחיותינו היקרים מהעיר דינוב, אשר היו צעירים ברוחם וחדורי אהבת ציון וישראל ומלאי כוחות רעננים ותוססים. אבל יד המרצחים השיגה אותם באכזריות רבה, שאין לה תקדים מיום היות האדם עלי אדמות.

שריפת צדיקים דומה לפי חז"ל לשריפת בית המקדש דוקא ולא לשריפת קודש. ההבדל הוא, שהקודש קדוש בפני עצמו והמקדש משפיע שפע של קדושה וטהרה גם על אחרים. מי שמדקדק במצוות ושומר את התורה כולה —

הוא בבחינת קודש, אבל מי שמשמש לדוגמא ולמופת ומשפיע על אחרים, הוא מבחינת מקדש. קדושי עירנו — מי אינו זוכר אותם בקדושתם ובטהרתם, שהיו משפיעים על אחרים בצדקתם? האם אפשר לשכוח את קול התורה בנגינתה המיוחדת, שבקע יומם ולילה מבין כתלי בית המדרש והקלויז שבדינוב?

היות שאנו עומדים עכשיו בין כסה לעשור, נזכר בעיירתנו ובמנהג שעבר מדור לדור בהשכמה לאמירת סליחות. קדם לזה קול קריאתו של לייבלי שמש, שעבר מבית לבית בהלמות פטישו ובהוסיפו „יידן, שטייט אויף צו סליחות, לעבודת הבורא". כמו איש אחד צייתו לקריאתו אנשים, נשים וטף ומלאו את כל בתי הכנסת שבעיירה. האם הם לא היו בבחינת מקדש? האם הריגתם אינה דומה לשריפת בית המקדש? כן, אלה כולם נהרגו, נשרפו ואינם פה אתנו היום.

כל עוד לא יקום אחד מאתנו וינציח את זכר קהלתנו הקדושה כראוי לה במצבה רוחנית, בספר ראוי לשמו, יעמדו הדברים האלה והמצבה הזאת לזכרם לנצחים, עד אשר „ינקום ד' את נקמת דם ישראל השפוך ודמם בתוכם!".

ת. נ. צ. ב. ה.

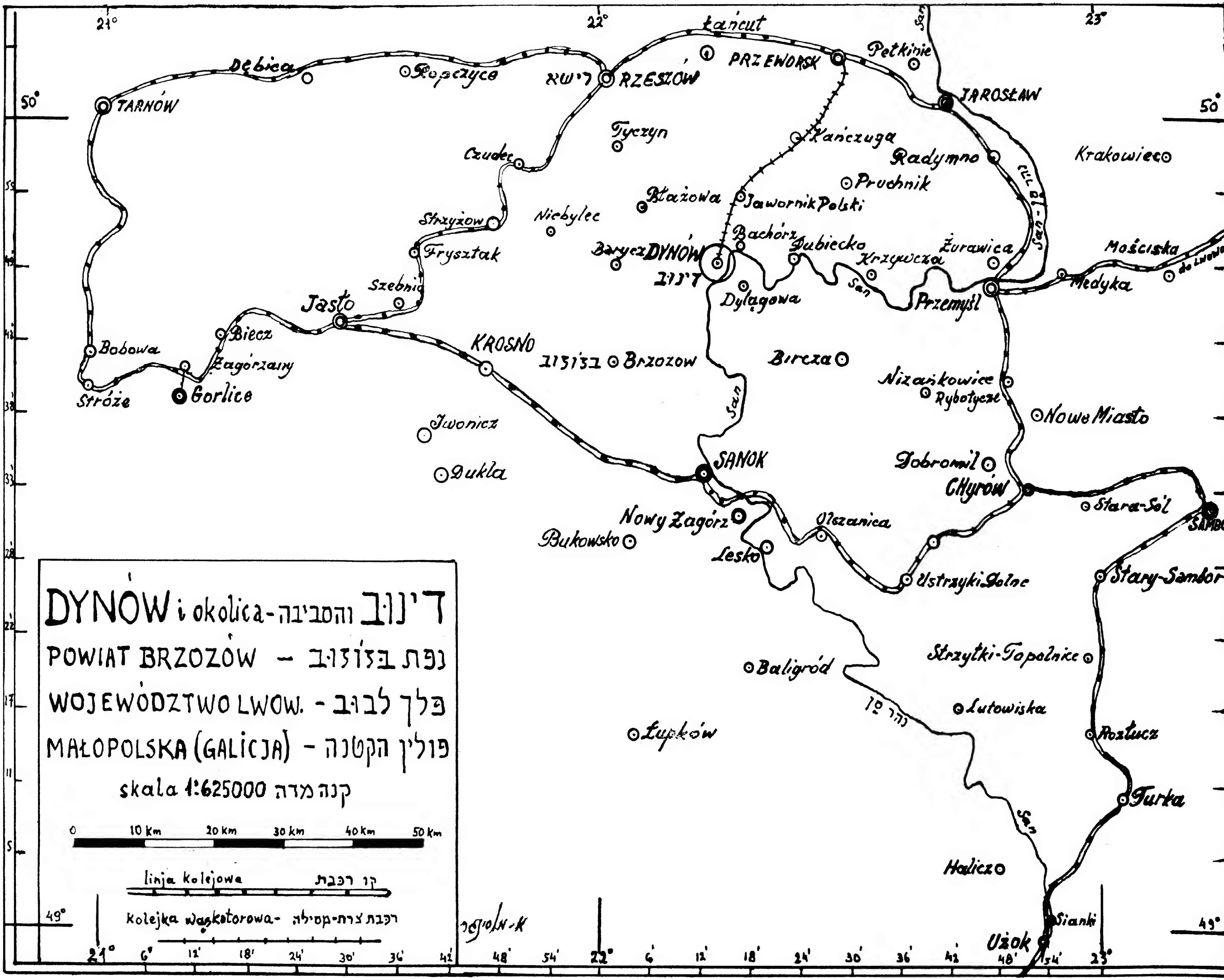
קבוצת נוער ציוני בדינוב עם אורח מארץ־ישראל, שמואל חפץ (יליד הארץ),

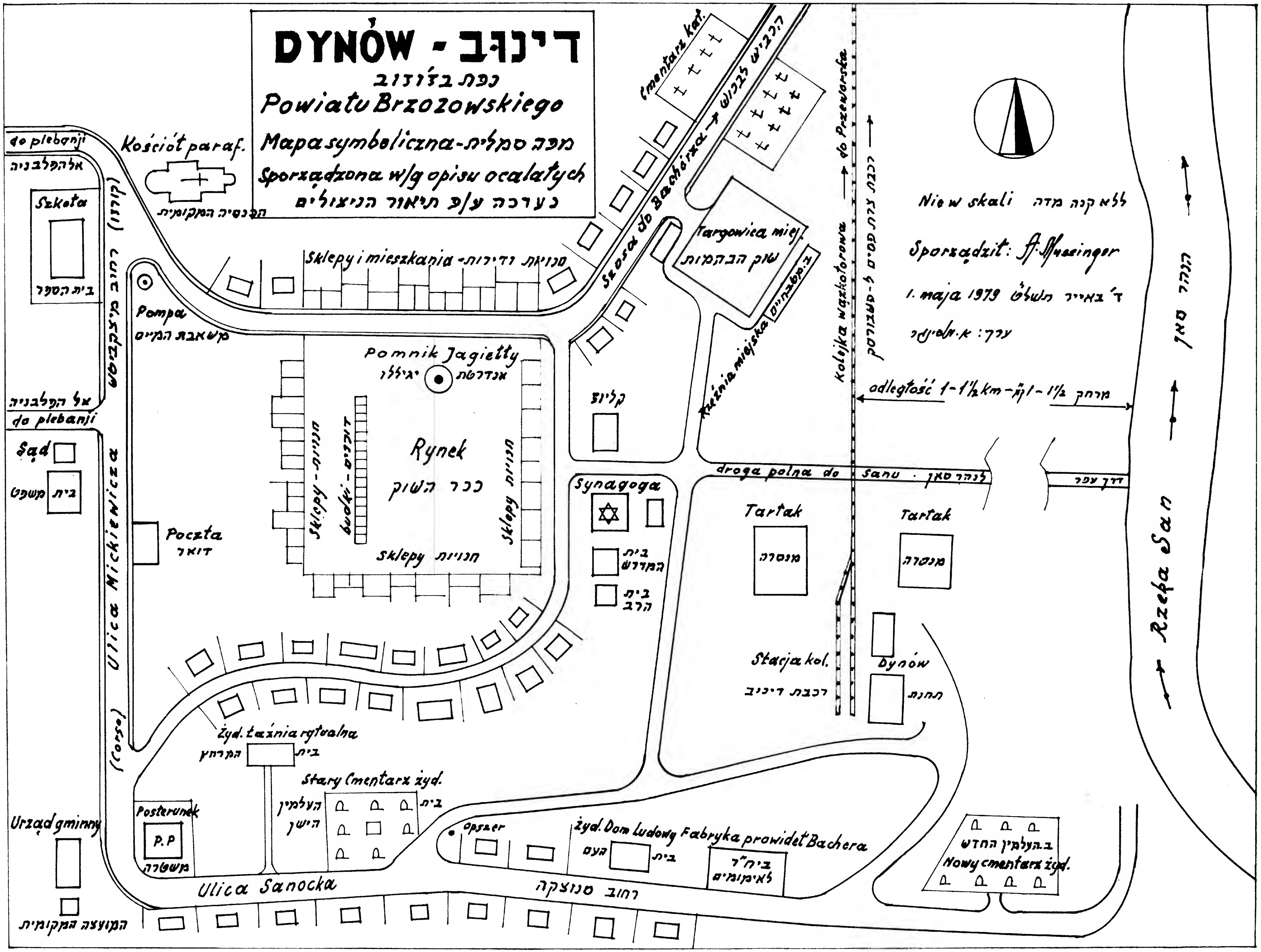

פייגעלע שור
הבת של הדיין אברהמצ'י שור

יצחק קאסע בעבודת נטיעה
בפרדס, ברחובות

DYNÓW i okolica - דינוב והסביבה
POWIAT BRZOZÓW - נפת בז'וזוב
WOJEWÓDZTWO LWOW. - פלך לבוב
MAŁOPOLSKA (GALICJA) - פולין הקטנה
skala 1:625000 קנה מדה
0
10 Km
20 Km
30 Km
40 Km
50 Km
linja kolejowa
קו רכבת
Kolejka wąskotorowa - רכבת צרה-מסילה
Tarnów
Dębica
Ropczyce
Rzeszów
רישא
Łańcut
Przeworsk
Jarosław
Pełkinie
Radymno
Krakowiec
Kańczuga
Tyczyn
Czudec
Pruchnik
Błażowa
Jawornik Polski
Strzyżów
Niebylec
Frysztak
Baryczka
Dynów
דינוב
Bachórz
Dubiecko
Krzywcza
Żurawica
Mościska
Medyka
Przemyśl
Szebnie
Jasło
Dylągowa
Biecz
Bobowa
Zagórzany
Stróże
Gorlice
Krosno
Brzozów
בז'וזוב
Bircza
Niżankowice
Rybotycze
Iwonicz
Nowe Miasto
Dukla
Sanok
Dobromil
Chyrów
Stara-Sól
Sambor
Nowy Zagórz
Olszanica
Bukowsko
Lesko
Ustrzyki Dolne
Stary-Sambor
Baligród
Strzyłki-Topolnice
Lutowiska
Łupków
Rozłucz
Turka
Halicz
Sianki
Użok
San
נהר סן
21°
22°
23°
50°
49°

DYNÓW - דינוב
Powiatu Brzozowskiego
Mapa symboliczna - מפה סמלית
Sporządzona w/g opisu ocalałych
Kościół paraf.
Szkoła
do plebanji
Sąd
Urząd gminny
Pompa
Poczta
דואר
Pomnik Jagiełły
Rynek
Sklepy
budki
Sklepy i mieszkania
Ulica Mickiewicza
(Corso)
Posterunek
P.P
Żyd. łaźnia rytualna
Stary Cmentarz żyd.
Ulica Sanocka
opszer
Żyd. Dom Ludowy
Fabryka prowideł Bachera
Nowy cmentarz żyd.
Synagoga
Szosa do Bachórza
Cmentarz kat.
Targowica miej.
Rzeźnia miejska
Kolejka wązkotorowa
do Przeworska
Tartak
Stacja kol.
Dynów
droga polna do Sanu
odległość 1-1½ km
Rzeka San
Niew skali
Sporządził: A. Wasinger
1. maja 1979

ספר דינאוו

צום אָנדענק פון דער חרוב־געוואָרענער
יידישער קהילה אין דינאָוו

ר ע ד אַ ק ט אָ ר ן :

יצחק קאסע   משה רינת

ב ו ך ־ ק אָ מ י ט ע ט :

מרדכי חיות, אברהם מוסינגער, יצחק קאסע,
זאב לאנער, פנחס פופר, הרב יעקב שלמה פרידמאַן,
משה קאַלעך, לאה ואקס (ראַף), עובדיה שנעק

אַרויסגעגעבן פון ארגון יוצאי דינוב והסביבה אין ישראל
התשל"ט — 1979

צו אונדזערע לאַנדסלייט

יאָרן פון מי און אָנשטרענגונגען, פיזישע און גייסטיקע, יאָרן פון זוכן מעגלעכקייטן או מיטלען, דורך קליין הייפּעלע דינאָווער, כדי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזער קהילה, האָבן סוף־סוף געגעבן די געהעריקע רעזולטאַטן אין פאָרם פון ספר דינאָוו, וועלכער איז איצט פאַר אונדז, טייערע לנדסלייט.

מיר קענען פעסטשטעלן מיט צופרידנקייט, אַז מיר האָבן דערפילט אונדזער געוויסנהאַפטע פליכט, וועלכע איז אויף אונדז געלעגן — צו ראַטעווען פון צייט־פאַרעלטערונג דאָס, וואָס האָט אַזוי אויסגעדריקט די ספּעציעלע אייגנטלעכקייטן, וואָס האָבן באַצייכנט דאָס לעבן פון אונדזער יידישער קהילה אין דינאָוו, אין פאַרלויף פון צוואַנציק דורות און מער.

פון הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע, וווּ ס'זענען געווען יידישע קהילות ביזן חורבן — האָבן נאָר ביי 70 באַוויזן אַרויסצוגען יזכור־ביכער. און אין גאַנץ פּוילן (צוזאַמען מיט גאַליציע), מיט אירע 2000 יידישע קהילות, — האָבן נאָר ביי 400 אַרויסגעגעבן אַזעלכע ביכער.

זיכער זענען דאָ פאַרשידענע סיבות צו אָט דעם מצב — טייל אָביעקטיווע, און טייל אפילו גאַנץ טראַגישע. מר מעגן זיין שטאַרק באַזאָרגט פון עצם געדאַנק, אַז אַזויפיל יידישע רומפולע צענטרען מיט זייער רייכער פאַרגאַנגענהייט און דורות'דיקע יידישע טראַדיציע זאָל פאַרגעסן ווערן. אָט דער פאַקט לאָזט אין אונדז איבער א געפיל פון אומצופרידנקייט ביים אָנצייכענען אונדזער דערגרייכונג מיטן דערשיינען פון אונדזער בוך.

מיר האָבן דערמיט אויך אויסגעפירט אַ וויכטיקע מיסיע פון אָפּראַטעווען יידישע ווערטן פון פאַרניכטונג און פאַראייביקן זיי פאר די צוקונפטיקע דורות. די דאָזיקע ווערטן וועלן דערגיין צו יעדן פלאַץ, ווו ס"איז נאָר פאַראַן א יידיש הארץ. — — —

גאַנצע דריי יאָר האָב מיר געשפּענדעט און זיך אַזויפיל באַמיט צונויפצוזאַמלען און אויפקלייבן פארשידענע איינצלהייטן וועגן אונדזער קהילה, מיט אירע פריידן און ליידן, מיט אירע גרויסע האָפנונגען און חלומות. דאָס אַלץ האָבן מר געברענגט נאָר טייל־

ווייז, ווייל די נישט־גענוגנדיקע מיטלען אונדזערע און דער ווילן צו דערשיינען וואָס שנעלער, האָבן אונדז פיל באַגרענעצט.

מיר קענען אויך פעסטשטעלן מיט צער, אַז אַ טייל פון אונדזערע לאַנדסלייט דאָ אין ישראל און אין אויסלאַנד, האָבן נישט גענענט־פערט אויף אונדזערע פיל ווענדונגען וועגן מיטבאַטייליקן זיך אין שרייבן פאַרן בוך און אנדערע הילף, יעדער לויט זיינע מעגלעכ־קייטן.

אונדזער וויכטיקער ציל איז דערגרייכט געוואָרן, ווען מיר גיבן אפילו צו, אַז נישט פולקאָם. מיר ווילן דאָ אויסדרוקן אונדזער אָנערקענונג צו די אַלע, וואָס האָבן אונטערגעטראָגן זייער אַקסל און מיטגעהאָלפן שלעפן די לאַסט פון אָט דער שאַפונג, וואָס האָט נישט געפעלט קיין קריזיס־מאָמענטן און אַנדערע שוועריקייטן.

אַ ספּעציעלע אָנערקענונג גיבן מיר צו די מיטאַרבעטער, נישט פון צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן אזוי ברייטהאַרציק געהאָלפן ביים אַרויסגעבן דאָס בוך, צווישן זיי אַ פּאָר פּערזאָנען פון „יד ושם״; ה׳ מוסינגער פון ריישע; פרוי שפרה איגרה פון ירושלים און משה רינת פאר זיין שיינער, איבערגעגעבער אַרבעט ביים רעדאגירן.

מיט פיל אָנערקענונג און דאנקבאַרקייט דערמאָנען מיר אונדזער שטאָטישע, פרוי רבקה ווייניק (איצט קליין) און איר מאַן הערמאַן, פון עקוואדאָר, פאַר זייער הילף און שפּענדונג צו דערגרייכן אונדזער ציל.

דער בוך־קאָמיטעט

משה רינת

דאָס בוך פון קהילת דינאָוו

פערציק יאָר זענען פאַריבער, זינט ס'איז אויסגעבראָכן די גרויסע וועלט־שריפה, וואָס אין אָנגענומענעם לשון רופט מען זי „די צווייטע וועלט־מלחמה״. פאַר דער גאַנצער פעלקער־וועלט איז דאָס געווען אַ שטאַרקע קאַטאַסטראָפע — פיל פון זייערע זין זענען אומגעקומען, פיל פון זייערע שטעט זענען פארברענט און צעשטערט געוואָרן, פיל פון זייערע איינוווינער זענען געבליבן קאַליקעס אויף זייער גאַנצן לעבן. אויך פאַר זיי, באַזונדערס פאר די פעלקער פון אייראָפע, איז דאָס געווען אַ שרעקלעכע מלחמה.

אָבער פאר אונדז יידן איז דאָס געווען אַ שריפה, וואָס די נאַצי־באַנדיטן האָבן אָנגעצונדן נאָך אַ פלאַנמעסיקער צוגרייטונג, און איינער פון זייערע הויפט־צילן איז געווען די אויסראָטונג און פולשטענדיקע פאַרניכטונג פון יידישן פאָלק. די כמעט זעקס יאָרן פון דער גרויזאַמער שחיטה זענען פאַר די יידן פון אייראָפע, און אויפן ערשטן פראָנט פאַר די יידן פון פוילן, געווען אַ גיהנום, פון וועלכן קיינער האָט נישט געהאַט קיין אויסזיכט זיך אַרויסצובאַקומען און אַנטרונען צו ווערן.

די אַלע יאָרן ווען ס'האָבן געבושעוועט די נאַצי־האָרדעס — ביי אַ פולשטענדיקער גלייכגילטיקייט פון דער אַרומיקער „פאָרגעשרי־טענער״ וועלט — האָבן אונדז יידן באַוויזן, אַז דאָס דייטשע פאָלק קען זיך צופאַסן פולשטענדיק צו די פלענער פון זיין מדינה, אפילו ווען זיי זענען פאַרבונדן מיט מאַסן־מאָרד און אויסגערעכנטע פלענער פון געוואַלט־טאַטן און פייניקונגען קעגן אַ גאַנצן פאָלק. זיי זענען נישט אָפּגעהאלטן געוואָרן דערפון אפילו מיטן כוח פון דער כלומרש־טער „קולטור״, מיט וואָס מען פלעגט זיי פריער באַצייכענען — זיי זענען געוואָרן אַ פאָלק פון רוצחים, ווייל דאָס איז געווען דער ווילן אויפן וועג צו „וועלט־שליטה״. פאַר אַ באַווייז פון זייער „גבורה״ האָבן זיי אויסגעקליבן אַלס קרבנות די זין פון אַלטן, פיזיש שוצלאָזן, יידישן פאָלק.

אין דער פאַרניכטונגס־אַרבעט האָבן זיי געהאַט זער פיל מיט־העלפער אין פוילן. אין דאָזיקן לאַנד, ווו ס'זענען געזעסן דריי און האַלב מיליאָן יידן, וועלכע האָבן אין משך פון דורות געשפּענדעט צו איר אַנטוויקלונג — אין אינדוסטרי, אין מסחר, אין דער קולטור

און אין דער קונסט — האָבן די שכנים־פּאָליאַקן זיך פולשטענדיק דעמאַסקירט אין טאָג, ווען די נאַציס האָבן אָנגעפאַנגען זייער בלוט־באָד. זיי האָבן זיך געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון היטלערישן שטן און זיין מערדערישן ציל — צו פאַרניכטן אַלע יידישע בירגער פון פוילן. מיט דער דאָזיקער הילף האָבן די פּאָליאקן זער פיל פאַר־לייכטערט פאַר די נאַצי־מערדערס אויסצופירן זייער „אַרבעט״.

בלויז איינצלנע פון די פוילישע שכנים אין דינאָוו האָבן נישט אויסגעטוישט זייער מענטשלעכן כבוד און געפיל אויף דעם אויסזיכט צו „ירשענען״ יידיש פאַרמעגן. בלויז איינער דאָ און איינע דאָרט האָבן אויף אַן אמת־מענטשלעכן אופן אפילו געגעבן אַזוי־וויכטיקע הילף פאַר די משפחות אָדער איינצלנע, וואָס האָבן געמאַכט זייערע פרווון זיך צו ראַטעווען.

די רעשט — כמעט אַלע — זענען מיט פלאַם־און־פייער אַריין אין נאַצישן דינסט. איינער פון די, וואָס האָט שטענדיק געהאַט „זיסע רייד״ אין זיין מויל, איז געוואָרן דער הויפט־ראטגעבער פאַר „יידישע עניינים״ אינעם נאַצישן הויפט־קוואַרטיר אויפן פלאַץ. ער האָט פאַרלאָזן זיינע יידישע פריינט און באקאַנטע פון יאָרן־לאַנג, גלייך ווי ער וואָלט זיי קיינמאָל גאָר נישט געקענט. אַנדערע האָבן נאכגע־קוקט, ווי יידן גרייטן זיך צו באַהלטן — און גלייך מודיע געווען אין געסטאַפּאָ. אַלע איבעריקע האָבן זיך „געריבן די הענד״ פאַר פרייד, וואָס ענדלעך וועלן זיי קענען געניסן פון יידישן האָב־און־גוטס.

*

די יידן אין דינאָוו — אַ קליינע יידישע באַפעלקערונג אין אַ קליין שטעטל — האָבן שטארק דערפילט די נאַצישע בלוטיקע האַנד באַלד מיטן אַריינקומען פון די רוצחישע טרופּן. דאָס אַרויספירן הונדערטער פון זיי אין נאָענטן וואַלד אַריין און באפעלן זיי צו גראָבן מיט די אייגענע הענד זייער גרוב, ווהין די קערפּער זענען אַריינגעפאַלן נאָך די שיס־זאַלבן פון מאַשין־געווער, און ווו טייל פון זיי זענען נאָך געווען ביים לעבן און זיך באַוועגן אונטערן באָדן ; דאָס אונטערצינדן די שול, אויף אירע פארזאמלטע מתפללים, און דאָס אַרנשלעפּן יידן פון גאַס און וואַרפן זיי אין די פלאַמען ; דער באַפעל, וואָס איז געקומען גאנץ קורץ נאָך אָט די שרעקלעכע געשעענישן, אַז אלע יידן זאָלן זיך צונויפזאַמלען אויפן מארק „צו באקומען אָנווייזונגען״ און דאַן, ווען די אומגליקלעכע האָבן כמעט גאָרנישט מיט זיך, טרייבן זיי צום טייך און צווינגען זיי ״אריבערצוגיין״ אויף דער אַנדערער זייט, ווו די רוסן הערשן — די אַלע דייטשע אַקציעס זענען געקומען מיט

אַזאַ כוח און אזוי צוגעגרייט, אז ס'איז שוין נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט צו בלייבן מיט אַן האָפענונג אויף אַ רעטונג.

דינאָוו איז אפשר געווען דער איינציקער פלאַץ, ווו די נאַציס האָבן זיך אויסגעקליבן פאַרן אָרט צו אַ געוויסער ענדערונג אין דער פאָרם פון זייער פלאַנמעסיקער פאַרטיליקונגס־ארבעט לגבי די יידן: אומעטום האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ געטאָ, באַשטימט אַ יודען־ראַט און איינגעפירט צוואַנגס־אַרבעט, אַלס אַן עיקרדיקן טייל פון זייערע פייניקונגס־מיטלען. אין דינאָוו האָבן זיי דאָס נישט געמאכט, נאָר געצוואונגען אַלעמען „גיין" צו דער אַנדערער זייט טייך. זיי האָבן אפילו נישט געשטערט די פרויען און קינדער צו דינגען אַ פלאַטפאָרמע, אויף וועלכער זיי זאָלן שווימען צו דער צווייטער זייט ברעג.

די דייטשיש־נאַצישע פינקטלעכקייט האָט דאַן געזאָלט זיין אפשר אַ „פאַרלייכטערונג" פאַר דעם רעשט ביסל יידן אין שטאָט, ווייל אין יענער צייט פון ליידן און פיין איז דאָס גאָרנישט געווען קיין קליינע־קייט, נישט מיטצומאַכן דאָס לעבן פון אַ געטאָ מט זיינע אַלע גרוי־לעכקייטן און נאַצישן איזדעקעווען זיך איבער די שוצלאָזע קרבנות. דער ביטערער אמת איז אָבער, אַז דאָס איז געווען אַ גרינטלעכע מער־דעריש־קאַלטע אויסרעכענונג, ווייל די דייטשן האָבן דאָך גאַנץ גענוי געוווסט דעם פלאַן פון איבערפאלן די געביטן, וואָס זענען צייטווייליק געווען באַהערשט פון די רוסן — וווּהין זיי האָבן געטריבן די יידן פון דינאָוו.

אַזוי אַרום איז די אַנטלאָפענע באַשערט געווען אויסצושטיין א דאָפלטן יסורים־וועג: צוערשט מיטמאכן די רציחות, פייניקונגען און אונטערצינדונגען, אויסגעראָטן צו ווערן פון דער היים און פון דער פאַמיליע — דורכמאכן א וועג אין פייער און אין וואסער — און נאָכדעם פרובירן זיך ראַטעווען אין רוסישן געביט, ווען דאָס האָט אויך געהייסן מאַטערניש אין קעלט, אין הונגער, באָרוועס און נאַקעט.

ערשט דאַן זענען ווידער דערשינען די נאַצי־מערדער און מיט דער הילף פון די אוקראַינער אָנגעפאַנגען פונסניי דאָס ברענגען חורבן און פאַרניכטונג פאר די יידישע פליטים פון דינאָוו און פון גאנצן געביט. ווידער האָט מען געדארפן אָנווענדן איבערמענטשלעכע צוטראַכטעניש, כדי צו געפינען אַ שפּאַרונע, דורך וועלכער מען זאָל זיך קאָנען אָפּראַ־טעווען דאָס לעבן. ליידער האָבן בלויז זער ווייניק פון אונדזערע טייערע געפונען אָט די שפּאַרונע.

*

ס'איז נישט אַזוי לייכט פאַר אונדז דאָס פעסטשטעלן דעם עצם פאַקט, אַז דאָס יידישע דינאָוו איז כמעט פאַרניכטעט געוואָרן. ס'איז

זער שווער דאָס ווידער־איבערלעבן יענע טראַגישע טעג, ווען אַלץ האָט געברענט אונטער די פיס פון דעם קליינעם יידישן קיבוץ, וועלכער האָט זיך געדארפן ראנגלען מיט אַזאַ מעכטיקן צורר, וואָס איז געווען אַזוי צוגעגרייט מיט אַ מעכטיקן אַפּאַראַט, אויסגעשולט און באוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס. קעגן אָט דער פאַרניכטונגס־מאַשין זענען דאָס הייפל דינאָווער יידן געשטאַנען אין אַ גענצלעך־אומבאַהאָלפענער פּאָזיציע.

*

ווען מיר פאַרמאכן אויף אַ ווײַלע אונדזערע אויגן און פּרובירן זיך פאָרשטעלן יענע טעג פון פאַרן נאַציש מבול, זעען מיר פאַר זיך דאָס קאָלירפולע לעבן פון דער יידישער קהילה, מיט אירע אַלע שאַטירונגען, מיט אלע טיפן און געשטאלטן, מיט אַלע אינסטיטוציעס, אָרגאַני־זאַציעס און פאַרטייען, מיט דער גרויסער שיכט פון יידן־חסידים, מיט דער גרויסער גרופּע פון תורה־לערנער; מיט דער יוגנט, וואָס האָט אזוי ברויזנדיק געזוכט איר וועג אין דער צוקונפט. ס׳דערשיינען פאר אונדז אונדזערע משפחות מיט זייער שטאַרקן געפיל פאַר אייניקייט, פאַר זיין צוגעבונדן איינער צום אַנדערן, פאַר אָפּהיטן די מדות פון דרך־ארץ און כבוד פון איינעם צום צווייטן, פאַרן שטענדיקן געדענקען אין דערלאנגען הילף צו אַ שוואַכערן.

מיר זעען פאר זיך דאָס קאָלירפולע שטעטל, מיטן גרינס און מיט די גערטנער, מיט די פעלדער און בלומען, מיט די וועלדער, וואָס אין אַ ווינט האָבן זיך זייערע בוימער באַוויגן ווי אין אַ תפילה, מיט דער קייט פון בערג, וואָס האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט און געשאַפן אַ בילד פון א קראַנץ, וואָס איז ארומגעפלאָכטן אַרום, ווי זיי וואָלטן וועלן באַשיצן אויף דעם אַלעם, וואָס געפינט זיך אונטן.

ווי זיס ס׳זאָל נישט זיין אָט דער חלום פון ווייט־פאַרגאַנגענע יאָרן, ווייסן מיר אָבער — ווען מיר עפענען צוריק די אויגן — אַז איצט איז פאַר אונדז די ווירקלעכקייט אַ שטארק ביטערע. שוין 34 יאָר, ווי מיר לעבן מיט דעם אמת, אז פון דעם אַלעם איז ווייניק־וואָס פאַרבליבן. אונדזערע משפחות זענען אין גרעסטן טייל אומגע־בראַכט געוואָרן דורך באַרבאַרן. זיי זענען אומגעקומען, ווייל זיי זענען געווען זין און טעכטער פון יידישן פאָלק.

34 יאָר, ווי מיר גייען אַרום מיטן געדאַנק, אַז פּאַקטיש זענען די רוצחים כמעט נישט געקומען אויף זייער פארדינטער שטראָף. טויזנטער־טויזנטער פון זיי דרייען זיך אַרום אויף דער פריי — אין דייטשלאַנד און אין אַנדערע טיילן פון דער וועלט — און געניסן פון זייער רויב ביי די קרבנות. טויזנטער פון זיי געלינגט שוין ווידער אויפצוהעצן

קענטיקע טיילן פון דייטשן און אַנדערע פעלקער און איינרעדן זיי, אז זייער מערדער־פילאָזאָפיע איז געווען די ריכטיקע.

די אַלע יאָרן פילן מיר אין זיך, ווי דאָס בלוט פון די מיליאָנען יידן־קרבנות שרייט נאָך נקמה. איז דען פאַראַן די פּאַסיקע נקמה צו אָט די נאַצישע גרויל־טאַטן? איז עס דען מעגלעך, אַז דאָס רעשטל לעבן־געבליבענע דינאָוווער יידן זאָלן באַקומען וועלכע־ס׳איז פּאַרגי־טיקונג פאַרן אומברענגען זייערע טייערסטע? צו וואָס פאר אַ נקמה קען דען האָפן אַ יתומדיקע יידישע קהילה?

אמת, די מערדער האָבן זייער ציל נישט דערגרייכט. עם ישראל חי! נאָכן גרויסן חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום איז אויפגעשטעלט געוואָרן מדינת ישראל. אָבער אונדזער האַרץ און נשמה זענען שטענדיק געוואָנדן צו די, וואָס זענען אַוועק — מיט אַ גרויסן אומרו, מיט אַ געפיל פון עלנטקייט, מיט דעם געדאַנק, אַז זייער געביין האָט נישט קיין פּאַסיקן אָנדענק, מיט דעם ווילן צו דערטיילן זיי אַ חסד של אמת — דורכן אויפשטעלן פאַר זיי אַ מאָנומענט, וואָס זאָל אונדז נישט לאָזן קיינמאָל פאַרגעסן זייער זכרון.

זאָל אונדזער בוך דינען פאַרן דאָזיקן מאָנומענט. מיטן אַרויסגעבן דאָס בוך פון יידישן דינאָוו צינדן מיר אָן צו זייער זכרון אַ שטענדיקן נר־נשמה, אין וועמענס פלאַמעלע ס׳וועט שטענדיק לייכטן זייער הייליקער אָנדענק.

*

שווער, זער שווער איז אָנגעקומען דאָס אַרויסגעבן אָט די שאַפונג — דעם ספר דינאָוו. די קליינע צאָל פון דינאָוווער לאַנדסלייט איז צעשפּרייט איבער ווייטע לענדער. די מאַטעריאַלן, וואָס זענען פאַר־בליבן פון דער דינאָוווער יידישע קהילה — זענען ווייניק. די גרופּע שטאָטישע, וואָס לעבט אין ישראל, האָט אייגענע פּראָבלעמען, שווע־ריקייטן און משפחה־ענינים. די קרעפטן אויף אַרויסצוגעבן אַ בוך זענען נישט קיין גענוגנדיקע. און דאָך האָט אַ קליינע גרופּע, אונטער דער לייטונג פון ארגון־פּאָרזיצער, יצחק קאַסע, מיט זיין גרויסן פּריווילעקייטס־באַגער, געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען — געזאַמלט מאַטעריאַל און בילדער, געזאַמלט געלט־מיטלען און מיטבאַטייליקונג אין שרייבן פון חשובע פריינט — און אזוי אַרום געקומען צום וויכ־טיקן מאָמענט, ווען דאָס בוך פון יידישן דינאָוו דערשיינט און געפינט זיך איצט אין אונדזערע הענד.

מיר שיקן איבער אַלע אונדזערע מיטהעלפער אָן האַרציקן יישר־כוח. זאָל אָט די ברידערלעכע הילף זיין אַ סימן פון חשובן ציל, וואָס מיר האָבן דערגרייכט מיטן אַרויסגעבן דאָס בוך.

אזוי זענען
זיי געווען...

איציק שיע קאַסע

זכרונות פון דינאָוו

(פראַגמענטן פון אַ פּאָעמע)

געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק פון מיין טיף־פאַרערטער מאַמען שרה בת פייגע נ"ע, די אַזוי באַקאַנטע אשת־חיל, וואָס האָט מיך צו מלמדים באַגלייט, צו צדיקים געפירט און איז אומגעקומען אין אַן אַרבעטס לאַגער אין סיביר, העט־ווייט פון איר אויסגעוויינטן בן־יחיד און קדיש, איר „אויג אין קאָפּ".

אין מיינע גאַנץ פריסטע קינדער זכרונות
פאַרנעמט אַ באַזונדער וויכטיקן פּלאַץ
דאָס שכנישע נאָנטע געסל
זיין נאָמען האָב איך שוין לאַנג פאַרגעסן
וואָס האָט מיינע ערשטע געפילן באַרירט
ווען ס'האָט מיך צום בית־מדרש געפירט.

אַ קורץ געסל, אַן טראָטואַרן
פון מערב צו מזרח זיך געצויגן
אָן שטעלעכלעך, אָן געוועלבער
ביים סוף צום „אונטערן וואל" זיך געבויגן.

אַראָפּ אַראָפּ צווישן שול און קלויז
האָט עס דאָרט געפירט צו גויים אַוועק,
מיט פעלדער און גערטנער, מיט הונט,
אויף יידישע קינדער געוואָרפן אַ שרעק.

נעבן מיין היים אין ראָג פון דעם געסל
האָט דער איידעלער זייגערמאַכער יחזקאל געוווינט,
ווייטער אַביסל דער ליסקער מלמד און זיין בעלפער
מנשה האָבן מיך און תלמידים גאָרנישט געשוינט.

כ׳געדענק ווי מנשה האָט מיך נישט איינמאָל
אויף זיינע פלייצעס מיט כוח אין חדר געברענגט,
און אַ וויינענדיקן מיך אויף אַ בנק געזעצט
נאָכדעם ווי ר׳האָט מיך אויך קלעפּ באַשענקט.

דאָס צווייטע נאָך יחזקאלן מיר דאַכט
אַ הילצערן הייזל ווי אַן אויסנאַם מוסטער,
פאַרן אריינגאַנג אַ היפּשע פיר עקיקע ווערענדע.
דאָרט האָט אַ לעבן פאַראַרבעט יענטשי שוסטער.

אויך צוקער דער בלעכער דאָרט
אויך פּנחס׳ל יאַפּטשיק ווי מ׳האָט אים גערופן
מיט זיינע בנים די למדנים.
געלעבט פון חסידות און פון זיין יענטאלעס אַרבעט.

פונעם שטעלעכל נעבן צייגערן
האָט זי געצויגן די פּרנסה
פאַר אַ גרויס הויז־געזונט געטראָגן דעם יאָך
אַן אויפהער יאָרן לאַנג פון וואָך צו וואָך.

יעדנפאַלס אַ הייזל פון תורה און שווערע מי
פון ~~האַרעוואַניע~~ און פּראָדוקטיווע מלאכה.
דורכגייענדיק געפילט שטאָלץ פון דער האַרמאָניע
פאַרן יידישן דינאָוו אַ מין טרייסט און ברכה.

ביים צווייטן עק פון געסל
אין ראַג צום בית־מדרש אין דער הויך
אַ גאַנץ גרויס הויף און הויז
פון דאַך־קוימען פלעגט אָפט ציען אַ רויך.

דאָרט איז געווען די בעקעריי פון רעב אשר
אַ מין רואה ואינו נראה אַ ייד אַ סאָלידער
ווייניק האָבן אים געהאָלפן אַרבעטן די בנים.
דאָס זענען געווען פיר געלונגענע ברידער.

איינער פון זיי אַ פלאַם-פייערדיקער ציוניסט
שלמהלי אַ רעדנער מיט סאַרקאַזם און הומאָר.
כ'וועל אייביק געדענקען זיין רעדע און דעקלאַמירן
אויף אַ חנוכה־אָוונט ביי האַנטשע גאָלדהאַמער.

...„אָה איר קליינע ליכטעלעך,
איר דערציילט געשיכטעלעך,
מעשהלעך פון אַמאָל" —
האָט געשאַלט זיין מוזיקאַליש קול
און אָנגעצונדן ליכטעלעך
אין די יונגע הערצער פון קהל.

— — — — — — — — — —

געווען נאָך עטלעכע בעקערייען אין שטעטל.
אָבער נאָר די פון רעב אָשר
איז אויסגעוויילט געוואָרן אפילו למהדרין
אויף צו באַקן די פסח מצות פאַר גענוג כשר.

דער ריח פונעם נאָנטן פרילינגס יום־טוב,
טראָגט זיך שוין אַרום די פריש אויסגעקאַלעכטע ווענד,
פון די שטאַרק געשווענקטע פּאָדלאָגעס.
אַלעס אַרום האָט פון ריינקייט געבלענד.

אין ספּעציעלע קאַנען פּאַרדעקט געהיטן,
ווערט „מים שלנו" פונעם „אופּטשער" געבראַכט
אַלעס איז באַהערט פון שטרענגער אָפּגעהיטנקייט.
אַלע כשרות קליינקייטן ווערן גענומען אין אַכט.

איינער פּאַרטיילט „טייגלעך" אין פּאַסנדער גרויס,
וואָס ווערן באַלד אויסגעוועלגערט אין מצות גאָר שיין
אַ צווייטער פּאַרנעמט זיך מיט דורכרעדלען זיי
אַ דריטער — צום אויוון דערלאַנגט זיי, רעב אשר'ן אַליין.

אין דעם שכנישן געסל פון דער לינקער זייט
נאָר צוויי משפּחות געדענק איך האָבן דאָרט געוווינט.
דאָס געוועלבל פון יושע שפּאַץ' און זיין פרומעט פון די טעוועלס
אָבער פירן דאָרט אַ האַנדל האָט זיך גאָרנישט געלוינט.

אַ קליין הייזעלע אין דער זייט איז דאָס געווען,
זיך געגרענעצט מיט נחמן בערס סחורות לאַגער אין עק.
דאָס איינציקע צווייטע הויז דאָרט שלמה לייב לישנער'ס
שוין ווי־זאַ־ווי רעב אשר'ן, דאָרט די וווינונג פון דער משפּחה שנעק.

אין געוועלבל פון יושע פרומעט׳ס אַן אַרעם געשטעל
אַ באַשיידענע מלעצ׳אַרנע מיט אַביסל היימישע קיכלעך
מיט באַשיידענע האַרציקייט האָט מען באַדינט די קונים
„עמך" איינפּאַכע און קויפעריגס אין טיכלעך.

קונים צומאָל אָן אַ גראַשן „אויף דער נשמה"
האָבן זיך דאָרט באַוויזן גאַנץ אָפט,
מאַכט נישט אויס! מ׳האָט זיי געגעבן אויף באָרג
די חובות וועלן געדעקט ווערן האָט מען געהאָפט.

נאָך דעם הייזל לענג אויס די זייט געסל
ביזן מזרח־ראָג צו לישנער׳ן — קיין וווינונג מער.
האָבן דאָרט פלויטן פון הויכע ברעטער
פאַרשטעלט הויפן וואָס האָבן זיך געצויגן אַהער.

דאָס זענען געווען אַ ריי הויפן פון די פּאָטשינע בעלי־בתים
מיט זייערע געוועלבער צום רינעק פון זיין דרום־זייט
הויפן פון שפּאַץ, שפרינגער, גאָלדהאַמער און וועלפלינג,
נאָר דער לעצטער פון זיי מיט אַ פּאָר ביימער און פאַרזייט.

דאָס איז געווען וועלפלינגס מער געפלעגטער הויף
אַריינקוקן דאָרט האָט מיך נישט איינמאָל געצויגן.
צו זען ביי דעם שכן אַ הויף צו אַ גאָרטן געגליכן
האָב איך צו די פלויט־שפּאַרעס צוגעדריקט די אויגן.

דאָס צווייטע געסל ממש נעבן בית מדרש און שול,
האָט זיך שוין געצויגן לויט ליניע צפון־דרום.
די צפון־זייט האָט געפירט צום מאַרק פון דער שטאָט,
דרום — ביז צום פּאַניץ׳ גאַנץ נאָענט צום באָד.

אפשר אַ דאַנק די נאָענטקייט צום בית מדרש און שול
איז דאָס געווען אַ געסל פון מלמדים און שמשים בעיקר,
יידן מיט וואַרעמקייט צו תורה און תפילה,
אָבער צו עולם הזה גאַנץ ניכטערן, גאָר נישט שיכור.

דער ערשטער אין דער ריי דאָרט — נטע מלמד
אויסגעצויגן און דאַר פון מאָנטיק־דאָנערשטיק תעניתים.
דער נאָענטסטער שכן פון דער אַקעגנאיבערדיקער שול
אַ סאַך זיך אָנגעהערט דאָרט הספדים איבער מתים.

נעבן אים זיין איידעם יחיאל דער מלמד
מיט זיין אסקעטיש אויסזען ענלעך צום שווער.
דאָ האָט שוין פלוצים אויפגעוואַכט יוגנט־בלוט
אין געשטאַלט פונעם רעוואָלוציאָנערן זון דויד בער.

באַהאַלטענערהייט אויף בוידעמער זיך פאַרטיפט אין בראָשורן
האָט דער דאָזיקער בן־יחיד פון זיין פאָטער חיאל
אָפּגעווענדט זיך, נעבעך, אין זיין יוגנט פון מוסר אב,
און פאַרזינקען אין פּאָליטיק אין שאָטן פון בית־המדרש־שול.

ס׳האָט דויד בער׳ן נישט אָפּגעהאַלטן פון פּאָליטישע אַגיטאַציעס
די שטראָף־ווערטער פון זיידן נטע און פאָטערס מורא —
נישט נאָר פאַר זיין משפחה געוואָרן אַ מין סורר ומורה
אויך פאַר די וואָס האָבן אַ סאַך געהאָפּט פונעם בן־תורה.

אויסער אַ ביסל קעסט און אויסער ס׳מלמדות,
האָט רעב יחיאל זיך גענויטיקט אַ פנים אין צוגאָב פרנסה,
פאַר או נאָך מנחה־מעריב פאַרקויפט ער דעם עולם
אַרבעס און עפּל־קוואַס צו פאַרגרעסערן זיין הכנסה.

אַריינצוצי דאָרטן אין זעלבן נידעריקן הויז,
אונטער די מלמדים רעב נטע און רעב חיאל
האָט ווי די אַנדערע קאַרג געלעבט מאיר שמש פון קלויז
„נאָכגעפאָלגט זיינע שפורן" האָט זיין זון לייבעלע שמש
פון דער שול.

נאָך נטע מלמד — גאָר אַ לאַנג הילצערן הייזל,
אַ האַלב פינצטערער קאָרידאָר האָט דאָרט געפירט
לענג אויס דעם „בלאָק". און ממש אַ וווּנדער
פון דער קילער שטילקייט דאָרט, קיין שאָרך פון קינדער.

נאָר פון אַן איינציקער דירה האָבן זיך געטראָגן קולות,
אַ זינגענדיקן גמרא־ניגון פלעג איך צו מאָל הערן,
פון זישאלע שמש׳ס „פראָנט" דירה אינעם הייזל,
אַ דבקות ניגון פון זיין משה בער׳ן.

אין קעגנזאַץ צום דערמאָנטן שכן דויד בער,
איז זישאלע׳ס זון געוואָר אַ קוואַל פו טרייסט
פאַר פיל, פיל, אינעם פרומען שטעטל אַרום.
ער איז געוואָרן אַ סימבאָל פון באַנייטן אַלט־יידישן גייסט.

אין אַ גרויסע פארגעלטונג פאַר דעם דחקות־לעבן,
אַן אויסגעבעטענע פאַרווירקלעכונג פון נחת באַגערן
אין געשטאַלט פון דעם למדנישן זון משה בער׳ן
האָבן אַלע געגלויבט, איז פון דער השגחה געגעבן.

דער פאָטער רעבּ זישאַלע, אַ לאַנג־יאָריקער באַדינער
פון אַלטן בית־מדרש און פרומסטן עולם דאָרט.
אומצאָליקע באַדערפענישן פון מתפללים און לומדים,
ווערן דורך אים מיט שטילע מסירות פאַרזאָרגט.

נאָך פאַרן קלאַפּן „שומרים״ צו עבודת הבורא,
די וועלט נאָך פאַרזונקען אין שלאָף, אין פינצטערער נאַכט,
איז שוין דאָס בית מדרש גאַנץ אָפּן און באַלויכטן,
ווערט שוין זיין טרייע קהל־דינסט געמאַכט.

נאָך געדענק איך פון דאָרטן איטשע מאיר פלעקעל,
ביים צווייטן עק פון קאָרידאָר אין מערב זייט.
פאַרנומען זיך מיט באַשיידענעם האַנדל אין דערפער אַרום.
כ׳בעט מחילה פון דאָרטיק פאַרגעסענע שוין אין לויף
פון דער צייט.

נאָך פלעקעל׳ס דירה׳לע — אַ פרייער, גרויסער פלאַץ,
אַרום אים הייזעלעך, ווי עפּעס אַ היפּשער פּאַסאַזש ;
הייזעלעך פון עלי שמאלץ ווי מ׳האָט אים גערופן, פונעם
מצבה שלעגער,
פון די משפחות וואָווע מלמד, אידעלער און נעגער.

נאָך רעב זישאַלען אין דער ריכטונג צום פּאַניטש,
געדענק איך נאָך אין ראָג פון געסל אַ הייזל שטייט.
דאָרט — דאָס געוועלבל פון שיע ראָזענבערג און דאָס חדר
פון אברהם־הערש מלמד און זוגתו ברײַנדל, זאָלן זײַן
אָפּגעשייד.

אינעם לעצטן הייזל נעבן אַראָפּגאַנג צום באָד —
דער פּאַניטש מיט זײַן האַלב פויערשער ווירטשאַפט.
אויך דער אײַגנאַרטיקער „עמד״־ייִד אין שטאָט,
משה שיימאלעס דער הויכער בעל גוף, אַ ייִד מיט קראַפט.

זיי צוויי האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט האַנדל,
נאָר געצויגן פּרנסות פון יגיעת כפּיים;
איינער פונעם פערד־און־וועגעלע, פון צופּעליקע „נאַגלעס״,
דער צווייטער פון טרעגערײַ, ביידע נישט קיין יראי־שמים.

דאָך היימלעכע נעסטן פון ייִדישע וואַרעמקייט,
דאָרטן ווי אין ס׳רוב ייִדישע שטיבער אַרום און אַרום.
אָט דער דיסאָנאַנס צו אַרומיקער טיפער פרומקייט,
האָט שיין האַרמאָניזירט אין ייִדישע שטעטלעך אומעטום.

דער „האַמער״ משה שיימאַלעס האָט נישט זוכה געווען
צו אַ „קאַוואדלע״, דאָך געבליבן אַ דרייסטער גיבור.
אויך מיטן שכן דעם „פּאַניטש״ איז דאָס זעלבע געשען,
אָבער אַרבעטזאַם, פּראָדוקטיוו איז זייער לעבן אַריבער.

מיך, למשל, פלעגט דער צעברויזטער משה שיימלעס
דערמאָנען אַמאָל אין לעגענדאַרן ריש לקיש פון דער גמרא,
מיט זיין שפרודלדיקן כוח האָט אויך ער געקענט גאָר ווייט
דערגרייכן צו מעשים טובים און ראַטעווען יידן אין אַן
עת צרה.

ממש אויף דעם שיפּן אַראָבלויף פונעם בערגל
האָט זיך דורכגייענדיק באַוויזן אַ שטאַלעכל מיט פערד,
דאָרט האָט דער פּאַניטש אויסגעגלייכט אַ שטיקל 'טעראסע'
אָפּגעהיט זיין טייל בערגל, באַנוצט זיין פּיצל ערד...

אין שכנות פון זיי, צו מזרח זייט צו,
אָפּגעטיילט דורך טרעפּלעך, וואָס האָבן געפירט צום באָד,
געווען דאָס גוט באַוווסטע חדר פון מרדכי־אֵלי מלמד.
אפשר דאָס מיינסט-באַקאנטע אין שטאָט.

איך מיין אַז קיינער כמעט פון די אַמאָליקע תלמידים,
נישטאָ וואָס זאָל אַמאל אט־דאָס חדר נישט געדענקען,
מיט די שטענדיק געמיטלעכע אַטמאָספערע דאָרט,
וואָס זאָל דעם אָריגינעלן מלמד קיין זכרונות שענקען.

ס'געדענקט זיך די זייער ליכטיקע לערן־שטוב,
באַשטראַלט פון דער זון און אַמאָל פאַרצויגן מיט שאָטן.
אויך די געדולדיקע האַנד־אַרבעט פון רבין
בשעת'ן לערנען, מיט זיינע צווענגעלעך און דראָטן.

צעבראָכענע טעלער, טעפּלעך און אַלערליי שאַרבן,
האָט ער ווי אַ מייסטער כלאחר־יד פאַראַכטן.
צוזאַמענגעשטיקעוועט און מיט דראָט זיי פאַרבונדן,
פון דאָס־ניי די שברי־כלים קינסטלעריש באַהאָפטן.

אין לויף פון דער צייט, מיט יאָרן שפּעטער,
האָב איך ערשט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין אים:
ער איז געבויט מיט אַ סינטעזע פון עבודה און תורה,
ווּ מדרש און מעשה גייט ביים רבין אינאיינעם.

אַזוי האָב איך פאַרשטאַנען, אַז די גלאַסענע
פּאַרטייטשונגען,
וואָס זענען געפלאָסן פון רבין אין אונדזערע אויערן,
זענען זיכער באַאיינפלוסט פון זיין ריטמישער אַרבעט,
דערפאַר זענען זיי איינגעקריצט אין זכרון און דויערן.

נישט ווילנדיק און אונטערן באַוווסטזיין האָט מרדכי־אֶלי
באַוויזן צו לערנען אויף אַ דידאַקטישן אופן.
צווישן אַ גאַלעריע מלמדים, וואָס זענען געבליבן אין זכרון,
איז ער געווען, אין גוטן זין, אַ יוצא דופן.

אָבער אין קעגנזאַץ צו זיין געלאַסנקייט אינעם לערנען
און שטיל אין זיך זיין עול פון תורה ועבודה געטראָגן,
געדענק איך אויך זיין גאָר טיפע דביקות, ממש אַ ברען,
בשעתן דאַווענען אָדער בעת אַ פּזמון פון סליחות זאָגן.

פון זיין גאַנץ גרויס הויזגעזינד געדענק איך נאָר
די איינפאַך גוטהאַרציקע „טובה" די רביצין.
און אויך זייער טאָכטער אידיס מיט איר מאַן
מאַנעס טעפער, אונדזער סופר סתם׳ס אַ זון.

הינטער דעם רבינס זייער ליכטיקע ווינקל־דירה,
האָט זיך געצויגן אַן אַלט מאָדישער לאַנגער „בלאָק"
פון דירה׳לעך־קלאַטקעלעך, באַוווינט פון אומעטיקע יידן,
אָבער ווי ס׳רוב פון אַרומיקע שכנים פון זייער גורל צופרידן.

פון אַלע דאָרט אין דעם געסעלע איינוווינער
איז הערש ריביטיטשער דער שוסטער נאָר איינער
וואָס כ׳קען פאַראייביקן זיין פּראָפעסיע און נאָמען.
ער האָט זיך „אַרויפגעאַרבעט", אָבער גלייך ווי די אַנדערע אומגעקומען.

צווישן דעם ליקעל־געסעלע און דעם נאָנטן בית מדרש
אַזוי נאָנט צום צענטער פון תורה, אונדזער שטאָטישן שאַץ,
האָט זיך אויסגעשפרייט די גאַספּאָדאַרסטווע פונעם גוי לוקאַשעוויטש,
פאַרוואָס און ווען — האָב׳יך זיך געוווּנדערט — האָט ער אויסגעוויילט דעם פּלאַץ ?

צו זיצן אין אַזאַ שכנות צום רב׳ס דירה אין בית־מדרש
און אָנהערן זיך הויכע גמרא־ניגונים, שרייענדיקע תפילות, טיפן געוויין,
וואָס האָבן זיך געטראָגן צו אים שטענדיק יאָרן־לאַנג —
וואָס עפּעס האָט זיך באַזעצט צווישן יידן דער גוי איינער אַליין ?

און ווען מ'האָט מיר פון דער דינאָוועסער שאֵרית הפליטה
דערציילט,

אַז אָט דעם לוקאַטשעוויטשעס טאָכטער די לערערין
נאָוואַקאָוואַ.

האָט ביטער באַוויינט דעם סוף פון יידן אין זייער
גרוילעכן פיין,

האָבן אפשר די בית־מדרש קולות אַ חלק אין דעם?
ס'קען זיין!

צו מערב־צו פון דאָרט, נעבן משה שיימאלעס,

„עקסקלוסיווע" פיש סוחרים, די זילבערמאַן משפחה.

זיי האָבן אין שטעטל קיין קאָנקורענט געהאַט,

אַזוי זייער האַנדל פירט זיך אין מזל־דגים בהצלחה..

וועלכער ייד האָט עס נישט גענוצט פיש אויף שבת?

נישט ווייניק האָבן אויך געקענט די לעגענדע פון פערל
אינעם פיש

וואָס דער חסיד האָט געפונען ביים צוגרייטן אים
לכבוד שבת.

ביי שלוש סעודות געפינט ער זיך אויף יעדן יידישן טיש.

נאָר איינער פון די זילבערמאַנס איז מיר געבליבן אין זכרון,

דער רויט־בערדיקער „הערש פישער" ווי מ'האָט אים גערופן

ער האָט אויך מיט פערד און וואָגן רירעוודיק אָן מורא,

אַרומגעפירט אין דער געגנט זיין צעאַפּלדיקע סחורה.

נעבן די זילבערמאַנס — עטלעכע 'פּראָלעטאַרישע' משפחות,

באַשעפטיקט מיט מלאכות פון פאַרשידענע סאָרטן.

ביז היינט ווייס איך נישט די פאַמיליע־נעמען

פון די אַלע, וואָס האָבן געוווינט אין שכנות דאָרטן.

למשל, זישע טרעגער, עזרא „באָקסער", די „אויצרעס"
געדענק איך נאַר אַ דאַנק זערע „צוגעטשעפּעטע" צונעמען,
וואָס האָבן זיך פאַרוואַנדלט, מיט דער צייט, אין אַ
צוגאָב־נאָמען,
אַ נאַטירלעכע דערשיינונג מיט וועלכע מ'דאַרף זיך נישט
שעמען.

אַ מין דערשיינונג פונעם פּראָווינציעלן לעבנס־שטייגער,
אין דער טאָג־טעגלעכער ווירקלעכקייט אָן וועלכן יסוד.
נישט מער ווי אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל פאַר פאָלקלאָר.
ווען און פאַרוואָס איז די דרשיינונג „געבוירן" — איז
געבליבן אַ סוד.

אָט דער זישע טרעגער ווי די איבעריקע 'פּראָפעסיע־קאָלעגן'
זענען בעיקר געווען נישט אַזוי 'טרעגערס' ווי 'באַלעגאָלעס'.
עזרא שניידער האָט אוודאי דעם צונאָמען צו פאַרדאַנקען
זיין נאַז,
די „אויצרעס" – זייער אָפּט באַקלאָגן זיך „אוי — צרות"...

ווייטער נאָך זיי, אין דער זעלבער ריי :
מרדכי שניידער, די קרעשעס, די גאַר פאַרצווייגטע
„סאכארעס",
אַלע מיט נעמען־סימנים. דאַך איז דאָרט עפּעס געשען,
אַז איינער פון אַלע האָט פאָרט זוכה געווען

גערופן צו ווערן מיט זיין אייגענעם פולן נאָמען:
חונא'לע ווילק, אַ בחור דאָך צוזאַמען און אויף „קעסט" ביי זיין פאָטער
ער טאַקע אַ יוצא־מן־הכלל, ווייל גלייך נאָך אים דער שכן
אין ווינקל הויז, שוין דער סוחר ר' דויד'ל „קאָטער"

אַ געזוצטער בחור איז דער חונא'לע געווען.
אַלס משכיל אוטודידאקט אין פולן זין פון וואָרט,
האָט ער זיך אָריענטירט אין געוויסע קולטור־פראַגן.
און גאַנץ אָפט ד פראַגן פאַרענטפערט „אויפן אָרט".

כאָטש אַרום אין שטעטל האָט מען ציוניזם און טראַדיציע געהיטן
און זייער טעטיקייט האָט זיך גוט געשפירט אויף אַלע געביטן,
האָט דאָך דער יוצא־דופן חנא'לע און נאָך זיינס־גלייכן
נישט געזען אין ציוניזם דעם יידישן רענעסאַנס־צייכן.

פאַרנומען זיך מיט איזמ'עס אַלערליי,
געריסן זיך ערנסט צו קולטור טרעגעריי,
אָנגעשפאַרט אפילו אין עברית־לערעריי,
אָבער נאָכמער ווי די אַרומיקע „עמך" שכנים,
איי ער אין תוך געבליבן אַ לופט־מענטש, אַז אָך און וויי...

וויפיל כ'האָב זיך באַמיט צוצואיילן,
צו ענדיקן דעם דאָזיקן „מזכיר־נשמות" נאָטיץ,
זענען דאָך געבליבן פון אים געוויסע טיילן,
וואָס וועלן שוין אין דעם יזכור־בוך נישט דערשיינען.

כ'בין צוגעקומען ביז עפעס אַ „שייד־וועג" און אָפּגעשטעלט דעם גאַנג,

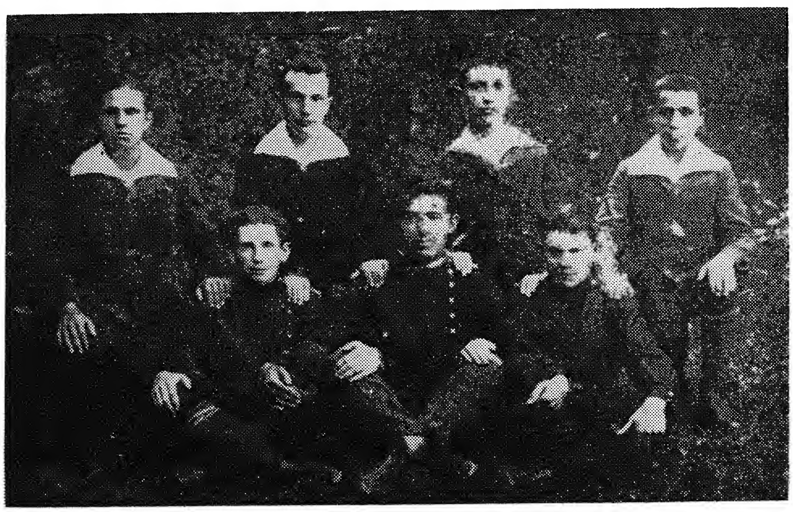
רעכטס פון דאַנען דער „קייזער־וועג" מיט אַנשטאַלטן און פּרנסים פון קהל

צו דער לינקער זייט דער „אונטערן־טויער" וועג גאָר לאַנג.

דאָ אויך דער „פּאָסטערונעק", די גמינע, די הויפּט־„סטידניע" אַמאָל.

איך גלויב און האָף צו זיין ליבן נאָמען,
אַז מיין דראַנג פון חוב או טיפע באַגערן
אויף צו פאַראייביקן אַלע וואָס זענען אומגעקומען
וועט נאָך ברענגען דעם המשך פאַרעפנטלעכט צו ווערן.

תם — ולא נשלם.

אַ גרופּע חלוצים

עס שטייען (פון רעכטס): חיים הויזנער, לייזער ראבס (אומגעקומען אין פשעמישל ווי אַ העלד מיט אַ מאַשין געווער אין דער האַנט), יוסף פינקאַס, ישראל לויפער (אַדורכגעלעבט דעם נאצישן גיהנום אלס פארטיזאנער, אומגעקומען שוין נאָך דער באַפרייאונג דורך די פוילישע אַ. קאַ. באַנדיטן). צווייטע רייע זיצנדיק: מאנעס וואלנער (אין ניו־יאָרק), איציק שיע קאסע און פנחס קעסליער.

א. מוסינגער

דינאָוו און אירע יידן אין די דרייסיקער יאָרן

א) אַריינפיר

די שטאָט דינאָוו האָב איך נישט געקאָנט, טראָץ דעם, וואָס נישט איין מאָל בין איך איינגעשטאַנען אין אַ ראַדיוס פון 10—25 קל״מ פון איר. היינט־צו־טאָג האָב איך פאַרדרוס דערפון, ווייל פיל איז דערציילט געוואָרן, און איך האָב אויך געלייענט, וועגן דינאָווער רבנים, כלל־טוער און חלוצים. מיט דער צייט האָב איך אויך געהאַט די געלעגנהייט צו באַקענען טלעכע אירע יידן, אין פאַרשידענע צייטן און אָנגעלעגנהייטן, וועגן וועלכע איך וועל דאָ דערציילן.

דער ערשטער דינאָווער, וועלכן איך האָב באַקענט, איז געווען י.ג., איינער פון די אַקטיווע טוער פון ״החלוץ הצעיר״ אין גאַליציע, אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן. געווען איז דאָס אין זומער 1924, ווען אַלס גימנאַזיע־שילער אין לעמבערג און חבר פון ״השומר הצעיר״, האָב איך געוואָלט באַקענען דאָס לעבן פון די חלוצים און שומרים אין ״הכשרה״־פּונקט א. נ. ״בנין״ אויף דער ״הייליקער טערעזאַ״־גאַס נומער 26 א. דאָרט איז געווען אַ דריי־שטאָקיקע געביידע, אין געבוי, וואָס האָט שפּעטער געדאַרפן דינען אַלס פאַך־גימנאַזיע א. נ. פון ד״ר קאָרקיס. כ׳בין דאָרט געגאַנגען אין איינעם אַן אָוונט און שוין פון דער וויטנס זענען צו מיר דערגאַנגען די קלאַנגען פון חלוצישן געזאַנג, וואָס האָבן אָפּגעהילכט אין דרויסן דורך די נישט־באַגלאָזטע פענצטער פון דער געביידע. אויפן ערשטן שטאָק האָב איך געפונען אַ גרופּע ״שומרים״ פון סאַמבאָר. דאָרט האָב איך אויך באַגעגנט י. ג. פון דינאָוו, וועלכער האָט זיך געפונען מיט אַ גרופּע חלוצים אויף אַ העכערן שטאָק, צו וועלכן מיר האָבן אַרויפגעקלעטערט אויף אַ לייטער. ווייל ווי געזאָגט, איז דער בנין נאָך געווען אין געבוי, און קיין טרעפּ זענען נאָך נישט איינגעמויערט געוואָרן.

כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם שיינעם אָוונט, וואָס כ׳האָב פאַרבראַכט אין געזעלשאַפט פון די חלוצים און די אינטערעסאַנטע און פיקאַנטע דערציילונג, וואָס י. ג. האָט דערציילט וועגן די ״סליחות״־טעג אין דינאָוו און די ״שטיקלעך״, וואָס האָט געפּראַוועט די ״ווייסע חברה״...

דעם צווייטן דינאָווער האָב איך באַקענט אין ווינטער 1931, ווען כ׳האָב באַזוכט אין פּאַלאַץ פון באַראָן קעלערמאַן אין דאָרף טאַרנאָווקע, אַ 10 קל״מ פון דינאָוו. אין דעם דאָרף האָב איך באַגעגנט אַ יידישע משפּחה מיטן נאָמען זיבעצנער, וואָס האָט געהאַט די קרעטשמע ביים הויפּט־שאָסיי. צו קומען אין דעם פּאַלאַץ בין איך איינגעלאַדן געוואָרן דורכן גראַף סראָטשינסקי, דער אייגנטימער פונעם וואַלד מיטן נאָמען האדלע קאָנטשוצקע, וועלכן ער האָט געוואָלט צעטיילן אויף קליינע טיילן און פאַרקויפן זיי צו די אָרטיקע פּויערים. צו דעם צוועק איז אויך איינגעלאַדן געוואָרן אַ האָלץ־סוחר און מעקלער, אַ דינאָווער ייד

מיטן נאָמען איטשע גרינעס. אין פאַרלויף פון געשפרעך האָב איך געקענט זען און פילן ווי אַלע, סיי דער גראַף און סיי די פויערים, האָבן זיך באַצויגן מיט כבוד און דרך־ארץ צום דאָזיקן יידישן סוחר, וואָס איז געווען באַוווּסט אַלס געניטער מאַן, וואָס ווייסט ווי צו פירן פאַרהאַנדלונגען אין אַזעלכע טראַנזאַקציעס. ער האָט גוט געקענט די מענטאַליטעט פון די אָרטיקע פויערים און אויך אָפגעהיטן נישט צו פאַרפירן קיין שום צד אין די פאַרהאַנדלונגען.

צום דריטן מאָל האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט יידן פון דינאָוו און אומגעגנט אין גאַנץ אַנדערע אומשטענדן: זומער 1932, ווען איך בין געווען אין אַ מיליטערישן לאַגער, ווו ס'איז געמאַכט געוואָרן די אויסשולונג פון יוגנט פון בית"ר, אין דאָרף קונקאָווצע ביי פשעמישל, אויפן שאָסיי צום שטעטל קזשיוואָטשע, 25 קל"מ פון דינאָוו. ס'איז געווען אין אַ הייסן זומער־טאָג. 50 יידישע בחורים פון בית"ר, אין די ברוינע מונדירן און אין פולער מליטערישער אויסשטאַטונג — ביקסן און באַגנעטן, גאַז־מאַסקעס און פּלעצאַקעס, האָבן זיך באַטייליקט אין אַ פליכט־מאַרש פון 10 קילאָמעטער, כדי צו באַקומען די מלוכה'שע ספּאָרט־אויסצייכענונג (POS).

ביים אַריינפאָר אין דער שטאָט קזשיוואָטשע זענען אונדז אַנטקעגנגעקומען וואָגנס אָנגעפילט מיט יידישע סוחרים, וועלכע זענען געווען אויפן וועג קיין פשעמישל. גרויס איז געווען זייער איבעראַשונג, ווען זיי האָבן געהערט אַ הילכיקן זינגען אין יידיש, און זעענדיק, ווי אין שפּיץ פון דער קאָמפּאַניע האָבן מאַרשירט אַ פּולישער אָפיציר צוזאַמען מיט אַ יידישן בחור אין מונדיר פון בית"ר. די וואָגנס האָבן זיך אָפּגעשטעלט און ד יידן וואָס אין זיי האָבן "געווישט זייערע אויגן" — זיי האָבן נישט געגלויבט וואָס זיי זעען. נאָך מער איז געווען די אַנטשטויבונג פון די קזשיוואָטשער יידן, ווען אונטערן קלאַנג פון בית"רישע מאַרש־געזאַנגען זענען די בחורים אַריין אין שטאָט און זיך אויסגע־שטעלט אויפן צענטראַלן פּלאַץ אין אַ מיליטערישער פאָרם. אַלע יידן פון שטעטל האָבן זיך פאַרזאַמלט אויפן פּלאַץ און אין אַ מאָמענט זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן טישן און בענק און אויף זיי קרוגן מילך, פּוטער, קעז און לעבלעך ברויט. פאַר די צונויפגעזאַמלטע יידן האָט זיך דאָס בילד גערעכנט ווי אַ גאולה־בשורה. (אין דער אמת'ן האָט זיך דער גאולה־חלום פאַרווירקלעכט ערשט אין 16 יאָר אַרום, מיטן אַנטשטיין פון דער יידישער מדינה און יידישן מיליטער אינעם אַלט־ניי־לאַנד). אָבער די יידן, פאָלקס־מענטשן אַממערסטן, תמימות'דיקע און ערלעכע, האָבן נישט זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון זייער חלום. זייער אַש איז צעשפּרייט אויף פרעמדער ערד. זענען נאָך פאַרבליבן ביים לעבן געראַ־טעוועטע פון יענע יידן, פון דינאָוו און אומגעגנט, מיט וועלכע מיר האָבן זיך באַגעגנט אין יענעם אומפאַרגעסלעכן מאַרשרוט?

זאָלן די דאָזיקע שורות און די קומענדיקע נאָך זיי דינען פאַר אַן אָנדענק צו זייער לעבן אינעם טרערן־טאָל אין דערנידעריקע באַדינגונגען און גלייכ־צייטיק דינען פאַר אַ לויב־געזאַנג צו זייער קלאַמערן זיך צו דער יידישער אמונה און טראַדיציע און אויך צו זייער גרייטקייט צום געראַנגל און צו געבן

די הויפּט גאַס אין דינאָוו, וועלכע מען האָט גערופן "דער קייזער וועג"

דער דינאָווער מאַרק בעת אַ יריד דאָנערשטיק, פון וועלכן דער גרעסטער
טייל יידן אין שטאָט האָט געהאַט זיין חיונה

קרבנות פאַרן נצח ישראל און פאַרן ציוניסטישן געדאַנק, וואָס צו זיין פאַר־ווירקלעכונג האָבן מיר, די געבליבענע פון חורבן, דערלעבט.

ב) די שטאָט דינאָוו

זי ליגט אויף אַ בערגל, אַן ערך אַנדערטהאַלבן קילאָמעטער פון טייך סאַן, אין מיטעלער גאַליציע, אין אַ דרייעק צווישן די שטעט פשעמישל (40 קל״מ צו מזרח), ריישא (45 קל״מ צו מערב) און סאַנוק (45 קל״מ צו דרום). צו צפון ליגט די שטאָט פשעבאָרסק, וועלכע איז באַרימט מיט דער צוקער־פאַבריק און מיט איר איז די שטאָט דינאָוו פאַרבונדן דורך אַ קליין־באַן, וועלכע פאַנגט זיך אָן אין דינאָוו און ציט זיך 35 קל״מ, אין גרעסטן טייל אַ כמעט־בערגיקער וועג.

לויטן פוילישן געאָגראַפישן ווערטער־בוך פון יאָר 1881 איז די שטאָט אויפגעשטעלט געוואָרן אין 15־טן יאָרהונדערט און אין 1880 האָט זי געציילט ביי 3,000 נפשות, צווישן זיי אַרום 1,200 יידן. אין יאָר 1900 זענען אין דינאָוו געווען ביי 1,400 יידן אין אַן אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון 3,000 נפשות (יעווריעיסקאַיאַ ענציקלאָפעדיא פון פעטערבורג). אין שטאָט איז געווען אַן אַלטער בית־עלמין פון בערך 600 אָר. אין דער צייט פון דער עסטרייכישער אָקופּאַציע, פון 1772 ביז 1918, האָט זיך דורך דינאָוו געצויגן אַ הויפּט־שאָסיי פון דער שטאָט פשעמישל (די באַרימטע פעסטונג־שטאָט) קיין קאָשיצע (קאַשאַו) אין סלאָוואַקיע. אין דער צייט פון פוילנס ווידער־באַנייאונג, אין די יאָרן 1919 — 1939, האָט דינאָוו געהערט צום בזשאָזאָווער באַצירק, צו לעמבערגער וואָיע־ווודזטווע און צום קרייז־געריכט אין סאַנאָק.

ג) יידישע סוחרים און בעלי־מלאכה

אַזוי ווי דינאָוו האָט געהערט צום בזשאָזאָווער באַצירק, ווו ס׳האָבן זיך געפונען אַלע רעגירונגס־אַמטן, איז די צאָל באַאַמטע אין שטאָט געווען אַ באַשרענקטע און די גרעסטע טייל פון דער באַפעלקערונג האָט זיך מפרנס־געווען פון מלאכות און מסחר. פון רעגירונגס־אנשטאַלטן זענען אין דינאָוו געווען: אַ שטאָט־געריכט, אַ פּאָסט־אַמט, אַ פּאָליציי־סטאַציע און אַ באַן־סטאַציע. בלויז איין ייד, זאב וולפלינג, איז געווען אַ רעגירונגס־באַאַמטער — סעקרעטאַר פון שטאָטישן געריכט; וואָס שייך צו אינדוסטרי — דריי פאַבריקן האָבן געהערט צו יידן: די קאָפּיטע־פאַבריק פון באַכער, דער טאַרטאַק פון צוקהאפט און באום; דריי פאַבריקלעך פון לייכטע געטראַנקען און אַ פאַבריק פון מאַרמעלאַדע.

אין מלאכה־צווייג איז דער טייל פון יידן געווען אַגרויסער, בפרט שניידעריי, שוסטעריי, בלעכעריי און גלעזעריי. די איינקונפטן זענען געווען גאַנץ קליינע, ווייל ס׳איז נישט געווען קיין פאַרמעגלעכע שיכט צווישן דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. צו דעם איז נאָך צוגעקומען דאָס מערן זיך פון באַגרענעצונגען

און פֿאַרשידענע גזירות קעגן יידן. די לאָזונגען און רופֿן צו באָיקאָט קעגן די יידן האָבן זיך געמערט פֿון טאָג צו טאָג. ס׳האָט זיך פֿאַרשטאַרקט די פּרעס פֿון שטייערן אויפֿן יידישן בעל־מלאכה, וועלכער האָט נישט געקענט אויספֿירן זיינע געלט־פֿאַרפֿליכטונגען און גלייכצייטיק צאָלן די פֿאַרשידענע צינזן, וועלכע זענען אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אָן קיין רעכענען זיך מיט זיין לאַגע.

וואָס שייך צו דער סוחרים־שיכטע, און ספּעציעל די קרעמער — אויך קעגן זיי האָט זיך געמערט די אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע, דורך פֿאַרשפּרייטן לאָזונגען: ״קויפֿנישט ביי יידן!״ ״אונדזערע צו אונדזערע!״... אויסער דעם האָבן זיך געמערט די גזירות, וואָס האָבן געהאַט איין ציל: אַרויסשטופּן די יידן פֿון קליין־האַנדל און ליקווידירן די יידישע פֿאַרמיטלונג. צו דעם צוועק זענען אויפֿגעשטעלט געוואָרן געשעפֿטן פֿון פּאָליאַקן צו דעטאַל־האַנדל, שפּייכלער פֿון תבואה און לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקציע. איבער אַלעם האָט מען זיך באַנוצט מיטן מיטל פֿון אַרויפֿלייגן שווערע שטייערן און צינזן, וואָס האָבן געבראַנגט דעם קליינהענדלער ביזן שוועל פֿון אָרעמקייט. פֿיל מאָל האָבן זיי נישט געהאַט די מעגלעכקייט אויסצולייזן די פּערזענלעכע זאַכן און שטוב־מעבל, וועלכע זענען צוגענומען געוואָרן צוליבן נישט באַצאָלן אין צייט די גרויסע שטייערן.

אויך די מיטעלע סוחרים האָבן פֿיל געליטן מיטן איינפֿירן די נייע געזעצן נאָך פּילסודסקי׳ס טויט און דאָס איינפֿירן די ״אָוושעם״־פּאָליטיק פֿון גענעראַל סקלאַדקאָווסקי, דער לעצטער פּוילישער פּרעמיער. דאָ וויל איך אויך דערמאָנען דאָס מאָראַטאָריום־געזעץ אויף חובות, וואָס האָט שווער געטראָפֿן די יידישע

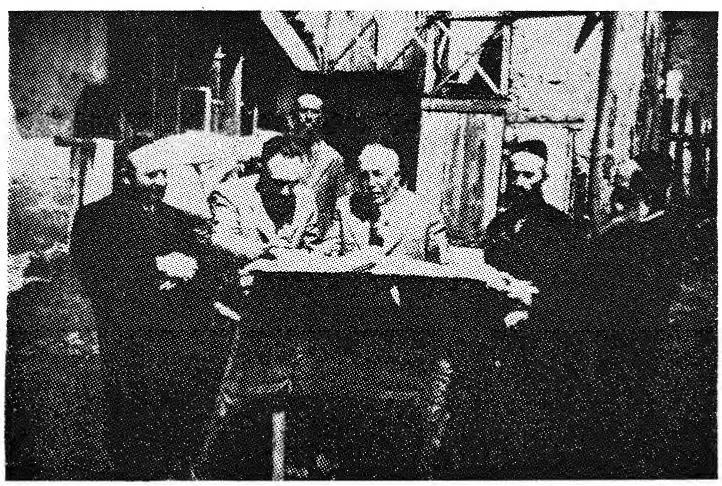

די „תבור״ קבוצה פֿון דינאָווער „החלוץ״ פֿאַר איר עלייה קיין ארץ־ישראל אין 1926

סוחרים און אויך דאָס געזעץ, וואָס האָט יידן פאַרבאָטן אַריינצוגיין אין די דערפער און צו קויפן דאָרט לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקציע. דאָס געזעץ האָט פאַרפליכטעט די פּויערים צוצושטעלן זייער פּראָדוקציע אין די שפּייכלערס פון "ספּאָלעם". אויך דאָס ביסל יידן פון די דערפער זענען שווער געטראָפן געוואָרן, ווייל מען האָט אַנולירט די דערלויבעניש צו האַלטן דאָרט זייערע קרעטשמעס. ס'זענען געווען פאַלן פון יידן־מאָרד אין דערפער, ווי ביים אַריינקום אין שטעטל בלאָזשעוו, ווו סאיז דערמאָרדעט געוואָרן אַ גאַנצע יידישע פאַמיליע, די אייגנטימער פון אַ שפּייז־ און געטראַנקען־געשעפט. דאָס האָט פּאַסירט אין יאָר 1935.

מיר ווען דאָ דערמאָנען דאָס אַנולירן די דערלויבענישן פאַר יידן צו פאַרקויפן שאַרפע געטראַנקען און טאַבאַק־אַרטיקלען. צוליבן מאָראַטאָריום־געזעץ איז געוואָרן אַ שווערער קריזיס ביי דער יידישער באַפעלקערונג, ס'איז שווער געוואָרן צו באַקומען אַן הלוואה — אַ זאַך, וואָס האָט צעבראָכן די פּרנסה ביי פיל פון זיי און אויך געברענגט צו באַנקראָטן צווישן די סוחרים, און ספּעציעל צווישן די קליינהענדלער.

די דאָזיקע לאַגע האָט געשטויסן צו גרינדן די גמילות־חסד־קאַסע, דורך אַ גרופּע פון געזעלשאַפטלעכע טוער. אַזוי אַרום איז דערלאַנגט געוואָרן הילף פאַר די, וואָס האָבן זיך אין דעם אַזוי גענויטיקט און זייער לאַגע איז אַביסל מילדער געוואָרן.

דער קאָמיטעט פון דער ליי־קאַסע אויף אַ זיצונג

צווייטער פון רעכטס: משה גרינשפּאַן, יעקב ווייראוך.

דער ערשטער פון לינקס: מענדזי פרענקעל

צווישן די, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַן עקאָנאָמישער שווערער לאַגע זענען געווען אויך די קצבים, צוליבן שענדלעכן פריסטאָר־געזעץ, וועלכן די כלומרשטע „בני־רחמנים" האָבן דורכגעפירט. די דאָזיקע טיפן, וועלכע האָבן „איינגעלייגט וועלטן" וועגן אַנולירן די יידישע שחיטה, זענען שפּעטער, אין אַ פּאָר יאָר אַרום, געווען צווישן די הויפּט־העלפער בעת דער נאַצישער אינוואַזיע און ביים ליקווידירן הונדערטער יידן פון דינאָוו — אַלטע, מענער, פרויען און קינדער, אָן שום געוויסנסביסן.

מיר גיבן דאָ די רשימה פון דער עיקרדיקער באַשעפטיקונג פון די יידן אין שטאָט:

1)	רעליגיע־דינסטן (רב, דיינים, שוחטים, משגיח, סופר־סתם, חזן, שמשים, באַאַמטער און באַגרעבער)	12	מענטשן
2)	פרייע באַרופן (ריכטער, אַדוואָקאַטן, אינזשיניער און דאָקטוירים)	6	„
3)	געזונטהייטס־דינסט (אַ פעלדשער און אָפּנעמערין)	2	„
4)	מלמדים און לערער (רעליגיע־לערער און העברעאיש לערער)	12	„
5)	באַאַמטע (בוכהאַלטאָרן, שרייבער און ביוראָ־באַאַמטינס)	15	„
6)	געהילפס־דינסט (בעלי־עגלות, סחורות־איבערפירער, טרעגערס און מילך־פאַרקויפער)	20	„
7)	פאַכן (שניידערס, שוסטערס, בלעכערס, גלעזערס, זייגערמאַכערס, שערערס, אַ סטאָלער)	36	„
8)	קצבים און בעקערס	13	„
9)	סוחרים (בהמות, פערד, תבואה, עופות, אייער און פרוכטן)	30	„
10)	געשעפטן פון קליידונג און שיך	8	„
11)	גאַלאַנטעריע געשעפטן	5	„
12)	געוועלבער פון שפּייז, מעל און זיסוואַרג	14	„
13)	רעסטאָראַנען, האָטעלן און קרעטשמעס	10	„
14)	געשעפטן פון לעדערוואַרג און שטאָף	20	„
15)	געשעפטן פון אייזנוואַרג, קיך־געשיר און בוי־מאַטעריאַלן	12	„
16)	געשעפט פון ראַדיאָ־אַפּאַראַטן	1	„
17)	לאַנדוווירטן און פאַכטערס	6	„
18)	פאַבריקן (קאָפּיטעס, טאַרטאַק, לייכטע געטראַנקען און מאַרמעלאַדע)	5	„
	ס"ה	227	מענטשן

ד) יידישע לאַנדווירטן

אין דער צייט פון עסטרייכישן רעגירן איז די גרופּע פון יידישע ערד־באַזיץ־אייגנטימער געווען אַ קענטיקע, אָבער מיטן אַנטשטיין פון נייעם פּוילן און די פאַרשטאַרקונג פון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע, זענען פיל פון די יידישע לאַנד־באַזיצער געצוווּנגען געווען צו פאַרלאָזן די דערפער, סיי צוליב שווערע זיכערקייטס־באַדינגונגען און סיי צוליבן ווילן געבן אַ יידישע דערציאונג דעם יונגן דור. אַזוי אַרום האָט זיך געשאַפן אַ נייער "באַשטאַנד" פון יידישע גיט־באַזיצער, וואָס האָבן געוווינט אין שטאָט און זייער באָדן האָבן זיי פאַרפאַכטעט צו די אָרטיקע פּויערים. דער דאָזיקער צושטאַנד האָט זיך פאַרענדיקט, ווען ס'איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דאָס געזעץ, וואָס האָט אָנערקענט אַלס אייגנטימיר פון די ערד די, וועלכע האָבן איר באַאַרבעט און געצאָלט פאַכטונגס־געלט צו די פריערדיקע אייגנטימער. פון דער צייט אָן איז די צאָל יידן ערד־באַזיצער געוואָרן אַלץ קלענער און פאַרבליבן זענען נאָר די איינצלנע, וואָס האָבן ווייטער געוווינט אין דאָרף און באַאַרבעט זייער באָדן.

ה) אַדוואָקאַטן

די לאַגע אין דאָזיקן פרייען באַרוף איז געוואָרן פאַר יידן קריטישער פון טאָג צו טאָג, ווייל אין 1937 איז צוגענומען געוואָרן פון די אַדוואָקאַטן די רעכט דורכצופירן קאָנטראַקטן ועגן איבערפירן פון איינעם צום צווייטן אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס. די דאָזיקע רעכט איז איבערגעפירט געוואָרן בלויז צו די נאָטאַריאָנען אַליין. פיל יידישע אַדוואָקאַטן האָבן פאַרלוירן זייער אָנשפּאַר אין זייער באַרוף — נעמענדיק אין אַכט, אַז דער וועג צו פּאָסטנס אַלס ריכטער און פּראָקוראָרן איז פאַר זיי הערמעטיש פאַרשטעלט געוואָרן. אַלס פיל יידישע אַדוואָקאַטן זענען אין אָט דער לאַגע רואינירט געוואָרן. אַלס "צוגאַבע" איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פאַראָרדענונג, וועלכע האָט באַשטימט, אַז די אַדוואָקאַטן דאַרפן אויף זייערע שילדן שרייבן דעם פולן פּריוואַטן נאָמען, ווי ער דערשיינט אין געבורט־שיין און דאָס האָט געגעבן די אַנטיסעמיטן אַ מעגלעכקייט צו רופן צו אַ חרם קעגן די יידישע אַדוואָקאַטן.

אין יאָר 1938 איז אַרויסגעגעבן געוואָרן נאָך אַ בייזוויליקער געזעץ (גראַבאַווסקי־געזעץ), וועלכער האָט פאַרשטעלט דעם וועג פאַר יידישע סטאַזשערן און פאַר נייע מיטגלידער אין די אַדוואָקאַטן־קאַמערן. אין אָנפאַנג פון די דרייסיקער יאָרן איז געווען אין שטאָט־געריכט אַ יידישער ריכטער מיטן נאָמען דרוקער, אָבער נאָך אַ קורצער צייט איז ער דערווייטערט געוואָרן פון זיין אַמט, צוליב אַ בייזוויליקע מסירה. פון די אָרטיקע אַדוואָ־קאַטן וויל איך דערמאָנען ד"ר דוד האופּט, וועלכער איז געווען אַקטיוו אין דער ציאָניסטישער באַוועגונג און אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דינאָוו. איך וויל אויך דערמאָנען דעם אַדוואָקאַט בורשטיין, וועלכער האָט זיך

געשמד׳ט מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, אָבער דאָס האָט אים נישט געהאָלפן בעת די דייטשן האָבן פאַרנומען די שטאָט. די גאַנצע פאַמיליע איז דער־מאָרדעט געוואָרן אויפן יידישן בית־עלמין און דאָרט זענען זיי אויך באַגראָבן געוואָרן.

ו) יידישע דאָקטוירים

אַ באַרימטע, אָנגענומענע פערזאָן צווישן די יידן אין דינאָוו איז געווען ד״ר פילערסדאָרף, וועלכער איז אַראָפּגעקומען אין שטאָט פון פשעמישל. ער איז געווען אַקטיוו און איבערגעגעבן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט, באַזונדערס ביים אויפשטעלן דעם יידישן ״בית העם״. נאָך זיין פאַרלאָזן דינאָוו האָט זיך דאָרט באַזעצט אַן אַנדערער דאָקטאָר, — אויך ער איז געקומען פון פשעמישל, — יהושע אינטעראַטאָר, וועלכער איז אויך געווען אַקטיוו אין דער ציאָניסטישער באַוועגונג אין שטאָט. זיין פרוי איז געווען אַ מיטגלידערין אין קאָמיטעט פון ״בית העם״.

מיטן אַריינקום פון די נאַציס אין שטאָט, איז די גאַנצע משפחה אינטעראַטאָר אַריבער דעם טייך סאַן קיין פשעמישל און דאָרט געווען אין געטאָ, ווו זיי האָבן דערלאַנגט מעדיצינישע און אַנדערע הילף צו אַלעמען. נישט קענענדיק אַריבערטראָגן די שרעקלעכעליידן און וויסנדיק גענוי וואָס ס׳דערוואַרט זיי — האָבן זיי פאַרסמ׳ט די צוויי טעכטער און נאָכדעם אַן ענדע געמאַכט צו זייער אייגן לעבן.

אין דינאָוו איז געווען אַ צאָן־דאָקטאָר מיטן נאָמען ברונענגראבער. אויך ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן דעם 2־טן טאָג ראש־השנה, באַלד מיט זייער אַריינקום אין שטאָט.

ז) רעליגיע לערער

אין דינאָוו האָט עקזיסטירט נאָר איין רעגירונגס־פאָלקס־שולע פאַר יינגלעך און מיידלעך. אַלס יידישע רעליגיע־לערערין איז אָנגענומען געוואָרן פריילין חולא שענקער, וועלכע האָט פאַרענדיקט די יידישע גימנאַזיע אין פשעמישל.

ח) יידישע מאַטוריסטן אין דינאָוו

צווישן זיי זענען געווען: די טעכטער פון אינזשיניער יעקב ווייראוך, פסח פיש — מאַטוריסט פון רעגירונגס־גימנאַזיע אין דעמביץ און די צוויי טעכטער פון פאַמיליע אינטעראטאָר, וועלכע מען האָט נישט אָנגענומען צום לערנען אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט און האָבן זיך געקליבן צופאָרן קיין איטאַליע, דאָרט צו לערנען. אויך מאַניע גאָלדשמידט האָט געהערט צו דער גרופע מאַטוריסטן.

דינאָווער, וואָס האָבן געענדיקט שטודירן אין אוניווערזיטעט: פריידע

פעלדשטיין, וועלכע האָט געענדיקט יורי; לאה בראַנד — מעדיצין (זי געפינט זיך היינט אין בראַזיל). נאָך אַ דינאַווער טאָכטער, בעלאַ בער, האָט געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט אין בראַטיסלאַוואַ.

ט) צום שלוס

איך האָב דאָ געברענגט אַן אַלגעמיין בילד פונעם יידישן לעבן אין דינאַוו אין יענע יאָרן. דאָס לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען געגליכן צום גיין אויף אַ דינעם שטריק איבערן אָפּגרונט פון אייביקער פיינטשאַפט צום יידישן מענטש, פון זיין געבורט ביזן טאָג פון זיין טויט.

די דאָזיקע שנאה איז געקומען צום אויסדרוק דורכן אַרויסגעבן בייז־וויליקע געזעצן אויף אַלע אָפּשניטן פון לעבן — אין די פאַכן, אין בילדונג און אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. טראָץ דעם אַלעם האָבן די יידן פון דינאַוו, פונקט ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך, באַוויזן צו שטיין מיט מוט און ווירדע קעגן די כוואַליעס פון פיינטשאַפט. דאָסאיז געווען אַ דאַנק זייער טיפן גלויבן און געפיל פון סאָלידאַריטעט פון איין ייד צום אַנדערן. זיי האָבן באַוויזן צו אָרגאַניזירן זייער פריוואַטן און געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַ פאָרם, וואָס האָט דערוועקט קנאה און דרך־ארץ אפילו ביי די נישט־יידישע שכנים.

אָבער אין יענעם ביטערן טאָג, 2־טער טאָג פון ראש־השנה ת״ש, איז דאָס אַלץ צעשטערט געוואָרן. ס׳איז פאַרניכטעט געוואָרן די קהילת קודש דינאַוו, מיט איר 600־יאָריקער טראַדיציע. יענעם טאָג האָט זיך יידיש בלוט אין דינאַוו געגאָסן ווי וואַסער און דער טייך סאַן איז רויט געוואָרן פונעם בלוט פון די קדושים און טהורים, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע באַנדיטן און זייערע אָרטיקע מיטהעלפער.

דער יושב במרומים וועט נקמה נעמען פאַר דעם בלוט פון די דינאַווער ערלעכע און גלייכע יידן, צווישן זיי גרויסע תלמידי־חכמים און גייסטרייכע פיגורן.

זייער בלוט שרייט צו אונדז פון דער ערד און מיר וועלן זיי געדענקען און דערמאָנען פאַר די צוקונפטיקע דורות, כל זמן מיר וועלן לעבן.

און צו ענדע אַ באַמערקונג:

די יידישע אינטעליגענץ אין גאַליציע האָט זיך זער אַנטוישט פון דער האָפענונג צו גלייכבאַרעכטיקונג אונטער דעם רעזשים פון נייעם פוילן. די 146 יאָרן פון זיין אונטערדריקט האָבן דאָך נישט אויסגעראָטן פון דער מערהייט פויליש־קאַטוילישע בירגער די פיינטשאַפט צום יידישן מענטש, וואָס איז אין זיי איינגעוואָרצלט געווען פון דורות. ביטער און גרויס איז געווען די אַנטוישונג פון די יידישע בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן אין זיך איינגעזאַפּט דעם גייסט פון די שאַפונגען פון די פוילישע דיכטער פון

דער ראָמאַנטישער עפּאָכע און פֿון דעם גבֿורה־גייסט פֿון דער פּוילישער יוגנט אין קאַמף קעגן דער אונטערדריקונג.

נישט גלייכבאַרעכטיקונג — נאָר דאָס באַרויבן איר; נישט פֿריינטשאַפֿט אין גייסט פֿון דער דיכטערין עליזאַ אָזשעשקאָוואַ — נאָר בלינדע שנאה אָן אַ גרענעץ. אָנשטאָט די לאָזונגען: „פֿאַר אונדזער און אייער פֿרייהייט" אָדער דאָס פֿאַרווירקלעכן די בשורה פֿון דער דריטער־מאַי קאָנסטיטוציע — זענען געקומען גזירות, פֿאַרבאָטן און באַגרענעצונגען, ווי „נומערוס קלאַוזוס" און אָפּטיילן די זיץ־פּלעצער אין די אוניווערזיטעטן, באַגלייט מיט פֿיזישע אָנפֿאַלן אויף סטודענטן און סטודענטקעס, ווי אַ כמעט־טעגלעכע דערשיינונג.

אַנטוישונג און פֿאַרצווייפֿלונג זענען געוואָרן שטענדיקע באַגלייטער פֿון דער יידישער יוגנט, וואָס האָט געשטרעבט נאָך וויסן. ס'איז קלאָר געוואָרן די אוממעגלעכקייט צו איינגלידערן זיך פּראַקטיש אין אַ גייסטיקן באַרוף, נאָכן דערווערבן אים מיט גרויסע אָנשטרענגונגען, סיי אין פּוילן און סיי אין אויסלאַנד. נאָך איידער ס'איז דערשינען אַדאָלף היטלער, איז אים פֿאָרויסגעגאַנגען אַן אַנדער אַדאָלף... נאָוואטשינסקי.

איבערזעצט צו יידיש: משה רינת

א. מוסינגער

אינזשיניערן

ווי שוין אויבן דערמאָנט, האָט אין שטעטל אַמטירט אַן איינציקער יידישער אינזשיניער, וועמענס באַרופלעכע טעטיקייט איז געווען אויפן געביט פון באָדן־פערמעסונג. דאָס איז געווען דער גוט באַקאַנטער און באַגאַבטער פערמעסונג־אינזשיניער יעקב ווייראוך.

איך וויל דאָ ביי דער געלעגנהייט ווידמען אַ פּאָר שורות דעם באַרוף פון פערמעסונגס־אינזשיניער אין דעמאָלסדיקן פוילן, באַזונדערס אין גאַליציע, וואָס האָט אַמאָל אנבעלאנגט צו דער געוועזענער עסטרייך־אונגאַרישער אימפּעריע. דער באַרוף איז נישט געווען פּאָפּולער צווישן דער יידישער אינטעליגענץ און נאָר אין גאַליציע האָבן געווירקט אַ פאַרהעלטניסמעסיק היבשע צאָל יידישע באָדן־אינזשיניערן, אָדער אַזוי־גערופענע ציווילע געאָמעטערס, אַ ירושה פון די עסטרייכישע צייטן. צו זיי איז צוגעקומען אַ זער באַגרענעצטע צאָל יינגע יידישע באַרופס־קאָלעגן מיט דעם אריינטרעטן אין קראַפט פון דעמגעזעץ פון אגראַר־רעפאָרם נאָכן יאָר 1925.

אַזוי האָבן מיר געהאַט שטעטלעך אין גאַליציע, ווו דער איינציקער געאָמעטער איז געווען אַ ייד. אין דער שטאָט ריישע האָבן מיר געהאַט 3 יידישע ביוראָס אויף אַן אַלגעמיינע צאָל פון זעקס (שאפּירא, אייכענוואַלד און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות).

אין פּשעמישל האָב איך געקענט 2 יידישע אינזשיניערן: העגריק באזאר, אַ לאָקאַלער ציוניסטישער טוער, אַ ברודער פון אנזשיניער ווייראוך און אינזשינער מאַלץ.

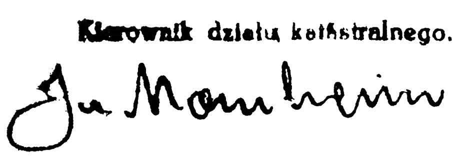
אין סאַנאָק דערמאָן איך זיך דעם נאָמען פון אינזשיניער שענקאָפּ; אין יאַראָסלאַוו האָט אַמטירט דער אינזשיניער קאָרנבערג; אין לאַנצוט — דער אינזשינער שפּאַץ און אין טיטשין — דער אינזשיניער גאָלדפלוס.

די אַרבעט פון דעם געאָמעטער איז געווען אַ פיזיש און גייסטיק־שווערע און איז אויסגעפירט געוואָרן אין די פעלדער און וועלדער, אין פאַרשידנאַרטיקע וועטער־באַדינגונגען, מערסטנס אונטער אַ ברענענדיקע זון און טייל מאָל אין ווינטן און פרעסט. צו דער אַרבעט האָט מען געמוזט פאָרן מיט געשפּאַן, אין די אַזוי־גערופענע פּוילישע וועגן, במשך פון 3—1 שעה, מחמת דער טעטקייטס־ראַדיוס איז דערגאַנגען ביז 40—50 קל"מ. אַ חוץ דעם האָט מען געמוזט זיין אין שטענדיקע באַוועגונג אין פעלד במשך פון אייניקע שעה און טיילמאָל אין שווערע טאָפּאָגראַפישע באַדינגונגען, ווי צום ביישפּיל אין דער געגנט פון דינאָוו און די אַרומיקע דערפער. דערצו האָט מען געמוזט מאַכן אויפן פּאַפּיר קאָמפּ־ליצירטע אויסרעכענונגען, כדי באַלד אויפן אָרט פעסטצוזעצן די נייע, אָדער באַנייען די אַלטע גרענעצן פון לאַנד־באַזיץ, איבער וועלכע מען פלעגט זיך יאַרן פּראָצעסירן.

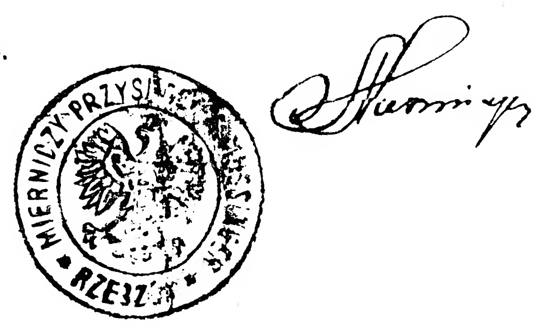
הכלל, צו אַזאַ סאָרט אַרבעט האָט מען זיך גענייטיקט אין אַ „יידישן קאָפּ" און אין „גויישע פּוס און כוחות"... יידישע אינזשיניערן האָבן געשמ'ט פאַר גוטע און ווינסנהאַפּטע פּאַכקענער און סיי די מאַכט־אָרגאַנען, סיי די געריכט־אינסטאַנצן ווי אויך די פּריוואַטע קליענטן פון צווישן דעם פּויערטום און גרויסע גרונד־באַזיצער, האָבן באַשאַנקען די יידישע אינזשינערן מיט אומבאַגרענעצטן צוטרוי. צו דעם דאַרף מען צוגעבן, אַז די יידישע אינזשיניערן זענען — אַן קעגנטייל צו זייערע נישט־יידישע באַרופס־קאָלעגן — נישט געווען קיין שיכורים און געקאָנט אויספירן זייער אַרבעט פּינקטלעך און געוויסנהאַפּט. דערצו האָט נאָך עקזיסטירט אַ שטרענגע פּערמאַנענטע פאַך־אויפזיכט מצד די לאָקאַלע אַדמי־ניסטראַטיווע און צענטראַלע באַהערדן.

אין דער שטאָט ריישע איז דער מלוכה'שער הויפּט־אינזשיניער געווען אַ ייד מיטן נאָמען אַדאָלף מאנהיים און ער האָט קאָנטראָלירט די פּלענער פון די ציווילע אינזשיניערן. פאַר נישט פּינקטלעכע און אומגעוויסנהאַפּטע אַרבעט האָט געדראָט דאָס צונעמען פון דער אויטאָריזאציע און אפילו תפיסה. אַ חוץ די נאָטאַרן און אויטאָריזירטע דאָלמעטשער, זענען די ציווילע געאָמעטערס אין פּוילן געווען די וויניקע, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיט אַן אָפיציעלן מעטאַלענעם קיילעכדיקן זיגל מיט דעם מלוכה־אָדלער, כדי צו באַשטעטיקן זייערע פּלענער אָדער טעכנישע זאכקענטשאַפטן פאַר די מלוכה־און געריכטס־אָרגאַנען. עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז דער באַרוף איז געווען אַ בכבודיקער און גוט־באַצאָלטער.

אָט די אַלע אויבן־אויסגערעכנטע מעלות האָט אויך באַזיצט דער דינאָווער באָדן־אינזשיניער יעקב ווייראוך, וואָס האָט געטיילט דעם ביטערן גורל פון די 6 מיליאָן יידישע ברודער, בעת איינע פון די ערשטע אויסזידלונגען אין דער שטאָט סקאלאט, וווהין ער איז אַנטלאָפן צוזאַמען מיט זיין פרוי און יונגע טאָכטער, אין אָקטאָבער 1939.

די אונטערשריפט און סטאמפּיל פון אינג. מאנהיים, דעם לייטער פון דער קאטאסטראל־אָפּטיילונג

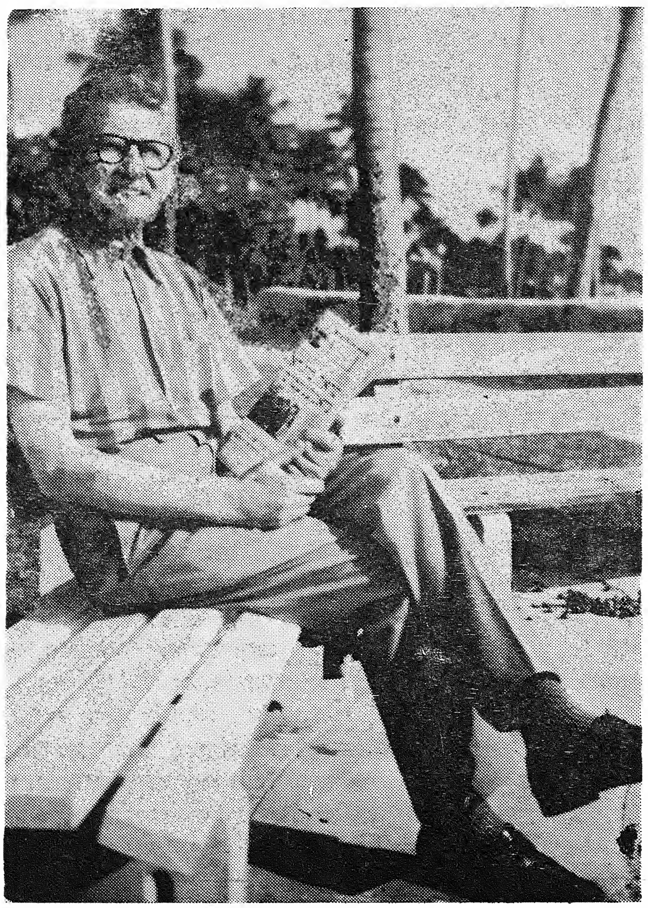

די אונטערשריפט און אָפיציעלער זיגל פון דעם מחבר

אויפן וועג
פון לעבן
און ליידן

חיים פרופר
ניו־דזשערזי, פאַר. שטאַטן

דעם רבינס ברכה

נישט איין מאָל קומט מיר אויפן געדאַנק אַ נאָגנדיקע פראַגע: מיט וואָס האָב איך זוכה געווען, אַז איך זאָל איבערלעבן די היטלער־קריג מיט איר אַלע גרוילקייטן? ס'ווייזט מיר אויס, אַז איך בין אפשר דער עלטסטער אין יאָרן פון אַלע אונדזערע דינאָווער, וואָס לעבן איצט.

דער מחבר

אָט די געדאַנקען צווינגען מיך צו דערמאָנען זיך אין אַ פאַקט, וואָס האָט מיט מיר פּאַסירט אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג. איך בין אַלט געוואָרן 20 יאָר און געקומען צום יאַוואָרניקער רבין, קיין בודאַפּעשט (אונגאַרן) — דערציילן אים, אַז איך גיי צו מיליטער־דינסט. אפשר האָב איך דערוואַרט פון רבין, ער זאָל מיר אויך בענטשן.

דער רבי איז געווען קראַנק און געלעגן אין בעט. ער האָט געמאַכט אַ צייכן מיטן האַנט, צום שמש, מען זאָל מיר צוברענגען צו זיין בעט. דער רבי האָט אַרויפגעלייגט זיינע הענט אויף מיין קאָפּ און געשעפּטשעט עפּעס שטילערהייט און דאַן האָט ער אים ווי אָפּגעשטויסן פון זיך און געזאָגט: „גיי, ס'וועט דיר גאָרנישט פּאַסירן"...

איך האָב בשלום איבערגעלעבט די ערשטע וועלט־קריג און שפּעטער געווען דער איניציאַטאָר פון איינשטעלן אַ הכשרה־פּונקט פאַר חלוצים אין דאָמ־בראָווקע — אַ זאַך, וואָס איז אָנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן, ווייל מיין פאָטער האָט מורא־געהאַט, אַז די גויים פון דאָרף, די אַרבעטער, זאָלן נישט אַרויסטרעטן קעגן דעם און זיך צעבונטעווען... נישט איין מאָל האָט פּאַסירט, אַז זיי האָבן געטענה'ט, אַז די חלוצים נעמען ביי זיי צו די אַרבעט... אָבער סוף־סוף האָט מיין פאָטער געגעבן זיין הסכמה, וועלנדיק צוהעלפן די יידישע יוגנט צוגרייטן זיך אַרויסצופאָרן קיין ארץ־ישראל. אויף וויפל איך קען נאָך געדענקען, איז אויך רחל כסה־פרענקעל געווען צווישן דער גרופּע חלוצים, וואָס האָבן דורכגעמאַכט זייער הכשרה אין דאָמבראָווקע.

ווען ס'איז אָנגעקומען די ביטערע צייט פון היטלער־אָנפאַל, האָט מיין פאַמיליע געטראָגן אויף זיך דעם גורל פון דער גאַנצער יידישער קהילה אין דינאָוו. אַנדערהאַלבן יאָר בין איך מיט מיין פאַמיליע געווען אין געטאָ. צו אונדזער „גליק" האָט אונדז דער „סאָלטיס" (הויפּט פון דאָרף) געגעבן אַ קליינע וווינונג אינעם געמיינדע־הויז פונעם דאָרף, ווו כ'האָב ביז דעם קריג פאַרוואַלטעט מיט אַ „פאָלוואַרק" (א גיט).

די קינדערלעך זענען געווען קליין און האָבן נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס מיר האַלטן אין איין וואַנדערן פון פלאַץ צו פלאַץ, ווייל ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג" פון יידן האָבן מיר נישט געקענט פאַרבלייבן אין אונדזער „קוואַרטיר" און געמוזט זוכן ווו צו באַהאַלטן זיך. אין משך פון חדשים לאַנג האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן, אין יעדן פלאַץ גאָר אַ קורצע צייט. 3 חדשים זענען מיר דאַמאָלסט אויך געווען אין בלאָזשוב. צום ענדע זענען מיר געקומען קיין גיבולטוב, אַ דאָרף, 6 קילאָמעטער פון קראָקע. דאָרט איז מיר געלונגען אונדז איינצומעלדן ביי דער זשאַנדאַרמעריע מיט דער הילף פון דריי ציינגישן, וואָס דער גלח פון מיין דאָרף האָט אונדז אַרויסגעגעבן, אַלס ריין אַריש־קריסטלעכע פאַמיליע. דאָ האָבן מיר איבערגע־לעבט איבער 3 יאָר.

אויך די גאַנצע צייט פון אונדזער זיין אין דעם דאָרף זענען מיר קנאַפּ־

חיים פּראָפּער מיט זיי׳ע 2 גראַטעוועטע טעכטער און אַן איידעם

וואָס געווען „זיכער". ווייל ווען די זשאַנדאַרמעריע וואָלט נאָר באַקומען אַ קליינעם „רמז", ווער מיר זענען אין דר אמת׳ן — וואָלט מען אונדז גלייך אַרויסגענומען צום שיסן. מיט איין וואָרט, די „דאַמאָקלעס"־שווערד האָט אויף אונדז געהאָנגען די גאַנצע צייט איבער אונדזערע קעפּ.

דאָ, אין דעם דאָרף, איז געווען אין מיין באַזיץ אַ קליינע לאַנדווירטשאַפט — 4 מאָרג פעלד, 2 פערד און צו מיין דיספּאָזיציע איז געווען אַ יונגער קריסטלעכער אַרבעטער, וואָס האָט אויסגעפירט אַרבעטן פאַר די דייטשן. איך האָב אויך געמוזט שווער אַרבעטן אויפן פעלד. ווען מיר שטילן דאָס אַלץ צוזאַמען — שווערע אַרבעט, מאַנגל אין עסן און כסדרדיקע זאָרג פאַר די קינדער און אונדזער גורל — איז קיין וואונדער נישט, וואָס דער פּועל־יוצא דערפון איז געווען דאָס „אַנשפּאָרן" אַ שטאַרקע לונגען־קראַנקייט.

צו קיין דאָקטאָר האָב איך זיך נישט געקאָנט ווענדן, ווייל בעת דער אונטערזוכונג וואָלט מען גלייך געזען, אַז כ׳בין אַ ייד.. צו דעם אַלעם איז נאָך צוגעקומען דער פאַקט, וואָס די גרעסטע זאָרג און מורא האָב איך געהאַט

פון מיינס אַ חבר, אַ ייד מיטן נאָמען זיגמונט זיגל־קרעמפּא, וועלכער איז גע־קומען צו מיר קיין גיבולטוב — פאַרשריבן מיין נאָמען און דעם נאָמען פון מיינע קינדער, און זיין בולטע כוונה איז געווען, אַז אויב מען וועט אים „אַנטדעקן", וועט ער אויסגעבן אויך מיר און מיינע קינדער, ווי ער אַליין האָט געזאָגט: „וועל איך גיין, דאַן גייט איר אויך"...

ס'איז אונדז געלונגען איבערצוקומען די גאַנצע ביטערע צייט — 5 שווערע יאָר. קומענדיק נאָך דער מלחמה קיין אַמעריקע, בין איך אַריין אין דער „דבורה־סאַנאַטאָריום", ווו מהאָט מיך אין פאַרלויף פון עלף מאָנאַטן געפלעגט און געהיילט. אַ פּנים, אַז איך בין פולשטענדיק געזונט געוואָרן — אַ סימן, כ'לעב נאָך ביז היינט...

★

כ'קען נישט פאַרענדיקן מיין קורצע דערציילונג, נישט אַרויפצוברענגען דעם זכרון פון מיין ברודער־זון יוסף פּרופּר ז"ל, וועלכער איז אַוועק פון דער היים קיין ארץ־ישראל נאָך פאַר דער צווייטער וועלטקריג און זייענדיק 28 יאָר אַלט, געהייראַט און אַ פאָטער פון אַ קליין מיידעלע, האָט ער זיך מאָבי־ליזירט אין דער ענגלישער אַרמיי צו קעמפן קעגן היטלער־שונא.

דינענדיק אַלס מאַטראָז אויף אַן ענגלישער שיף, איז ער צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע אויף דער שיף אומגעקומען בעת אַ דייטשער באָמבן־אַטאַקע אויף זיי. די שיף איז אונטערגעזונקען געוואָרן און דער געביין פון יוסף פּרופּער איז נישט באַוווּסט.

זיין מצבהגעפינט זיך אויפן הר הרצל אין ירושלים, אין דער אָפּטיילונג פון די אַלע קדושים, וואָס זענען אומגעקומען אין קאַמף פאַר עם ישראל און זייער געביין איז נישט באַוווּסט.

(וועגן יוסף פּראָפּער ז"ל און זיין מצבה אויפן הר הרצל — זע זייט 186 אין אונדזער בוך).

דוד מאָריץ
ברוקלין

דאָס שטעטל דינאָוו

אַ קליין שטעטל, וואָס איז געווען אויסגעשפרייט אויף אַ נידעריק בערגל, נאָענט צום טייך סאַן, אויפן האַלבן וועג צווישן פשעמישל און סאנוק.

אין דינאָוו האָבן געלעבט אַרום 400 יידישע פאַמיליעס און אַ פּאָר הונדערט גוייִשע. אַ קליין־באַן (קאָלייקע) האָט אונדז פאַרבונדן מיט דער גרויסער וועלט, דורך פשעוואָרסק. דער יידישער ישוב אין שטעטל האָט זיך געצויגן אַרום 300 יאָר און די ערשטע שפּורן זיינע פאַרצייכענען זיך אין שנת ת״ח (1648 יאָר). ווען מען פאָלגט נאָך אָט דעם אָנהייב, טרעפט מען זיך גלייך אָן אויף שרעקלעכע פּאָגראָמען, גזירות און גירוש. ווי נאָר יידן האָבן זיך באַזעצט אין דינאָוו, זענען געקומען די גרויליקע קאָזאַקן, אָנגעפירט פון טרויעריק־באַרימטן כמעלניצקי, און אויסגעפירט שחיטות אין דעם שטעטל. די מצבות פון יענער צייט האָבן געקענט דינען ווי שטומע, אייביקע עדות.

דאָס יידישע דינאָוו האָט זיך געשטאַרקט איבער דעם ביטערן אָנהייב און מיט דער צייט איז דער יישוב דאָרט באַרימט געוואָרן אין דער יידישער לומדים־וועלט, מיט זיינע בולטע געשטאַלטן, ווי דער גאון ר׳ יעקב יאליש זצ״ל, מחבר פון ספר ״מלא הרועים״; ר׳ יהושע, אויף וועלכן די חסידים האָבן אָנגעוויזן ווי איינער וואָס האָט זוכה געווען צו ״גילוי אליהו״ און שפּעטער דער באַרימטער רצב״א — ר׳ צבי אלימלך שפּירא, וועלכער האָט מחבר געווען פיל ספרים און אַרויסגערופן צו זיך באַגייסטערונג פון מאַסן חסידים.

צוויי אַנדערע באַרימטע פּערזענלעכקייטן האָבן געשטאַמט פון דינאָוו: אַדוואָקאַט לייב לאַנדא, וועלכער איז געווען דער פּאַרטיידיקער פון סטודענט שטייגער, אויף וועמען מ׳האָט אויסגעטראַכט אַ בלבול, אַז ער האָט געוואָרפן אַ באָמבע אויף דעם פּוילישן פּרעזידענט. דער פּראָצעס (באַוווּסט אַלס ״שטייגער־פּראָצעס״) האָט דאַמאָלט געהאַט אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער וועלט און אַדוואָקאַט לאַנדא איז אַרויסגעטרעטן זייער שאַרף און צונישט געמאַכט דעם בלבול.

אַ צווייטע וויכטיקע און באַרימטע פּערזאָן איז געווען דער הומאָריסט, דיכטער און שרייבער ב׳ קאָוונער, וועלכער האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע און איז דאָרט געווען פיל־יאָריקער מיטאַרבעטער פון דער טאָג־צייטונג ״פאָר־ווערטס״. זיין אמת׳ער נאָמען איז געווען יאַנקל אַדלער, אַ זון פון הערש־מלך שניידער פון דינאָוו. ער האָט זוכה געווען צו אַ טיפן עלטער פון 102 יאָר.

נישט ווייניקער פּאָפּולער און באַקאַנט זענען געווען עטלעכע פאָלקס־טיפּן, ווי מרדכי־אלי מלמד, מיט זיין גראָ בערדל, אַ דרדקי־מלמד מיט אַ צוגאָב־פּאַך: ער האָט פאַריכט אַלטע, ערדערנע כלים דורך אַרומנעמען זיי מיט אַ ״רינג״ פון

דראָט. האָט ער טאַקע געהאַט פיל צו טאָן, ווייל אין שטעטל האָט מען זיך נישט געאײַלט צו קויפן נייע... אָדער ר׳ שלמה־לייב קצב, — אַן אַלטער, איינגעבויגענער ייד, נאָענט צו די ניינציק יאָר. אָנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקן — פלעגט ער גיין דעם וועג פון זיין הויז צו דער שול און ווען ער פלעגט עפענען דעם שווערן שלאָס פון טויער פון דער גרויסער שול — פלעגן זיך צוזאַמענגיסן דאָס קרעכצן פון פאַרזשאַווערטן שלאָס מיטן קרעכצן פון שלמה־לייב און הערן זיך איבערן גאַנצן שול־געסל...

און אָט זע איך אין דער רייע משה "טעלעגראַף" אַ ייד נאָענט צו הונדערט. וואָס האָט אין שפּעטן עלטער שוין נישט געזען. ער פלעגט דערציילן פאַר די קינדער מעשה׳לעך וועגן דאָרפס־לייט, "למד־וואָניקעס". ער האָט אויך געוווּסט אַלע נייעסן פון שטעטל און אומעטום זיי נאָכדערציילן — פון דאַן דער נאָמען "טעלעגראַף"...

אַזוי ציט זיך די קייט מיט אירע רינגעלעך: זישעלע שמש פון בית־המדרש. העשל רובינפעלד וועלכער פלעגט זאָגן ברכות מיט גרויס התלהבות; יחיאל מלמד, וואָס האָט אויסגעטוישט זיין עיסוק אויף מסחר און דאָך געבליבן אַ גרויסער קבצן; שיע קוטשערקער — ער פלעגט נעמען אַ קויש אויפן פּלייצע און אַרומגיין אויפקויפן ביי די פּויערים אין געגנט פּוטער און אייער, כדי דערפון צו ציען זיין חיונה. אויסער דעם איז ער געווען אַ התלהבותדיקער תהילים־זאָגער — און ווען דאָס וואָלט געווען אַ מקור־מחיה, וואָלט ער אַוודאי מער מצליח געווען... אברהמ׳טשע שור, אַ הויכער ייד מיט אַן אויסזען פון אַ שאַרפזיניקן מענטש, וואָס האָט זיך טאַקע פיל פאַרנומען מיט פּלפּולים... אַלץ וואָס ער האָט געלערנט, האָט ער געדענקט פון אויסנווייניק.

דינאָוו איז געווען אַן אָרעם שטעטל, פון דעם סאָרט, וואָס ווערן פאָרגעשטעלט אין דער יידישער ליטעראַטור אַלס קבצאַנסק, דלפנווקע א. אַז.וו. געווען אַ גרויסע שיכט פון יידן, וואָס אַפילו מיט די גרינדלעכסטע פאָרשונגען, וואָלט מען נישט געקאָנט פעסטשטעלן, פון וואַנען זיי האָבן גענומען אויף זייער טאָג־טעגלעכן עקזיסטענץ...

געווען זענען ביי אונדז אַ פּאָר געציילטע גבירים — האָלץ־סוחרים און אַנדערע.

מיר האָבן אויך געהאַט אַביסל מענטשן, וואָס מ׳האָט זיי געקענט פאַררעכענען צום "מיטל־קלאַס". זיי האָבן זיך אויסגעלעבט בכבודיק.

דער גרעסטער טייל יידן האָט געפירט אַ שווערן, טאָג־טעגלעכן געראַנגל פאַרן קיום פון די משפחות.

אויב מיט פּרנסה זענען יידן אין שטעטל געווען אין אַ דוחק — איז אָבער דערפאַר די נאַטור פון אונדזער געוועזענער היים געווען אַ פּראַכטפולע.

ווער געדענקט נישט די זומער־נעכט, ווען די לבנה איז געווען אַ פולע, אַרומגערינגלט מיט דער סוויטע שטערן און אַזוי זיך אַרומשפּאַצירט אין די ווייטע הימלען. איבערן שטעטל, וועמעגס איינוווינער זענען געווען פאַרזונקען אין אַ

טיפן שלאָף, האָט זיך געטראָגן דאָס קראַקען פון די פרעש, דאָס גרילצן פון די גרילן. פרישע געשמאַקע ריחות פון בוימער־בליאונג און פריש־געשניטענעם היי זענען צו אונדז דערגאַנגען מיט זייער גאַנצער שאַרפקייט. אין דער פולער שטיל־קייט האָבן מיר געקענט הערן דאָס זשומען פון די קליינע, קאָלירטע זומער־פייגעלעך צווישן דער תבואה. מ׳האָט געקענט שעפּן לופט מיט די געשמאַקע ריחות — ממש מיט עמערס. ס׳איז געווען אַזויפיל, אַז מען האָט אַפילו געקענט עקספּאָרטירן אַביסל צו די גרויסע שטעט... מיט איין וואָרט, דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען ווי געשמידט איןביימער און פלאַנצן, און גרינסן. און דאָס אַלץ האָט אַרומגערינגלט דער פליסנדיקער סאַן.

★

”ה׳ רועי לא אחסר, בנאות דשא ירביצנו, על מי מנוחות ינהלני״ — ווערט געזאָגט אין תהלים, אין ”מזמור לדוד״. אָט די שורות פּאָעזיע וואָלט זיך אַזוי אַריינגעפּאַסט אין מיין שילדערונג. — — — — —

אָבער די געשעענישן וואָס זענען אויף אונדז געקומען האָבן צונישט געמאַכט אָט דעם זיסן חלום. אַ שרעקלעך פייער, אָנגעצונדן פון ווילדע דייטשע האָרדעס, האָט אַרומגעכאַפּט אַלץ אַרום און פאַרניכטעט מענטשן שטעט און דערפער — אַלץ, וואָס איז געשטאַנען אויפן וועג. די רוצחים זענען נישט געקומען פון ווילד אַפריקע. פון האַרץ פון קולטורעלן אייראָפּע האָבן זיי זיך אַ לאָז־געטון קעגן דער שוצלאָזער יידישער באַפעלקערונג מיטן קלאָרן ציל אומצוברענגען, פאַרניכטן. און די אַרומיקע וועלט האָט געשוויגן. און די קריסטלעכע באַפעלקערונג, צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט — האָט צוגעקוקט, הנאה־געהאַט און מיטגעהאָלפן די באַרבאַרישע מענטשן־פרעסער.

אין דינאָוו זענען די רוצחים אַריין אַ פּאָר טאָג פאַר ראש השנה. דעם צווייטן טאָג ראש־השנה איז געווען דאָס לעצטע מאָל, ווען יידן האָבן געדאַוונט אין דער גרויסער שול, אין בית־המדרש און אין קלויז. דאָס לעצטע מאָל האָבן דאָרט אָפּגעהילכט די יום־טוב תפילות מיט צעבראָכענע טרויעריקע שטימען, אין באַגלייטונג פון אַ יאָמערלעך געוויין פון פרויען און מענער.

אין דעם טאָג האָט זיך אָנגעהויבן דער טראַגישער חורבן פון יידישן לעבן אין שטעטל דינאָוו. ס׳זענען אָנגעקומען געסטאַפּאָ־אָפּטיילונגען, אין שוואַרצע מונדירן און אַרויסגעיאָגט אַלעמען אין מאַרק אַריין. דאָרט האָט מען באַפוילן אָנצופילן די לאַסט־אויטאָס און מען האָט די קרבנות אַוועקגעפירט צום זשור־ראַוויעץ, הינטערן שטעטל, ווו די אויסגעשטעלטע מאַשין־געווער האָט פאַרשניטן זייערע לעבנס.

דאַן איז געקומען דאָס אונטערצינדן פון דער גרויסער שול מיט פייער־באָמבעס און דאָס אָרגאַניזירן פון פאַרשידענע שטענדיקע דערנידערונגס־פּאָרשטע־לונגען און אָפּחוזקן פון יידן פאַר די אויגן פון די פּאָליאַקן און אוקראַאינער, כדי ביי זיי נושא־חן צו זיין...

אָבער אויך דערמיט האָט זיך דער טראַגישער שפּיל פון די רוצחים קעגן די דינאַוווער יידן נישט פאַרענדיקט. אין משך פון וואָכן, האָבן זיי געטריבן יידן, מיט לאָפּאַטעס אין די הענט, כדי צו באַערדיקן די טויטע, וואָס זענען דורך די באַנדיטן אומגעבערענגט געוואָרן אויף שריט און טריט.

ווידער האָט מען אַלאַרמירט אַלעמען און באַפוילן, צו פאַרלאָזן די שטובן און צונויפזאַמלען זיך אין מאַרק. נישט אויספירן דעם באַפעל מיינט — ווערן דערשאָסן. יידן, יונג און אַלט, מענער, פרויען און קינדער האָבן ווידער גענומען ס'ביסל אָרעמקייט אויף די פּלייצעס. פון אַלע עקן שטעטל זענען זיי געגאַנגען צעבראָכענע, צום מאַרק.

דאָ האָבן זיי באַקומען אַ באַפעל צו מאַרשירן אין דער ריכטונג צום טייך סאַן, אין באַגלייטונג פון אַ באַנדע רוצחים, און אים אַריבערגיין צו דער אַנדערער זייט. דאָס וואַסער איז נישט געווען טיף. די יידן זענען אַריבער דעם טייך און צעשפּרייט זיך איבער די דאָרטיקע נאָענטע דערפער און שטעטלעך, צו זייער אומבאַקאַנטן, דאַמאָלסט, גורל.

רבקה קליין־וויניק
(עקוואדאָר)

דער וועג פון יסורים

39 יאָר זענען אַוועק, זינט די דייטשע רוצחים האָבן, אין אונדזער שטעטל דינאָוו, צוזאַמענגעטריבן דם גרעסטן טייל יידן, ספּעציעל די מענער, וועלכע מ׳האָט ממש געכאַפּט אין די גאַסן און אַרויסגעפירט זיי אויסערן שטעטל, ווו מ׳האָט זיי געצוווּנגען גראָבן מיט די אייגענע הענט גרויסע גריבער. הונדערטער יידן זענען דאָרט אַריינגעוואָרפן געוואָרן לעבעדיקערהייט און צוגעשאָטן געוואָרן מיט ערד.

צווישן די בערג פאַרשאָטענע מענטשן זענען געווען פיל קערפּערס, וואָס האָבן זיך אין משך פון אַ פּאָר טאָג נאָך באַוועגן, אונטער דעם אָנגעשאָטענעם באָדן.

אַ נאַכט פריער, מוצאי יום ב׳ של ראש השנה, האָבן די נאַצישע האָרדעס פאַרברענט די בתי מדרשים, צוזאַמען מיט אַלע ספרי־תורה און צוזאַמען מיט די יידן, וועלכע האָבן זיך אין די תפילה־הייזער געפונען. כדי צו פאַרגרעסערן זייער צאָל — האָבן די מערדער נאָך אַריינגעשלעפּט אַהינצו יידן פון דרויסן.

די אַלע יידן, וועמען ס׳איז געלונגען אַרויסצובאַהאַלטן זיך אין די טעג פון די ווילדע רציחות, האָט מען געכאַפּט צו שוואַרצע אַרבעט, באַגלייט מיט „סצענעס״ פון שפּאָט און קלעפּ.

אין יענע ביטערע טעג האָט זיך נאָך געפונען אַ קליינער טייל יידן, וואָס האָבן פּרובירט פאַרשידענע וועגן פון רעטונג, ווי אויסנוצן קאַנטשאַפט מיט גויים כדי צו באַהאַלטן זיך און אַזעלכע, וואָס זענען אַריבער דעם טייך סאַן, ווו די צווייטע זייט איז געווען אין דער הערשאַפט פון די רוסן.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען באַלד פאַרטאָג געמאָלדן, אַז אַלע געבליבענע יידן — פרויען, קינדער און קראַנקע, מוזן ביז אַ שעה צייט זיך געפינען אַלע אויפן מאַרק־פּלאַץ. די אימה איז געווען זייער שטאַרק און אין דער באַשטימטער צייט האָבן מיר זיך אַלע דאָרט צוגעשטעלט.

דאָ זענען מיר אַרומגערינגלט געוואָרן פון געסטאַפּאָ־אָפּטיילונגען, וועלכע האָבן אונדז געטריבן צום ברעג פון סאַן און געהייסן גיין אין טייך צום אַנדערן ברעג. פרויען, פיל מיט קינדער אויף די הענט, האָבן געשפּרייזט אין וואַסער, געשטויסן מיט דער קראַפט פון אַן האָפענונג צו ראַטעווען דאָס לעבן.

אַ טייל פון אונדז איז אָנגעקומען אין באַרטיפּקע און אין אַנדערע דערפער. אַנדערע, און אויך איך צווישן זיי, האָבן זיך געוואָלט מער דערווייטערן און האָבן געקלעטערט איבער די דינאָווער בערג, אָנצוקומען אין אַנדערע פּלעצער. ווי תמיד אין אַ עת־צרה האָט געגאָסן אַ שלאַגס־רעגן און מיט די קינדער אויף די הענט האָבן מיר זיך אויסגעגליטשט און געפאַלן, אויפגעהויבן באַלייגטע מיט בלאָטע און ווייטער געקלעטערט.

און אַזוי בעת'ן קלעטערן מיט מיין אנדערהאַלבן יאָריקן קינד אויף די הענט — זענען נעבן מיר געגאַנגען מיין מוטער און מיין שוועסטער רחל'ה. פּלוצלונג האָט זיך מיין מאַמע זייער צעוויינט, און געזאָגט: איך פאַרליר איצט צוויי קינדער, ווייל רבקה'לע וועט דאָס נישט אויסהאַלטן. מיין שוועסטער האָט גענומען דאָס קינד פון מיינע הענט, אָבער איז געפאַלן מיט אים צוזאַמען. זי האָט נישט געקענט טראָגן דאָס קינד. איך, אַלס די מוטער, האָב, ווייזט אויס, דאָך געהאַט אַנדערע כוחות. די שפּורן פון יענעם מאַרש פיל איך ביז היינטיקן טאָג.

ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט און קריסטן פון יענער געגנט, וואָס האָבן געהאַט אין זיך אַ מענטשלעכן כאַראַקטער, האָבן אונדז אַריינגענומען אין אַ באַראַק, אויסגעשפּרייט שטרוי אויף דער ערד און דאָ האָבן מיר, פרויען, קינדער, אַלטע און קראַנקע — אונטער די קלאַנגען פון די קינדערס געוויין, וואָס האָט אונדז אַריינגעבראַכט אין אַ שרעקלעכן יאָמער — איבערגענעכטיקט די ערשטע וואַנדער־נאַכט.

אין דער פרי, האָבן די גויים, ביי וועלכע מיר האָבן געדונגען פערד און וואָגן, אונדז געפירט אין פאַרשידענע ערטער. יעדער איינער האָט געזוכט אַן אָרט, ווו ער זאָל האָבן אַ משפּחה־מענטש אָדער אַ באַקאַנטן. די גרעסטע טייל איז געפאָרן קיין פּשעמישל. אונדזער פאַמיליע איז געפאָרן קיין בערטש, ווו ס'האָט געוווינט אונדזער עלטערע שוועסטען רייזעלע.

איצט האָט זיך פאַר אונדז אָנגעהויבן דאָס שווערע פליטים־לעבן. שווער צו באַשרייבן די אָרעמקייט און עלנט, וואָס האָבן אונדז באַגלייט יעדן טאָג פון לעבן, ווען צוגלייך דערמיט האָבן מיר נאָך געפילט די געוווינהייטן פון ערשט־נאָר־וואָס געוועזענע גוט־סיטואירטע מענטשן. מיט שוועריער מי האָבן מיר באַקומען אַ קליינע וווינונג פאַר אַ פאָר משפּחות צוזאַמען. מיר האָבן געליטן הונגער און זענען געווען אָן קליידער און אָן שיך. אַלץ איז שוין געווען צעריסן. און דאָס אַלץ איז נאָך געווען ערשט דער אָנהייב פון אונדזערע צרות.

די רוסן, וועלכע זענען געווען די בעלי־בתים פון דעם זייט ברעג סאַן און אויך פון פּשעמישל, האָבן דורכגעפירט אָבלאַווּעס, געכאַפּט מענטשן, אָנגעפּאַקט זיי אין לאַסט־צוגן און ווי בהמות אַרויסגעשיקט קיין סיביר אַלע פליטים און צווישן זיי אויך דאָס גאַנצע ביסל דינאָווער יידן. אונדז איז געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן. מיר זענען אַוועק פון פּשעמישל קיין מזרח־גאַליציע און זיך באַזעצט צייטווייליק אין זלאָטשעוו.

דאַן איז אויסגעבראָכן די רוסיש־דייטשע מלחמה און ווידער זענען די דייטשן אַריינגעקומען אין זלאָטשעוו. דאָס מאָל האָבן זיי צוזאַמענגענומען די יידן, אַ מערהייט פון פרויען און קינדער און געפירט זיי צו די גריבער, ווו אויך דאָ האָבן זיי פיל באַגראָבן לעבעדיקערהייט. פאַר די נאָך־פאַרבליבענע ביים לעבן האָט מען געשאַפן לאַגערס — צו שווערע אַרבעט און פאַרניכטונג. צוגלייך מיט דעם האָט מען פאַר די יידן געשאַפן אַ געטאָ אין דער אָרעמסטער געגנט, ווו

ס׳זענען געווען בלויז אַלטע, איינגעפאַלענע הייזקעס. אין זיי האָט מען אַריינגעזעצט די לעבן־געבליבענע יידן, אַ פּאָר משפּחות צוזאַמען. מען האָט אונדז צוגעטיילט זייער ווייניק עסן. באַלד זענען אויסגעבראָכן פאַר שידענע עפּידעמישע קראַנקייטן און יעדן טאָג זענען אַרויסגענומען געוואָרן די טויטע, וועלכע מ׳האָט בלויז באַדעקט מיט זעק.

יעדע טשעכעטשעג האָבן די נאַציס אויסגעפירט „אַקציעס" — אַרומגערינגלט דאָס געטאָ, ווו ס׳זענען אויך געווען צוזאַמענגעטריבן די יידן פון אַלע קליינע שטעטלעך אין געגנט פון זלאָטשעוו, און אַרויסגעפירט אַ פּאָר הונדערט יידן. געהייסן האָט עס, אַז מען פירט זיי „אין לאַגער", אָבער פאַקטיש האָט מען זיי פון דאָרט געשיקט צום טויט. אַזוי זענען יעדן טאָג געבליבן אַלץ ווייניקער יידן. די איבערגעבליבענע אין געטאָ האָט מען געגעבן אָנווייזונגען צו גיין צו אַרבעט. מען האָט זיי פאַראָרדנט זיך צוטשעפּען אַ ווייסן באַנד מיט אַ מגן־דוד, כדי ס׳זאָל פאַר די מערדער לייכט זיין צו דערקענען אַ ייד.

די איבערגעבליבענע יידן האָבן געזען און געפילט, אַז די ענטגילטיקע פאַרניכטונג איז שוין אין אויספירן. מען האָט אָנגעהויבן צו צאָלן גרויסע סומען געלט די קריסטן, וועלכע האָבן נאָר מסכים־געווען עמעצן אויסצובאַהאַלטן. אַנדערע האָבן געגראָבן בונקערס אין דער ערד, אין די הייזער פון געטאָ.

איין מאָל אַ פאַרטאָג האָבן די נאַציס אַרומגערינגלט דאָס געטאָ, אויפגעזאַמלט די יידן און אויך אַרויסגעשלעפּט די, וואָס זענען געלעגן באַהאַלטן אין די בונקערס, און אַלעמען געשיקט צום טויט. דאַן האָבן זיי דערקלערט די שטאָט פאַר יידן־פריי און גלייכצייטיק אויסגעקלעפּט פּלאַקאַטן אין אַלע גאַסן, אַז וועלכער גוי ס׳וועט אויסבאַהאַלטן יידן — וועט דערשאָסן ווערן מיט זיין גאַנצער משפּחה.

אויך פאַר דעם זענען געווען ווייניק קריסטן, וואָס האָבן אויסבאַהאַלטן יידן. איצט אָבער איז זייער צאָל נאָך קלענער געוואָרן. אַ טייל פון זיי האָט צוגענומען ביי די יידן דאָס געלט, כדי צו באַהאַלטן זיי און שפּעטער גערופן די דייטשן און איבערגעגעבן די אומגליקלעכע. ס׳זענען געווען פאַלן, ווען די קריסטן האָבן, מיט העק אין די הענט, אַליין אומגעבראַכט זייערע קרבנות.

אונדז איז געלונגען זיך צו באַהאַלטן ביי אַן אנשטענדיקע קריסטלעכע פאַמיליע מיט 5 קינדער, אין אַ דאָרף נעבן אַ וואַלד. דער מאַן, פּראַנטשישעק קאַליצינע און זיין פרוי האַני, האָבן זיך געהאַלטן צו אונדז זייער מענטשלעך. איך, מיין מאַן און קינד, זענען אַוועק אין דאָרף 7 קילאָמעטער פון זלאָטשעוו, פאַרשטעלט אַלס פּויערים. אַלע דריי זענען מיר דאָרט געווען, צוזאַמען מיט נאָך אַ פרוי און איר ייִנגעלע, באַהאַלטן אויף אַ בוידעם פון אַ חזירים־שטאַל. אויפן אויסגעשפּרייטן שטרוי זענען מיר געלעגן אַרום 16 מאָנאַטן. מיין מאַן האָט אין יענע צייט געאַרבעט אין אַ פּריוואַט־לאַגער, אין אַ לעדער־פאַבריק — ווען די קריסטלעכע פריינד האָבן אים צו־וויסן־געגעבן, אַז מען קלייבט זיך צו ליקווידירן די רעשט פאַר יידן — זענען זיי זיך צעלאָפן און מיין מאַן מיט אַ מיידל פון דער פרוי, וואָס איז געווען מיט מיר צוזאַמען, איז געלונגען אָנצוקומען צו אונדז אין

דער באַהעלטעניש. מיר האָבן דאָן געמאַכט אַ בונקער אונטער דער ערד, אין דעם תבואה־שייער — דאָרט זענען מיר געווען, ווען די לאַגע אין דרויסן איז געווען געפערלעך, ווייל מען האָט געזוכט יידן פון הויף צו הויף.

ווען די זוכענישן אין דרויסן האָבן אויפגעהערט — זענען מיר צוריק אַריבער אויפן בוידעם, ווו ס'איז געווען מער לופט. וועגן דעם הונגער און מאַנגל אין וואַסער איז שווער צו דערציילן. מיר האָבן געלעבט מיט אַ שטענדיקן פחד פאַרן טויט. אונדזער צאָל באַהאַלטענע איז אין פאַרלויף פון דער צייט געשטיגן ביז 14 יידן. אין שכנותדיקן הויז, ביי אַ שוואָגער פון אונדזער פראַנטישישעק, זענען אויך געווען אויסבאַהאַלטן 11 יידן און מיר האָבן אָנגעהאַלטן מיט זיי אַ שטענדיקן קאָנטאַקט.

אונדזער געלט־רעזערוו איז געוואָרן אַלץ וויייניקער. פון דער אַנדערער זייט האָבן די גויים מורא־געהאַט צו קויפן אַ סך עסן, ווייל זיי האָבן זיך געהיטן פון צופיל אויפמערקזאַמקייט. מיר האָבן דאָן באַקומען איין גרויס ברויט אויף אַ וואָך צייט. דאָס האָבן מיר צעטיילט אויף 14 שטיקלעך. מיר האָבן געוואויגן די פּאַרציעס ברויט אויף אַ וואָג, וואָס מיר האָבן אַליין געמאַכט. צוויי מאָל אַ טאָג האָבן מיר אַלע צוזאַמען באַקומען אַ טאָפּ זופּ, וואָס האָט אין זיך געהאַט אַ פּאָר קאַרטאָפל און פערפל פון מעל. אין דער פאַרטיילונג פון אָט דאָס „וואַרעמס" האָט יעדער איינער באַקומען אַ קליין טעפּעלע זופּ — צוויי מאָל אַ טאָג.

ביסלעכווייז האָב איך אויסגעטוען פון זיך דעם מאַנטל, אַלע קליידער און דאָס רעשט צירונג, וואָס איך האָב נאָך געהאַט פון דער היים און יעדן מאָל געגעבן דער פרוי קאַליצינע, זי זאָל געבן פאַר מיין קינד אַ גלעזל מילך יעדן טאָג. זי האָט אויך באַוויליקט צו געבן מיר פון צייט־צו־צייט אַ ציבעלע. יעדן טאָג האָב איך פאַר מיין קינד צוגעגעבן, צו זיין שטיקעלע ברויט, נאָך אַ שטיקעלע פון מיין פּאַרציע, וועלכע איך האָב תמיד געהאַלטן צו דעם צוועק — ווייל איך בין געווען אַ „ספּעציאַליסטין" צו פאַסטן...

מיין קינד האָט אָפט אַרויסגעקוקט דורך די שפּאַרונעס פון צווישן די ברעטער און געזען ווי קינדער שפּילן זיך. זי האָט מיר געבעטן, אַז זי וויל אויך זיך שפּילן. איך האָב איר דערקלערט, אַז מיר יידן קענען נישט אַרויסגיין, ווייל די דייטשן הרגענען יידישע קינדער. האָט זי מיר אויף דעם געפרעגט: „מוז איך דען זיין אַ ייד, ווען ס'איז אַזוי שלעכט?"... זי איז דאָן אַלט געווען פיר און אַ האַלב יאָר.

איין מאָל האָבן די דייטשן זיך דערוווּסט, אַז יידן זענען אויסבאַהאַלטן אין דאָרף ביי גויים. זיי זענען געקומען מיט שפּיר־הינט און געזוכט אין פאַרלויף פון אַ פּאָר שעה. צו אונדזער גליק האָבן זיי אונדז נישט אַנטדעקט. בעתן זוכן אונדז דורך די דייטשן האָב איך געבעטן מיין מיידעלע, אַז אויב די רוצחים וועלן אונדז אַנטדעקן און נעמען צום טויט — זאָל זי, אַלס קליין קינד מיט העל־בלאָנדע האָר, פּרובירן אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן צווישן גוטע קריסטן. און ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן — זאָל זי אַוועק קיין ישראל און זיין ביי אונדזער

משפּחה. דער ענטפער פון מיין קליין קינד איז געווען, אַז זי וויל נאָר לעבן מיט אונדז און וואָס וועט פּאַסירן מיט אונדז, זאָל אויך געשען מיט איר.

אונדזער דאָזיקע לאַגע האָט אַזוי געדויערט כמעט אנדערהאַלבן יאָר. דאַן האָט די רוסישע אַרמיי, אין העלדישע קאַמפן, צוריק דעראָבערט די געגנט. דאָס איז אַנגעזאָגט געוואָרן דורך שטאַרקע באָמבאַרדירונגען פון דער לופט. דאָס רוסישע מיליטער איז אַריין און אונדז באַפרייט פון דער אויסזיכטסלאָזער לאַגע. מיר זענען געוואָרן פריי.

מיר זענען שוין געווען אויסגעשעפּט פון די כוחות. קוים זיך געשלעפּט, מיט דער הילף פון שטעקנס, איבער די שלאַכט־פעלדער, צוריק צו אַ לעבן.

הרב יעקב שלמה פרידמאַן

אויף אנדערע וועגן

מיר האָבן אַלע געטיילט דעם ביטערן גורל פון דער יידישער קהילה אין דינאָוו — אויך די משפחה פון אברהמטשע פרידמאַן. די וואָס זענען געווען צווישן די אומגעקומענע און די וואָס זענען געפירט געוואָרן צו רעטונג — אַלץ, ווייזט אויס, איז געריכט געוואָרן פון דער הימלישער השגחה.

מיין פאָטער, דער פרומער חסיד, די מוטער און טאָכטער פייגעלע, זענען אַנטלאָפן פון דינאָוו נאָכדעם, ווי די נאַציס האָבן אויסגעפירט די שחיטה פון יידן אין טאָג פון ראש־השנה. זיי זענען אַוועק קיין לינסק צו זייער טאָכטער גיטעלע און משה רובינפעלד. אין יענער צייט בין איך מיט מיין פאַמיליע געווען אין טערעוווא ביי לינסק, ווען די רוסן האָבן פאַראָרדנט, אַז אַלע וואָס ווילן בלייבן אין זייער אָקופּאַציע־געביט דאַרפן באַקומען אָרטיקע דאָקומענטן — די וואָס וועלן דאָס נישט טון, וועלן מוזן פאַרלאָזן, ד. ה. וועלן פאַרשיקט ווערן אין די ווייטע געגנטן...

די רעגיסטראַציע איז פאָרגעקומען אין לינסק. איך בין אַהינצו געפאָרן, צו מיינע עלטערן. דער פאָטער האָט מיר אָנגעזאָגט, מיר זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען און בלייבן אויפן פּלאַץ, ד. ה. די עלטערן וועלן בלייבן אין לינסק און מיין פאַמיליע אין טערעווא. דאַן זענען מיר אַלע געגאַנגען צו דער רעגיסטראַציע. אָבער דאָ האָט מיר אַ סאַנאָקער ייד געזאָגט, אַז אַלע סאַנאָקער וואָס געפינען זיך אין לינסק, האָבן באַשלאָסן זיך נישט צו רעגיסטרירן און ער ראָט מיר צו טאָן דאָס זעלבע. דאַן האָב איך געזאָגט, אַז כ׳האָב פאַרגעסן מיינע פאָטאָ־גראַפיעס אין טערעווא. איך וועל פאָרן זיי ברענגען אין אַ פּאָר טעג אַרום און דאַן וועט זיך מיין פאַמיליע רעגיסטרירן.

אָבער דאָ האָט אומגעריכט פּאַסירט אָט וואָס: פרייטיק ביינאַכט האָבן די רוסן באַלאַגערט טערעווא און די אַרומיקע געגנט און געפירט אַלע פּליטים, אין שבת, קיין אלשאניצא צו דער באַן־סטאַציע. דאָ איז פּלוצלונג דערשינען די קאָמוניסטין האַלפּערין, וואָס האָט דורכגעפירט אין לינסק די רעגיסטראַציע, און האָט צו מיר געזאָגט, זעענדיק מיין פאַרלעגנהייט: „ר׳ יעקב שלמה, גלייבט מיר, אַז קיינער ווייסט נישט ווער עס מאַכט בעסער — צי דער וואָס בלייבט דאָ, צי דער וואָס פאָרט טיף אין רוסלאַנד״. מיינע 5 קינדער האָבן אָנגעהויבן שרייען און וויינען, ווייל זייער מאַמע מיט אַ ברודער און אַ שוועסטער געפינען זיך אין באליכאוו — אַזוי אַז איצט ווערט אונדזער פאַמיליע צעטיילט אין צווייען. די סעקרעטאַרין האָט אונדז געזאָגט, אַז דער צוג וועט זיך דאָרט אָפּהאַלטן 2 טעג. זי גיט אונדז אַ בריוו צו דער פּאָסט אין סטרי, זיי זאָלן שיקן אַ טעלעגראַמע צו דער מאַמען, זי זאָל קומען צו אונדז קיין סטרי — מיר זאָלן זיין צוזאַמען.

און אַזוי האָט זיך דער ענין געקייקלט: באַקומענדיק די טעלעגראַמע, איז

די מאַמע אַוועק צום בעלכאָוועד רבין — אַן אייניקל פון בערדיטשעווער צדיק — און דער רבי האָט איר געראַטן נישט צו פאָרן, נאָר גיין דאָרט צו זיי און געזעגענען זיך מיט אירע קינדער זייענדיק אין צוג, בעתן געזעגענען זיך — און ווען די קינדער האָבן אָנגעהויבן שרייען און וויינען — האָט דער פירער פון צוג געזאָגט: „שרייט נישט און וויינט נישט, ווייל איך לאָז אייער מאַמען נישט אַרויס פון צוג". אָט פאָרן מיר שוין און די מאַמע פאַלט אין חלשות. ערשט ווען מיר זענען אָנגעקומען, נאָך צוויי וואָכן פאָרן, אין דער טייגע, אין וואַלד אַריין און מיר האָבן באַקומען אַ צימער, עסן און אַרבעט — האָט זי זיך באַרוהיקט.

די צווייטע טייל פון אונדזער פאַמיליע — דער פאָטער מיטן זון און טאָכטער, וואָס זענען געבליבן אין לינסק — זענען, צום גרויסן ווייטיק, געגאַנגען אויף קידוש השם.

פרידה קלײַן־דעללער
עקוואַדאָר

געקניפּט מיט דינאָוו — ירושלים

מיט יאָרן צוריק, אין אָנפאַנג פון דער ווידעראויפלעבונג פון דער ייִדישער באַזעצונג פון ארץ־ישראל, זענען צוויי מיטגלידער פון אונדזער פאַרצווייגטער משפּחה, מיכאל קאַנער און זײַנוול ווייניק, אַוועק פון דינאָוו און זיך באַזעצט אין ארץ־הקודש. זײַנוול ווייניק איז דאָרט געגאַנגען אין די טריט פון מײַן זיידנס אַ ברודער, מענדל ראַנד, אַ ייִד אַ עושר, וואָס האָט אין ירושלים אויפֿגעבויט דעם „משכן ראַנד" פאַר משפּחות מיט זער באַגרענעצטע מיטלען — די הײַזער שטייען דאָרט ביז הײַנט, נישט ווײַט פון שוק „מחנה־יהודה" און זענען באַוווּסט אַלס „בתי־ראַנד".

זיי קאָנען דינען ווי אַ לעבעדיקער זכרון פון יענע צײַטן, ווען ייִדן פון דינאָוו, און בתוכם פון אונדזער משפּחה, האָבן זיך אָנגעבונדן אין די רייען פון די גואלי אדמת ארץ־ישראל.

אין דינאָוו אַליין האָבן ממשיך געווען זייער לעבן די איבעריקע פאַמיליע־מענטשן זייערע, וואָס זייער אָפּשטאַם האָט זיך געצויגן פון די תלמידי־חכמים מיכאל קאַנער, אברהם משה ווייניק און אריה „דער ערלעכער מענטש" — אַזוי איז געווען זײַן באַקאַנטע באַצייכענונג אין מויל פון די ייִדן אַרום אונדז.

דער איינציקער צווייג, וואָס איז נאָך פאַרבליבן נאָך דער גרויסער קאַטאַסטראָפע פון דער היטלער־עפּאָכע, געפינט זיך איצט דאָ, אין ווײַטן עקוואַדאָר, ווו מיר לעבן מיט אונדזערע עלטערן און קינדער.

אונדזערע אויגן זענען תמיד געווענדעט צו אײַך און צו ישראל און מיר זעען אין דעם דאָס ציען זיך פון דער קייט דינאָוו — ירושלים. מיר באַמיען זיך צו זײַן בײַהילפיק אויף וויפל מיר קענען און אין זײַנער צײַט בין איך, מיט מײַן מאַן אלבערטאָ דעללער, געווען אײַנגעלאַדן דורך פּרעמיער גאָלדע מאיר ע"ה צו קומען אויף אַ וויזיט קיין ישראל.

אונדזער גרעסטע אָפּשאַצונג צו אײַך, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער וויכטיקער אַרבעט פון אַרויסגעבן דאָס בוך פון קהילת דינאָוו — זאָל דאָס דינען פאַר אַ דענקמאָל צו די רומפולע דורות, וואָס אונדזער שטעטל האָט אַרויסגעגעבן.

ירחמיאל אורטנער
נהריה

מיינע איבערלעבענישן אונטער דער נאציש־דייטשער הערשאפט

ה׳ יחיאל אורטנער, אַמאָליקער לאַנג־יאָריקער איינוווינער אין דאָרף יאוואָרניק־רוסקי נעבן דינאָוו, דערציילט דאָ, ווי אַזוי ער האָט זיך מיט זיין פרוי געראַטעוועט פון די בעסטיאַלישע לאַפּעס פון די נאַציס און אויך וועגן זיין רעטונגס־אַקט פון אַן איינציק לעבן־געבליבן יידיש מיידל אין שטח פון זיין „גאָספּאָדאַרסטוואָ״. אַ שאָד, וואָס ה׳ אורטנער, וואָס פלעגט זייער אָפט באַזוכן דינאָוו אַ דאַנק זיינע קרובים דאָרט און האַנדלס־באַציאונגען, האָט אונדז נישט אַריינגעשיקט זייני העכסט־אינטערעסאַנטע זכרונות איבער דינאָווער יידן, וועלכע ער האָט אונדז מינדלעך דערציילט. די סיבה — זיין שוואַכער געזונט־צושטאַנד.

איך געדענק געשעענישן פון טעג אין יאָר 1941, ווען איך האָב זיך געפונען אין אַ גיט, צוזאַמען מיט מיין ג—ט־זעליקער פרוי, אויף אַרישע פּאַפּירן, לויט וועלכע איך האָב געהייסן „יאַן קאנזשאלקא״ און מיין פרוי „קאַראָלינאַ קסיבאל״. זי האָט געאַרבעט אין קיך און איך אין שטאַל.

איין טאָג איז מיין פרוי אַרויס קלייבן האָלץ, אין אַ פּלאַץ, ווו ס׳האָבן זיך געפונען טיפע גריבער. זי האָט באַמערקט, אַז אין איין גרוב באַהאַלט זיך עמעצער אויס. זי איז געקומען צו מיר און דאָס דערציילט און צוגעגעבן, אַז דאָס מוז זיין ווער פון אונדזערע. איך בין גלייך אַוועק צום גיט־באַזיצערס זון, ער זאָל קאָנטראָלירן, ווער ס׳געפינט זיך דאָרט.

קומענדיק צום פּלאַץ, האָט ער דאָרט געפונען אַ מיידל פון 14 יאָר, אַן איינוווינערין פון זעלבן דאָרף. ווען ער האָט איר אָנגערופן ביים נאָמען, ציליא, האָט זי זיך צעוויינט און דערציילט, אַז אַלע יידן פון גאַנצן דאָרף האָט מען ערגעץ אַרויסגעפירט און אַלעמען דערשאָסן דאָס רעדט זיך וועגן דאָרף רוזשבוש דלוג, לעבן יאַראָסלאַוו. ציליא האָט דערציילט, אַז ביים שיסן איז זי אַרונטער־געפאַלן אונטערן פאָטער און אַזוי איז זי לעבן געבליבן. זי איז געווען אין איין העמד און געציטערט פון קעלט.

מיין פרוי האָט דאָס מיידל גענומען צו זיך, איר אָנגעטאָן, געגעבן צו עסן און ציליא האָט, אַ וויינענדיקע אָן אויפהער, דערציילט, ווי מען האָט אויסגע־

הרגעט איר גאַנצע משפחה. מיר האָבן דעם באַלעבאָס געגעבן געלט, ער זאָל זי אויסבאַהאַלטן.

מיר האָבן דאָס מיידל אויסבאַהאַלטן אויף אַ בוידעם אין פאַרלויף פון 5 מאָנאַטן. יעדן אויף דער נאַכט האָט מען צו איר געבראַכט עסן.

מיר האָבן זייער מורא געהאַט, אַז זי זאָל נישט אַראָפּ פון זינען, ווייל אין זעלבן אָרט האָט זי אויך געמוזט דערליידיקן אירע באַדערפענישן.

נאָך אַ צייט האָבן מיר געפילט, אַז מיר קענען מער נישט האַלטן דאָס מיידל אויף דעם פלאַץ און דאַן האָבן מיר באַשלאָסן איר אַרויסצושיקן צו אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אין אונדזער „פאַרמעגן" איז נאָך געווען אַ גאָלדן בראַסלעט מיט ווערטפולע שטיינער. האָבן מיר דאָס געגעבן די מוטער פון באַלעבאָס, כדי זי זאָל באַזאָרגן פאַרן מיידל אַ געבורט־שיין אויף אַ קריסטלעכן נאָמען און פאַמיליע.

אין דער זעלבער צייט איז אָנגעקומען אַן עשאַלאָן מיט אַרבעטער, וואָס זענען געפאָרן קיין דייטשלאַנד, אָבער די טירן פון די וואַגאָנען זענען געווען אָפּגעשלאָסן. מיר האָבן דאַן דאָס מיידל אָפּגעפירט קיין פשעוואָרסק און דאָרט האָבן מיר איר אַריינגעשטופּט אין אַ וואַגאָן דורכן פענצטער און זי איז אַוועקגעפאָרן. אין צוויי וואָכן אַרום האָבן מיר באַקומען אַ בריוו, אַז זי איז בסדר און אַרבעט אינאַ ווירטשאַפט ביי אַ דייטש. אויך שפּעטער האָבן מיר פון צייט צו צייט באַקומען בריוו פון איר.

אין 1944, נאָכן באַפרייען זיך, זענען מיר פון הויף אַוועק, נישט אינפאָר־מירנדיק קיינעם ווו מיר גייען. דאָס מיידל איז געקומען פון דייטשלאַנד און גלייך געקומען אונדז זוכן ביים געוועזענעם באַלעבאָס. ער האָט אָבער נישט געוווסט ווו מיר געפינען זיך. דאַן האָט ער זיך פאַרשטענדיקט מיט דער יידישער געמיינדע און אונדז אויפגעזוכט אין ישראל.

דוד מאָריץ

פון דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט

קאַלטע טעג און בייזע ווינטן

כאָטש די גרעסטע טייל יידן אין דינאָוו האָבן נישט געפילט קיין גרויסע רחבות און זענען געווען ווייט פון ״איש תחת גפנו ותחת תאנתו״ — האָבן זיי דאָך געגאָסן פון זייער וואַרעמע היים, נאָרמאַלע דערנערונג און קעגנזייטיקע זאָרג. אויך דער געזעלשאַפטלעכער לעבן האָט געהאַט זיינע שטענדיקע, איינגע־ראַמטע פאָרמען: די חסידים האָבן זיך געוואַרעמט אַרום פייער פון זייערע רביים, די ציוניסטן האָבן געשטרעבט און געהאָפט צו ציון, און די לינקע פאַרטייען, און איבער אַלע זיי די קאָמוניסטן, האָבן געהאָפט צו דערלעבן דאָס קומען פון דער ״וועלט־באַפרייאונג״...

אין הערבסט 1939 איז דאָס אַלץ מיט איין מאָל צעטרייסלט געוואָרן. אַלע האָבן מיר דערפילט, אַז די ביז־איצטיקע הויכע אידעאַלן פּלאַצן און ס׳ווייזט זיך אַרויס זייער אומווירקלעכקייט אין אַ צייט פון חיה׳שן כוחות־פאַרמעסט. אַלע האָבן פּלוצים דערפילט די ביטערע אַנטוישונג, ווען זיי האָבן נישט געפונען קיין שום אָנהאַלט אין דעם גלויבן, וואָס האָט זיי ״גענערט״ יאָרן לאַנג. דער גלויבן אין כוח פון דער מענטשלעכער קולטור האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס גרונטלאָזער, ווען מען האָט זיך צוגעקוקט (און אויך געפילט אויף די אייגענע ביינער...) וואָס טוען אָפּ די מענטשן־האָרדעס, צווישן וועלכע ס׳זענען געווען דייטשן, עסטרייכער, פּאָליאַקן, אוקראַאינער רומענער און אונגאַרן. ווי מיט אַ כישוף — האָבן זיי פאַרלוירן זייער מענטשלעכן פּרצוף און אַראָפּגעוואָרפן דעם פייגן־בלאַט, וואָס האָט נאָר געדינט צו פאַרדעקן די חיה׳שע אינסטינקטן, וועלכע האָבן זיי געשטויסן צו אַזעלכע מערדערלעכע טאַטן.

דער ווינטער פון 1939—40 איז געווען זייער אַ שווערער. מורא׳דיקע קעלטן און שנייען, וואָס האָבן פאַרדעקט די ערד ביז אַ מעטער הויך. ס׳האָט אונדז דערמאָנט דעם ווינטער פון יאָר 1929. די יידישע פּליטים פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך זענען געלאָפן איבער די טייכן ״סאַן״ און ״בוג״ — די נייע גרענעץ־ליניע צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד.

פאַר די פּליטים איז געווען אַ לאַגע פון ״מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה״ — אויף דער דייטשער זייט האָט געלויערט חורבן און טויט און אויף דער רוסישער זייט האָבן געבושעוועט נויט, קעלט און שמוץ. צו דעם איז נאָך צוגעקומען די שרעק פאַר דער רוסישער געהיים־פּאָליציי, וועלכע פלעגט אין די נעכט דורכפירן רעוויזיעס און זוכן ״שפּעקולאַנטן״...

צוערשט זענען זיי באַרויבט געוואָרן פון די דייטשע באַנדעס. און וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט — זענען געקומען די הונגעריקע רוסן, ווי די וועלף, און האָבן אַלץ ״אויסגערוימט״: שפּייז, לעדער, קליידונג, צירונג, גאַלאַנטעריע־

אַרטיקלען — אַלץ, וואָס זייערע אויגן האָבן נאָר געזעען. זיי האָבן דאָס אַלץ אַהיימגעשיקט צו זייערע אָרעמע פֿאַמיליעס, וועלכע האָבן פֿון אזעלכע זאַכן נישט געוווּסט זינט די צייטן פֿון צאַר...

די דינאָווער יידן האָבן זיך געפֿונען אין אַ ביטערע לאַגע: נאַקעטע, באָר־וועסע, אָן אַ מעגלעכקייט צו נעמען מיט זיך פּאַסיקע קליידונג — האָבן זיי זיך געוואַלגערט אין די שטעט פּשעמישל און לעמבערג, און אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אַרום. אין טעג פֿון אָט דיליידן און טרויער האָט זיי באַהערשט די שטאַרקע בענקשאַפֿט צו זייער היימיש שטעטל, ווּ ס׳זענען נאָך פֿאַרבליבן אַ טייל פֿון זייערע משפּחות און... פֿיל מאַסן־קברים.

דאָס ראַטעווען זיך אין רוסלאַנד

אַביסל פֿון אונדזערע ברידער יידן האָבן זיך געראַטעוועט אין רוסלאַנד. איך האַלט נישט, אַז דערפֿאַר קומט עפּעס אַ ספּעציעלע באַצייכענונג פֿאַר דער רוסי־שער רעגירונג. זייערע פֿאָרשטייער זענען נישט געקומען קיינעם ראַטעווען. די רוסן זענען געקומען איבער דער גרענעץ אין אַ מיליטער־אַקציע, פּונקט ווי די דייטשן האָבן דאָס געטאָן.

הונדערטער טויזנטער פּליטים, אַ גרויסער טייל פֿון זיי יידן, האָבן זיי אַוועקגעשיקט קיין סיביר. די מענטשן האָבן דאָרט פּאַקטיש געדינט ווי אַרבעטס־שקלאַפֿן. אַ גרויסער טייל פֿון זיי איז דאָרט אויסגעשטאָרבן פֿון הונגער, קעלט און קראַנקייטן. דאָס וואָלט געווען דער גורל פֿון כמעט אַלע, ווען נישט דאָס שליסן דעם שיקאָרסקי־אָפּמאַך צווישן פּוילן און רוסלאַנד און דאָס אויפשטעלן פֿונסנייַ די פּוילישע אַרמיי — דאַן האָט מען באַפֿרייט פֿון סיביר די פּוילישע בירגער און אַזוי אַרום איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן זייער לעבן.

כ׳וויל דאָ ברענגען אַן אינטערעסאַנטן פֿאַקט, וואָס האָט פּאַסירט מיט דינאָווער יונגע־לייט — נאָך פֿאַרן קריג — וואָס זענען אַרויסגעפֿאָרן קיין רוסלאַנד. צווישן זיי איז אויך געווען אַ דינאָווער חלוץ, וואָס האָט פֿאַרלאָזן ארץ־ישראל און אַוועק קיין ביראָ־בידזשאַן. זיי אַלע האָבן טראַגיש געענדיקט אין אַן אַרבעטס־שקלאַפֿן־לאַגער. איינער פֿון זיי איז געפֿאַלן אויפֿן פֿינלענדישן פֿראָנט.

און דערצו נאָך אַן עפּיזאָד: ווען יידן אין דינאָוו האָבן אַרויסגעוויזן זייער פֿרייד, וואָס די רוסן זענען אַריין אין שטאָט און אַלעמען באַפֿרייט פֿון קאָשמאַר פֿון די דייטשע רוצחים — איז צו זיי צוגעקומען אַ יידישער אָפֿיציר און געזאָגט: יידן, פֿרייט אייך נאָך נישט, "משיח" איז נאָך נישט געקומען. די "שבעת ימי המשתה" וועלן זיך אויסלאָזן און דאַן וועט איר נאָך האָבן "צו זינגען און צו זאָגן"... ווען מען האָט אים געפֿרעגט, צי מעג מע ביי זיי פּראַוועון "ימים טובים" — האָט ער געענטפֿערט: "מען מעג אפילו אָפּריכטן דעם סדר. נאָר די קשיות טאָר מען נישט פֿרעגן. טאָמער פֿרעגט מען קשיות, גייט מען אין "חד גדיא"...

אַ דינאָווער אין גרוזיע

אַ דינאָווער יונגערמאַן האָט אויסגעוואַנדערט קיין קאַווקאַז — גרוזיע. ער האָט געוואָלט אַוועקפאָרן וואָס ווייטער פון צוויי זאַכן: פון די דייטשן און פון די קעלט... כדי צו געפינען ערגעץ אַ רואיק ווינקל, אפילו הינטער די הרי חושך — אפשר וועט ער דאָרט טרעפן די רעשטלעך פון די עשרת השבטים. און אַזוי איז ער דורכגעפאָרן דאָס אייראָפּעאישע רוסלאַנד, ביז באַקו ביים קאַספּישן ים, נישט ווייט פון דער פּערסישער גרענעץ. פון דאָרט איז ער אָנגעקומען קיין טיפליס, די הויפּטשטאָט פון גרוזיע.

עס האָט זיך פאַר אים געעפנט אַ נייע וועלט. נאָכן דורכמאַכן די קעלטן און שנייען אין לעמבערג, נאָכן אָנזאַפּן זיך מיט די בילדער פון טויזנטער היימלאָזע פּליטים — איז געווען אַ נחת אַרומצושפּאַצירן אין דער פּרעכטיקער שטאָט טיפליס, וווּ פּאַלמען־בוימער זענען געפלאַנצט אין די גאַסן און די גאָרטנס זענען פול מיט פרישן גראָז און בוימער פול מיט גרינע בלעטער. אין די געשעפטן איז געווען צו קריגן עסנוואַרג, פאַרשידענע מיני ברויט, ווי אויך פאַרשידענע פרוכטן.

דאָרט האָט ער זיך געטראָפן דאָס ערשטע מאָל מיט גרוזינער יידן. ער האָט פּרובירט רעדן צו זיי אין יידיש — אָבער "אין קול ואין עונה"... זיי האָבן אים נישט פאַרשטאַנען. זיי האָבן גערעדט נאָר גרוזיניש און רוסיש. אייניקע פון זיי האָבן אַביסל פאַרשטאַנען עברית.

אין טיפיליס זענען דאַמאָלסט געווען דריי שולן. צוויי גרוזינישע און איין אשכנזישע — אין געגנט, וווּ עס האָבן געוווינט די רוסישע יידן. אין דער גרויסער שול איז רב און שוחט געווען חכם עמנואל. אין דער צווייטער שול איז דער חכם געווען אַ גרוזינער ייד, וואָס האָט גערעדט יידיש. ער האָט אַמאָל געלערנט אין בריסק. אין דער אשכנזישער שול איז דער רב געווען אַ ייד מיטן נאָמען קאַפּצאַן, אַ באַקאַנטער רב און למדן, צו וועלכן מען האָט זיך געווענדעט מיט פאַרשידענע שאלות. ער איז שפּעטער נפטר־געוואָרן אין תפיסה.

די שולן זענען געווען געבויט פּרימיטיוו, ווייט געווען אין אויסזען פון די פּוילישע שולן. די דאָרטיקע יידישע קהילה האָט נישט געהאַט קיין געלט־מיטלען פאַר שענער. אויך האָט אויף זיי געהערשט די מורא פאַר די קאָמוניסטן, וועלכע קענען נאָך האָבן די געלעגנהייט צו זאָגן, אַז יידן זענען רייך און... שפּעקולאַנטן. טראָץ דעם אַלעם זענען די שולן געהאַלטן געוואָרן אין אַ גוטן און ריינעם צושטאַנד, אויף וויפל זייערע הענט האָבן נאָר געגרייכט.

פון טיפליס איז איין גרופּע יידן געפאָרן קיין קולאַשו, אַ קליין שטעטל, באַוווינט מערסטנס פון גרוזינער יידן, וועלכע האָבן געלעבט זייער פרום. אויך דאָרט זענען געווען דריי שולן. אין דער צייט, ווען אין רוסלאַנד איז אין אַלגעמיין שוין געווען גאַנץ ווייניק שולן — האָב די דאָרטיקע ייד אַרויסגעוויזן פיל ענערגיע ביים אָפּהיטן דעם עקזיסטענץ פון די שולן אין זייער שטעטל. מיט עטלעכע יאָר צוריק, פאַר אונדזער קומען, האָבן די קאָמוניסטן געוואָלט פאַרמאַכן די געבעט־הייזער — האָבן זיך די יידן, אַלט און יונג, פאַרזאַמלט דאָרט און ממש

מיט מסירות־נפש נישט דערלאָזן אויסצופירן דעם בייזן ווילן. זענען טאַקע די שולן פאַרבליבן.

די יידן אין שטעטל, און אין דער אַרומיקער געגנט, האָבן אָנגעהאַלטן אַ פרימיטיוו לעבן. די הייזלעך, מערסטנס הילצערנע, געשטעלט אויף קלעצלעך — כדי ווינטער־צייט, ווען ס'פאַלן פיל רעגנס, זאָלן זיי נישט פאַרגאָסן ווערן. די רעגירונגסהייזער און געשעפטס־הייזער זענען געווען געמויערטע.

דאָס גאַנצע שטעטל מענטשן איז זיך צונויפגעקומען אָנקוקן דעם "ווונדער" פון די פוילישע יידן. מען דאַרף געדענקען, אַז זינט דער קאָמוניסטישער הער־שאַפט — האָט דאָרט קיין מאָל נישט באַזוכט קיין מענטש פון אַן אַנדער לאַנד.

די אָנגעקומענע גרופּע האָט מען צעטיילט אין צוויי: דעם דינאָווער מיט נאָך דריי חברים האָט מען צוגעטיילט אַרבעטן אין אַ פאַבריקל פון פאַרבן, ווו די אַרבעטער זענען געווען כמעט בלויז יידישע פרויען און מיידלעך. אין דאָזיקן פאַבריקל האָט מען געפּאַקט קליינע פּעקלעך מיט פאַרב און זיי צעשיקט אין די פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך פון גרוזיע.

אַ צווייטע גרופּע האָט געאַרבעט אין אַ שיך־פאַבריק. עס זאָגט זיך "אַ שיך־פאַבריק" — ווי קומט עס אין אַזאַ קליין שטעטל, אין אַ צייט פון מאַנגל אין לעדער און גומי, אַ שיך־פאַבריק? — מען האָט צענומען די אַלטע גומי־רעדער פון די אויטאָס און צונופגעשטעלט "לאַפּטשעס" (שיך) פאַר די פויערים פון די קאָלכאָזן. אַ פּאָר שיך איז געווען אַן אַרטיקל — אַ יקר־המציאות.

מיט שפּייז איז דאָ געווען אַביסל לייכטער ווי אין אַנדערע ערטער אין רוסלאַנד. גרוזיע איז אַ פעט לאַנד. פונדעסטוועגן האָט דער דינאָווער בחור געזאָגט, אַז כדי אויסצוהאַלטן זיך — דאַרף מען האָבן אַן אייגענעם עראָפּלאַן צו קענען אַרומפליען און איינשאַפן זיך אַלץ. אין גרוזיע איז געווען טיי; אין קירגיזיע — צוקער; אין קראַסנאָדאַר — ברויט; אין סיביר — קאַרטאָפל א. אז. וו. מען האָט זייער וויניק אַריבערגעפירט פון איין אָרט צום אַנדערן. ס'האָט געהערשט אַ סיסטעם, אַז יעדע רעפּובליק דאַרף זיך אַליין אויסהאַלטן... צווישן די ספּעציעלע אַרטיקלען, מיט וועלכע גרוזיע האָט געשמ'ט, דאַרף מען פאַרציי־כענען: טערקיש ניס, וויינטרויבן און ווײַן, און... (דער עיקר) אַביסל היימיש־געמאַכטער שנאַפּס...

שבת איז געווען כמעט דער איינציקער טאָג פאַר אַביסל גייסטיקן געפיל. יונג און אַלט זענען געגאַנגען אין די שולן צום דאַווענען. אַלע האָבן מיטגעזאָגט די תפילות אויפן קול. קיין למדנים זענען כמעט נישט געווען בנמצא. די סאָוו־יעטישע מאַכט האָט פאַרשלאָסן אַלע "חדרים" און ישיבות. בלויז די עלטערן זעלבסט האָבן מיט זייערע קינדער געלערנט אַביסל "עברי". דער דינאָווער בחור פלעגט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן רעדן לשון־קודש מיטן חכם שלמה און מיטן שמש פון דער שול, וועלכער האָט געקענט תנ"ך און תלמוד. ער האָט זיי די אָרטיקע יידן, אויפגעקלערט, אַז דער נאָמען פון זיין שטעטל איז דערמאָנט דורך די מפרשים פון תלמוד. עס האָבן זיך דאָרט אין שול געפונען אַלטע ווילנער

גמרות מיטן פירוש "מלא הרועים", וועמענס מחבר איז געווען רב אין דינאָוו.

די "קולטור־אַרבעט" מטעם האָט זיך אויסגעדרוקט אין אַראָפּקומען פון אַ "פּאָליטרוק" (אַגיטאַטאָר), געשיקט פון דער מאַכט, צו העצן קעגען דער יידישער רעליגיע. איין מאָל איז די טעמע געווען — "דיסקרימינאַציע" קעגן די פרויען. ער האָט געבערענגט ציטאַטן, ווי למשל די ברכה "שלא עשאנו אשה". אין דער דיסקוסיע, וואָס האָט זיך ביי דער געלעגנהייט אַנטוויקלט, האָט איינער פון די פּוילישע יונגעלייט דערקלערט, אַז ס'איז גוט, וואָס די יידן זענען רעליגיעז, ווייל ווען נישט, וואָלטן זיי געווען ווילד און פאַרדאָרבן ווי די אַלע, וואָס שטעלן זיך אַרויס מיט זייער אייראָפּעאישער "קולטור"... דיסקוסיעס איבער רעליגיע האָט מען געמעגט פירן. איבער פּאָליטיק — נישט. דאָ האָט מען שטענדיק געמעגט בלויז צוהערן זיך און נאָכזאָגן "אמן"...

מיט אַן אינטערעסאַנטן טיפּ מענטש האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אין שטעטל — אַ חכם, וואָס האָט געלעבט אַ סך יאָרן אין ירושלים און ווען ער איז, אין די דרייסיקער יאָרן, געקומען באַזוכן זיין פאַמיליע — האָט מען אים נישט דערלויבט צוריק אַרויספאָרן. ער האָט ליב געהאַט צו פירן געשפרעכן מיט די פּוילישע יידן און באַזונדערס מיט דעם דינאָוער. זיינע דערציילונגען וועגן ירושלים, וועגן דאַווענען ביים כותל המערבי, וועגן קבר רחל און מערת־המכפלה — האָבן אַלעמען מיטגעכאַפּט. ער האָט גערעדט אין לשון־קודש און דער דינאָווער האָט זיינע רייד איבערדערציילט פאַר אַלעמען.

מיט דעם גאַנצן אינטערעס, וואָס מיר האָבן געפונען אין דעם שטעטל — איז אָבער אונדזער היים דינאָוו שטענדיק אַרויפגעשווומען אין די געדאַנקען, ווי פ'ון זיך אַליין. שטענדיק האָבן זיך פאַר מיר געשטעלט די בילדער פון די שמאָלע געסלעך, פון דעם מאַרק, דעם "קייסער־וועג" און דעם בית־המדרש, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט פון דער צייט פון רבין ר' צבי אלימלך. אין אים פלעגט ער טאַקע פאַרברענגען ביי די גמרא'ס און אַנדערע ספרים.

★

ווי אין אַ חלום זענען די געדאַנקען אַוועק צו די צייטן פון מבול, נח'ס תיבה און די הרי אררט, וועלכע געפינען זיך ביים גרענעץ פון גרוזיע מיט טערקיי — און אַן אומגעהויערע קראַפט האָט אָנגעהויבן ציען אַהין, אין יענער זייט גרענעץ. איינער פון אונדז האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און זיך געלאָזן אין וועג אַריין. מער האָט מען פון אים נישט געהערט.

הרב יעקב שלמה פרידמאַן

אין פאַרשידענע ווינקלען

מסחר אין דינאָוו

דאָס שטעטל דינאָוו מיט אירע 500 יידישע פאַמיליעס, האָט פאַרמאָגט זער ווייניק רייכע יידן און זער ווייניק אָרעמע יידן — מערסטנס מיטלשטאַנד־שיכט.

די מאַנופאַקטור־געשעפטן זענען אַלע שולדיק געווען גרויסע חובות אין די גרויסע שטעט, ווי לאָדזש, ביאַליסטאָק און אַנדערע, פון דאָרט האָט מען זיי געליפערט די סחורה. אַ שניט־סוחר איז נישט אַוועק אויפן עולם־האמת, ער זאָל נישט האָבן באַנקראָטירט און אָפּגעשטעלט דאָס צאָלן די וועקסלען... דאַן האָט מען זיך „פאַרגליכן" מיט די בעלי־חובות און געצאָלט 50, 60 אָדער 70 פּראָצענט פון דער סומע וואָס מען איז געווען שולדיק.

די געשעפטן אין אַנדערע בראַנזשעס האָבן נישט באַקומען קיין גרויסן קרעדיט און נישט אויף אַ לאַנגער צייט. דאָ זענען נישט געמאַכט געוואָרן קיין באַנקראָטן. נאָכן מאַרק־טאָג פון דאָנערשטיק האָבן זיי באַצאָלט די וועקסלען און נאָך געהאַט אויף זייער פרנסה — אמת, אַביסל שווער. און אויב האָט פּאַסירט, אַז ווער פון זיי האָט נאָך אָפּגעשפּאָרט עפּעס געלט — האָט ער עס געבאָרגט זיין שכן. אַזוי האָט איינער געהאָלפן דעם אַנדערן.

אַ „איש־פלא" פּאַרציייטנס

אין קלויז האָט געדאַווענט אַן עלטערער ייד, ר' חייקל „דער דאָרפסגייער". די גוים האָבן אים ליב געהאַט און אים גערופן „דער זינגער", ווייל ר' חייקל האָט געקענט גאַנץ תהילים פון אויסנווייניק און ווען ער איז געגאַנגען פון דער היים אין דאָרף אַריין — האָט ער אַ גאַנצן וועג געזונגען קאַפּיטלעך תהילים מיט אַ שיינעם ניגון. שטענדיק איז ער געגאַנגען צו־פוס, אפילו ווען מען האָט אים פאַרגעלייגט אויפנעמען אויף אַ וואָגן.

אין דאָרף האָט ער אויפגעקויפט אַ ביסל האָז־פעלעכלעך, פרישע אייער, קנאָבל א. א. אַרטיקלען. פאַרשידענע מענטשן האָבן אָפּגעוואַרט אים, כדי צו קויפן פון אים די סחורה. טראָץ דעם, וואָס ער האָט זיך און זיין פאַמיליע מפרנס געווען בדוחק, איז ער שטענדיק געווען אַ „שמח בחלקו". ר' חייקל האָט זער ווייניק גערעדט דברי חולין — שטענדיק געלערנט אָדער געזאָגט תהילים.

אַלע וואָס האָבן אים געקענט פלעגן זאָגן, אַז ער איז זיכער פון די ל"ו צדיקים...

אין שכנותדיקן באַרטיווקע

אויף דער צווייטער זייט פון טייך סאַן, אין דאָרף באַרטיווקע, האָט ר' הערשל־טעוועל געהאַט אַ קרעטשמע. האָט זיך געטראָפן, אַז אַ גוי אַ שכן,

אַ גרויסער שיכור, איז געקומען יעדן טאָג — זיך אָנגעטרונקען זער פיל און נישט באַצאָלט. דערצו האָט ער נאָך געמאַכט סקאַנדאַלן. די איבעריקע גויים, וואָס זענען אויך געקומען טרינקען, האָבן דערפון הנאה־געהאַט, אָבער ר׳ הערשל האָט זיך געפילט אין אַ צרה.

יידן האָבן זיך נישט געפירט צו ווענדן צו פּאָליציי, כדי צו פאַרקלאָגן זיך. מען האָט נישט געוואָלט „מסר׳ן". האָט דער קרעטשמע־אייגנטימער, אַן ערלעכער פרומער ייד, זיך געוואָנדן צו זיין רבין, דעם צדיק ר׳ מאיר׳ל, דער זון פון ר׳ דוד׳ל דינאָווער, וועלכער איז געזעסן אין ביקאָווסק. פאַר אים האָט ער אויסגעגאָסן זיין ביטער האַרץ און געבעטן אַן עצה וואָס צו טון. דער רבי האָט אים באַרואיקט און פאַרזיכערט, אַז די ישועה וועט פאַר אים קומען.

אויף צו־מאָרגנס, ווען ער איז אַהיימגעקומען פון רבין, האָט אים זיין פרוי דערציילט, אַז בעת זיין וויזיט ביים רבין — זייענדיק אויפן וועג צו דער קרעטשמע — איז דער גוי געפאַלן און אויסגעגאַנגען.

די „חמאַרעס"

אין דינאָוו איז געווען אַ משפחה קצבים מיטן ראש אהרן קמאַרע. אויף זיין נאָמען האָטמען גערופן די פאַמיליע „די חמארעס", זי האָט פאַרמאָגט פיל קינדער — אַלע גיבורים. די גויים האָבן פאַר זיי שטאַרק מורא־געהאַט. ווען עס פלעגט ערגעץ־ווו אויסברעכן אַ צוזאַמענשטויס מיט געשלעגן און פרווו פון ראַבירן, וואָס שיכורע גויים האָבן אַרויסגערופן — האָט מען אַלאַרמירט „די חמאַרעס" און זיי האָבן געמאַכט „אָרדענונג" מיט די גויים... זיי האָבן צענומען פאַרשידענע שווערע טיילן פון אַ וואָגן און מיט זיי „געמאַכט משפטים" איבער די קעפּ פון די כוליגאַנעס.

אויך די פּאָליציי־לייט האָבן פאַר „די חמאַרעס" געהאַט גרויס דרך־ארץ...

דער גרויסער צדיק ר׳ דוד׳ל דינאָווער

דער רבי ר׳ דוד׳ל פלעגט פאָרן צום צדיק פון בעלז, ר׳ שלום רוקח — פונקט ווי אַלע רביים פון פוילן און אונגאַרן האָבן דאָס געטאָן. אין אַ ספר איז געשריבן געוואָרן: וועלכער רבי האָט געהאַט גרויס כבוד ביים צדיק ר׳ שלום בעלזער? צווישן די איז געווען ר׳ דוד׳ל דינאָווער. אים האָט דער בעלזער אָפּגעגעבן זיין סוכה־בעטל צו שלאָפן, ער זאָל נישט גיין אין קיין האָטעל. נאָך באַמערקט מען דאָרט, אַז איינמאָל איז דער בעלזער צדיק געזעסן אין שטוב מיט זיין רביצין מלכה (וואָס וועגן איר פלעגט ער זאָגן: „מלכה צדק מלך שלום" — ווען נישט מלכה די צדיקית וואָלט שלום נישט געווען קיין מלך). דורכן פענצטער האָט דער בעלזער געזען דעם דורכגייענדיקן ר׳ דוד׳ל. זאָגט ער צו דער רביצין: „מלכה, זעסט, אַז מען איז זוכה אַרויפצוברענגען אַזאַ נשמה, איז כדאי צו לעבן אויף דער וועלט"...

לייב לאַנדאַו ז״ל

מתוך ״פנקס גאַליציה״, בועֶנאָס־איירעס)

לייב לאַנדאַו שטאַמט פון שטעטל דינאָוו, נעבן פשעמישל, אָבער פון זיין יונגסטער קינדהייט, ווען ער איז געקומען קיין פשעמישל, האָט אָנגעהויבן וואַקסן זיין פּאָפּולאַריטעט.

זיין פאָטער איז געווען אַ תלמיד־חכם, אָבער נאָך אַ גרעסערער אַפּיקורס. פשעמישלער יידן האָבן מורא געהאַט מיט אים זיך אַריינצולאָזן אין טענות, צוליב זיין שלאָגפאַרטיקייט און בייסיקן וויץ, וואָס האָט יענעם אַלעמאָל געטראָפן אין פּינטל פון זיינע שוואַכקייטן.

שוין מיט זיין אויסערלעכן אויסזען האָט זיך דער פאָטער געקענט אימפּאָנירן און אַרויסרופן רעספּעקט; ער איז געווען אַ הויכער, ברייטפּלייציקער מאַן, פעסט געבויט מיט פעסטן טראָט און שטרענגן בליק, פון וועלכן עס האָט אַרויסגעשיינט סאַרקאַזם.

אַ קאָנטראַסט צו אים, איז געווען זיין זון לייב.

אויסגעדאַרט, אַלעמאָל ערנסט און איילנדיק, מיט נערוועזע בליקן וואָס האָבן ווי געבלאַנדזשעט דורך די דיקע ברילן און די פּייליקע שאַרפקייט פון וואָרט, האָט ער איבערגענומען פון זיין פאָטער.

לייב לאַנדא האָט זיך אויסגעצייכנט נישט בלויז אַלס גוטער שילער אין גימנאַזיע און שפּעטער אין אוניווערזיטעט, נאָר גלייכצייטיק אויך אַלס יידישער קולטור־טוער.

אין קעגנזאַץ צו אַלע זיינע צייט־חברים אין גימנאַזיע און אין אוניווערזיטעט, וועלכע האָבן זיך פשוט געשעמט צו רעדן יידיש, האָט לייב לאַנדאַו דווקא גערעדט יידיש און דווקא אַ ליטעראַרישן יידיש מיט ליטווישן אַקצענט און בעת אַנדערע סטודענטן האָבן אַלעמאָל געשטרעבט צו קומען נאָר אין אַזוי־גערופענע בעסערע קרייזן פון דער געזעלשאַפט, האָט זיך לייב לאַנדאַו געחברט מיטן פאָלק, ווערנדיק אַ לידער פון דער פּאַרטיי „זש. פּ. ס.״ (זשידאָווסקאַ פּאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנאַ).

אין דעם צאַרטן און דאַרן בחורל, האָט געשטראָמט בלוט פון אַ בונטאַר און פון זיין יונגסטער יוגנט אָנגעהויבן, איז ער געשטאַנען אין כסדרדיקן קאַמף פאַר גערעכטיקייט און יושר און ווען ער איז געוואָרן אַדוואָקאַט, האָט ער אַלע מאָל פאַרטיידיקט די אָרעמע און שוואַכע און זיינע פאַרטיידיקונגסרעדעס האָבן באַלד באַקומען אַ שם.

די פשעמישלער יידן האָבן זיך געגרויסט מיט לייב לאַנדאַו און זיי האָבן אים אויסגעקליבן אַלס ראש־הקהל, גלויבנדיק, אַז פאַרנעמענדיק אַזאַ וויכטיקן און בכבודיקן אַמט, וועט לאַנדאַו בלייבן אין פשעמישל, אָבער נאָך עטלעכע יאָר האָט לייב לאַנדאַו אַלצאיינס פאַרלאָזן די שטאָט, ווייל צו קליין איז זי געווען פאַר זיינע גרויסע מעגלעכקייטן.

ער האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין לעמבערג, ווו ער האָט דורכגעפירט אַ רייע גרויסע לאַנד־פּראָצעסן און וועלט־באַרימט איז ער געוואָרן, בעת ער האָט זיך אַזוי אויסערגעוויינלעך אויסגעצייכנט מיט זיינע רעדעס בעת דעם טרויערקי־באַרימטן שטייגער־פּראָצעס; רעדעס, וואָס זענען געווען מוסטערן פון יורי־קענטעניש, חכמה און שאַרפזין

איציק שיע קאסע

א נר־תמיד צום הייליקן אָנדענק פון יעקב ארעס ז״ל

מיר האַלטן דאָס פאַר אַן עלעמענטאַרן חוב צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דעם ערשט נישט־לאַנג פאַרשטאָרבענעם יעקב (ז'אק) ארעס ז״ל, דער פאַרדינסטפולער פרעזידענט פון דער דינאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע.

צוזאַמען מיט אונדזער טיפן טרויער פון זיין פלוצלונגן טויט — מעגן מיר, דינאָווער לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל, אויסדריקן סאַטיספאַקציע און אפילו שטאָלץ וועגן דעם אויסגעצייכנטן דינאָווער „פראָדוקט״, וואָס יאַנקל ארעס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט. ער איז געווען איינער פון די אַזוי ווייניקע יחידי־סגולה, וואָס דער יאָך וואָס זיי „טראָגן אויף זייערע פלייצעס״ לעבנאויס זייער לעבן, אין טרייען דינסט פון אונדזערע פאָלקס־באַדערפענישן — דער „יאָך״ איז נישט פאַר זיי קיין באַגאַזש אָדער לאַסט, נאָר אַן אינטואיציע פון גורל־שליחות, „פאַרזונקען״ אין זייער בלוט. יאַנקל ארעס איז געווען אַ לעבעדיקע פאַרקער־פערונג פון כלל־טועריי פון אַ הויכע מדרגה, ביים אויפבויען און אָנפילן מיט געבענטשטער טעטיקייט דעם פאַרבאַנד (סאָסייעטי) פון די דינאָווער יידן אין אַמעריקע כמעט פערציק יאָר!

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן מייך ווײלן ביי אים אין ברוקלין 2־3 טעג: מיינע טיפע איינדרוקן פון אים און פון זיין פרוי צירילע („מיטגענומען״ זי פון פשעמישל קיין אַמעריקע נאָך אין 1927) וואָלט איך געקענט דערציילן שעה'ן לאַנג. ממש אַ סימבאָל פון היימלעכקייט, נאַטירלעכע איינפאַכקייט און דערצו — יידישע אַטמאָספער אין גוטן זין פון וואָרט, נאָך 50 יאָר לעבן אַזוי נאָענט צום „זידיקן קעסל״ פון ניו־יאָרק!

יאנקל ארעס איז אויך געווען פון די ערשטע — מיר דאכט זיך, דער ערשטער — דינאָווער אין אויסלאַנד, וואָס איז געקומען „צו לויפן״ קיין אַרץ־ישראל מיט זיין פרוי און זייער טאָכטער ברכה, מיט איר מאַן און קינדער, באַלד נאָך דער זיגרייכער 6־טאָגיקער מלחמה. זיין אָפן יידיש האַרץ האָט אויסגעדרוקט טיף־פריידיקע דערשטוינונג פון דער באַפרייאונג פון היסטאָרישן ארץ־ישראל. אויף אַ „מיטינג״ לכבוד אים, וואָס דער ארגון יוצאי דינאָוו האָט איינגעאָרדנט, האָט זיך געטראָגן פון זיין האַרץ וואַרעמע ברעדערלעכקייט וועגן בשותפותדיקע פראָיעקטן אויף צו פאַראייביקן אונדזער אונטערגעגאַנגענע אַלטע היים דינאָוו.

צוריקקומענדיק קיין אַמעריקע, האָט ער באַלד מקיים געווען די פאַרשפּראָ־כענע געלד־הילף אויף צו פלאַנצן דאָס וועלדל אויפן נאָמען פון קדושי דינוב אין „יער הקדושים״. ליידער האָט זיין פאַרערגערטער געזונט־צושטאַנד די לעצטע 2־3 יאָר נישט דערמעגלעכט אים צו ווירקן אויך אויף דעם סאָסייעטי קאָמיטעט פאַר אַ שותפות־פּלאַן און בודזשעט פאַר דעם דינאָווער יזכור־בוך.

א דינאווער
גרויסער
טאלאנט

...און אַ בענקשאַפט וועקט זכרונות,
און זיי שפּראָצן אויף אין דמיון
ריין און פריש ווי מאָרגן־ליליען
מיט דעם הימלס־טוי באפּערל׳ט.
און עס רייסט זיך די נשמה
דאָרט אַהין אין שטילן שטעטל,
אין דאָס קליינע ווייסע הייזל
ווו מיין וויגל איז געשטאַנען.

יעקב אַדלער — הומאָריסט, שרייבער און דיכטער

גבעוירן אין דינאָוו, גאַליציע, דעם 12 דעצעמבער 1874. ביז 15 יאָר האָט ער געלערנט אין חדרים, אויך ביי גמרא־מלמדים. אין 1890 עמיגרירט קיין אַמעריקע. די ערשטע יאָרן איז ער געווען אין ניו העיווען אַ שאַפּ־אַרבעטער. אין 1897 האָט ער דעביוטירט אין ״פאָרווערטס״, א״נ נשר, מיט צוויי קורצע אַרבעטער־לידער. זינט דעמאָלט האָט אַדלער מיטגעאַרבעט און געדרוקט ספּאָראַדיש אין 54 פאַרשידענע זשורנאַלן און צייטונגען, פון זיי די וויכטיקסטע: פאָרווערטס.

וואַרהייט, מאָרגן־זשורנאַל, פאַ״ש, צוקונפט, יוגנט, ליטעראַטור און לעבן, אַמע־ריקע, יידישער קעמפער, קונדס, קיבעצער, דער בעזים, פרייע שטונדע, דער אַרבעטער, פרייע געזעלשאַפט, דאָס נייע לעבן — נ״י; די צייט — וואשינגטאָן, אַרבעטער־פריינד — לאָנדאָן, יידישער אַרבעטער — קראָקע, פאָלקס־פריינד — סאַנאָק, גאַליציע, ראָמאַן־צייטונג — וואַרשע, יידישע וועלט — ווילנע. זיינע הומאָרעסקעס, דערהויפּט אַזוינע, ווי ״יענטע טעלעבענדע״, ״משה קאַפּויער״ א״א. האָבן אים שטאַרק פּאָפּולער געמאַכט צווישן די צייטונגס־לייענערס. צווישן זיינע לידער זענען פאַראַן ״לידער־זכרונות פון דער אַלטער היים״, וואָס האָבן אין זיך עפּעס פונעם פאָלקס־ליד. אין בוכפאָרם האָט ער אַרויסגעגעבן: ״זכרונות פון מיין היים״ — באָסטאָן, 1907, 69 זייטן; ״פריילעכע מינוטן״, צוויי בענדער, נ״י, 1914, 600 ז׳; 2־טע אויפלאַגע, נ״י, 1919; ״יענטע און אַנדערע שטיפערייען״ — ניו־יאָרק, 1914, 256 זייטן; ״משה קאַפּויער״ — נ״י, 1919, 106 ז׳; לידער — נ״י, 1924, 360 זייטן; ״זאָלן יידן לאַכן״ — געקליבענע הומאָריסטישע שריפטן — נ״י, 1933, 175 ז׳; ״לאַכט, יידן, לאַכט״ — נ״י, 1933, 174 ז׳; ״וויינענדיקע פלייטן״ — לייקוואוד, ניו דזשערסי, 1933, 100 ז׳. קלענערע אויסגאַבעס: ״פעלדער בליען״, ״דער געפאַנגענער פויגל״, ״געזאַנגען״, ״ווען איך בין אַ קייסער״ א״אַ. דראַמאַ־טורגיע: ״יענטע״ — קאָמעדיע, ״שייקע בעל עגלה״ (אין איינעם מיט ב. באָט־וויניק) — קאָמעדיע, געשפּילט אין אַמעריקע און תל־אביב. ער האָט רעדאַקטירט: ״דאָס פרייע פעלד״, ליטער. זאַמל־בוך, ברוקלין, ניו־יאָרק, 1908, 18 ז׳; בראַנזוויל און איסט ניו־יאָרק עקספּרעס, אַ צייטונג פאַרן אומפּאַרטייאישן לייענער (וואָכנ־טלעך), ברוקלין, 1912—1919; ״טרוימען אוןווירקלעכקייט״ — ליטער. זמ״ב (אין איינעם מיט י. סלאָנים), 1909, 64 ז׳; ״דער יידישער גזלן״ (אין איינעם מיט מ. נאַדיר), נ״י אויגוסט 1910, פעברואַר 1911. זיינע פּסעוודאָנימען: ב. קאָוונער, חזק אַליין, נילוס, קהלת, ש. לאַפּאַצאַן, ניט קיין גרינער, אַן אָפּן אויג, אַ מחותן, דער לץ, אַ גאַליציאַנער, חוזקס איינקל. ער וווינט אין דרום־גאָלפּפּאָרט, פלאָרידאַ.

יעקב אַדלער

מיין היים

לאַנגע פאַסן גערשטן פעלדער
ציען זיך אַראָפּ צום טאָל.
אונדזער גרין־באַוואַקסן גערטל
מיט דעם אויסגעפלויכטן פלויט,
איבער וועלכן ס׳העננגט אַריבער
דאַ־און־דאָרט אַ צוקער־שויט...
פלוימען־בוימלעך פול מיט פלוימען
וועלכע קוקן אויס פאַררויכט;
פרישע, מאַטע, ווי ס׳וואָלט עמעץ
מיט אַ בלויקייט זיי באַהויכט...
און אין גערטל שטייט אַ שטיבל
אָפּגעטינקעוועט מיט ליים — —
יוגנט־בילדער, זומער־בילדער,
פון מיין שטעטל, פון מיין היים!...

י. אַדלער

בענקשאַפט

מיין דמיון ער בלנדזשעט און זוכט אַלץ די סטעטשקע,
די גאָלדענע סטעטשקע וואָס פירט צו מיין שטאָט.
דאָרט זיצן פאַרצאָרנטע דער טאַטע, די מאַמע,
און שיקן אַלץ תפילות נאָך תפילות צו גאָט —
זיצן נאָך ווילט זיך מיט זיי דאָרט צוזאַמען
ביים שטיבל אין דרויסן, אין שאָטן פון סאָד.

איך וויל אַרום שטעטל די בערג נאָך באַטרעטן,
און רוען דאָרט וויל איך און רוען דאָרט לאַנג ;
און זען אין דער נידער דאָס שטעטל צעוואָרפן
און הערן אַרום זיך אַ מורמלען, אַ קלאַנג,
וואָס קומט פון דעם וואַסער וואָס איילט אין די טאָלן,
און הערן פון וואַלד נאָך דעם פויגלס געזאַנג.

י. אַדלער

י י ד י ש

דאָס שטעטל, דאָס קליינע, פון וואַנען איך קום
איז רוהיק און אָרעם, איז כשר און פרום,
פרום און אַלטמאָדיש און חסידיש;
די פרויען, זיי זענען דאָרט צנועהדיק־שיין:
די מיידלאַך נאָך שענער און, אוי, מלא־חן,
און האַרציק, אמת׳דיק, יידיש.

דאָס טייכל פון שטעטל רוישט יידיש און פרום,
און יידישלאַך שמעקט דאָרט אַ יעטוועדע בלום,
פאַר׳דבקה׳ט זיך שאָקלען די זאַנגען;
און וויינט זיך אַמאָל דאָרט פאַנאַנדער דער ווינד,
דאַן דוכט זיך עס יאָמערט אַ יידיש קינד,
וואָס איז פון אַ טרויער געפאַנגען.

מיט יידישע שמחות דאָס שטעטל איז פול,
און יידיש מען רעדט דאָרט אין גאַס און אין שול,
דאָרט זינגען די פייגעלאַך יידיש!
דאָרט שפינט זיך ביי יידן אַ יידישער טרוים,
דאָרט רוישן אויף יידיש די בלעטער פון בוים,
איך זאָג אייך, אַ שטעטל א חידוש!

י. אַדלער

זמירות

ווי אַ בלישטשענדיקער שטערן
אין אַ מדבר־נאַכט אַ שוואַרצער,
פינקלט אויף אין מיין זכרון
יענער שבת פון מיין יוגנט:

אין דער קאַלטער שול, דער הויכער,
ביי דעם אַלטן קרומען שטענדער,
וואָס געבליבן איז פון זיידן
פאַר מיין טאַטן אַ ירושה, —

זיץ איך פריילאַך לעבן טאַטן,
האַלט אין האַנד א גרויסן סדור.
און דער טאַטע טראָגט אַ טלית
מיט אַ זילבערנע עטרה,

אין דער מיט — אַ בלאָע סטענגע,
אויף דעם קאָפּ—אַ סויבל־שטריימל.

אָפּגעענדיקט איז דער מוסף.
און פון שול דער שבת-עולם
ציט זיך אין די שמאָלע געסלעך,

און עס שטעלט זיך אָפּ דער טאַטע
מיט אַ שכן עפּעס רעדן,
און איך לאָז דעם טאַטן איבער,
לויף מיט פרייד אַריין אין שטיבל.

„אַ גוט שבת!" שריי איך אויסעט,
ווען איך טרעט די שוועל אַריבער —
און די מאַמע שטראַלט פון שמחה
און זי שעפּטשעט: „אַ גוט שבת!"

און אָט עפנט זיך די טיר אויף
און עס קומט אַריין דער טאַטע —
„אַ גוט שבת, אַ גוט שבת",
קלינגט דעם טאַטנס ווייכע שטימע,
און די מאַמע ענטפערט ליבלעך:
„אַ גוט יאָר אונדז, אַ גוט יאָר אונדז".

און עס ברענגט אַהיים מיין שוועסטער
פון דעם בעקער אונדזער טשאָלנט,
און ביים עסן נעמט דער טאַטע
מיט די קינדער זינגען זמירות —

און אַ שבת'דיקער נגון,
טראָגט זיך לוסטיג פונעם שטיבל,
שווימט אַרויס אין גרינעם גאָרטן,
פון דעם גאָרטן שוועבט דער זמר
אין דעם שטעטל, און צעוואַקסט זיך
און צוגיסט זיך אין די געסלאַך...

און אַזוי פון יעדן שטיבל,
און אַזוי פון יעדן פענסטער
שוועבט אַרויס אַ שבת־זמר
אָנגעזאַפּט מיט רוח און חדוה.

יעקב אַדלער

מיין פאָטער׳ס „כל נדרי״

מיין פאָטער, ווי איר ווייסט,
איז געווען אַ פרומער
בעל תפילה
אין אונדזער גאַליציאַנער קהילה.
זיין „כל נדרי״ איז ממש
אַרומגעשוווּמען אין טרערן.
זיינע זיפצן האָבן דערגרייכט
ביז צו די שטערן.

אַלע יידן אין ווייסע זאָקן
ווייסע קיטלען און ווייסע יאַרמולקעס,
איינגעהילט אין טליתים,
ווי עס וואָלט געווען אַן אסיפה
פון מתים.

אַלע יאָר אין דער דאָזיקער נאַכט,
אָנגעטאָן אין גלאַנץ און פּראַכט,
זענען געקומען פריצים
מיין פאָטער׳ס „כל נדרי״ הערן,
וואָס איז געווען אָנגעזאַפּט
מיט הייסע, זודיקע טרערן.
מיין טאַטע האָט געהאָפט,
אַז מיט זיין געוויין וועט גאָט
אַריינוואַרפן אַ גוט קוויטל

אין קיטל
פון מיין טאַטן,
פאַר אַ לעבן אַ זאַטן.

ווי געזאָגט, איז מיין פאָטער
געווען אין זיין קהילה
איינער, איינער.
ער איז געווען דער גרעסטער ווינער
אין שטאָט.
ער איז אָן ספק, אַן קלער
געווען אַ מיליאָנער
פון טרערן.
אַז ער האָט געוויינט,
איז געווען
וואָס צו הערן!

דער סוף איז געווען
אַ שלעכטער:
גאָט דער גערעכטער
האָט זיינע הייסע טרערן
נישט פאַרנומען,
אַז מיר זענען אין נויט
אַרומגעשוווּמען.

יעקב אַדלער

ר׳ יאָשע מלמד

ער וויל קיין פּאַלאַצן, קיין שלעסער, קיין קנעכט,
דער אַלטער, דער פרומער מלמד;
ער וויל קיין בריליאַנטן, קיין זילבער, קיין גאָלד,
קיין אַטלעס, קיין זייד און קיין סאַמעט.

ער וויל נישט קיין עופות, קיין שטרודלען, קיין וויין
ער וויל אין קאַרעטן נישט פאָרן.
ער וויל אין בית המדרש דאָ איינער אַליין
פאַרברענגען די עטלעכע יאָרן.

ער בעט נאָר ביים גרויסן, אַלמעכטיקן גאָט
אַ טעפּל מיט הייסע קאַרטאָפל,
אַ מלבוש געמאַכט פון אַ שטאַרקן געוואַנט
און אויך אַ פּאָר גאַנצע פּאַנטאָפל.

און בלויז יעדן שבת אַ שטיקעלע פיש,
אַ ברעקעלע פלייש — נאָר אָן ביינער
ער האָט נישט מיט וואָס, אַך, צוקייען דאָס פלייש,
נישטאָ שוין, נישטאָ שוין קיין ציינער.

און וועט ער אים האָבן מיט אַלצדינג פאַרזאָרגט,
דער שטאַרקער, דער מעכטיקער בורא,
דאָן זיצט ער ביים תהלים בייטאָג און ביינאַכט,
דאָן היט ער אָפּ ערלעך גאָטס תורה.

ווי ליבט ער פון תהלים די הייליקע שפּראַך,
פון דוד המלך׳ס געזאַנגען;
ער זעט דאָ דעם קעניג, ער הערט דאָ זיין האַרף,
אים קוויקן די געטלעכע קלאַנגען.

ער האָט שוין נישט איין מאָל געזונגען פון שלאָף,
געזונגען פון תהלים דעם ניגון;
ער האָט דוד׳ס האַרף דאָרט געזען אויף דער וואַנד
און הייליק די האַרף האָט געשוויגן.

און אָט איז אַ שטיפעריש ווינטל אַריין,
אַריין דורך די פענצטער און טירן,
אַ פלאַטער געטון צו דער האַרף אויף דער וואַנט,
גענומען די סטרונעס באַרירן.

און באַלד האָט זיך שטיל אין דער ליכטיקער נאַכט
אַ געטלעכער ניגון געטראָגן.
אים האָט זיך געדאַכט, אַז דער ווינד אויף דער האַרף
מזמורים פון תהלים טוט זאָגן...

ער בעט נישט דער פרומער ר׳ יאָשע ביי גאָט,
קיין אָטלעס, קיין זייד און קיין סאַמעט;
נאָר זאָגן דעם תהלים בייטאָג און ביינאַכט,
עס ווינטשט זיך ר׳ יאָשע מלמד...

יעקב אַדלער (ב. קאָוונער)

לכבוד ראש השנה

ראש השנה וויל איך זיין
אַ בעל הבית
אַ חזן,
אַ בעל תפילה,
אַ בעל קורא,
אַ בעל תוקע,
אַ בעל שחרית,
אַ בעל מוסף,
אַ בעל חוב.
אַ בעל שמחה,
אַ בעל צדקה,
און אַ גרויסער
בעל הנס...
און דאָס וואָס איך וויל נישט זיין,
איז — אַ מת!

ת ע נ י ת י ם

אַז מען האָט געפרעגט מיין פאָטער: „ווי גייט עס? ביזט נאָך אַלץ אַ קבצן?". האָט ער געענטפערט:

„מיר וואָלטן אַלע אין הויז אויסגעגאַנגען פאַר הונגער, פאַר נויט, פאַר אַ ביסן ברויט, ווען נישט די תעניתים, וואָס מיר פאַסטן. די תעניתים פון יאָר גיבן אונדז צו עסן. וואָרום די אַלע תעניתים האָט דאָך גאָט איינגעפירט פאַר אָרעמע־לייט. למשל: אַז מיר פאַסטן יום כיפור, האָבן מיר אויף צו מאָרגנס וואָס צו עסן, פאַסטן מיר תשעה באב, האָבן מיר אויף צו מאָרגנס וואָס צו עסן. און אַזוי גייט עס מיט אַלע אַנדערע תעניתים פון יאָר".

„לעבן זאָלן אָט די אַלע תעניתים! זיי טראָגן אַוועק די נויט, און אויף צו מאָרגנס נאָך די תעניתים האָבן מיר אַ שטיקל ברויט!..."

י. אַדלער

כל נדרי

עס טונקלט... עס טונקלט... און אונטער דעם שטעטל
עס גאַרטלט דעם הימל אַ בלוטיקער באַנד.
דער זיידע אין שול גייט און שלייכט זיך פאַמעלאַך,
און טראָגט מיט אַ וואַקסענע ליכט אין דער האַנד.

די שול איז באַלויכטן, עס ציטערן הייליק
די וואַקסענע ליכט אין די קעסטלאַך מיט זאַמד;
אַ יעטוועדער ליכט וואָס עס שמינקלט אַצינדער,
דאָס איז נישט קיין ליכט — אַ נשמה דאָס פלאַמט.

אין קיטלען, טליתים, די יידן ווי מתים,
מיט אַלטע פאַרגעלטע מחזורים אין הענד;
זיך שאָקלען און וויגן און זשומען ווי פליגן,
און שאַטנס עס קנוילן אַרום אויף די ווענד.

די עדה די פרומע, זי זאָגט „תפלה־זכה",
צום הימל, עס רייסט זיך אַרויף אַ געבעט;
אַ הייליקער פחד און הייליקע תפילות —
עס טראַגט זיך צום בורא אַ יעדנס על־חטא.

יעקב אַדלער

אַ תפילה נאָך יום־כיפור

איך בין דיין גרעסטער פּאַטריאָט,
אַלמעכטיקער גאָט!
און דערפאַר נעם איך, דיין קנעכט,
זיך דאָס רעכט
דיך צו קריטיקירן.
וואָס האַלטסטו תמיד אָפן פֿאַר אונדז
פון יענער וועלט די טירן?
איך, למשל, בין נישט זער צופרידן,
וואָס דו האָסט מיך שוין
אַרויפגעשטעלט אויפן צעטל
פון אַלע גוטע יידן...
וואָס־זשע, עס פעלן דאָרט אויס
מתים
אין טליתים?
פאַרוואָס קומט אונדז אַזאַ שטראָף?
אַזאַ לאַנגן שלאָף?
איך ווייס פון שטיינער, פוןביימער,
פון חיות, וואָס לעבן
דריי און פיר הונדערט יאָר!
און זיי האָבן דיך נישט געגלויבט;

נישט געדאַוונט צו דיר,
גרויסער גאָט!
נישט געהאַלטן פון דיינע צען געבאָט!
און אונדז, דיינע קינדער,
גיסטו אַ קורץ לעבן,
כ׳לעבן!
איך, דער הומאָריסט, דער לאַכער,
דער גרויסער מאַכער,
האָב אַ סך טענות צו דיר.
דערווייל האַלט דעם שליסל פון מיין טיר
ביי דיר.
איך וועל דיר לאָזן וויסן ווען איך קען
קומען צו דיר.
לאָז מיך דאָ זיין נאָך אַ פּאָר
יאָר.
קיינער וועט מיין אָרט
אויפן הייליקן אָרט
נישט פאַרכאַפּן־
און אויב יאָ?
געזונטערהייט!

י. אַדלער

די גראָע האָר

איך געדענק נאָך יענעם שבת,
ווען עס האָט דער זיידע מיינער,
קומענדיק צו אונדז אין הויז,
מיר אַ ליבן קוש געגעבן
און דערלאַנגט מיר האָניק לעקאַך,
און געזעצט מיך אויף זיין שויס.

מיט די בלייכע פינגער זיינע,
מיר די פאות איינגעקרייזלט,
מיר דאָס יאַרמולקל פאַריכט;
מיט די בליקן מיך געוואַרעמט
ווען ער האָט די גרויסע ברעמען
אנגעשטעלט אויף מיין געזיכט.

יעקב אַדלער

מיין ווייסער קאָפּ

זינט איך בין גראָ געוואָרן, זינט מיין קאָפּ איז געוואָרן ווייס און מיינע אָרעמע וואָנסעס באַפּרעסטלט, זינט די צייט האָט איינגעקאַרבט מיין געזיכט מיט טיפע קאַרבן, האָט די נאַרישע וועלט גענומען קוקן אויף מיר מיט רחמנות׳דיקע אויגן. אין יעדן בליק קאָן איך לייענען: „עט, ער גייט שוין באַרג־אַראָפּ; נאָך אַ יאָר, נאָך אַ יאָר. די היינטיקע מענטשן לעבן נישט לאַנג. אַז זיי דערציִען ביז צו די 50 זענען זיי צופרידן. ווער שמועסט, אַז מען דערציט צו די 60, דער שעצט זיך גאָר גליקלעך״.

אָט אַזוי דענקט די נאַרישע וועלט און זי גיט עס מיר צו פילן ביי יעדער געלעגנהייט.

קויף איך אַ קאַרפּעט איז הויז אַריין, זאָגט צו מיר דער געשעפטס־מאַן: „דינגט זיך נישט, מיסטער, איר וועט שוין מער קיין קאַרפּעטס נישט קויפן; דער קאַרפּעט וועט אייך נאָך איבערלעבן. מיר גיבן אייך אַ גאַראַנטיע אויף צוואנציק יאָר, אַז איר וועט שוין ליגן מיטן בייליק אַרויף, וועט מען נאָך אַלץ טרעטן אויפן קאַרפּעט. טאָ מאכט זיך נישט לעכערלעך און דינגט זיך נישט און באַצאָלט דעם פּרייז״.

אָט האָב איך געלאָזן מאַכן אַ נייעם דאַך אויף מיין הייזל. בעט איך דעם אַרבעטער ער זאָל נישט זשאַלעווען קיין אַרבעט. ער זאָל מאַכן אַלץ גוט און שטאַרק, עס זאָל נישט דורכרינען; די ווענט זאָלן נישט פלעקן.

לאַכט ער:

ווי לאַנג נאָך וועט איר לעבן? נאָך אַ יאָר, נאָך אַ יאָר! אַ מענטש, ווען ער איז שוין אַזוי גראָ ווי איר, דאַרף אַזעלכע זאַכן גאָר נישט אין זינען האָבן. דער דאַך וועט אייך איבערלעבן; — אייך און אייערע קינדער. זאָלן זיך די אייניקלעך זאָרגן. וואָס ווייניקער איר וועט זיך נעמען צום האַרצן, אַלץ געזונטער פאַר אייך! אַזאַ אַלטער מענטש ווי איר, אַן אָפּגעלעבטער, דאַרף עסן און טרינקען און טון מענטשן טובות און געבן צדקה און העלפן די אָרעמע, די קראַנקע, די וואָס קענען זיך אַליין נישט העלפן. איר שטייט דאָך שוין אין שאָטן פון קבר״.

מיט אַ וואָך צוריק בין איך אַוועק אויף קאַנאַל סטריט זיך קויפן אַ מאַנטל פאַרן ווינטער.

מעסט איך אָן עטלעכע מאַנטלען, גוטע און גאָר גוטע און זייער גוטע. די זייער גוטע זענען מיר, פאַרשטייט זיך, געפעלן. פרעג איך דעם פּרייז. זאָגט מען מיר הונדערט טאָלער.

בלייב איך שטיין אַ געפּלעפּטער, ווייס נישט וואָס צו טאָן. אין געדאַנק לויפט מיר דורך: זעכציק טאָלער וואָלט איך געספּענדעט. אָבער נישט הונדערט.

האָט אָפּנים דער פאַרקויפער פאַרשטאַנען וואָס איך טראַכט. זאָגט ער:

„ווען איר פאָלגט מיך, נעמט איר בעסער דעם ביליגערן מאַנטל. אמת, ער איז נישט אַזוי גוט ווי דער, אָבער וואָס דאַרפט איר זיך פאַרזאָרגן אויף עטלעכע יאָר? איז זענט דאָך שוין נישט קיין יונגער מענטש, איר האָט שוין אַ ווייסן באַשנייעטן קאָפּ, אַ צוקנייטשט געזיכט; איר גייט דאָך שוין אַביסל איינגעבויגן. וואָס דאַרפט איר זיך פאַרזאָרגן מיט אַזאַ גוטן מאַנטל? ווערט איר לעבן, וועט איר זיך קויפן אַן אַנדערן; וועט איר, חלילה, שטאַרבן, וועט איר זיך באַגיין אָן אַ מאַנטל".

„איך גלייך אָבער דעם בעסערן", זאָג איך — „די סחורה איז בעסער, שטאַרקער, און עס פּאַסט מיר טאַקע".

„אויב איר קויפט אָט דעם בעסערן מאַנטל, וועט איר שוין קיין אַנדערן נישט דאַרפן קויפן".

איר הערט? איך וועל שוין מער קיין מאַנטל נישט דאַרפן קויפן. דאָס וועט שוין זיין, הייסט עס, מיין לעצטער מאַנטל.

ס'איז פריילעך צו הערן, אַיאָ?

אָבער דער וועלט אויף להכעיס קויף איך דווקא דאָס בעסטע און דאָס שענסטע! זאָל זי זען, די אידיאָטישע וועלט, אַז איך האָף נאָך אַ סך צו לעבן.

כנס יוצאי דינוב בארץ באזור הצפון, חיפה מאי 1978

יצחק קסה

על ארגון יוצאי דינוב והסביבה בישראל

(ראשיתו ומטרות הקמתו)

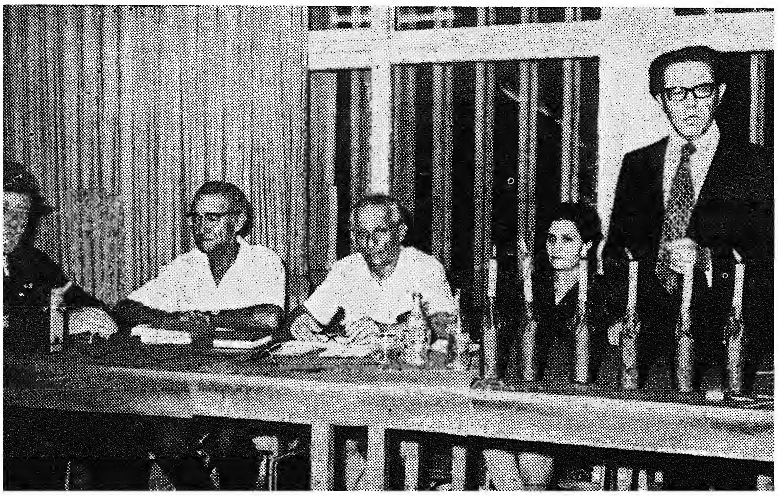
קודם כל יש לקבוע את „זכות הראשונים" לקבוצה קטנה של יוצאי דינוב בחיפה ובראשה — כרגיל בהתארגנויות ספונטניות — שני חברים בס"ה, הלא הם: אהרון שפרינגר ונתן להב — שניהם נשמתם עדן, וזכרם ינון בלבותיהם של שרידי קהילת דינוב עד האחרון שבהם, על פעלם המבורך בהנחת היסוד למסגרת הארגונית שיעדה — הנצחת קהילתנו שחרבה.

שניים אלה היו גם הראשונים, שיצרו המגעים עם ארגון הדינובאים בארה"ב, הלאנדסמאנשאפט, הקרוי „דינאָווער קראַנקן־אונטערשטיצונג־פעריין", שנוסד עוד ב־1914, למטרות פילנטרופיות בעיקר. אני מוצא, למשל, בז'ורנאל של הלאנדסמאנשאַפט, שהופיע ב־1949 בברוקלין, דברי ברכה ואיחולים מאת אהרן שפרינגר לכינוס הדינובאים שם. הנה כמה שורות:

— — — „טייערע לאַנדסלייט! נעמט אָן די עטלעכע באַשיידענע ווערטער אַלס די פולסטע באַטייליקונג פון אַלע היגע לאַנדסלייט אין אייער־אונדזער גרויסן פעסט־אָוונט, און מיר איבערחזר'ן: די האַרציקסטע ברכות און גרוסן פון דעם שטאַלצן און פרייען ישראל.

אינעם נאָמען פון אַלע

חיפה, 21־טן פעברואר 1949. אהרן שפרינגער"

באזכרה השנתית של יוצאי דינוב בארץ, בשנת 1975

משמאל: זאב לנר, יצחק קאסע, נתן להב, מרים, רעיית שמאי רוזנבלום, שמקריא — בשם ארגון יוצאי דובייצקו הסמוכה לדינוב

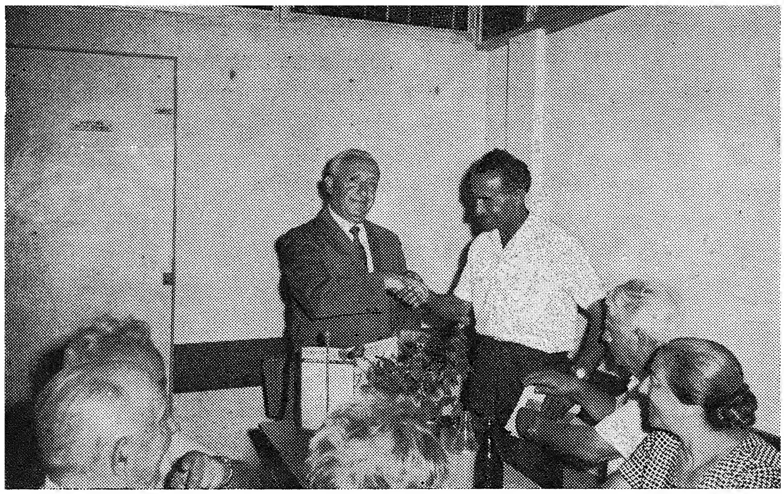
כאן המקום גם לציין את דבר הופעת ה„אגרת" (מעין ביולטין) בסטנסיל, ע"י קבוצת הפעילים בחיפה. ה„אגרת" ליוצאי דינוב בארץ, שהודפסה ביידיש ובעברית (בשכפול), מכילה חומר מגוון מפעולות גרעין ראשון זה, דוחו"ת מפגישות וכנס־אזכרה, רשימה ראשונה — אוטנטית ביותר — של שמות הרוגי השואה מפי העולים החדשים מבני עירנו וכו' וכו'. ב„אגרת" מס' 1 (עד כמה שידוע לי, הופיעו 3—4 חוברות כאלה), אנו מוצאים „— — — פרטי־כל של הכינוס של כל יוצאי דינוב, שהתקיים בחיפה, בצריף „הפועל", ביום א' ז' חנוכה 10.12.1950, בשעה 7.30 בערב". סדר היום כולל בין היתר: קריאת שמות הקדושים (בעמידת דומיה) וקבלת פני העולים החדשים. שני נושאים הקשורים ללא ספק „הדדית", קשרי סיבה ומסובב, סמלית והיסטורית.

והנה עוד קטע אחד מתוך ה„אגרת" מס. 1 (המכילה, אגב, 7 עמודי דפוס כפולי טורים):

„— — — כרגיל וכנוהג כולו, הרי ההוצאה הראשונה, היא תמיד יותר יפה ויותר עשירה בחומר מאלה הבאות אחריה. אבל במקרה שלנו התופעה הזאת — הנני מעיז לקוות — תהיה הפוכה: ראשית כול לא הספקנו, לצערי, לפרסם ברבים דבר הוצאת האגרת, והחברים על־כן לא ידעו להכין את דבריהם; ושנית, הרי ידוע לכל אחד מאתנו, כי אין אנחנו כתבים מקצועיים, ולא בני כתבים וסופרים. עלינו רק להתחיל ללמוד את המקצוע... נקווה שנצליח! הרי עודנו צעירים אנחנו! על כן הפעם עם החברים הסליחה."

ובכן, ייזכרו לטובה מניחי היסוד לארגון יוצאי דינוב, אנשי חיפה, ביניהם (כפי שזכורים לי) נתן להב, אהרן שפרינגר, שמואל אדלר, מאיר ריף ז"ל ויבדל לחיים ארוכים שמואל גרינס.

עם מחלתו ומותו ללא עת של חברנו היקר א. שפרינגר, בשנות החמישים, פסקה פעולת הארגון, ששקע לתקופת שפל של שנים מספר. אין מטרת רשימה זו לעסוק בהסבר סיבותיה של תקופת השפל. אציין רק, כי בשנות השישים הראשונות קוימו מפגשים ודו־שיחות בין אנשי חיפה לבין אנשי תל־אביב שכתוצאותיהם הוסכם להעבר את מרכזו של הארגון לאיזור תל־אביב. כאן התגבשה קבוצה של ותיקי העליות מבני דינוב, שהביעו נכונות לתרום לחידוש הפעילות של ארגוננו ובעיקר לחתור ליצירת כלים ואמצעים לשם הנצחת קהילת עירנו. ביניהם יש לציין: את אריה (לייביש) ויניק, אברהמל זילברמן („ברודאק", לפי כינויו בדינוב) שהיה, אגב, „הרוח החיה" במרד צעירי דינוב בזמנו והגיע אלינו כפנסיונר מארה"ב בתחילת שנות השישים, דוד שטראוס, פנחס לן, טובה גוטמן (כיום — בלום) וכותב רשמה זו. במפגשים עם אנשי חיפה סוכם על בחירת יצחק קסה כיו"ר הארגון ואת דוד שטראוס — כגזבר. כמו"כ צורפה טובה גוטמן־בלום למזכירות פעילה יחד עם השנים הקודמים. אלה קיימו ישיבות בהתמדה, פעמיים בחודש, לעתים יחד עם אנשי חיפה מיוצגים ע" נ. להב, שמואל גרינס ועובדיה שנק. החיפאים העבירו

יו"ר הארגון, יצחק קאסע, נוגיש שי ליו"ר (פרזידנט) של הארגון בניו־יורק, יעקב אורס בעת קבלת־פנים בתל־אביב.

כנס אזכרה שנתי לקדושי דינוב
באולם התאחדות יוצאי פולין, בשנת 1975

לרשותנו את ארכיון הארגון, רשימות מעודכנות של יוצאי דינוב בחיפה והצפון וכו׳ וכך נתאפשר סידור פנקס־חברים מקיף של שייכות לארגון המשמש לנו עד היום ביעילות בפניותינו לחברים, כתזכורת על מגעים איתם ומידת היענותם מכל הבחי־נות בנושאים שוטפים המובאים בפניהם.

מהפעולות הראשונות של המזכירות הנ״ל יש לציין את המגעים שקיימה עם נציגו של משרד החינוך והתרבות באיזור ת״א והמרכז בדבר „אימוץ״ קהילת דינוב ע״י אחד מבתי הספר באיזור זה. אחרי מספר ישיבות עם הנציג הזה — שהיה ממונה מטעם משרד החינוך בנושא הנצחת הקהלות — וכן התייעצויות אתו בטלפון ואחר ביקורים בכמה בתי ספר שהומלצו בפנינו למטרה זו ושיחות עם מנהליהם, — הגענו למסקנה, שלא נוכל לעמוד בתנאים הכרוכים במימוש תוכנית זו (בעיות מיקום, הקמת קרן למלגות לתלמידים ועוד) והחלטנו, לצערנו, לוותר עליה. אז קבענו למקד את מאמצינו לריכוז נתונים לשם הנצחת קהילת דינוב ע״י הוצאת ספר יזכור. לשם הדגמה אביא כאן כמה שורות מתוך אחד החוזרים, השמורים בארכיון הארגון, מיום י״ד אדר א׳ תשכ״ה — 16.2.65 :

„— — — אנו פונים בזה אליך בבקשה, כי תואיל להודיע לנו בהקדם את שמותיהם וכתובותיהם של קרובי משפחתך ומכריך יוצאי דינוב וסביבתה. יש בדעתנו להציב סו״ס ציון בצורת ספר „יזכור״ לעיירתנו בה **נולדנו וגדלנו, ואשר נעזבה על ידינו בימי הרעה של הגירוש והשואה ואף** בימי „הטובה״ שלפניהם — — — הנך נדרש־ת, איפוא, להיענות מהירה לפנייתנו זו ולשלוח את החומר לפי כתובת בן־עירנו: דוד שטראוס, ר׳ ישראל״ס 6 ת״א״.

חוזר זה נשלח ל־125 אנשי דינוב בארץ הרשומים בפנקס המעודכן (מספרם של בני עירנו בארץ עולה, למעשה, על המספר הנקוב משום שהרישום בפנקס מיוסד על ראשי משפחות ומסיבות נוספות) וכאשר תגובות החברים על קריאתנו לא הגיעו לעשר, ידענו שאנו עומדים לפני נסיונות ומבחנים ממושכים בדרך ליעד הנצחת קהילתנו שחרבה. בינתיים נעשה באותן שנות שפל אקט חד־פעמי להנצחה ע״י הח״ח נתן פרנקל וזאב לנר בקביעת לוח זכרון לחללי דינוב במרתף השואה בירושלים וכנס אזכרה במקום ושוב נשתרר חוסר מעש למשך 3—4 שנים. ההתעוררות הלאומית הרבה שקמה בישראל ובתפוצות לרגל מלחמת הנצחון של ששת הימים שימשה גם — מסיבות שלא כאן המקום לפרטן — „תמריץ״ לפעילות מחו־דשת בנושא הכאוב שלנו. פתאום החלו להגיע מכתבים מדינובאים בארה״ב, המתענינים בארגוננו, מכתבים עם גילויי „הגחלת הלוחשת״ של „הנקודה היהודית״. בעקבותיהם הגיעו גם מספר דינובאים מחו״ל לביקור בארץ, ובשיחות איתם ובעיקר עם יו״ר (ה„פרזדנט״) של אגוד ה„לנדסמנשאפט״ (הסוסייאיטי) הדינובאי בניו־יורק סוכם על שיתופם במבצע נטיעת חורשה לזכר קדושי דינוב הי״ד ביער הקדושים בהרי ירושלים. ליו״ר הסוסייאיטי

די דינאָווער לײדיס אָקזילערי

געגרינדעט געוואָרן אין יאַר 1930, צווישן די גרינדערינס איז געווען לאה יארע, דער ערשטער סעקרעטאַר הערש נעגער. זיי זענען אַקטיוו צו העלפן די דינאָווער לאַנדסלייט און נעמען אויך אנטייל אין פאַרשידענע הילפס טעטיקייטן

שטייענדיק (פון רעכטס): רויזע ראָזענבערג, לאה יארע, לאה אדלער, מרס טאג, פריידל שנעווייז, סילוויא קאָהן (סעק.). זיצנדיק, פון רעכטס: פרומיד שויצער (ווייס פרעז.), מערי לובלינג (פרעז.), סערא קאהן

מר יעקב אורס ז״ל (שנפטר לפני כשנה — ראה כתבה עליו ביידיש בספרנו) ערכנו קבלת פנים חברית־חגיגית (מין „מיטינג״ בלע״ז, כלשונו) בת״א ובין היתר עיבדנו אתו תוכנית „השותפות״ לפרטיה. ואמנם בקיץ של 1968 ניטעה חורשת הזכרון בהשתתפות כ־100 מאנשי דינוב בארץ ונציג הסוסיי־איטי יצחק ארם, הידוע היטב לכולנו. במרוצת השנים, אגב, שימשו החורשה ומצבת הזכרון בתוכה מקום של עלייה „לקבר־אבות״ ולהתייחדות לרובם של בני דינוב מחו״ל, שבקרו בארץ, כשם ששימשו לנו, לחברי ארגוננו בארץ, לאותה מטרה מדי שנה בשנה. מיקומה של חורשת הזכרון, בת 1000 עצי אורן, הוא (לפי המיפוי של המגבית המאוחדת — קק״ל) בשער י״ח, המשותף לקהילות: ז׳של, בוצ׳אץ׳, בורישצ׳וב ופרמישלן.

בהמשך לפעילותנו התקשרנו עם „התאחדות יוצאי פולין" (מרכז האר־גונים) והשתלבנו בתוכה כארגון די פעיל יחסית: השתתפנו בישיבות הנהלות הארגונים מטעמה בעלות סדר יום גדוש ולעתים מרתק בנושאי הנצחת יהדות פולין, מחקרים והוצאות לאור, דוחו"ת והרצאות מטעם „יד־ושם" וכו' וכו'. שם קיימנו גם את האזכרות השנתיות (למען הדיוק: קרה ופסחנו על שנה כלשהי וזאת מטעמים אובייקטיביים) ביום השנה (ה„יאָרצייט"), שנקבע בזמנו ע"י הועד הוא ג' בתשרי או באחד הימים שבין „כסה לעשור" — בין ראש־השנה ליום כיפור.

בניגוד ל„לאנדסמאנשאפט פעריין" שביסודה — סיוע לצדקה פילנטרופית, קבע ועד ארגוננו קו מנחה המוליך להנצחה מירבית של קהילת דינוב למען הדורות הבאים. בכיוון זה נעשו בשנתיים האחרונות מאמצים מרובים שוטפים כמעט מדיי יום ביומו. אילו באנו לפורטם, היינו זקוקים לכמה גליונות דפוס! (החומר הארכיוני שמור עמנו). המגעים עם חברי ועדי הארגונים במסגרת המפגשים בהתאחדות עזרו לנו הרבה ללמוד מנסיונותיהם המעשיים להוציא לאור ספר יזכור. הוכח, לדאבון הלב, כי האחריות והעמל רובצים, כמעט בכל הארגונים, על קומץ זעום של „משוגעים־לדבר". כל מעגל שהורחב ע"י צירוף חברים לועדת הספר — הצטמק עד מהרה והאמת חייבת כאן להיאמר, שאחד מהחברים „הפעילים" שצורפו ושהיה תמיד „נאה דורש" הרהיב עוז בנפשו להציע באחת הישיבות לוותר על רעיון הוצאת ספר, כי „עבר זמנו" וכד'.

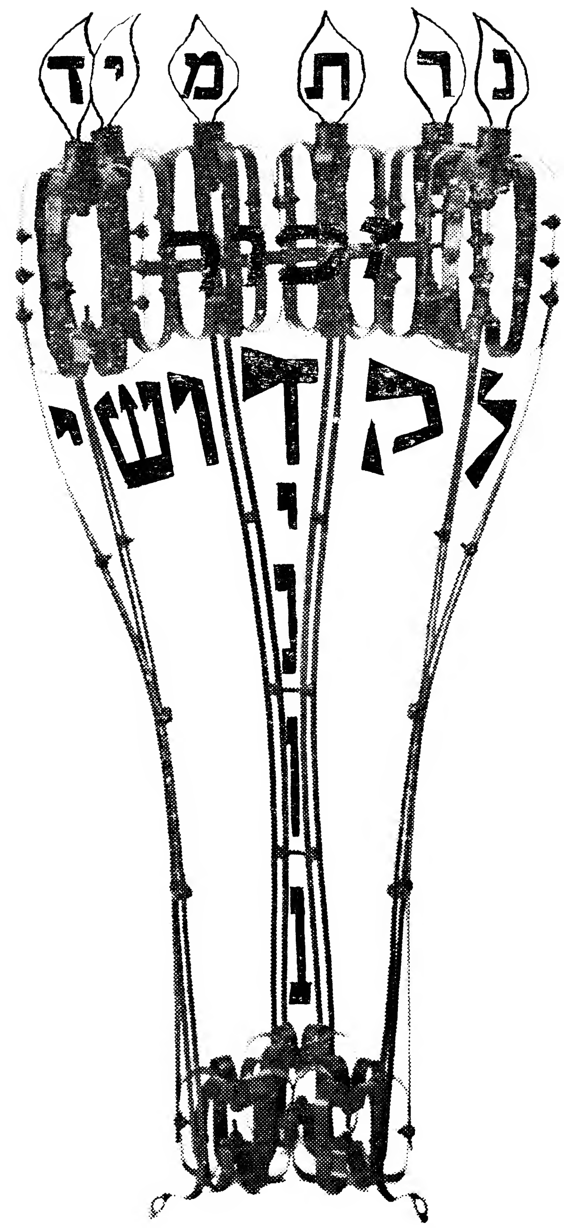
חזיונות של „נשירה" וגילויי לא־איכפתיות חוסר אימון ליוו את קומץ העקשנים המסורים, הנחושם בהחלטתם לקיים את מטרת הארגון להקים „שם ושארית" לקהילת דינוב ולאחריתה. ועד הארגון בשיתוף עם 2־3 מחברינו בחיפה נרתם ברוב מרץ למשימת העל והפך למעשה ל„ועדת הספר", שקיימה במשך השנה האחרונה עשרות רבות של ישיבות התייעצות וסיכומים והצליח „לדחוף" קדימה את דבר ביצוע המשימה, כך שבקרוב, אולי בשעת האזכרה הקרובה, נוכל „לברך על המוגמר" ואולי אף ברכת שהחיינו...

עם כל הנאמר לעיל, תפקידיו של ארגון יוצאי דינוב לא נגמרו ולא מוצו עדיין די צרכם. גם המלה האחרונה על קהילת עירנו ואחריתה הטרגית עוד לא נאמרה בספר שלפנינו. הועד מתעתד להביא בפני החברים, באסיפה השנתית הבאה, תוכנית להמשך פעולתו ומקווה לזכות בתמיכה מצד מרבית החברים.

אינהאַלט

אַ דינאָווער גרויסער טאַלאַנט זייט

דפי הנצחה
צום אנדענק

לזכר יקירי קרובי משפחתי

מרדכי ארליך ואשתו **אסתר**

בנותיהם: **זלטה, חוה, חיה, רחצ׳יה**

בנם: **דוד**

הערש אדלר ואשתו **פייגה**

בנותיהם: **פעשע, בושקה**

בנם: **שמואל** (נפטר בחיפה)

מנציח:

פנחס פופר

לזכר יקירינו

אבינו **משה בוים** הי״ד

ואחינו **לייביק** הי״ד

הקרבנות הראשונים בעיירתנו
שנרצחו מייד אחרי כניסת הגרמנים
לדינוב.

ארץ אַל תכסי דמם!

המנציחים:

לאה זלצר־בוים

יחזקאל אילן־בוים

נוסיה ברומברג־בוים

ישראל

אבי: **מרדכי** בן משה

אחותי וגיסי וילדיהם:

שרה, אפרים, מיכל,
פנחס ועטלי

ארץ אל תכסי דמם — הי״ד

המנציחים:

יצחק ולוסי אַרם

לזכר יקירינו

בעלי ואבינו **ישראל בירנבאום**

בן יהודה לייב וחיה שרה
דער יינגסטער איידעם פון
דוד און פייגע רוזנבאום
אומגעקומען ראש השנה אין דינוב

המנציחים:

אשתו **בירנבאום פרידה**

בתו **אברבך צפורה**

בתו **שפרבר רבקה**

בתו **ברונשטיין אסתר**

לזכר יקירינו

אייזיק יצחק בירנבאום
רוזה ויטה בירנבאום
ישראל בירנבאום
יעקב אברהם

שנספו בשואה

סבתא — **פרלה שרה פורץ**
דודה — **מלה פורץ**
דודה — **טשעווע פורץ**
דוד — **הערש פורץ**
— נספה בדינוב

המנציחים:

דורה כץ והניה לאופר
(קודם לבית בירנבאום)
הניה ודורה בירנבוים

נר תמיד

לזכר בני משפחתי היקרים שנספו בשואה

אבי: **יצחק בר** בן שיע מנדל
אמי: **חיה** בת גיטל וולף שפרלינג
אחותי: **ביילצה**
דודתי: **מלה רייך** מבית שפרלינג,
בעלה **יאנצה,** בתם ריבצה,
בנם נתן, **אשתו** וילדיהם הקטנים
מעיר פשמישל
דודתי: **אטל ברוק** מבית בר
מלינסק, בעלה שמעון וילדיהם
הידידים: **בכר הנריק**
ואשתו **לאורה**

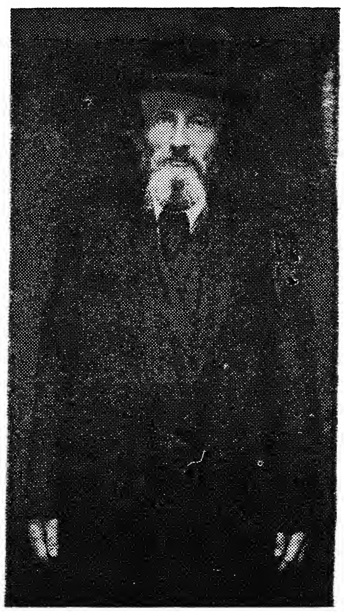
המנציחה:

ויטה חיל מבית בר

לזכרון נצח של

אמי: **הינדה גוטמן** לבית ורהפטיג שהיתה הקרבן היהודי היחיד בדינוב במלחמת העולם הראשונה, עת נורתה על גזוזטרת ביתנו בידי צבא רוסי שעבר את דינוב.

אבי: **יעקב־הרשיל גוטמן,** אחד משני הניצולים בדרך נס מתוך הבור שלתוכו נורו עשרות יהודי דינוב ע״י הרוצחים הגרמנים ימ״ש בראש השנה ת״ש—1939. אך יד הרוצחים הדביקה אותו ונספה אח״כ באיזור הכיבוש הסובייטי. הי״ד.

המנציחה:

טובה בלום לבית **גוטמן**

לזכר יקירי

אבי: **יצחק אייזיק גרינבאום**
שנרצח אחרי כניסת הגרמנים לדינוב

אמי: **ברכה** מבית מעלון

אחותי: **פסיה ושרה**

אחי: **נח, צבי חיים ומשה**
ומשפחותיהם

שנרצחו ע״י הנאצים במחנות ריכוז
השם ינקום דמם

המנציח:

ישׂשכר שמואל גרינבאום

לזכר יקירינו

אבא —
בנימין בייניש האוזנר ז״ל
נפטר ה׳ ניסן תש״ג
אמא — **ליבע האוזנר** ז״ל
נפטרה כ״ז אדר תש״ג
לאחר שגורשו לסיביר ומתו מקור ורעב
אחותנו — **בילה טפר,**
בעלה **אברהם** ובנם ז״ל
אחינו **חיים האוזנר** ז״ל,
שניספו בשואה

מנציחים:

צבי הסנס
עטל וקסמן
יעקב הסניס
מנחם הסניס
מרדכי הסניס

לזכר יקירי

אבי: **יצחק** בן שמואל וחנה **גרינס**

אמי: **אסנת לאה** בת שמחה
לבית בלזר

אחותי: **הנדה**

אחי: **פנחס עוזר**

גיסי: **מנדל שיפר**

זכרונם לברכה — ניספו בשואה

המנציח:

שמואל גרינס

לזכר יקירי

הורינו: ר׳ **דוד** בן ר׳ זאב

ורעיתו **סרקה** בת ר׳ יעקב

אחינו: **פיביש** ואשתו **הנה**
בת ר׳ נוח ובנם זאב

המנציח:

חנוך הילמן

לזכרון נצח של יקירינו נ"ע:

סבנו: ר' **אלישע הבר,**
איש רב הפעלים, היו"ר האחרון של
קהילת דינוב

ואשתו **רייזל,** הסבתי החסודה,
אשת החיל, שאבדו בשואה
ולזכרון יתר בני משפחתנו, שניספו
ושנפטרו.

משפחת הבר, כולל הבן ברל יבדלח"א

מנציחים:

הבן: **ברל הבר** נ"י לונדון

הנכדים: **יוני, חנוך ואלחנן**

ושרידי משפחתנו: **נפתלי, יגרמן, קרן וגרוס**

לזכר יקירינו

אבי: **מנדל הפטר**
שנפטר באוזבקיסטן

אחי: **שמעון**
שטבע בעת ההגליה לרוסיה

אחותי **טובה**
שמתה: מרעב בסמרקנד

אחותי: **פרל**
שנספתה במחנה השמדה נאצי

אחותי: **רייזל**
שנפטרה מרעב בסמרקנד

דודי ודודתי **נפתלי ואלקה קר**
ובנותיהם גיטל, פרידה ודבורה
שנספו במחנות ההשמדה

המנציחה:
חולה הפטר–מלר

לזכר יקירי

אבי: **יעקב וייראוך** בן זלטה
שניספה בשואה בעיר גזימלוב
ביום הכפורים 1940

אמי: **שרה** בת יצחק, שניספתה
בגטו סקאלט בי"ב בחשון 1942

אחותי הצעירה: **ינינה**
ניספתה בגומלוב בו' בתמוז 1943

אחותי הבכורה: **רגינה־גניה**
נפטרה בגיל צעיר לאחר מחלה
קשה וארוכה בעיר דינוב

מנציחה:
קרולה הלר (וייראוד)

לזכר הורי היקרים נ"ע

אבי — **זאב וולפלינג**

שנפטר בחנוכה תרפ"ה

אמי — **מלי וולפלינג** לבית המר

שנפטרה במאי 1947

ולזכרם של דודי **איטשע המר**

וכל בני ביתו מהכפר דומברופקה

שליד דינוב, שנספו בשואה הי"ד

המנציח :

אפרים וולפלינג

לזכר הנשמות הטהורות

גולדה הנה זילבר

בת למל וברכה

דוד — **שמעון זילבר** ז"ל

אשתו **רצה מרל**

בת יהודה והינדה פרנס

בנות של שמעון ורצה —

הינדה, חיה ופריידל

דודה — **הינדה**

המנציחים :

זילבר שמואל

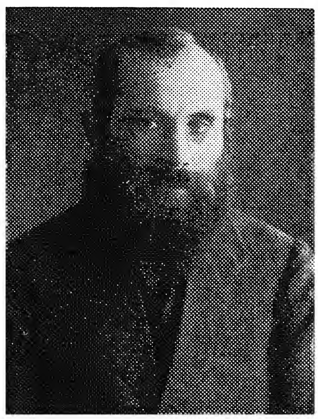
זילבר—מלר אסתר

לזכר עולם

אבי : **דב־בערל** בן שמאי והנה זעליג

מדינוב

אמי : **פייגה שטעפעל**

אחיי : **שמאי וישראל־חיים**

אחותי : **מרים**

שהוצאו להורג ע"י המרצחים הנאצים

ב־1943 ע"י בית הקברות היהודי הישן

בעיר בז'וב. השם ינקום דמם.

מנציחה :

חיה זעליג־שמאל (שמואליביץ)

צום אייביקן אָנדענק פון :

מיין טאַטן **שיימע זעליג,**
געשטאָרבן 1913

מייו מאַמע **העניע זעליג**

מיינע ברידער : **דב־בערל**
אומגעקומען דורך די נאַציש
מערדער אין יאשניצע—בז׳זוב

מעכעל, חיים
יאנקעל, לייזער
געשטאָרבן

מיינע שוועסטערין :
ביילע און **אסתר** — אומגעקומען

פאַראייביקט

פנחס זעליג, ירושלים

לזכר יקירינו

הורים — **הרש ובלימה טאג**

אח — **ירחמיאל טאג**

אחות — **פרידה טאג**

המנציח :

יצחק טאג

לזכר יקירי

שאבדו בשואה
אבי : **ישראל חיל** בן שמואל

אחותי : **לאה לנר,** בעלה **איזיק**
וילדיהם אדז׳יה, אבא וסלה

אחותי : **פייגה ליאון,**
בעלה **יצחק** וילדיהם אדז׳יה ויעקב

אחי : **אריה חיל,** אשתו **צביה**
ובתם בלומה

אחותי : **סלה חיל**

המנציחה :
צשיה דיטל מבית חיל

לזכר יקירינו

אמנו : **נחמה יאהרע** הי״ד

אחותנו : **לאה** ובעלה **צבי פורץ**

אחינו : **משה יאהרע** ומשפחתו

אחינו : **ישראל יאהרע**

אחינו : **מאיר יאהרע**

שניספו בדינוב בשואה — הי״ד

המנציחים :
מנדל־שיע ומרים יאהרע

אבא — **שמואל** בן משה **יארה**

אמא — **אסתר** בת צבי

האחים — **יצחק, שמעון וצבי**

האחיות - **מעכלע** עם בעלה וילדיהם
מאלי

הדורות — **פיגה וחיה**
בנות של צבי ז״ל

דוד — **משה אהרון** בן צבי ז״ל

המנציחים:

האחים יערי

לזכר יקירינו

צום הייליקן אָנדענק פון מיינע
עלטערן און אַלע משפּחה קינדער,
פון מיינע חברים אין דער ציוניסטישער
באַוועגונג אין דינאָוו, מיין אַלטע היים,
וועלכע זענען אומגעקומען
אויף קידוש השם.

פאַראייביקט:

זאב־וואלוויש לארינער
פראַנקרייך

אבי מורי הר׳ **משה יוסף יערי** ז״ל
נפטר ז׳ חשלו
אמי מורתי מרת **אסתר ברגר** ע״ה
נפטרה ט״ז תשרי
אחותי מרת **בראנטשע** ובעלה
ר׳ **דב** (בערל) **קילער**
וילדיהם **אסתר, צלאווע,**
משה יוסף ובלומה גיטל
אחותי מרת **ענטה** ובעלה
ר׳ **יוסף גולדפלוס**
ובתם **אסתר** הי״ד
אחותי הבתולה **פייגה** הי״ד
נספו בשואה

בנם ואחיהם
שלום שכנא ברגר

לזכר יקירינו הי״ד

יהושע בן צבי **לויפר**

זוגתו **שפרינצה** לבית טאג

אברהם גימפל טייך

זוגתו **צביה** לבית לויפר

וילדיהם: **צבי, אלימלך, חנוך**

מנציחים:

אברהם ואסתר הוך

אבי —
בן ציון בן צבי דב **לורברפלד**

אמי — **אתל** בת נפתלי ז"ל

אחי — **ישראל**
אחי — **צבי דב**
אחותי — **שיינדל**
אחותי — **פסל**
אחותי — **בריינדל**
אחותי — **רבקה**

המנציחה:
לאה לורברפלד (קליין)

בס"ד

לזכרון נצח ועעלוי נשמת
לזכרון עולם ולעילוי נשמת

אבינו: **פנחס ליאון**

אמנו: **חוה ליאון** לבית **טאג**

אחינו: **איטשע** ואשתו **פייגה**
ומשפחתם, שנספו בראדום

אחינו: **אלי**, שנספה יחד עם הורינו

אחותנו: **פעשע** עם בעלה וילדיהם,

אחותנו הבכירה הבלתי נשכחת
לינקה, שנפטרה בחו"ל
ואחינו **שמואל** ז"ל,
שנפטר בירושלים

המנציחים:
רחל שפרינגר לבית ליאון
מרדכי ליאון

לזכר יקירי

אבי: **משה** בן נחום מנלה **לנר** ז"ל
מחסידי בלז, נפטר בחג השבועות תש"ג
אמי: **הינדה**
בת שמואל וחנה **גרינס** ז"ל
שנפטרה י"ב כסלו תרפ"ה
אחותי: **דבורה** בת משה והינדה
שניספתה בשואה
אחי: **שמואל** בן משה והינדה,
אשתו: **ביילה** בת הרב הצדיק
נפתלי בן ראובן וחיה **הורוביץ**
בתו: **הינדה** בת שמואל וביילה,
שנספו בשואה

מנציחים:

זאב ונחמה לנר

לזכרם היקר של בני משפחתי נ"ע:

אבי — **ישראל נגר**

אמי — **בילה נגר**

אחיותי — **מירל, עטעל,**
מעטשע ואיטה

מנציחה:

פרומט פרידמן לבית נעגער

לזכר יקיריי נ"ע:

אבי — **אנשעל מילשטיין**

אמי — **מינדל מילשטיין**

אחיותי — **חוה וזיסעל**

אחי — **זאב, ברוך ואהרן**

מנציחה:

בלה בערג־מילשטיין, ארה"ב

לזכר יקירינו

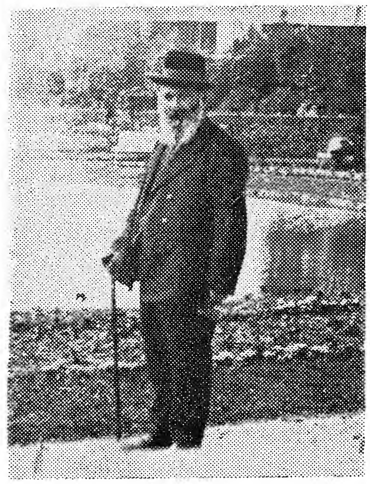
אבינו **לייב יצחק נימן** הי"ד
אמנו **חיה** הי"ד
אחי **משה** הי"ד
אחותי **חוה**
אחותי **צביה**
אחותי **מניה**

שניספו בשואה

המנציחה:

יוכבד נימן (גולדקורן)

לזכרון נצח של יקירי

אבי — מענדל נעגער
אמי — בריינדל נעגער
אחותי — טובה

שנרצחו באורחטרגי ע"י הקלגסים הנאציים ימ"ש

המנציח:

משה נגר

לזכר יקירי

שנספו בשואה

אבי: **הרשל סגל**

אמי: **צביה סגל** מבית שפרלינג

אחיותי: **נוניה ושיינדלה**

המנציח:

שיקה סגל

לזכר יקירי משפחתי

אבא: **יצחק פייט**

בר' אברהם הערש

והאמא: **יענטע** לבית ברנר,

שנספו בשואה

שתי אחיותי: **חיה ושרה**

שנספו בשואה

אחי: **אברהם־הערש**

כולם נספו בשואה באיזור טרנופול

הדוד: **זישאלע קאלעך,** אשתו ובניהם **משה בער ואלי**

המנציח: **משה קאלך־פייט**

לזכר יקירינו

אבא **לייב** נפטר ב־1930

אמא **הנלה** לבית ערליך

אחות **פריידל**

אחות **איטה**

אחות **פסיה**

אח **מרדכי** ובנו היחיד **אריה**

גיסתי **ויטה** (לבית לוס) אשת **מרדכי**

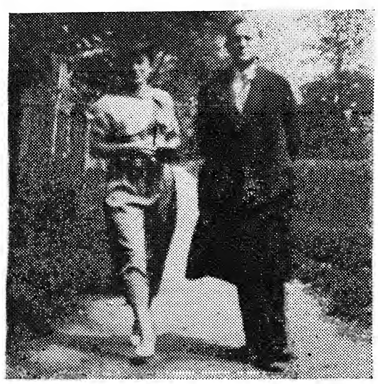
בן אחותי פריידל: **חיים שמחה**

בת ובן של אחותי איטה:

רבקה ושמואל

בת ובן של אחותי פעשע: **גניה ואריה**

המנציחים:

נחמה רוזנר־פופר ומשפחתה

פנחס פופר ומשפחתו

זכרון עולם ליקירי, ז"ל

אבי: **שמואל** בן יצחק אייזיק **פלייזנר**

מיאוואַרניק פאַלסקי שליד דינוב, שנפטר ל' מרחשון תר"ץ

אמי: **חנה** בת נתן נטע, שנספתה במחנה ההשמדה בלז'ץ ב־1942

אחיותי: **צביה, טובה**

מיאוואַרניק פאַלסקי, שנספו בבלז'ץ

דודיי ודודותי: **מרדכי וחוה בק, שמואל והינדה מאגוט, דוד ופערל גערסטלער**

ובניהם: **נטע, חיים, הערש־מיילעך**

שנספו בשואה ב־1942.

ארץ אל תכסי דמם.

המנציח:

נתן נטע פלייזנר, ניו־יאָרק

לזכרון עולם

הגיסות: **רבקה וזלטה צייגר**

בעלי: **הערש יצחק צייגר**

נספה ביום ההרג, ביוסב' ראה"ש

אחי — **הערץ קסר** ואשתו

ובנם **לייב**, שנספו בשואה

אחי — **יעקב קסר**

אבא — **אריה־לייב**

נפטר בדינוב ב־1934

אמא — **מרים קסר**

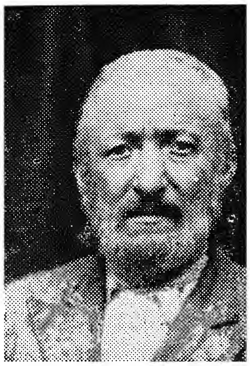
נפטרה ברוסיה בסוכות 1944

דודה — **ויטה מרזל** ובעלה

מנציחה: **רחל דומבק** לבית קסר

לזכר יקירינו נ"ע

אבינו: **מנחם־מנדל (מעני) פרנקל**

אמנו: **פסיה פרנקל**

לבית שלזינגר

שנפטרו בשיבה טובה באה"ק

מנציחות האחיות:

צילה, לילי ומרגלית

לעילוי נשמותיהם של

אבינו: **משה** בן אלעזר **וסושה פרנקל**

שנפטר בעודו באבו בשנת תר"ץ

אמנו: **חיה־שרה (חיטשה)**

שנפטרה במחנה עבודה של המגורשים לסיביר בתקופת השואה

אחותנו: **רוז'ה,** שמתה בצעירותה כבר לאחר השחרור ממחנות סיביר

המנציחים:

ר' אשר ישעיה פרנקל

ברטה וייזמן לבית פרנקל

לזכרון עולם **משפחת צוגהפט**

ההורים: **אבא ואשתו ברכה**

הילדים: (לפי סדר הגיל — מהבכור עד בת הזקונים)

מרדכי, יצחק, משה, לייביש חייטשע, שמואל, גיטשע, מלך, יחזקאל, דוד ואסתר

שנספו כולם בשואה, הי"ד

חייטשע צוגהפט הי"ד

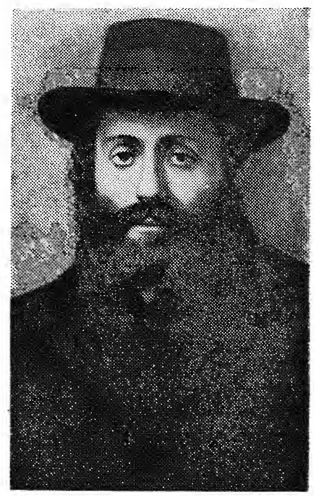
מנציח:

פנחס פופר

לזכר יקירינו שנספו בשואה:

אבינו — **חיים קעניג**

אמנו — **צפורה**

אחותנו — **פעריל,** בעלה **ישראל לנדברג,** ילדיהם **אידיס**

אחותנו — **פערל,**
בעלה **ישראל לנדברג,**
ילדיהם **אידיס וירמיהו**

אחותנו — **מירל**

אחי — **אייייק וליפא**

מנציחים:

דוד ומרדכי קעניג (חיות)

צום אייביקן אָנדענק
פון אונדזערע טייערע:

אונדזער זיידע און באָבע:
דוד און **פייגע ראָזענבוים**

אונדזערע עלטערן: **יוסף** און
מינדל (וואַלדמאַן) ראָזענבוים
נחמן לייב און **פאולה** (גלאַט)
ראזענבוים

אונדזער מומען: **נעכע** און איר מאַן
יודעל אייז
ערשטע קורבנות אין דינאָוו

אונדזער מומען: **הענע** און איר מאַן
נפתלי אוסטרו מיט זייערע
קינדער **הערש מ־לעך** און **פייגע**

אונדזער מומען: **עטעל** און איר מאַן
שמעון אייזענבערג מיט זייערע
איינציקן זון **עדי**

אונדזערפעטער: **משה ראָזענבוים**
און זיין ווייב **רייזעל**

אונדזערע ברודער און שוואָגערס:
נחמן לייב און זיין ווייב **שרה**
זייער קינד און ברודער **מאיר**

אונדזערע שוועסטערן: **זיסעל** און
לאה מיט זייערע מענער און קינדער

אונדזער פעטער:
ישראל בירנבוים

פאַראייביקן: **משה־מוריץ,**
אברהם־אלברט
אבשלום,
ד״ר **שלמה ראָזענבוים**

לזכר יקירינו

שוואָגער **אידל אייז** בן ברוך, מאַן פון
נעכע, בת דוד און פייגע רוזנבאום
אומגעקומען ראש השנה אין דינוב

ברודער **יוסף רוזנבאום** און פרוי
מינדל בת מאיר ואסתר וואָלפמאַן
מיט זייער פאַמיליע
אומגעבראַכט אין דער שואה

ברודער **משה רוזנבאום** און פאַמיליע
אומגעבראַכט אין דער שואה

ברודער **נחמן לייב רוזנבאום** און
פרוי **פולה** בת קלמן מענדל גלאט
אומגעקומען אין דער שואח

שוועסטער **העניע אוסטרו**
אומגעקומען מיט פאמיליע אין דער שואה

פאַראייביקט:

פרידה בירנבאום

צום הייליקן אָנדענק פון אונדזער:
יונג פאַרשטאָרבענעם פאָטער

ברוך רייכמאַן ז״ל

ברודער **דויד,**

דערשאָסן אין גאַס דורך די נאַצי־
מערדער בעת זייער געיעג נאָך די
יידישע קורבנות אין דינאָוו

מאַמע — **חאנטשי,**

וואָס האָט מיט שטוינהאַפטער גבורה
באַהערשט אונדזער טראַגעדיע כדי צו
פאַרזיכערן דאָס לעבן פון אירע צוויי
געראַטעוועטע יתומים אויפֿדי וואַנדער
וועגן חודשים לאַנג קיין סיביר און
נאָך יאָרן אַרויסברענגען אונדז צו אַ
ליכטיקער, פרייער וועלט.

געשטאָרבן אין ברוקלין, נ״ע

זיידען: **צבי־הערש קאסע** ז״ל
באָבען: **שרה** נ״ע, אַ קורבן פון די
איבערלעבונגען פון די נאַצישע
גרוילעכקייט ואין דינאָוו, אנטרונען
מיט אונדז פון דעם דייטשן גיהינום
קיין סיביר און דאָרטן אומגעקומען.

פאַראייביקן:

גדליה און **פיניע רייכמאַן**
ברוקלין, ניו־יאָרק

לזכר יקירינו שנספו על קדוש השם
בשנות השואה וזכרם הקדוש לא
ימוש מקרבנו לנצח — הי"ד

אבינו **משה** בן מיכאל **רינגל** ז"ל

אימנו **פסל** בת ר' אריה ז"ל
שנפטרה בכ"ג ניסן בתלאביב

אחותנו **רחל** ובעלה **ירמיהו**
ובתם **סוזי** ז"ל

אחותנו **חוה** ז"ל מדינוב

דודנו **יהודה** בן מיכאל **רינגל**
ואשתו ז"ל

עם משפחותיהם מפשמישל

דודנו **זישה אלכסנדר** בן מיכאל
רינגל ז"ל

ובנו **חיים** ובתו **אסתר** ובעלה
ובתו **בלה** ז"ל מדינוב

דודתנו **אלקה** בת מיכאל ובעלה
משה וידנבאום ז"ל

מליז'נסק

מנציחים :

אריה רינגל
חנוך רינגל
מרדכי רינגל
מאיר רינגל

שנספו בשואה הי"ד

אחותנו הבכירה הבלתי נשכחת

לינקה, שנפטרה בחו"ל

ואחינו **שמואל** ז"ל,

שנפטר בירושלים

מנציחים : **רחל ומרדכי**

לזכרון נצח של יקירי ז"ל

אבי : ר' **משה רינגל**

(המכונה „מולי"), שנרצח ע"י הנאצים הטמאים ביום ההרג בדינוב ;

אמי : **פסל**, שזכתה להגיע לקבר ישראל בארצנו.

אחותי : **רחל** ובעלה **ירמיה פלקל** וילדתם **זוזי**,

שנספו בשואה אי"שם

מנציחה הבת והאחות :

בלה פטשק מבית **רינגל**

צום הייליקן אָנדענק פון מיין צום טויט אויסגעמאַטערטער מאַמען

פארל־רבקה

(די יינגסטע טאָכטער פון הערש און שרה קאסע ז"ל), וואָס איז געשטאָרבן אין קאזאכסטאן אַלס קורבן פון אירע שוידערלעכע איבערלעבונגען בעת די נאַצישע „פאַרוואַלטונג" אין דינאָוו און בעת אירע וואַנדערונגען ביז דעם דרום־אסיאַנישן ראַיאָן פון רוסלאַנד. אַזוי „געראַטעוועט" איר גוף ביז געברענגט מיך אויף דער וועלט דאָרטן, כדי צו טראָגן איר הליקן זכרון ביזן סוף.

פאַראייביקט מיט פיין

איר איינציק קינד

ראָכאלע־רותי רייכמאן

ברוקלין

לזכר יקירינו

אבינו **אברהם בן אייזיק אשר רף**, שנפטר

אמנו **גנדל רף**, שנפטרה

אחותנו **הנה שחנר־רף**

ובעלה **נחמיה**, שנספו בגיטו בז'זוב

המנציחים :

אייזיק־אשר, דב־בערל,

וברוך רף

לאה וקס לבית **רף**

לזכר

שמואל יהודה המכונה

שמואל לייב שווארץ

נפטרבשנת תרצ"ב בעיר דינוב

בנו אלעזר שווארץ

נפטר א' חנוכה תרצ"ד בעיר דינוב

אשתו ראניע שווארץ

נפטרה ח' דחנוכה תש"ב

בקירגיזיע, בימי המלחמה

תנצב"ה

לזכר עולם

של חברתי חנה שרייער

שהוצאה להורג בדינוב בנסיבות

טרגיות ביותר ע"י הגרמנים הנאצים

אביה — זלמן, סבא — ברלה

וסבתא — צביה, שנפטרו

מנציחה:

לאה וקס־רף

לזכר יקירינו

אבינו — שלמה שטראוס

אמנו — רחל שטראוס

אחותנו — נושיה גאלס (שטראוס)

בעלה — ישראל גאלס

הילדות: חוה ופרידה

אחינו — ברוך שטראוס

שנספו בשואה — הי"ד

המנציחים:

גאולה שטרנברג (שטראוס)

שמעון שטראוס

לזכרון עולם

של שכני ילדותי ומשפחתי בדינוב:

משה תלמיד ואשתו ביילה

הנאהבים והנעימים

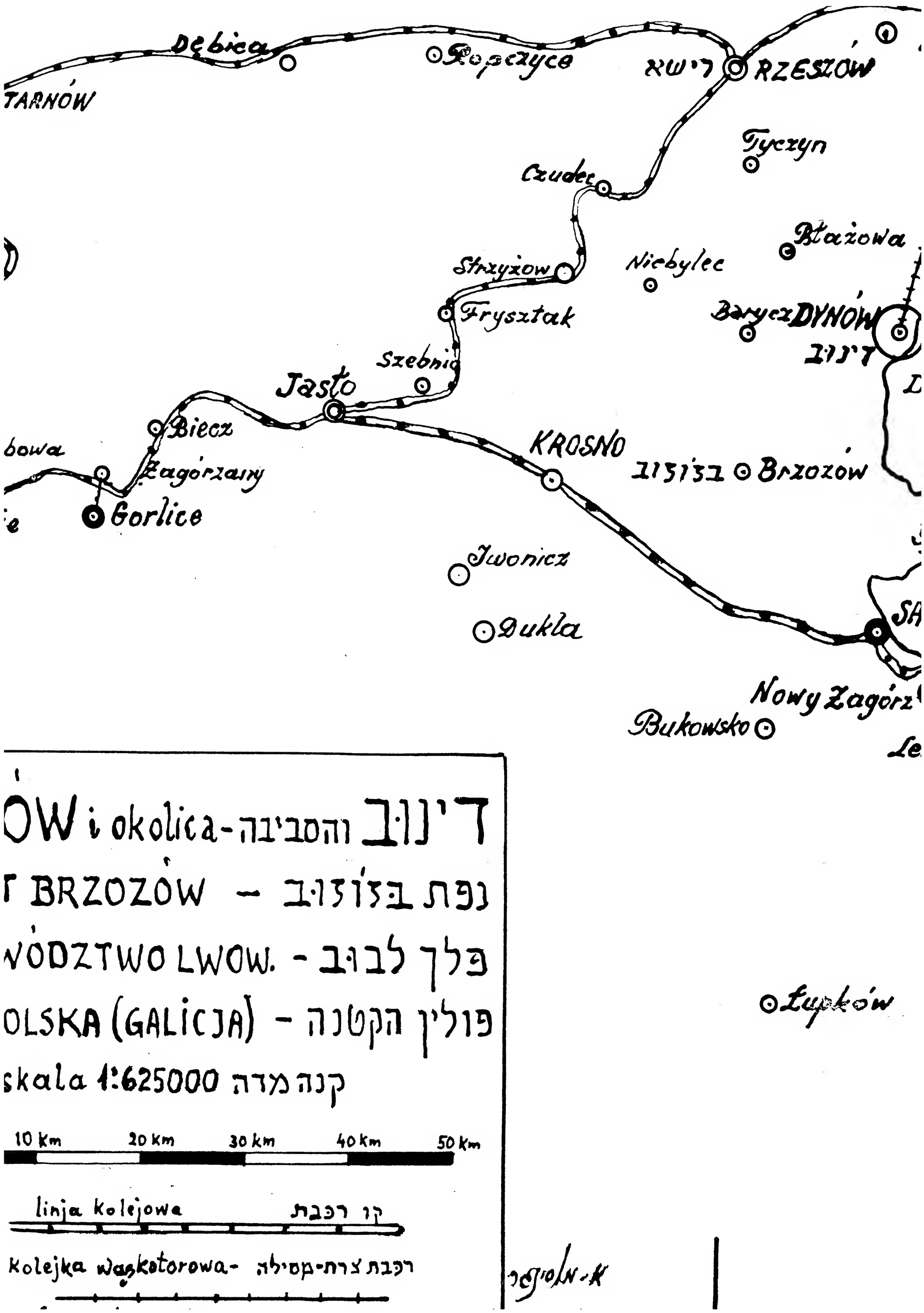
שני בניהם: דוד ואברהם

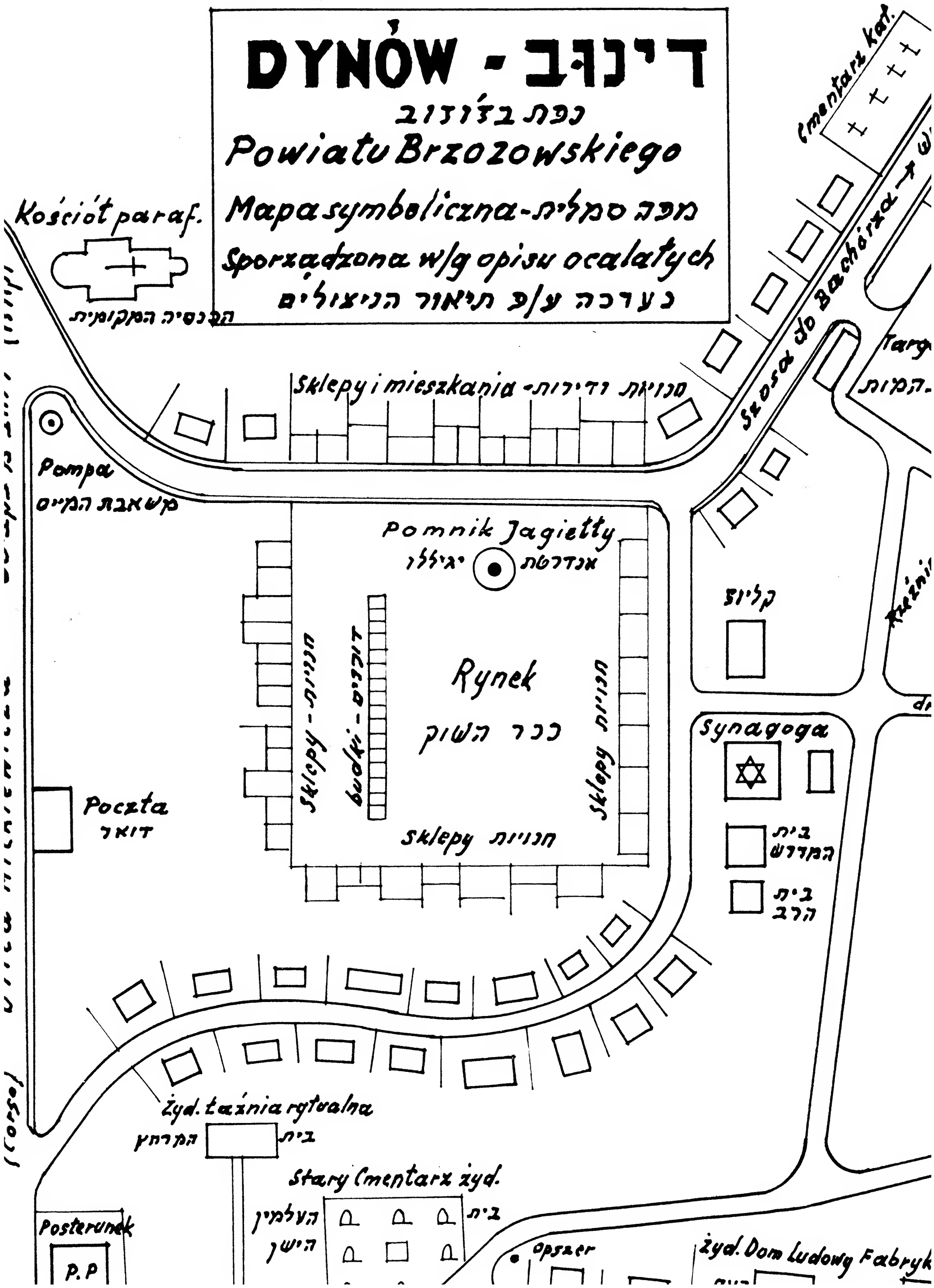
ושתי בנותיהם: פייגה ועטעל

שאבדו בשואה הי"ד

מנציח:

מרדכי חיות (קעניג)

Dębica
Ropczyce
רישא
RZESZÓW
TARNÓW
Tyczyn
Czudec
Błażowa
Strzyżów
Niebylec
Frysztak
Barycz
DYNÓW
דינוב
Jasło
Biecz
KROSNO
ברזוב
Brzozów
Zagórzany
Gorlice
Iwonicz
Dukla
Nowy Zagórz
Bukowsko
Łupków
ÓW i okolica- דינוב והסביבה
T BRZOZÓW - נפת ברזוב
WÓDZTWO LWOW. - פלך לבוב
OLSKA (GALICJA) - פולין הקטנה
skala 1:625000 קנה מדה
10 Km 20 Km 30 km 40 Km 50 Km
linja kolejowa קו רכבת
Kolejka wąskotorowa- רכבת צרת-מסילה

DYNÓW - דינוב
נפת בז׳וזוב
Powiatu Brzozowskiego
Mapa symboliczna - מפה סמלית
Sporządzona w/g opisu ocalałych
נערכה ע/פ תיאור הניצולים
Cmentarz kat.
Kościół paraf.
הכנסיה המקומית
Sklepy i mieszkania - חנויות ודירות
Szosa do Bachórza →
Pompa
משאבת המים
Pomnik Jagiełły
אנדרטת יגיללו
Rynek
ככר השוק
Sklepy - חנויות
budki - דוכנים
Sklepy חנויות
sklepy חנויות
קלויז
Synagoga
בית המדרש
בית הרב
Poczta
דואר
Żyd. łaźnia rytualna
בית המרחץ
Stary Cmentarz żyd.
בית העלמין הישן
Posterunek
P.P
Żyd. Dom Ludowy